પ્રકાશક—

મેસર્સ એ, એમ. એન્ડ કંપની

પાલીતાણા—કાઠિયાવાડ

[illegible]—

[illegible]

અર્ઘ્ય.

જેની નસેનસમાં જૈનત્વની ધગશ હતી.
જેના શ્વાસોશ્વાસમાં શાસનસેવાનો મંત્ર હતો.
જેના શબ્દે શબ્દે સત્ય માર્ગનો પાઠ હતો.
જેની કૃપાદૃષ્ટિથી મારો આત્મવિકાસ થયો છે.

એ

પરમ પૂનિત પૂજ્યપાદ ગુરૂદેવ
શ્રીમદ્ ચારિત્રવિજયજી (કચ્છી)

ના

ચરણારવિંદમાં

સમર્પણ.

સેવક–દર્શન.

શ્રી ચારિત્ર સ્મારક સીરીઝના પ્રગટ થઇ ચૂકેલાં—

આકર્ષક પુસ્તકો.

પુ૦ નં૦		કીંમત
૧	શ્રી તપગચ્છ શ્રમણ વંશવૃક્ષ.	૦-૧૦-૦
* ૨	મહાવીર જન્મોત્સવ.	ભેટ.
* ૩	અષ્ટપ્રકારી પૂજા.	......
* ૪	પૂજાસંગ્રહ.	ભેટ.
* ૫	વિહારદર્શન ખં. ૧ લો.	ભેટ.
૬	આદિનાથ શકુનાવલી.	ભેટ.
૭	રમલ પ્રશ્ન.	
૮	લગ્ન પ્રશ્ન.	
૯	જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ.	૦-૪-૦
૧૦	જૈનાચાર્યો (સચિત્ર).	ભેટ.
૧૧	વિશ્વરચના પ્રબન્ધ (સચિત્ર)	૧-૮-૦
૧૨	દિનશુદ્ધિ-વિશ્વપ્રભા.	૨-૮-૦
	સ્થાપનાજી (વિધિયુક્ત સામાયિક).	ભેટ.
	જૈન સમાજનો સિતારો.	ભેટ.

તૈયાર થાય છે.

વિહાર-દર્શન ખંડ ૧-૨.
પુષ્પ વૈભવ
[illegible]

લખો—
શ્રી ચારિત્ર સ્મારક સીરીઝ—
કોઠારી ભીખાભાઇ જેસંગભાઇ,
[illegible] ૬૨૫.

પ્રસ્તાવના.

श्रीमद् चारित्रविजयसद्गुरुभ्यो नमोनमः

પ્રાચીનત્વ

જૈન સાહિત્ય એ સર્વાંગ પૂર્ણ સાહિત્ય છે, જેમાં દરેક વિષયોને સારા રૂપમાં આળેખવામાં આવ્યા છે.

પ્રભુ મહાવીર દેવથી આગમસૃષ્ટિનો નવો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે, તેમાં પૂર્વના દરેક તીર્થંકરોના આગમોનો સમાવેશ થયો છે; અને એ આગમ પ્રવાહમાંથી કાલિક-ઉત્કાલિક વિગેરે આગમ નહેરો નીકળી છે.

કાલિક આગમોમાં જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ અને દ્વિપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ એ સત્યવસ્તુ પ્રરૂપક-પ્રજ્ઞપ્તિઓ છે. જે પૈકીની જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં જંબુદ્વીપ-ભરતક્ષેત્રનો, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિમાં સૂર્ય વિગેરેનો, ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિમાં ચંદ્ર વિગેરેનો, અને દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞપ્તિમાં સમસ્ત દ્વીપસમુદ્રોનો વિષય ચર્ચ્યો છે. એટલે બે આગમોમાં ભૂગોળ આપી છે. અને બે આગમોમાં ખગોળનું આલેખન છે.

અત્યારે તો એ સ્પષ્ટ થયું છે કે-હિંદમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જ્યોતિષ વિષયક જો કોઇ સ્વતંત્ર ગ્રંથ હોય તો તે સૂર્ય-ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિઓ છે. જેમાં તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, સૂર્યચાર, ચંદ્રચાર, યોગ, ગુરૂ, શનિ, ગ્રહણ અને ૮૮ ગ્રહોનો અધિકાર છે.

ત્યાર પછી ભદ્રબાહુ *સંહિતાની રચના થઇ છે, જે અત્યારે ઉપલબ્ધ થતી નથી. આ સિવાય પણ ગણિત-જાતક મૂહૂર્ત વિગેરેના અનેક ગ્રંથો રચાયા હશે.

કેટલેક કાળે દુષ્કાળ વિગેરે વિષમ પ્રસંગો ઉપસ્થિત થતાં આ વિષયમાં પીછેહઠની શરૂઆત થઇ.

---

* ભદ્રબાહુ સંહિતા પ્રાકૃતમાં હોવી જોઇએ, જેનાં સંસ્કૃત તરજુમામાં ભૃગુસંહિતાનો જન્મ થયો છે, અને ઉપલબ્ધ થતી ભદ્રબાહુ સંહિતા અર્વાચીન છે: એમ મારૂં માનવું છે.

અર્વાચીનતા—

વળી વિક્રમની બીજી સહસ્રાબ્દીના પૂર્વાર્ધમાં જૈનાચાર્યોએ દરે સાહિત્ય સાથે ગણિત, હોરા અને મુહૂર્તજ્યોતિષને પણ સારું પોષણ આપ્યું છે; અને તેમાં મંગળ, બુધ, શુક્ર, રાહુ, કેતુ તથા વારોને પણ સ્થાન આપ્યું છે.

આર્યાવર્તમાં રાહુ કેતુ અને વારના ઉલ્લેખો વધારે નજીકના કાળના છે, જેમકે–ઓશિઆના તોરણમાં સં. ૧૦૩૫ આ. શુ. રવિવાર-સ્વાતિનો (લેખાંક ૭૯૮) ઉલ્લેખ છે. તથા ઘટીઆળાના જિનમંદિરમાં એક ખાસજૂ સં. ૯૧૮ ચૈત્ર શુદિ ૨ હસ્તનક્ષત્ર–બુધવારે હાટ સમર્પણ કર્યાની પ્રાકૃત ખાદી છે. (લેખાંક ૯૪૫). હવે આ પહેલાંના ગ્રંથોમાં કે લેખોમાં રાહુ કેતુ કે વારના ઉલ્લેખો નથી, એટલે સમજી શકાય છે કે-લગભગ તે અરસામાંજ વાર વિગેરેની પ્રવૃત્તિ થઇ છે, અને પછીના ગ્રંથોએ તેનો સ્વીકાર કર્યો છે. પ્રસ્તુત દિનશુદ્ધિ પણ આ યુગનોજ મૌહૂર્તિક ગ્રંથ છે.

દિનશુદ્ધિ-કર્તા

વિક્રમ સંવત્ ૧૩૮૦ થી ૧૪૧૦ માં ગુજરાતમાં શ્રી જયશેખર સૂરિની પાટે શ્રી વજ્રસેન નામના આચાર્ય હતા, આ સૂરિ ઉપદેશ કરવામાં [illegible] હતા જેથી તેમને સારંગ ભૂપતિએ દેશનાજલધર નું બિરુદ આપ્યું હતું. અલાઉદ્દીન ખીલજીએ [illegible]

[illegible]

૨-હરિમુનિ-પોતાના કર્પૂર પ્રકરમાં લખે છે કે—

श्रीवज्रसेनस्य गुरोस्त्रिषष्टि सार प्रबंध स्फूटसद्‌गुणस्य शिष्येण चक्रे हरिणेयमिष्टा सूक्तावली नेमिचरित्रकर्त्ता ॥

શ્રી હેમતિલકસૂરિના શિષ્યરત્ન શ્રીમાન્ રત્નશેખરસૂરિ હતા. જેમનો જન્મ સં. ૧૩૭૨ માં દિક્ષા સં. ૧૩૮૫ માં સૂરિપદ સં. ૧૪૦૦ ખીલાડા ગામમાં, અને સ્વર્ગગમન સં. ૧૪૨૮ પછી થએલ છે. જેમણે ખરતર ગચ્છાધિપતિ જીનસિંહ સુરિના શિષ્ય જીનપ્રભસૂરિ પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓશ્રીને " મિથ્યાંધકાર નભોમણિ " નું બિરૂદ હતું.

દિલ્હીપતિ ફિરોજશાહ તઘલક (ઇ. સ. ૧૩૫૧ થી ૧૩૮૮) પાસે પેથડસંઘવી (સં. ૧૪૪૪) ની સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. તેમની દ્વારા આ સૂરિનો પરિચય થતાં પાદશાહે સૂરિજીને ફરમાનો લખી આપ્યાં હતાં. જેમના શિષ્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ થયા છે.

આ રત્નશેખર સૂરિજીએ લગ્નના વિષયને અલગ રાખી માત્ર પંચાંગ શુદ્ધિથી દિવસ જોવા માટે લક્ષ્ય સ્થિર કરી આ દિનશુદ્ધિ ગ્રંથ બનાવ્યો છે. તેઓએ આ ગ્રંથમાં એવી ગુંથણી કરી છે કે જે મુગ્ધ જીવોને પ્રાથમિક શિક્ષણમાં એક ભોમિઆંની ગરજ સારે છે. તેમજ આ ગ્રંથ પ્રતિષ્ઠિત-પ્રમાણભૂત રોચક શૈલીદાર અને સરલ છે. જેનું માપ તેના અભ્યાસીજ આંકી શકે.

* તે સૂરિની જ બનાવેલી અન્ય કૃતિઓ નીચે મુજબ છે.
સ્વોપજ્ઞ વીરંજય ક્ષેત્ર સમાસ. (પ્રકાશક-આત્મા૦ ભાવનગર.)

---

* વસંતગઢના શિલાલેખ (૯૫૪) માં ઉલ્લેખ છે કે-તપગચ્છાધિપતિ શ્રી સોમસુંદરસૂરિ-શિષ્ય શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ-શિષ્ય શ્રી જયચંદ્રસૂરિના શિષ્ય બાલસરસ્વતી શ્રી રત્નશેખરસૂરિ (વિ. સં. ૧૪૫૭ થી ૧૫૧૭ પોષ વદિ ૬) થયા છે. તેમણે સ્વોપજ્ઞ શ્રાદ્ધવીધિ, રત્નચૂડરાસ આચારપ્રદીપ. અને શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ વૃત્તિ બનાવેલ છે.

આ ઉપરાંત ષડાવશ્યકવૃત્તિ (સં. ૧૪૯૬), લક્ષણ સંગ્રહ (ડેક્કન), હેમ. અવચુરિ (અમ. ભં. ૨) તથા પ્રબોધ ચંદ્રોદય વૃત્તિ આદિના કરનારા અને નેમિ રાજમતીના બાર રાસા કાર અંચલગચ્છિય કપૂરવિજય ના ગુરૂ વિગેરે પણ જૂદા જૂદા રત્નશેખર સૂરીશ્વરો છે.

ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ કૃત અપ્રકટ "જૈન જ્ઞાન મહોદધિ" તથા " જૈન ગ્રંથાવલી " ના આધારે

સ્વોપજ્ઞ ગુણસ્થાનક ક્રમારોહ; (પ્ર. દે. લા. પુ. ફંડ સુરત)
પ્રાકૃત શ્રીપાલ ચરિત્ર રચના સં. ૧૪૧૮ (પ્ર. દે. લા.)
સિદ્ધચક્ર લિખન વીધિ.
ગુરૂગુણ ષટ્ત્રિંશિકા-વૃત્તિ.
છંદો રત્નાવળી (જે અમદાવાદ ભંડાર-૨ નો પ્રાકૃત છંદ ગ્રં. ગાથા ૧૦૦ સંભવે છે).
સંબોધ સીત્તરી ટીકા.
ન્યાયકંદલી (આ ગ્રંથ કયો હશે ! તે સમજી શકાતું નથી.)

વિશ્વપ્રભા-ભાષાંતર.

મારા પૂજ્ય ગુરૂદેવ કહેતા કે—પ્રત્યેક સાધુ સમુદાય વિવિધ ભાષા-શક્તિ-વિજ્ઞાનવાળા મુનિઓથી રચાયેલો હોવો જોઇએ. એટલે તેઓશ્રીએ મને જ્યોતિષવિષય અને બંગાળી ભાષાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાને અનુજ્ઞા કરી આપી. અને મને એ પૂજ્ય ગુરૂદેવની કૃપાથી સં. ૧૯૭૩ ના ચોમાસામાં વીરભૂમિમાં, નંદલ, હિંદી બંગલા શિક્ષા અને બાળબોધ જ્યોતિષનું જ્ઞાન મળ્યું. અને ૧૯૭૫ ના ચોમાસામાં મુર્શીદાબાદ જવાનો પ્રસંગ મળ્યો. આ દરમીઆન જે વિષયની ખીલવટ કરી હોય તે વિષયમાં કંઇ સ્વતંત્ર લખવું જોઇએ, એ ઇચ્છાથી મેં "વિશ્વપ્રભા જ્યોતિષ" તથા "વિનય સામુદ્રિક છંદ" લખ્યા હતા. અને સ્વતંત્ર મૌલિક ગ્રંથ લખવા ભાવના સેવ્યા કરતો હતો. પરંતુ મહાન જ્યોતિષાચાર્યોના સામર્થ્ય સામે મારી શક્તિની ખામીનો મને ખ્યાલ [illegible] [illegible] મંદિરના ભંડારમાં એક લઘુ ગ્રંથ ઉપ[illegible] [illegible] પ્રયાસ કરવો, એવી [illegible] અને દિનશુદ્ધિ તથા લગ્નશુદ્ધિ [illegible]

[illegible] ૧૯[illegible] [illegible] આમાંથી ગ્રંથ [illegible] [illegible] સાધુ મીતી [illegible] મુનિમહારાજને ઉપયો[illegible] [illegible]

દિનશુદ્ધિએ દિવસનું બળ દર્શાવ્યું છે, જ્યારે લગ્નશુદ્ધિએ લગ્નબળ પર ભાર મૂકયો છે. દિનશુદ્ધિ અભ્યાસના પ્રારંભમાં ઉપયોગી છે, જ્યારે લગ્નશુદ્ધિનું અધ્યયનમાં પછી સ્થાન છે. આ પ્રમાણેની વિચારમાળામાં મણકો એ સ્થિર થયો કે—આબાલવૃદ્ધને ઉપયોગી થઇ પડે તેવું દિનશુદ્ધિનું વિવરણ લખવું, અને બીજે દિવસેજ વિશ્વપ્રભાનો પ્રારંભ કર્યો. સાથે સાથે વિષયને સુંદર રીતે જાણવા માટે પ્રસ્તુત ગ્રંથોનું અધ્યયન પ્રારંભ્યું.

ગ્રંથ	કર્તા	ગ્રંથ	કર્તા
[1]સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ–ટીકા.		સુધીશૃંગારવાર્તિક.	શ્રીહેમહંસગણિજી
ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ.		જૈનમતપ્રભાકર	ન્યા૦ વિ૦શાંતિવિજયજી
[2]નારચંદ્ર.	શ્રીનરચંદ્રસૂરિ	મુહૂર્તચિંતામણી.	દૈવજ્ઞવલ્લભ
,, ટીપ્પન.	શ્રીસાગરચંદ્રસૂરિ	,, ટીકા	
પ્રશ્નશતક.	શ્રી નરચંદ્રોપાધ્યાય	પ્રતિષ્ઠાકલ્પ	પૂર્વાચાર્ય
,, બેડાલવૃત્તિ.	,,	બાળબોધ જ્યોતિષ.	
પ્રશ્નચતુર્વિંશતિકા.	,,	બૃહજ્જ્યોતિષસાર.	
લગ્નશુદ્ધિ.	શ્રી હરિભદ્રસૂરિ	શિલ્પદીપક.	
ભુવનદીપક.	શ્રી પદ્મપ્રભસૂરિ	સર્વતોભદ્ર.	
જોઇસહીર.	આ૦ શ્રી વિજયહીરસૂરિ	કાળજ્ઞાન.	પં૦ શંભુનાથ
મેઘમહોદય.	ઉ૦ શ્રી મેઘવિજયજી	પંચાંગ (બંગાળી)	ગુપ્તપ્રેસ.
આરંભસિદ્ધિ.	શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ		

આ વિશ્વપ્રભામાં આરંભસિદ્ધિ–વાર્તિકને મુખ્ય રાખેલ છે, બાકીના ગ્રંથોની જુદા પડતા પાઠોમાં સહાય લીધી છે, અને કોઇ પણ જરૂરી વિષય રહી ન જાય તે તરફ પુરતું લક્ષ્ય રાખેલ છે.

---

૧ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિના યંત્રો અને ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ મૂળ છપાવવાની જરૂર છે.
૨ નરચંદ્રસાર અનેક થયેલ છે.

૧—देवानंद मुनीश्वर पदपंकज सेवनैक षट्चरणः
ज्योतिःशास्त्रमकार्षित् नरचंद्राख्यो मुनि प्रवरः ॥ १ ॥

આ સૂરિએ ચતુર્વિંશતિ જીનસ્તોત્ર પણ રચ્યું છે. તેમના શિષ્ય સાગરચંદ્રસૂરિએ " નારચંદ્ર ટિપ્પન " કરેલ છે. માંગરોળ જૈન સંઘના ભંડારમાં જેની સં૦ ૧૪૭૬ દિ૦ જેઠ શુદિ ૧૦ સોમે શ્રી સોમસુંદરસૂરિ–શિષ્ય સોમદેવસૂરિ–શિષ્ય સંયમરૂચિગણિ–શિષ્ય કુલોદય ગણીએ લખેલ એક પ્રત છે. મેં આ ગ્રંથમાં તેનો ઉપયોગ કરેલ છે. આરંભસિદ્ધિવાર્તિકમાં અવતરણ કરેલ નારચંદ્ર ટિપ્પનના શ્લોકો અને આ પ્રતના તેજ શ્લોકોમાં બહુ તફાવત છે.

હું આ ભાષાંતર ચોમાસામાંજ લખતો હતો. એક નાનકડું પુ
રચવાની ભાવના હતી, પરંતુ વિશ્વપ્રભાનું કદ વધતું ગયું, ઉ
વેગિત બન્યો, અને જ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિનો ક્ષય પણ થતો આવ્યો.
એ ભાવના ત્રણગણા પૂર-પ્રમાણ ગ્રંથને તૈયાર કરી સંતોષ પામી.

કેટલીક વિશેષતાઓ—

આ ગ્રંથમાં ગાથા ૪૫ ના ઉત્તરાર્ધમાં—ભરણી વિગેરે નક્ષ
સાત ગ્રહના જન્મ નક્ષત્રો છે, જે અશુભ છે એવો સિદ્ધો અર્થ નીકળે
જોઇસહીરમાં પણ એવુંજ સૂચન છે, પરંતુ અન્ય સ્થાને તે યોગને વ

B—श्रीकाशहृदगच्छेशोद्योतन सूरीष्ट सिंहसूरिसृतः
नरचंद्रोपाध्यायः शास्त्रंचकेर्थबहुलमिदं ॥ प्रकाश ७ श्लोक १ ॥

તેની જ્ઞાનદિપિકાવૃત્તિમાં લખ્યું છે કે—કાશહૃદગચ્છપતિ ઉદ્યોત
નસૂરિના પ્રીતિપાત્ર સિંહસૂરિએ બાલ્યકાળથી લઇ અન્નપાનાદિથી પોષી
તર્કો–વ્યાકરણ–સાહિત્ય–છંદ–કાવ્ય અને જ્યોતિષ વિગેરે ભણાવી દીક્ષ
આપી ઉ૦ પદવીપર સ્થાપેલ અને જન્મપ્રકાશવાળો પ્રશ્નપ્રકાશ, જન્મ
બોધિ તથા તેની બેડાવૃત્તિના કરનાર નરચંદ્ર ઉપાધ્યાયે બહુઅર્થવાળું
અલ્પાક્ષરી પ્રશ્નશતકશાસ્ત્ર રચેલ છે. અને સં૦ ૧૩૨૪ મહા સુદિ ૮
રવિવારે તેની બેઆલસ્યુમગીની–૧૦૫૦ શ્લોકપ્રમાણ જ્ઞાનદીપિકા રચેલ છે.

C—જૈન જ્ઞાનગ્રંથાદ્ધિમાં લખ્યું છે કે—હર્ષપુરીય (કૃષ્ણર્ષિ)
મલ્લધારી પાંડવ ચરિત્રકાર મલધારી શ્રી દેવપ્રભસૂરિ શિષ્ય શ્રી નરચંદ્ર
સૂરિ (સ્વર્ગ૦ સં૦ ૧૨૮૭ ભા૦ વ૦ ૧૦) એ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળની
પ્રેરણાથી કથા (૧૫ રત્નસાગર, જ્યોતિઃસાર, પ્રાકૃતદીપિકા—ટીપ્પ
સ્નાત્ર વિધિ શ્લોક ૧૫૦૦, અનર્ઘરાઘવ ટિપ્પન, પાંડવચરિત્ર સહ
ટિપ્પન, ગ[illegible] ધર્માભ્યુદય સંશોધન, [illegible] (ન્યાય) [illegible]
૧૨૮૮ ના વસ્તુપાળના મંદિર પાસેની પ્રશસ્તિ રચેલ છે, અને ગીરનારપરના સં૦

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

મુહૂર્ત તરીકે ઓળખાવી જન્મ નક્ષત્રો જુદા પાડયા છે એટલે મેં પણ આ બીજા માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો છે.

વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર કૃતિકા છે, અને મેષના છેલ્લા નવાંશથી રાશિપ્રારંભ થાય છે. પણ આરંભ સિદ્ધિની ટીકામાં આ નક્ષત્ર અશ્વિનિથી ગણેલ છે, જેથી મેં પણ એજ રીતિએ વસ્તુનો અધિકાર આપ્યો છે અને રાશિમાં એક ભપાદનો તફાવત ન રહે એમ અર્થ સંકલના કરી છે.

કેટલાએક જ્યોતિર્વિદો વૃશ્ચિકના ચંદ્રને અને ફાગણ શુદિમાં બીજા અડવાડીઆને દુષ્ટ માને છે. પરંતુ તે ભ્રમ છે કેમકે—અનુરાધા અને જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રો પ્રયાણમાં સિદ્ધિદાયક છે ગાથા ૬૮) એટલે માની શકાય છે કે—વીંછીડાનો દોષ સર્વથા કલ્પિત છે; દેશભેદવાળો છે કે × × કાર્યને આશ્રીને સ્વીકારાયો છે.

શ્રીયુત પૂરણચંદજી નાહાર M. A. સંગ્રહીત લેખ સંગ્રહના ૪૦૯, ૫૩૪, ૬૨૮, ૭૯૭, ૮૦૬, ૮૦૭, ૮૧૩, ૮૮૨. ૯૧૪, અને ૯૨૦ નંબરના લેખોમાં ફાગણ શુક્લ ૫-૮-૯-૧૧-૧૩ અને ૧૪ તિથિની પ્રતિષ્ઠા થયાનું લખેલ છે.

લગ્નબળ વિશેષ હોય તો વૃદ્ધિમાસ ચૈત્ર અને જેઠ પણ શુભકાર્યમાં સ્વીકાર્યા છે. જુઓ તેજ લેખ સંગ્રહમાં લેખાંક ૭૭૨ માં બીજા ચૈત્ર શુદિ ૮, ૬૦૬ માં બીજો વૈશાખ, ૮૩૮ માં પ્રથમ આષાઢ વદી, ૭૨૫-૨૬ માં બીજો આષાઢ અને ૮૩૨ માં સં. ૧૨૦૯ નો બીજા જેઠ વદિનો ઉલ્લેખ છે. લેખાંક ૭૬૨-૮૦૫ અને ૮૨૦ માં ચૈત્ર શુદિની યાદી છે; અને લેખાંક ૫૫૮, ૭૭૫, ૮૦૧ અને ૮૧૦ (વદિ ૪) માં જેઠ માસનાં બન્ને પક્ષો પ્રતિષ્ઠા માટે ગ્રહણ કર્યા છે.

અત્યારે ઉદ્યાપન, શાંતિસ્નાત્ર, ધ્વજસ્નાત્ર અને પદાધિરોપણ વિગેરે મંગળ કાર્યો પણ શુક્રાસ્તમાં કરાય છે પણ જ્યોતિષ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એ માર્ગ પ્રશસ્ય નથી. માત્ર રોગાદિ-શાંતિ માટે શાંતિસ્નાત્ર-મહાસ્નાત્ર શુક્રાસ્તમાં પણ કરી શકાય છે.

ઋણદાન—

આ ગ્રંથ રચવામાં મુનિ જ્ઞાનવિજય અને મુનિ ન્યાયવિજય અવિભક્ત મદદનીશો છે, શેઠ હરિભાઇની ખાસ પ્રેરણા છે. પૂ. પા. આચાર્ય-મહારાજ શ્રીવિજયમેઘસૂરિએ લગ્નશુદ્ધિમાંની ઉદયાસ્ત શુદ્ધિની ગાથાની

નેયં અને તેહની ભૂલ સુધરાવી છે; એ વયોવૃદ્ધ–અનુભવ વૃદ્ધ પૂજ્ય અમ
વિજયજી મ. સા. ને તો કેમ ભૂલાય ? તેમણે જરૂરી સાધનો પૂરાં પાડ
છે. પૂ૦ વિચક્ષણ વિ. મ. પરિશિષ્ટો ૯–૧૦ અને ૧૧ ની કોપી પૂર
પાડી છે. અમૃતલાલ અમરચંદ સલોતે આ પુસ્તકની સંપૂર્ણ પ્રેસ કોપ
કરી આપી છે; અને પં૦ અંબાલાલ ભાઈએ અનુક્રમણિકા તથા શુદ્ધિ-
પત્રક કરેલ છે, હું આ દરેકનો ઉપકૃત છું.

વાંચકમહાશયો આ ગ્રંથમાં જે ભૂલ લાગે તે સૂચવશે તો બીજ
આવૃત્તિમાં સુધારવા તરફ લક્ષ્ય રાખીશ.

સં. ૧૯૮૩ ચા. ક. સં. ૯
વસંતપંચમી–રવિવાર
મુંબઈ

લી૦ ચારિત્રચરણોપાસક–દર્શન

़ीदिनशुद्धि–विश्वप्रभानी अनुक्रमणिका.

ઇતિ સંજ્ઞા ખંડ સમાપ્ત.

ઇતિ કાર્યખંડ સમાપ્ત

પરિશિષ્ટો.

श्रीवर्धमानस्वामिने नमो नमः ।
लब्धिनिधये गणधराय श्रीगौतमस्वामिने नमः ।
श्री रत्नशेखरसूरि विरचिता.

दिनशुद्धिः

विश्वप्रभा-विवेचन सहित

પ્રણમું વીર જીણંદને પ્રીતિ ધરી, માંગલ્ય દાતારને;
શ્રીમદ્ ગૌતમ સ્વામિને મન થકી, ને શ્રુતને જ્ઞાનને;
શ્રીચારિત્ર મુનીંદ્ર સદ્ગુરૂ નમી, સન્મિત્ર ચાહી સદા,
દિનશુદ્ધિ દીપિકાનું તેજ લઇને, વિસ્તારૂં વિશ્વપ્રભા ॥૧॥

जोइमयं जोइगुरुं,
वीरं नमिऊण जोइदीवाउ ।
दिनसुद्धिदीविअमिणं,
पयडत्थं चेव पयडेमि ॥१॥

અર્થઃ—જ્યોતિષમય અને જ્યોતિષના ગુરૂરૂપ શ્રીમહાવીર સ્વામીને નમસ્કાર કરીને જ્યોતિષ દીપકથી આ પ્રગટ અર્થવાળી દિનશુદ્ધિ નામની દીપિકાને પ્રગટાવું છું.

વિવેચન—ગ્રન્થકર્તા શ્રીરત્નશેખર સૂરીશ્વરજી દિનશુદ્ધિ નામના જ્યોતિષના ગ્રન્થને બનાવતાં પ્રારંભમાં "જોઇમયં" ઇત્યાદિ શબ્દોથી મંગલાચરણ કરે છે. જોકે મંગલાચરણ કરવામાં અનેક ધ્યેય પદાર્થો હોય છે, પણ ગ્રન્થકારને જે ક્રિયા કરવાની છે તે ક્રિયાની પૂર્ણતાની ટોચે પહોંચેલા મહાપુરૂષનું મંગલાચરણ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ શીઘ્ર થાય છે. એજ કારણથી પ્રસ્તુ[illegible] ગ્રન્થકાર મહાત્મા પણ, સચરાચર જગતના ભાવની ઉત્પ[illegible] સ્થિતિ અને લયને જાણનારા સર્વજ્ઞ ભગવંતને તે કોટિ[illegible] સ્થાપી સંપૂર્ણ હદે પહોંચેલા તે પરમાત્માનીજ પ્રથમ સ્[illegible] કરે છે. વળી અંતિમ તીર્થંકર પરમાત્મા શ્રી મહાવીર સ્[illegible] અનંત ગુણવાળા અને અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાળા છે, તો અહીં ગ્રંથની સિદ્ધિ માટે ઉપયોગી ગુણો દેખાડવા પૂર્વક તેમની સ્તુતિ કરે છે. તે પ્રથમપદ "જોઇમયં" થી જણાવે છે કે વીરપ્રભુ જ્યોતિમય છે, એટલે જેમના નામમાત્રથી જ્યોતિ[illegible]ષની સિદ્ધિ થાય છે. કેમકે—ઉત્તરોત્તર બળ દેખાડવામાં સમસ્ત નક્ષત્ર અને ગ્રહના બળ કરતાં ધર્મને અધિક બળવાન કહેલ છે. અથવા જ્યોતિમય એટલે જે પ્રભુ જગતના જ્ઞાનથી યુક્ત છે. વળી "તિત્થગુરૂં" એ વિશેષણથી જણાવે છે કે—જે પરમા[illegible] [illegible] જ્યોતિશ્ચક્રના સામર્થ્યવાળા છે અને તીર્થના [illegible] પૂજ્ય છે, એવા વીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને દિનશુ[illegible] દીપિકા નામના ગ્રન્થને હું કહું છું. આથી ગ્રન્થકારે ગ્રન્થનું ન[illegible] [illegible] છે. અને ગ્રન્થનો વિષય પણ સ્પષ્ટ કર્યો છે. એટલે [illegible]

[illegible]

ત્રા સૂરિજી " પયડત્થં " એ શબ્દથી કહે છે કે, દીપિકાથી રેક પદાર્થો પ્રગટપણે જોઇ શકાશે, અથવા આબાલગોપાલ ણ તેના અર્થને સહેલાઇથી સમજી શકશે. વળી ગ્રંથકાર જણાવે છે કે— जोइदीवाउ એટલે કેટલાક જ્યોતિષદીપકો છે, તેમાંથી આ દિનશુદ્ધિ દીપિકા પ્રગટાવેલ છે. ॥ ૧ ॥

આ રીતે મંગલાચરણ કરી સૂરિજી પ્રથમ વારના અધિપતિઓ તથા તેમના સ્વભાવને જણાવતા કહે છે—

रवि-चंद-भोम-बुह-गुरु-
सुक्कसणिया कमेण दिणनाहा ।
चं सु गु सोमा मं स र,
कूरा य बुहो सहायसमो ॥ २ ॥

અર્થ—રવિ સોમ મંગળ બુધ ગુરૂ શુક્ર અને શનિ, એ દિવસોના સ્વામી છે. (આ સાતે દિનનાથો વારાફરતી આવે છે.) જે માંહેના ચંદ્ર શુક્ર અને ગુરૂ સૌમ્ય સ્વભાવવાળા છે. મંગળ શનિ અને રવિ ક્રૂર સ્વભાવના છે, અને બુધ મધ્યમ—સહાયક સમાન છે.

વિવેચન—રવિ આદિ સાતે ગ્રહો એકેક દિવસનો ભોગ લ્યે છે, જેથી જે ગ્રહનો જે દિવસ હોય તે તે ગ્રહના વાર તરીકે એટલે રવિવાર સોમવાર એમ બોલાય છે. (આ વાર લાવવા માટે એવી સામાન્ય રીતિ છે કે—ચૈત્ર શુદિ એકમથી ગયેલા માસને દોઢા કરી ગત તિથિ જોડી સાતથી ભાગ દેવો, જેટલા આંક શેષ રહે તેટલો વર્ષેશવારથી[1] ઈષ્ટવાર જાણવો.

---

૧ ચૈત્રશુદિ એકમનો વાર વર્ષેશ, મેષસંક્રાન્તિનો વાર મંત્રી, કર્ક સંક્રાન્તિનો વાર સસ્યેશ, શુદિ એકમનો વાર માસેશ, અને સાત સાત દિવસે આવનારો વાર દિનેશ કહેવાય છે. જેમાં સ્વામી તરીકે તે નામના ગ્રહો હોય છે.

વિવેચન—ગ્રન્થકર્તા શ્રીરત્નશેખરસૂરીશ્વરજી દિનશુદ્ધિ નામના જ્યોતિષના ગ્રન્થને બનાવતાં પ્રારંભમાં "જોઇમયં" ઇત્યાદિ શબ્દોથી મંગલાચરણ કરે છે. જોકે મંગલાચરણ કરવામાં અનેક ધ્યેય પદાર્થો હોય છે, પણ ગ્રન્થકારને જે ક્રિયા કરવાની છે તે ક્રિયાની પૂર્ણતાની ટોચે પહોંચેલા મહાપુરૂષનું મંગલાચરણ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ શીઘ્ર થાય છે. એજ કારણથી પ્રસ્તુત ગ્રન્થકાર મહાત્મા પણ, સચરાચર જગતના ભાવની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયને જાણનારા સર્વજ્ઞ ભગવંતને તે કોટિમાં સ્થાપી સંપૂર્ણ હદે પહોંચેલા તે પરમાત્માનીજ પ્રથમ સ્તુતિ કરે છે. વળી અંતિમ તીર્થંકર પરમાત્મા શ્રી મહાવીર સ્વામી અનંત ગુણવાળા અને અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાળા છે, તો પણ અહીં ગ્રંથની સિદ્ધિ માટે ઉપયોગી ગુણો દેખાડવા પૂર્વક તેમની સ્તુતિ કરે છે. તે પ્રથમપદ "જોઇમયં" થી જણાવે છે: વીરપ્રભુ જ્યોતિમય છે, એટલે જેમના નામમાત્રથી જ્યોતિષની સિદ્ધિ થાય છે. કેમકે—ઉત્તરોત્તર બળ દેખાડવામાં સમર્થ નક્ષત્ર અને ગ્રહના બળ કરતાં ધર્મને અધિક બળવાન કહે- છે. અથવા જ્યોતિમય એટલે જે પ્રભુ ઝળહળતા જ્ઞાનથી યુક્ત છે. વળી "જોઇગુરૂં" એ વિશેષણથી જણાવે છે કે—જે પરમાત્મા જ્યોતિશ્ચક્રના સામર્થ્યવાળા છે અને તેથીજ તેમને પૂજ્ય છે, તેવા વીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને દિનશુ[illegible] દીપિકા નામના ગ્રન્થને [illegible] કરૂં છું. આથી ગ્રન્થકારે ગ્રન્થનું ના[illegible] [illegible] કર્યો છે. એટલે [illegible] [illegible] અને ગ્રન્થના [illegible] [illegible]

વના સૂરિજી "પયડત્થં" એ શબ્દથી કહે છે કે, દીપિકાથી દરેક પદાર્થો પ્રગટપણે જોઇ શકાશે, અથવા આબાલગોપાલ પણ તેના અર્થને સહેલાઇથી સમજી શકશે. વળી ગ્રંથકાર જણાવે છે કે— **जोइदीवाउ** એટલે કેટલાક જ્યોતિષદીપકો છે, તેમાંથી આ દિનશુદ્ધિ દીપિકા પ્રગટાવેલ છે. ॥ ૧ ॥

આ રીતે મંગલાચરણ કરી સૂરિજી પ્રથમ વારના અધિપતિઓ તથા તેમના સ્વભાવને જણાવતા કહે છે—

रवि-चंद-भोम-बुह-गुरु-
सुक्कसणिया कमेण दिणनाहा ।
चं सु गु सोमा मं स र,
कूरा य बुहो सहायसमो ॥ २ ॥

અર્થ—રવિ સોમ મંગળ બુધ ગુરૂ શુક્ર અને શનિ, એ દિવસોના સ્વામી છે. (આ સાતે દિનનાથો વારાફરતી આવે છે.) જે માંહેના ચંદ્ર શુક્ર અને ગુરૂ સૌમ્ય સ્વભાવવાળા છે. મંગળ શનિ અને રવિ ક્રૂર સ્વભાવના છે, અને બુધ મધ્યમ—સહાયક સમાન છે.

વિવેચન—રવિ આદિ સાતે ગ્રહો એકેક દિવસનો ભોગ કરે છે, જેથી જે ગ્રહનો જે દિવસ હોય તે તે ગ્રહના વાર તરીકે એટલે રવિવાર સોમવાર એમ બોલાય છે. (આ વાર લાવવા માટે એવી સામાન્ય રીતિ છે કે—ચૈત્ર શુદિ એકમથી ગયેલા માસને દોઢા કરી ગત તિથિ જોડી સાતંથા ભાગ દેવો, જેટલા આંક શેષ રહે તેટલો વર્ષેશવારથી[1] ઇષ્ટવાર જાણવો.

૧ ચૈત્રશુદિ એકમનો વાર વર્ષેશ, મેષસંક્રાન્તિનો વાર મંત્રી, કર્ક સંક્રાન્તિનો વાર સસ્યેશ, શુદિ એકમનો વાર માસેશ, અને સાત સાત દિવસે બદલાતો વાર દિનેશ કહેવાય છે. જેમાં સ્વામી તરીકે તે નામના ગ્રહો હોય છે.

અર્થ—પ્રાચીન પુરૂષોએ રવિ વિગેરે સાત વારોને અનુક્રમે ચર, સ્થિર, ઉગ્ર, મિશ્ર, લઘુ, મૃદુ અને તીક્ષ્ણ કહેલા છે.

હવે સાત વારને આશ્રીને કાળહોરા કહે છે—

चं स गु मं र सु बु वलय-
कमसो दिणवारमाइउ किंचा।
सड्ढ घडी दो माणा,
होराहिव पुणणफलजणया ॥ ३ ॥

અર્થ—ચંદ્ર શનિ ગુરૂ મંગળ રવિ શુક્ર અને બુધના વલયાકારમાં દિવસના વારને મુખ્ય કરીને અઢી અઢી ઘડીની હોરા આવે છે, જે પોતાના વારની સાથે આવે તો પરિપૂર્ણ ફળ આપે છે.

વિવેચન—એકેક હોરા અઢી અઢી ઘડીની હોય છે, એમ રાત્રિ દિવસની ૬૦ ઘડીમાં ચોવીશ હોરા આવે છે. તેમાં એવો ક્રમ છે કે-પ્રથમ સવારમાં પહેલી હોરા બેસતા વારની હોય છે ત્યાર પછી અનુક્રમે છઠ્ઠા છઠ્ઠા વારની હોરા આવે છે આજ વાત મૂળ ગાથામાં ગ્રહોના વલયાકારથી જણાવેલ છે. એટલે સોમવારે પહેલી હોરા ચંદ્રની, બીજી શનિની, ત્રીજી ગુરૂની ચોથી મંગળની, પાંચમી રવિની, છઠ્ઠી શુક્રની, સાતમી બુધની આઠમી ચંદ્રની; એમ અનુક્રમે ગણતા જતાં ચોવીશમી હોરા ગુરૂની આવે છે. પછી બીજે દિવસે સવારે મંગળવારે હોરાથી પહેલી મંગળની હોરા આવે છે. આ રીતે દરેક વારમાં સાતે ગ્રહોની હોરા આવે છે. તે પોતાના વારના શરૂઆતમાં જે ફળ આપે છે, [illegible] [illegible]

યોગમાં કરેલ કાર્ય પણ સંપૂર્ણ શુભ ફળ આપે છે, પણ અશુભ ગ્રહની હોરા અને ક્રૂરવાર હોય તો તે સર્વથા સારા કાર્યમાં ગ્રહણ કરવા નહિ. વાર કે હોરા એમાંથી એક સારૂં હોય તો તેમાં પણ શુભ કાર્ય કરી શકાય છે. હોરા માટે કહ્યું છે કે—

लग्नं पञ्चचतुर्वर्गं, दूष्यते क्रूरहोरया ।
अपि षड्वर्गसंशुद्धं, कुलिकेन विहन्यते ॥ १ ॥

અર્થ—ગ્રહોના પાંચ કે ચાર વર્ગવાળું પણ લગ્ન ક્રૂર હોરા વડે દૂષિત થાય છે. અને છ વર્ગથી શુદ્ધ લગ્ન કુલિક વડે હણાય છે.

દિન હોરા યન્ત્ર.

રવિ	સોમ.	મંગળ	બુધ.	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ

યોગમાં કરેલ કાર્ય પણ સંપૂર્ણ શુભ ફળ આપે છે, પણ અશુભ ગ્રહની હોરા અને ક્રૂરવાર હોય તો તે સર્વથા સારા કાર્યમાં ગ્રહણ કરવા નહિ. વાર કે હોરા એમાંથી એક સારૂં હોય તો તેમાં પણ શુભ કાર્ય કરી શકાય છે. હોરા માટે કહ્યું છે કે—

लग्नं पञ्चचतुर्वर्गं, दूष्यते क्रूरहोरया ।
अपि षड्वर્ગसंशुद्धं, कुलिकेन विहन्यते ॥ १ ॥

અર્થ—ગ્રહોના પાંચ કે ચાર વર્ગવાળું પણ લગ્ન ક્રૂર હોરા વડે દૂષિત થાય છે. અને છ વર્ગથી શુદ્ધ લગ્ન કુલિક વડે હણાય છે.

દિન હોરા યન્ત્ર.

રવિ	સોમ.	મંગળ	બુધ.	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ

રાત્રિનાં ચોઘડીયાં

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ

શુભાશુભ ઘડી યંત્ર (જૈન ચોઘડીયાં.)

આસો કાર્તિક માગશર અને પોષ માસના દિવસની ઘડીયો

રવિવાર	અ-૬ ચ-૮ અ-૮ શુ-૨ મ-૨ શુ-૨ ચ-૨
સોમવાર	અ-૪ ચ-૪ અ-૬ ચ-૧૧
મંગળવાર	અ-૨ શુ-૨ અ-૧૦- ચ-૬ શુ-૬ ચ-૪
બુધવાર	શુ-૨ મ-૪ અ-૨ શુ-૨ ચ-૪ શુ-૨ અ-૪ શુ-૧૦
ગુરૂવાર	અ-૪ ચ-૬ અ-૪ શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪
શુક્રવાર	અ-૨ ચ-૬ અ-૬ ચ-૬ અ-૮ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ અ-૪ શુ-૮ અ-૬ શુ-૪

આસો કાર્તિક માગશર અને પોષ માસની રાત્રિની ઘડીયો

રવિવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ મ-૬ અ-૪ ચ ૪ શુ-[illegible] મ-[illegible]
સોમવાર	અ-૨ ચ-૬ શુ-૨
મંગળવાર	ચ-[illegible] અ-૮ ચ-૮ અ-૧૦ મ-૨ અ-૮ [illegible]
બુધવાર	ચ-૬ અ-૨ શુ-[illegible] અ-૧૦
ગુરૂવાર	મ-૪ અ-૪ મ-૮ અ ૬ શુ-૮
શુક્રવાર	શુ-૬ અ-[illegible] મ-૬ અ-૪ મ ૬ મ [illegible]
શનિવાર	મ-૪ અ-૮ શુ-૪ મ-[illegible] શુ ૬ અ [illegible] / મ-૪ અ-૮ અ-૮ શુ-૪ મ-૪ અ [illegible] / મ-૬ અ ૪ મ-૬

મહા ફાગણ ચૈત્ર વૈશાખ શ્રાવણ અને ભાદરવા માસની દિવસની ઘડીયો.

રવિવાર	મ-૨ ચ-૨ અ-૮ ચ-૬ શુ-૧૦ મ-૨
સોમવાર	અ-૪ ચ-૮ અ-૬ ચ-૬ અ-૪ શુ-૨
મંગળવાર	ચ-૪ શુ-૨ અ-૬ ચ-૪ શુ-૨ અ-૨ શુ-૪ અ-૬
બુધવાર	ચ-૪ અ-૪ શુ-[illegible] ચ-૪ મ-૨ અ-૪ ચ-૪ અ-૪ શુ-૨
ગુરૂવાર	અ-૬ ચ-૪ અ-૪ શુ-૨ અ-૧૪
શુક્રવાર	શુ-૨ અ-૧૬ ચ-૮ અ-૨ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪

મહા ફાગણ ચૈત્ર વૈશાખ શ્રાવણ અને ભાદરવાની રાત્રિની ઘડીયો.

રવિવાર	શુ-૪ મ-૪ ચ-૨ શુ-૨ અ-૪ શુ-૨ ચ-૬ શુ-૬
સોમવાર	ચ-૨ અ-૬ ચ-૬ અ-૮ ચ-૮
મંગળવાર	અ-૬ શુ-૨ અ-૨ ચ-૪ મ-૨ શુ-૪ અ-૬ શુ-૪
બુધવાર	શુ-૪ અ-૬ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪ અ-૬
ગુરૂવાર	ચ-૪ મ-૪ અ-૨ ચ-૮ અ-૪ શુ-૪ અ-૪
શુક્રવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ શુ-૪ અ-૬ મ-૨ શુ-૬
શનિવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ ચ-૪ અ-૬ ચ-૨ શુ-૬

જેઠ અને અષાડ માસના દિવસની શુભાશુભ ઘડીયો.

રવિવાર	શુ-૪ અ-૮ ચ-૬ અ-૬ ચ-૪ શુ-૨
સોમવાર	ચ-૮ અ-૪ શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ મ-૬
મંગળવાર	અ-૪ ચ-૪ શુ-૨ અ-૬ ચ-૬ મ-૨ ચ-૪ અ-૨
બુધવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૮ ચ-૬ અ-૮ શુ-૨
ગુરૂવાર	અ-૨ શુ-૪ ચ-૬ અ-૬ શુ-૨ ચ-૪ અ-૬
શુક્રવાર	શુ-૨ અ-૧૬ ચ-૮ અ-૨ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪

રાત્રિનાં ચોઘડીયાં

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ

શુભાશુભ ઘટી યંત્ર (જૈન ચોઘડીયાં.)

આસો કાર્તિક માગશર અને પોષ માસના દિવસની ઘડીઓ.

રવિવાર	અ-૬ ચ-૮ અ-૮ શુ-૨ મ-૨ શુ-૨ ચ-૨
સોમવાર	અ-૪ ચ-૪ અ-૬ ચ-૧૬
મંગળવાર	અ-૨ શુ-૨ અ-૧૦- ચ-૬ શુ-૬ ચ-૪
બુધવાર	શુ-૨ મ-૪ અ-૨ શુ-૨ ચ-૪ શુ-૨ અ-૪ શુ-૧૦
ગુરૂવાર	અ-૪ ચ-૬ અ-૪ શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪
શુક્રવાર	અ-૨ ચ-૬ અ-૬ ચ-૬ અ-૮ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ અ-૪ શુ-૮ અ-૬ શુ-૪

આસો કાર્તિક માગશર અને પોષ માસની રાત્રિની ઘડીઓ.

રવિવાર	શુ-[illegible] ચ-૬ અ-૬ ચ-૬ અ-૪ ચ-૪ શુ-૨ ચ-૨
સોમવાર	અ-[illegible] અ-૮ ચ-૮ અ-૨ ચ-૬ શુ-૨
મંગળવાર	ચ-૬ અ-[illegible] શુ-[illegible] અ-૧૨ ચ-૨ અ-૪ ચ-[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]

મહા ફાગણ ચૈત્ર વૈશાખ શ્રાવણ અને ભાદરવા માસની
દિવસની ઘડીયો.

રવિવાર	મ-૨ ચ-૨ અ-૮ ચ-૬ શુ-૧૦ મ-૨
સોમવાર	અ-૪ ચ-૮ અ-૬ ચ-૬ અ-૪ શુ-૨
મંગળવાર	ચ-૪ શુ-૨ અ-૬ ચ-૪ શુ-૨ અ-૨ શુ-૪ અ-૬
બુધવાર	ચ-૪ અ-૪ શુ-[illegible] ચ-૪ મ-૨ અ-૪ ચ-૪ અ-૪ શુ-૨
ગુરૂવાર	અ-૬ ચ-૪ અ-૪ શુ-૨ અ-૧૪
શુક્રવાર	શુ-૨ અ-૧૬ ચ-૮ અ-૨ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪

મહા ફાગણ ચૈત્ર વૈશાખ શ્રાવણ અને ભાદરવાની
રાત્રિની ઘડીયો.

રવિવાર	શુ-૪ મ-૪ ચ-૨ શુ-૨ અ-૪ શુ-૨ ચ-૬ શુ-૬
સોમવાર	ચ-૨ અ-૬ ચ-૬ અ-૮ ચ-૮
મંગળવાર	અ-૬ શુ-૨ અ-૨ ચ-૪ મ-૨ શુ-૪ અ-૬ શુ-૪
બુધવાર	શુ-૪ અ-૬ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪ અ-૬
ગુરૂવાર	ચ-૪ મ-૪ અ-૨ ચ-૮ અ-૪ શુ-૪ અ-૪
શુક્રવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ શુ-૪ અ-૬ મ-૨ શુ-૬
શનિવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ ચ-૪ અ-૬ ચ-૨ શુ-૬

જેઠ અને અષાડ માસના દિવસની શુભાશુભ ઘડીયો.

રવિવાર	શુ-૪ અ-૮ ચ-૬ અ-૬ ચ-૪ શુ-૨
સોમવાર	ચ-૮ અ-૪ શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ મ-૬
મંગળવાર	અ-૪ ચ-૪ શુ-૨ અ-૬ ચ-૬ મ-૨ ચ-૪ અ-૨
બુધવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૮ ચ-૬ અ-૮ શુ-૨
ગુરૂવાર	અ-૨ શુ-૪ ચ-૬ અ-૬ શુ-૨ ચ-૪ અ-૬
શુક્રવાર	શુ-૨ અ-૧૬ ચ-૮ અ-૨ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪

રાત્રિનાં ચોઘડીયાં

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ

શુભાશુભ ઘટી યંત્ર (જૈન ચોઘડીયાં.)

આસો કાર્તિક માગશર અને પોષ માસના દિવસની ઘડીયો.

રવિવાર	અ-૬ ચ-૮ અ-૮ શુ-૨ મ-૨ શુ-૨ ચ-૨
સોમવાર	અ-૪ ચ-૪ અ-૬ ચ-૧૬
મંગળવાર	અ-૨ ગુ-૨ અ-૧૦ ચ-૬ ગુ-૬ ચ-૪
બુધવાર	શુ-૨ મ-૪ અ-૨ ગુ-૨ ચ-૪ શુ-૨ અ-૪ શુ-૧૦
ગુરૂવાર	અ-૪ ચ-૬ અ-૪ શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪
શુક્રવાર	અ-૨ ચ-૬ અ-૬ ગ-૬ અ-૮ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ અ-૪ ગુ-૮ અ-૬ ગુ-૪

આસો કાર્તિક માગશર અને પોષ માસની રાત્રિની ઘડીયો.

રવિવાર	[illegible] ચ-૮ અ-૬ ચ-૬ અ-૪ ચ-૪ ગુ-૨ ચ-૨
સોમવાર	ચ-[illegible] અ-૮ ચ-૮ અ-૨ ચ-૬ ગુ-૨
મંગળવાર	ચ-૬ અ-૨ [illegible] અ-૧૦ ચ-૨ અ-૪ ગુ-૨
બુધવાર	ચ-[illegible] અ-૪ ચ-[illegible] અ-[illegible] ગુ-૮
ગુરૂવાર	[illegible]
શુક્રવાર	[illegible]
શનિવાર	[illegible]

મહા ફાગણ ચૈત્ર વૈશાખ શ્રાવણ અને ભાદરવા માસની દિવસની ઘડીયો.

રવિવાર	મં-૨ ચ-૨ અ-૮ ચ-૬ શુ-૧૦ મ-૨
સોમવાર	અ-૪ ચ-૮ અ-૬ ચ-૬ અ-૪ શુ-૨
મંગળવાર	ચ-૪ શુ-૨ અ-૬ ચ-૪ શુ-૨ અ-૨ શુ-૪ અ-૬
બુધવાર	ચ-૪ અ-૪ શુ-૧ ચ-૪ મ-૨ અ-૪ ચ-૪ અ-૪ શુ-૨
ગુરૂવાર	અ-૬ ચ-૪ અ-૪ શુ-૨ અ-૧૪
શુક્રવાર	શુ-૨ અ-૧૬ ચ-૮ અ-૨ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪

મહા ફાગણ ચૈત્ર વૈશાખ શ્રાવણ અને ભાદરવાની રાત્રિની ઘડીયો.

રવિવાર	શુ-૪ મ-૪ ચ-૨ શુ-૨ અ-૪ શુ-૨ ચ-૬ શુ-૬
સોમવાર	ચ-૨ અ-૬ ચ-૬ અ-૮ ચ-૮
મંગળવાર	અ-૬ શુ-૨ અ-૨ ચ-૪ મ-૨ શુ-૪ અ-૬ શુ-૪
બુધવાર	શુ-૪ અ-૬ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪ અ-૬
ગુરૂવાર	ચ-૪ મ-૪ અ-૨ ચ-૮ અ-૪ શુ-૪ અ-૪
શુક્રવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ શુ-૪ અ-૬ મ-૨ શુ-૬
શનિવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ ચ-૪ અ-૬ ચ-૨ શુ-૬

જેઠ અને અષાડ માસના દિવસની શુભાશુભ ઘડીયોં.

રવિવાર	શુ-૪ અ-૮ ચ-૬ અ-૬ ચ-૪ શુ-૨
સોમવાર	ચ-૮ અ-૪ શુ-૨ ચ-૪ અ-૬ મ-૬
મંગળવાર	અ-૪ ચ-૪ શુ-૨ અ-૬ ચ-૬ મ-૨ ચ-૪ અ-૨
બુધવાર	શુ-૨ ચ-૪ અ-૮ ચ-૬ અ-૮ શુ-૨
ગુરૂવાર	અ-૨ શુ-૪ ચ-૬ અ-૬ શુ-૨ ચ-૪ અ-૬
શુક્રવાર	શુ-૨ અ-૧૬ ચ-૮ અ-૨ શુ-૨
શનિવાર	શુ-૪ ચ-૪ શુ-૪ અ-૪ શુ-૪ ચ-૬ શુ-૪

ઠ અને અષાડ માસની રાત્રિની શુભાશુભ ઘડીયો.

રવિવાર	અ-૪ શૂ-૪ ચ-૪ અ-૬ ચ-૮ શૂ-૪
સોમવાર	શૂ-૪ ચ-૮ અ-૪ ચ-૪ શૂ-૨ ચ-૪ શૂ-૪
મંગળવાર	ચ-૬ અ-૬ ચ-૪ અ-૨ શૂ-૨ ચ-૪ અ-૪ શૂ-૨
બુધવાર	અ-૮ ચ-૨ શૂ-૪ અ-૪ શૂ-૬ અ-૬
ગુરૂવાર	મ-૪ અ-૪ શૂ-૨ ચ-૪ શૂ-૨ અ-૬ ચ-૬ શૂ-૨
શુક્રવાર	શૂ-૨ ચ-૪ અ-૬ શૂ-૪ અ-૬ મ-૨ શૂ-૬
શનિવાર	શૂ-૨ ચ-૪ અ-૪ ચ-૪ અ-૬ ચ-૪ અ-૨ શૂ

આ શુભાશુભ ઘટીયંત્રમાં લગ્ન, મુહૂર્ત, ચોઘડીયા, હોરા, કુલિક, ઉપકુલિક, કાળવેળા, અર્ધપ્રહર, મુવેળા વિગેરેની આવશ્યક શુદ્ધિનો સમાવેશ થાય છે. આ યંત્રની ઘડીયોની શરૂઆત સૂર્યોદયથી થાય છે. તેમાં મ-મહેન્દ્ર અને અ-અમૃતની ઘડીયો શુભ છે, અને ચ-ચક્કર, શૂ-શૂન્યની ઘડીયો અશુભ છે. એટલે મહેન્દ્ર શુભ, અમૃત શુભ, ચક્કર વિલંબ કરાવનાર, અને શૂન્ય વિઘ્ન કરાવનાર, છે. (આ સંબંધમાં વિશે શિવચક્રમાંથી તપાસવું.) ॥ ૩ ॥

હવે વારનો પ્રારંભ ક્યારે થાય તે કહે છે—

विच्छिय-कुंभाइ तिए,
निसिमुहि विस-धणुहि कक्कि-तुलि मज्झे।
मक-मिहुण-कन्न-सिंहे,
निसि अंते संकमइ वारो ॥ ४ ॥

અર્થ —વૃશ્ચિક અને કુંભાદિ ત્રણ સંક્રાંતિમાં વારની પ્રવૃત્તિ રાત્રિના પ્રારંભમાં થાય છે, વૃષ, ધન, કર્ક અને તુલા સંક્રાંતિમાં મધ્યરાત્રે વારની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તથા મકર, મિથુન કન્યા અને સિંહ સંક્રાંતિમાં રાત્રિના અન્તભાગમાં વાર બેસે છે.

વિવેચન—વારની શરૂઆત સૂર્યોદયથી થાય એવું હોતું નથી, પણ તે આ ગાથાના કહેવા પ્રમાણે સંક્રાંતિને આશ્રીને જુદે જુદે વખતે બેસે છે. મેષ વિગેરે બાર રાશિ છે. તેમાં સૂર્ય એક રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં બદલાય તેનું નામ સંક્રાંતિ કહેવાય છે. તે સંક્રાંતિઓ પણ બાર છે. જ્યારે સૂર્ય વૃશ્ચિક, કુંભ, મીન અને મેષમાં હોય ત્યારે રાત્રિના આદિ ભાગથી વાર ગણાય છે, સૂર્ય, વૃષ, કર્ક, તુલા અને ધન રાશિમાં હોય ત્યારે મધ્યરાત્રિથી વારની ગણના થાય છે, વળી મિથુન સિંહ કન્યા અને મકરરાશિમાં સૂર્ય હોય ત્યારે વાર રાત્રિના અંતભાગમાં સંક્રમે છે—બદલાય છે. આ વણતના સ્પષ્ટીકરણ માટે દિનમાન અને રાત્રિમાનની આવશ્યકતા છે, તે દિનમાન જાણવા માટે સ્થૂલ ઉપાય આ પ્રમાણે છે—

મકરથી માંડીને મિથુન સુધીની છ સંક્રાંતિમાં અનુક્રમે દિનમાન વૃદ્ધિ પામતું હોય છે. તેમાં મકર સંક્રાંતિમાં પહેલે દિવસે દિનમાન ૨૬ ઘડી ૧૨ પળ, કુંભમાં ૨૬ ઘડી ૪૮ પળ, મીનમાં ૨૮ ઘડી ૧૪ પળ, મેષમાં ૩૦ ઘડી, વૃષમાં ૩૧ ઘડી ૪૬ પળ, અને મિથુન સંક્રાંતિમાં ૩૩ ઘડી અને ૧૨ પળનું દિનમાન હોય છે. કર્ક સંક્રાંતિમાં પહેલે દિવસે ૩૩ ઘડી અને ૪૮ પળનું ઉત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય છે, ત્યાર પછીની કર્કથી ધન સુધીની છ સંક્રાંતિમાં દિનમાન ઘટતું જાય છે. જેથી સિંહ સંક્રાંતિમાં ૩૩ ઘડી ૧૨ પળ, કન્યામાં ૩૧ ઘડી અને ૪૬ પળ, તુલામાં ૩૦ ઘડી, વૃશ્ચિકમાં ૨૮ ઘડી ૧૪ પળ, ધન સંક્રાંતિને પહેલે દિવસે ૨૬ ઘડી ૪૮ પળ દિનમાન હોય છે, અને તેના ત્રિશ દિવસો જતાં મકર સંક્રાંતિમાં વળી ૨૬ ઘડી અને ૧૨ પળનું દિનમાન હોય છે. આ દિનમાનમાં હમેશાં કેટલી વૃદ્ધિ—હાનિ થાય છે? તેને માટે માસમાં વધેલા કે ઘટેલા પળને ત્રિશે ભાગ દેવાથી હંમેશના દિવસનું પ્રમાણ આવે છે—

" एकार्क पक्षद्विशराः त्रिदन्ताः, त्रिदन्तपक्षाद्विशराः कुसूर्याः ।
मृगादिषट्केऽहनि वृद्धिरेवं, कर्कादिषट्केऽपचितिपलाद्याः ॥१॥"

(અંકો શ્લોક ઉપર: ૧-૧૨, ૨-૫૨, ૩-૩૨, ૩-૩૨, ૨-૫૨, ૧-૧૨)

અર્થ—મકર સંક્રાંતિમાં દરેક દિવસે ૧ પળ ૧૨ વિપળ, કુંભમાં ૨ પળ ૫૨ વિપળ, મીનમાં ૩ પળ ૩૨ વિપળ, મેષમાં ૩ પળ ૩૨ વિપળ, વૃષમાં ૨ પળ ૫૨ વિપળ, અને મિથુનમાં ૧ પળ ૧૨ વિપળની વૃદ્ધિ થાય છે. અને ત્યાર પછીની છ સંક્રાંતિમાં પ્રત્યેક દિવસે આ છ સંક્રાંતિમાં દર્શાવેલ પળ અને વિપળોની અનુક્રમે હાનિ થાય છે. એક અહોરાત્રિ ૬૦ ઘડીની હોય છે, તેમાંથી દિનમાનની ઘડી અને પળ બાદ કરતાં બાકી રહેલ ઘડી અને પળ જેટલું રાત્રિમાન હોય છે (જુઓ–દિનમાનનું યંત્ર.) વારની પ્રવૃત્તિ માટે આવી રીતે રાત્રિમાન કાઢી તેનો આદિ મધ્ય કે અંતભાગ શોધી વારની ગણના કરવી.

આ ગાથામાં દર્શાવેલ વારની પ્રવૃત્તિ અત્યારે ક્યાંય દૃષ્ટિગોચર થતી નથી. તેવીજ રીતે બીજું પણ એક વારની ભોગ્ય ઘડીઓનું માપ મળે છે, તે ઉપરથી પણ કોઈ વાર જોવાતું નથી, તે આ પ્રમાણે—

" रस रस नन्द बाणा, वेदाऽग्नी गत दश हताः कार्याः ।
मन्दादीनां दिवसः, क्रमेण भोग्यस्य नाम्नः स्युः ॥ १ ॥"

અર્થ— શનિવારના ગભારથી આરંભીને દરેક વારની [illegible] અનુક્રમે ૩૦-૬૦-૯૦-૫૦-૪૦-૮૦ અને [illegible] ઘડીઓ [illegible] ગુરુવારની શનિના અને [illegible] શનિવારના [illegible] શનિવારના [illegible]

[illegible]

દિનમાનનું યંત્ર.

સંક્રાંતિઓ.	મેષ	વૃષભ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
પ્રથમ દિનમાન ઘડી-પળ.	૩૦-૦	૩૧-૪૬	૩૨-૧૨	૩૩-૪૮	૩૩-૧૨	૩૧-૪૬	૩૦	૨૮-૧૪	૨૬-૪૮	૨૬-૧૨	૨૬-૪૮	૨૮-૧૪
હાનિ-વૃદ્ધિ દિનમાન.	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિ.	વૃદ્ધિ	હાનિ	હાનિ	હાનિ	હાનિ	હાનિ	હાનિ	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિ
પ્રતિદિન હાનિ વૃદ્ધિના પળો	૩-૩૨	૨-૫૨	૧-૧૨	૧-૧૨	૨-૫૨	૩-૩૨	૩-૩૨	૨-૫૨	૧-૧૨	૧-૧૨	૨-૫૨	૩-૩૨
પ્રતિમાસ વૃદ્ધિ હાનિના પળો	૧૦૬	૮૬	૩૬	૩૬	૮૬	૧૦૬	૧૦૬	૮૬	૩૬	૩૬	૮૬	૧૦૬
સંક્રાંતિના કુલ (પૂર્ણ) પળો	૧૮૦૦	૧૯૦૬	૧૯૯૨	૨૦૨૮	૧૯૯૨	૧૯૦૬	૧૮૦૦	૧૬૯૪	૧૬૦૮	૧૫૭૨	૧૬૦૮	૧૬૯૪
માસનો યોગ.	ચૈત્ર	વૈશાખ	જેઠ	અષાડ	શ્રાવણ	ભાદરવો	આસો	કાર્તિક	માગશર	પોષ	મહા	ફાગણ
ઋતુ.	વસંત	ગ્રીષ્મ	ગ્રીષ્મ	વર્ષા	વર્ષા	શરદ	શરદ	હેમંત	હેમંત	શિશિર	શિશિર	વસંત
અયન.	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર

ઉદયપ્રભસૂરિજી વારપ્રવૃત્તિ માટે કહે છે કે—

" वारादिरुदयादूर्ध्वं, पलैर्मेषादिगे रवौ ।
तुलादिगे त्वधस्त्रिंशत्, तद्युमानान्तरार्धजैः ॥ १ ॥

અર્થ—દિનમાનની ઘડી પળ અને ત્રીશની વચ્ચે જેટલું આંતરૂં હોય તેને અર્ધ કરવાથી આવેલ ઘડી અને પળે વારનો પ્રારંભ થાય છે. વળી મેષાદિ ૭ રાશિમાં સૂર્યોદય હોય ત્યારે સૂર્યોદય પછી અને તુલા વિગેરે ૭ રાશિમાં સૂર્ય હોય ત્યારે સૂર્યોદયની પહેલાં તેટલી ઘડીયે વારની શરૂઆત થાય છે. જેમકે—કર્ક સંક્રાંતિમાં ૩૩ ઘડી ૪૮ પળનું દિનમાન હોય ત્યારે ૩૦ ની સાથે સરખાવતાં ૩ ઘડી ૪૮ પળ વધે છે, તેને અર્ધા કરતાં સૂર્યોદય પછી ૧ ઘડી ૫૪ પળ જતાં કર્ક સંક્રાંતિને પહેલે દિવસે વારપ્રવૃત્તિ થાય છે. આજ રીતે મકર સંક્રાંતિના પહેલે દિવસે સૂર્યોદય પહેલાં ૧ ઘડી ૫૪ પળ બાકી રહેતાં વારની શરૂઆત થાય છે.

ભાસ્કરાચાર્યને સમ્મત થઇ શ્રીપતિ દેશાંતર ચરના સંસ્કારથી વાર પ્રવૃત્તિ માને છે, જે રીતિને સંક્ષેપથી મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં એક શ્લોકથી સમજાવે છે કે—મધ્યરેખાના દેશોથી પૂર્વ-પશ્ચિમમાં જે નગરની વાર પ્રવૃત્તિ જાણવી હોય તે નગર અને મધ્યરેખાના યોજનને પાળા કરી પંદર પળીમાં હીનાધિક કરવા. એટલે મધ્યરેખાથી તે નગર પૂર્વમાં હોય તો તે પળો બાદ કરવા. અને પશ્ચિમમાં હોય તો તે પળો [illegible] દિવસના અર્ધ દિનમાનમાં [illegible] દિનાર્ધમાનથી [illegible] ઘડીયે સૂર્યોદય પછી [illegible] અધિક હોય તો [illegible]

હોવાથી ૧૫ ઘડીમાંથી ૪૭ પળ બાદ કરતાં ૧૪ ઘડી ૧૩ પળ આવે છે. ઇષ્ટ દિવસનું અર્ધદિનમાન ૧૭ ઘડી ૨ પળ છે, જેના કરતાં ૧૪ ઘડી ૧૩ પળ ઓછા છે, અને બન્ને વચ્ચે ૨ ઘડી ૪૯ પળનું આંતરૂં છે, તો બનારસમાં ૩૪ ઘડી ૪ પળનું દિનમાન હોય ત્યારે સૂર્યોદય પછી ૨ ઘડી ૪૯ પળે વાર પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ સિવાય બીજી રીતિઓ પણ મળે છે, આ વાર પ્રવૃત્તિ હોરા અર્ધપ્રહર આદિ માટે જરૂરી છે, પણ તિથિ અને નક્ષત્રથી થતા યોગોમાં તો વાર સૂર્યોદયથી ગણાય છે. ॥ ૪ ॥

હવે વારને આશ્રીને સુવેળા કહે છે—

चउघडिअ सुवेला एग दो छच सूरे,
पण इग अड सोमे अट्ठ चऊ सत्त भोमे ।
छ तिअ अड वुहम्मि पंच दो सत्त जीवे,
छ अडिग चउ सुक्के तिन्नि सत्तट्ठ पंच ॥५॥

અર્થ—રવિવારે પહેલું બીજું અને છઠ્ઠું ચોઘડીયું, સોમવારે પાંચમું પહેલું અને આઠમું ચોઘડીયું, મંગળવારે આઠમું ચોથું અને સાતમું ચોઘડીયું, બુધવારે છઠ્ઠું ત્રીજું અને આઠમું ચોઘડીયું, ગુરૂવારે પાંચમું બીજું અને સાતમું ચોઘડીયું, શુક્રવારે છઠ્ઠું આઠમું પહેલું અને ચોથું ચોઘડીયું, તથા શનિવારે ત્રીજું સાતમું આઠમું અને પાંચમું ચોઘડીયું સુવેળા છે.

વિવેચન—અહીં દિવસના અષ્ટમાંશ એટલે અર્ધ પ્રહરને ચોઘડીયું એવી સંજ્ઞા આપેલ છે. તે ઉત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય ત્યારે ચાર ઘડીથી અધિક, અને જઘન્ય દિનમાનમાં ચાર ઘડીથી ઓછા પ્રમાણવાળું હોય છે. દિવસના આઠ ચોઘ

આમાં કેટલાક ચોઘડીયા કુલિક કંટક વિગેરે દોષોથી દુષિત છે, માટે જેટલા ચોઘડીયાં શુભ છે તેની તારવણી કરી તેને સુવેળા તરીકે ઓળખાવેલ છે. આ ચોઘડીયાની શુદ્ધિ માત્ર દિવસ માટેજ છે, અને આગળના શ્લોકમાં કહેવાતા કંટક કુલિક અર્ધપ્રહર વિગેરે પણ દિવસેજ સમજી લેવા, કેમકે અર્ધપ્રહર વેળા વિગેરે સૂર્યને આશ્રીને આવે છે.

રવિવારે પહેલું પાંચમું અને છઠ્ઠું ચોઘડીયું સુવેળા છે, સોમવારે પહેલું પાંચમું અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે, મંગળવારે ચોથું સાતમું અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે, ગુરૂવારે બુધવારે ત્રીજું છઠ્ઠું અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે, શુક્રવારે બીજું પાંચમું અને સાતમું ચોઘડીયું સુવેળા છે, અને શનિ પહેલું ચોથું છઠ્ઠું અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે. વારે ત્રીજું પાંચમું સાતમું અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે. આમાં રવિવારથી ગુરૂવાર સુધીના વારોના બાકીના પાંચ પાંચ ચોઘડીયાં કુલિક આદિથી દુષિત છે, પણ શુક્રવારે સાતમા ચોઘડીયામાં બે દોષો સાથે રહેલા છે, તેમજ શનિવારે છઠ્ઠા ચોઘડીયામાં બે દોષો સાથે રહેલા છે, માટે આ બન્ને વારના ચાર ચાર ચોઘડીયા અશુભ હોવાથી બાકીના ચાર ચાર સુવેળા કહેલ છે. ॥ ૫ ॥

હવે કુલિક વિગેરે ચાર કુવેળા કહે છે

रवि–गुरु–सुक्का–सत्त उ,
हायंता कुलिअ कंट उवकुलिआ ।
घट नि च दुग चउ सग,
दो मुगइमु कालवेलाओ ॥ ६ ॥

અર્થ—રવિવાર બુધવાર અને ગુરૂવાર [illegible]
સાતમા ચોઘડીયામાં કંટક [illegible]
[illegible] અને [illegible]

તથા રવિ આદિ સાતે વારોનું અનુક્રમે આઠમું ત્રીજું છઠ્ઠું પહેલું ચોથું સાતમું અને બીજું ચોઘડીયું કાલવેળા કહેવાય છે.

વિવેચન—આ કુયોગો પણ દિવસના અષ્ટમાંશને આશ્રીને કહેલા છે, તેથી રાત્રે તે યોગો હોતા નથી, અને અહીં અષ્ટમાંશનો સમય પણ પૂર્વની પેઠે ચાર ઘડીથી ન્યૂનાધિક જાણવો. તેમાં રવિવારના સાતમા અષ્ટમાંશે કુલિક યોગ હોય છે, ત્યાર પછીના દરેક વારે એકેક સંખ્યાએ ઓછા અષ્ટમાંશમાં અર્થાત્ સોમવારે છઠ્ઠા, ભોમવારે પાંચમા, બુધવારે ચોથા, ગુરૂવારે ત્રીજા, શુક્રવારે બીજા અને શનિવારે પહેલા દિનાષ્ટમાંશમાં કુલિકયોગ આવે છે.

આ યોગ લાવવા માટે એવી પણ ગણતરી છે કે—પોતાનાથી શનિવાર જેટલામો હોય તે વારનો તેટલામો દિનાષ્ટમાંશ કુલિક હોય છે. અથવા અવળી રીતે ગણતાં શનિવારથી પોતે જેટલામો વાર હોય તેટલામો પોતાનો અષ્ટમાંશ કુલિક કહેવાય છે. આ રીતે પણ ઉપર કહેલા અર્ધપ્રહરોજ કુલિક યોગવાળા થાય છે. કુલિકમાં શુભ કાર્ય કરવાનો સર્વથા નિષેધ છે, તે માટે વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" छिन्नं भिन्नं नष्टं, ग्रहग्रुष्टं पन्नगादिभिर्दष्टम् ।
नाशमुपयाति नियतं, जातं कर्माऽन्यदपि तत्र ॥ १ ॥ "

અર્થ—કુલિકમાં છેદાયેલ, ભેદાયેલ, ભૂતે ગ્રહણ કરેલ, કે સર્પે ડંસેલ હરકોઈ વસ્તુ (પ્રાણી કે બીજો પદાર્થ) અવશ્ય નાશ પામે છે; તથા તેમાં કરેલ બીજાં કાર્યો પણ નાશ પામે છે.

દિનાષ્ટમાંશમાં કુલિક હોય છે એ કથનમાં શ્રીમાન્ નરચંદ્રસૂરિ સમ્મત છે, પણ ઉદયપ્રભસૂરિ ઉપર કહેલ દિનાષ્ટમાંશમાં પ્રથમ અર્ધભાગ વર્જી બીજા અર્ધભાગના મુહૂર્તમાં કુલિકયોગ હોવાનું જણાવે છે. તેઓ કહે છે કે—પોતાથી શનિવાર જેટલામો હોય તેની બમણી સંખ્યાવાળું દિવસનું મુહૂર્ત કુલિકયોગવાળું હોય

છે, અને રાત્રિએ તેથી એકેક ઓછી સંખ્યાવાળું મુહૂર્ત કુલિક હોય છે. આ રીતે રવિવારથી શનિવાર સાતમો વાર હોવાથી રવિવારે દિવસે ચૌદમું અને રાત્રે તેરમું મુહૂર્ત; સોમવારના દિવસે બારમું અને રાત્રે અગીયારમું; એમ અનુક્રમે શનિવારે દિવસે બીજું અને રાત્રિએ પહેલું મુહૂર્ત કુલિક હોય છે. પંદર દિવસના અને પંદર રાત્રિના એમ કુલ ત્રીશ મુહૂર્તો છે. તેનું પ્રમાણ પણ દિનમાન અને રાત્રિમાનના પંદરમા ભાગનું હોવાથ ઉત્કૃષ્ટ દિનમાનમાં બે ઘડીથી અધિક અને જઘન્ય દિનમાન બે ઘડીથી ઓછું આવે છે.

આગમમાં ત્રીશ મુહૂર્તના નામ આ પ્રમાણે છે—૧ રુ ૨ શ્રેયાન ૩ મિત્ર ૪ વાયુ ૫ સુપ્રતીત ૬ અભિચંદ્ર ૭ માહેન્દ્ર ૮ બલ ૯ બ્રહ્મા ૧૦ બહુ સત્ય ૧૧ ઇશાન ૧૨ ત્વષ્ટા ૧૩ ભવિતાત્મા ૧૪ વૈશ્રમણ ૧૫ વારુણ ૧૬ આનંદ ૧૭ વિજય ૧ વિશ્વસેન ૧૯ પ્રજાપતિ ૨૦ ઉપશમ ૨૧ ગંધર્વ ૨૨ અગ્નિવે ૨૩ શતવૃષભ ૨૪ આતપવાન્ ૨૫ અર્થવાન્ ૨૬ ઋણવા ૨૭ ભૌમ ૨૮ વૃષભ ૨૯ સર્વાર્થસિદ્ધ ૩૦ રાક્ષસ. પુરાણ ગ્રં માં પણ આની લગભગ થોડા ફેરફાર સાથે મુહૂર્તોનાં ન છે. અને તેમાં [illegible] , કે દિવસના ઘડીઓમાં શ્વેત (શ્રેયાન) ૩ મૈત્ર ૫ સાવિત્ર (સુપ્રતીત) ૬ વૈરાજ (અભીચંદ્ર) ૮ અભિજિત (બલ) ૧૦ બલ (બહુ સત્ય) અને ૧૧ વિજય (ઇશાન) મુહૂર્તો શુભ છે

જ્યોતિષ ગ્રન્થોમાં નક્ષત્રના નામના અનુસારે મુહૂર્તના નામો કહેલ છે દિવસના પંદર મુહૂર્તો ના નામ-૧ આર્દ્રા ૨ [illegible] ૩ અનુરાધા. ૪ મઘા ૫ ધનિષ્ઠા ૬ પૂર્વાષાઢા ૮ અભિ [illegible] ૧૦ જ્યેષ્ઠા ૧૧ વિશાખા ૧૨ [illegible] ૧૪ પૂર્વાફાલ્ગુની [illegible]

[illegible]

ત્રીશ મુહૂર્તના સ્વામીના નામ–શિવ, ભૂજંગ, મિત્ર, પિતૃ, વસુ, જલ, વિશ્વ, વિરંચિ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, અગ્નિ, નિશાચર, વરૂણ, અર્યમા, યોનિ, રૂદ્ર, અજ, અહિર્બુધ, પુષા, દસ્ર, અંતક, અગ્નિ, ધાતા, ઈન્દુ, અદિતિ, ગુરૂ, હરિ, રવિ, ત્વષ્ટા, અને અનલ છે. આ દરેક મુહૂર્તમાં દિવસનુ આઠમું મુહૂર્ત અભીચ્ દક્ષિણ દિશા વિના સર્વ દિશાના ગમનમાં દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠાદિ સમસ્ત કાર્યમાં સર્વ-સિદ્ધિને દેવાવાળું છે, કેમકે પૂર્વની અને પછીની એકેક ઘડી મળીને કુલ બે ઘડીનો સૂર્ય ઉત્પાત, વિષ્ટિ, વ્યતિપાત, દગ્ધતિથિ અને પાપગ્રહાદિ સર્વ દોષોને બાળી નાખે છે. આ મુહૂર્તોમાંથી કયા કયા કયા મુહૂર્તો કુલિક છે તે માટે કહ્યું છે કે—

" सोमे ब्राह्मः कुजे पैत्रः, सुराचार्ये च राक्षसः ।
शुक्रे ब्राह्मः शनौ रौद्रो, मुहूर्त्ताः कुलिकोपमाः ॥ १ ॥"

અર્થ—સોમવાર મંગળવાર ગુરૂવાર શુક્રવાર અને શનિવારે અનુક્રમે બ્રહ્માનું મુહૂર્ત, પૈત્ર મુહૂર્ત, રાક્ષસ મુહૂર્ત બ્રહ્માનું મુહૂર્ત, અને રૂદ્રનું મુહૂર્ત કુલિક થાય છે. કુલિક માટે કહ્યું છે કે–કુલિક છ વર્ગ શુદ્ધ લગ્નને પણ હણે છે.

કંટકયોગ બુધવારને દિવસે સાતમા ચોઘડીયાંમાં હોય છે, અને ત્યારપછી દરેક વારે એકેક ઓછા આંકવાળા ચોઘડી-યામાં કંટકયોગ હોય છે. આ રીતે બુધવારે સાતમો, ગુરૂવારે છઠ્ઠો, શુક્રવારે પાંચમો, શનિવારે ચોથો, રવિવારે ત્રીજો, સોમ-વારે બીજો, અને મંગળવારે પહેલો દિનાષ્ટમાંશ કંટકયોગ હોય છે. આજ અષ્ટમાંશો લાવવા માટે એવી પણ ગણના છે કે– ઇષ્ટવારથી મંગળવાર જેટલામો હોય તેટલામો અષ્ટમાંશ, અથવા અવળી રીતે મંગળવારથી પોતે જેટલામો વાર હોય તેટલામો અર્ધપ્રહર કંટક થાય છે.

શુક્રવારના દિવસે સાતમું ચોઘડીયું ઉપકુલિક છે, એજ રીતે પછીના દરેક વારમાં એકેક સંખ્યાથીઓછા થતાં ચોઘડીયાં ઉપકુલિક છે. બીજી રીતે ગણીએ તો–પોતાથી ગુરૂવાર જેટ

સામો હોય તેટલામું ચોઘડીયું, તેમજ ત્રીજી રીતે-વામગણુ-
નાથી ગુરૂવારથી પોતે જેટલામો વાર હોય તેટલામું ચોઘડીયું
ઉપકુલિક છે. આ ત્રણે રીતે ગણતાં શુક્રવારે સાતમું, શનિ-
વારે છઠ્ઠું, રવિવારે પાંચમું, સોમવારે ચોથું મંગળવારે ત્રીજું,
અને ગુરૂવારે પહેલું ચોઘડીયું ઉપકુલિક છે.

આ ત્રણે યોગોનો એવો ક્રમ છે કે—જે વારે જે ચોઘ-
ડીયું કુલિક હોય તેનાથી પૂર્વના પાંચમા વારનું ચોઘડીયું કંટકહોય
ઉપકુલિક, અને તેથી પૂર્વના પાંચમા વારનું ચોઘડીયું કંટક હોય
છે. આ ત્રણે કુયોગો સારાં કામમાં વર્જ્ય છે.

ગાથાના પૂર્વાર્ધથી ત્રણ યોગ દેખાડી ઉત્તરાર્ધથી
અદ ઇત્યાદિ શબ્દથી કાલવેળા દેખાડે છે- અનુક્રમે
રવિવારે આઠમું ચોઘડીયું, સોમવારે ત્રીજું, મંગલવારે છઠ્ઠું
બુધવારે પહેલું, ગુરૂવારે ચોથું, શુક્રવારે સાતમું, અને શનિવાં
બીજું ચોઘડીયું કાલવેળા છે. દરેક વારને ત્રણે ગુણી ગુણાકાર-
માંથી ત્રણ બાદ કરવાથી કાળવેલાનું ચોઘડીયું આવે છે.
જેમકે—શનિવાર સાતમો છે, તેને ત્રણે ગુણવાથી એકવીશ,
અને તેમાંથી ત્રણ બાદ કરતાં ૧૮ રહે છે. હવે ચોઘડીયા આઠ
છે, માટે આઠથી ભાગતાં પૂર્ણાંકમાં બે અને શેષ બે રહે છે.
તો આ શેષ રહેલ બીજું ચોઘડીયું શનિવારે કાળવેળા છે. તે
શુભ કાર્યમાં ગ્રહણ કરવું નહિ. ॥ ૬ ॥

હવે અર્ધપ્રહર અને તેની માગ વર્જ્ય ઘડીઓ

મૂ. ગા.—

ना चउगुण अन्नपाणा,

तंमि मोत्तदूर्णामदूपगनऊ ।

चउनद्धां मसुरक्ता,

इया पुदयाट दिसि दद्धां ॥ ७ ॥

અર્થ - [illegible]

અર્ધપ્રહર આવે છે, અને રવિ આદિ સાત વારોમાં અનુક્રમે અર્ધપ્રહરના મધ્યના સોળ, આઠ, બત્રીશ, બે, એક, ચાર અને ચોસઠ પળો પૂર્વાદિક છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશાએ યાત્રાદિકમાં વર્જવા યોગ્ય છે.

વિવેચન—સાતે વારોમાં જે જે ચોઘડીયાં કાળવેળા છે તેનાથી પાંચમું પાંચમું ચોઘડીયું વર્જ્ય અર્ધપ્રહર હોય છે, જેથી કાળવેળામાં ચાર મેળવતાં વર્જ્ય ચોઘડીયાં આવે છે. વળી તેવીજ રીતે વર્જ્ય અર્ધપ્રહરમાં ચાર મેળવતાં કાળવેળા પણ આવે છે. જેમકે—રવિવારે આઠમું ચોઘડીયું કાળવેળા છે, તેમાં ચાર મેળવતાં (બારમું અને આઠે ભાગતાં શેષ રહેલું) ચોથું ચોઘડીયું રવિવારે વર્જ્ય અર્ધપ્રહર છે.

દિવસના શુભાશુભ ચોઘડીયા.

	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૧	સુવેળા	સુવેળા	કંટક	કાળવેળા	ઉપકુલિક	સુવેળા	કુલિક
૨	સુવેળા	કંટક	વર્જ્ય	ઉપકુલિક	સુવેળા	કુલિક	કાળવેળા
૩	કંટક	કાળવેળા	ઉપકુલિક	સુવેળા	કુલિક	વર્જ્ય	સુવેળા
૪	વર્જ્ય	ઉપકુલિક	સુવેળા	કુલિક	કાળવેળા	સુવેળા	કંટક
૫	ઉપકુલિક	સુવેળા	કુલિક	વર્જ્ય	સુવેળા	કંટક	સુવેળા
૬	સુવેળા	કુલિક	કાળવેળા	સુવેળા	કંટક	સુવેળા	વર્જ્ય ઉપકુલિક
૭	કુલિક	વર્જ્ય	સુવેળા	કંટક	સુવેળા	કાળવેળા ઉપકુલિક	સુવેળા
૮	કાળવેળા	સુવેળા	સુવેળા	સુવેળા	વર્જ્ય	સુવેળા	સુવેળા

દરેક વારના આંકને ત્રણે ગુણી એક મેળવવાથી પણ આ વર્જ્ય અર્ધપ્રહરોના આંકો આવે છે. અથવા કાળવેળાના આંકોને અનુક્રમે માંડી પાંચનો આંક વધારવો, જેના પાંચમા આંકથી રવિવાર વિગેરે સાત વારના વર્જ્ય અર્ધપ્રહરો આવે

છે. જેમકે—૮-૩-૬-૧-૪-૭-૨-૫ તેમાંથી પાંચમે આંકે રહેલું ચોથું ચોઘડીયું રવિવારે વર્જ્ય અર્ધપ્રહર છે.

પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાન, એ આઠ દિશા છે. તે પૈકી ઉપરોક્ત રવિવાર વિગેરે સાત વારોના વર્જ્ય અર્ધપ્રહરના મધ્યના સોળ વિગેરે પળોમાં અનુક્રમે પૂર્વથી માંડી છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશાએ યાત્રા કરવી નહિ. કેમકે તે અત્યંત વર્જ્ય કાળ છે. તે આ પ્રમાણે—

રવિવારે **ચોથા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **સોળ** પળમાં **પૂર્વ** દિશાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

સોમવારે **સાતમા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **આઠ** પળમાં **વાયવ્ય** ખુણાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

મંગળવારે **બીજા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **બત્રીશ** પળમાં **દક્ષિણ** દિશાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

બુધવારે **પાંચમા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **બે** પળમાં **ઇશાન** ખુણામાં યાત્રા વર્જ્ય છે.

ગુરૂવારે **આઠમા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **એક** પળમાં **પશ્ચિમ** દિશાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

શુક્રવારે **ત્રીજા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **ચાર** પળમાં **અગ્નિ** ખુણાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

શનિવારે **છઠ્ઠા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **ચોસઠ** પળમાં **ઉત્તર** દિશાની યાત્રા વર્જ્ય છે

[illegible] માટે નીચે પ્રમાણે કોષ્ટક છે

[illegible] આલગાનો કાળ) નો

[illegible]

[illegible] **પળ**

[illegible]

[illegible] **ઘડી**

[illegible]

સાઠ ઘડી અથવા ત્રીશ મુહૂર્તનો એક **દિવસ.**

ત્રીશ દિવસનો એક **માસ.**

બે માસની એક **ઋતુ.**

ત્રણ ઋતુનું એક **અયન.**

અને બે અયનનું એક **વર્ષ** થાય છે.

સાઠ વિલિપ્તાની એક **લિપ્તા**, સાઠ લિપ્તાનો એક **અંશ**, ત્રીશ અંશની એક રાશિ, બાર રાશિનું એક ભગણ અને સૂર્યના એક ભગણચક્રથી એક **સૌર વર્ષ** થાય છે. (આ ભગણમાં ફરતાં સૂર્યને એક વર્ષ થાય છે, જે તેનું સૌરવર્ષ કહેવાય છે.) વળી કળા અને વિકળાનાં લિપ્તા અને વિલપ્તા એવાં બીજાં નામો છે.

મુહૂર્તચિંતામણિની ટીકામાં વારની કેટલીક વિષ ઘડીઓ વર્જવાનું કહેલ છે—

नखा द्वयं द्वादश दिक् च शैलाः, बाणाश्च तत्त्वानि यथाक्रमेण
सूर्यादिवारेषु परं चतस्रो, नाड्यो विषं स्यात् खलु वर्जनीयम् ॥१॥

અર્થ—રવિ આદિ સાત વારોમાં ૨૦–૨–૧૨–૧૦–૭–૫–૨૫ ઘડી પછીની ચાર ઘડીઓ વિષ હોવાથી વર્જવા લાયક છે.

આ ગ્રન્થમાં દિનશુદ્ધિ દેખાડવાની હોવાથી ગ્રહગોચર વિગેરેનું વિવેચન કરેલ નથી, પણ તે કેટલેક સ્થાને જરૂરી હોવાથી બીજા ગ્રન્થોના આધારે આગળ સવિસ્તર વર્ણવેલ છે, પણ તેઓની ગતિ અને નામો અહીંજ કહીએ છીએ.

રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર અને શનિ, એ સાત ગ્રહો દરેક ગ્રન્થોમાં વર્ણવ્યા છે. તે સિવાય કેટલાક જ્યોતિશાસ્ત્ર

બુધ અને શુક્ર પૂર્વમાં પણ આથમે છે, અને પશ્ચિમમાં પણ ઉગે છે. તેમાં સૂર્ય ચાર પહોર આથમે છે, અને તે સિવાયના ગ્રહો સૂર્યના અમુક અંશમાં જવાથી અસ્ત પામે છે. અસ્ત અને ઉદયના અંશોનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે–

સૂર્યના ૧૨ ત્રીશાંશ મધ્યે ચન્દ્ર, ૧૭ ત્રીશાંશ મધ્યે ભોમ, ૧૩ ત્રીશાંશ મધ્યે બુધ, ૧૧ ત્રીશાંશ મધ્યે ગુરૂ, ૯ ત્રિશાંશમધ્યે શુક્ર અને ૧૪ ત્રીશાંશ મધ્યે શનિ અસ્ત પામે છે. સૂર્યના તે ત્રીશાંશ બહાર હોતાં ગ્રહોનો ઉદય જ હોય છે. તે અસ્ત પામેલા મંગળ આદિ ગ્રહો ચાર માસ, સોળ દિવસ, બત્રીશ દિવસ, નવ દિવસ, અને બેંતાલીશ દિવસ અસ્ત રહી ઉગે છે. ચન્દ્ર બે દિવસ અસ્ત રહી ત્રીજે દિવસ ઉગે છે, અને બુધ તથા શુક્ર પૂર્વમાં આથમે ત્યારે છત્રીશ અને સત્યોતેર દિવસ પછી ઉગે છે. વળી ઉદ્‌ગમનના દિવસથી માંડીને ચંદ્ર દિવસ અઠ્યાવીશ, મંગળ દિન છસો સાઠ, બુધ દિવસ છત્રીશ, ગુરૂ દિવસ ત્રણસો ઓંતેર, શુક્ર દિન બસો એકાવન અને શનિ દિન ત્રણસો બેંતાલીશ સુધી અસ્ત થતો નથી.

સૂર્ય રાશિથી બાર રાશિમાં ફરતાં મંગળ વિગેરે પાંચે ગ્રહો ક્યા ભાવને પામે છે ?' તે માટે **પ્રશ્નશતકની** વૃત્તિમાં કહેલ છે કે—

सूर्यमुक्ता उदीयन्ते, शीघ्रा अर्के द्वितीयगे ।
समं तृतीयगे यान्ति, मन्दा भानौ चतुर्थगे ॥ १ ॥
वक्राः पञ्चम-षष्ठेऽर्के तेऽतिवक्राः नगाष्टगे ।
नवमे दशमे मार्गाः, सरला लाभ रिप्यगे ॥ २ ॥

[सरला लाभगे व्यये ॥ २ ॥ पाठान्तर]

અર્થ—સૂર્યથી છુટા થયા પછી સર્વ ગ્રહો ઉદય પામે છે, સૂર્ય બીજી રાશિમાં જાય ત્યારે તે શીઘ્ર ગતિવાળા થાય છે, સૂર્ય ત્રીજી રાશિમાં જતાં તે સમગતિ કરે છે, સૂર્ય ચોથી

...ગ્રહોમાં રાહુ અને કેતુની પણ અગત્ય મનાય છે, તો તે બન્નેને ...ાથે ગણતાં નવ ગ્રહો છે. પણ આ બન્ને ગ્રહો હંમેશાં સામ...સામા સ્થાનમાં, પોતાની રાશિથી સાતમી રાશિમાં, સમનવાંશે અને સમત્રિશાંશે હોય છે, એટલે રાહુના સારા કે ખરાબ ફળ ઉપરજ કેતુનું ફળાફળ વિચારાય છે. તે નવે ગ્રહોનું ગ્રહ-ગોચર આ પ્રમાણે છેઃ—

રવિ એક રાશિમાં એક માસ રહે છે, અને એક દિવસમાં રાશિનો એકેક અંશ એમ ત્રીશ દિવસમાં આખી રાશિ ભોગવી બીજી રાશિમાં સંક્રમે છે. તેજ રીતે ચંદ્ર ૧૩૫ ઘડીમાં, મંગળ દોઢ માસમાં, બુધ એક માસમાં, ગુરૂ તેર માસમાં, શુક્ર એક માસમાં. શનિ અઢી વર્ષમાં, તથા રાહુ અને કેતુ દોઢ વર્ષમાં એકેક રાશિનો ઉપભોગ કરે છે. આ દરેક ગ્રહો અનુક્રમે મેષાદિ બાર રાશિમા ભમે છે, પણ રાહુ અને કેતુ તે બાર રાશિમાં અવળી રીતે ફરે છે, કેમકે તેમની વામગતિ ગણાય છે. ચન્દ્ર વગરના આઠે ગ્રહોને રાશિના એકેક ત્રિશાંશ ભોગવતાં ૧-૧॥-૧-૧૩-૧-૩૦-૧૮ અને ૧૮ દિવસ લાગે છે, અને ચન્દ્રને સાડીચાર ઘડી લાગે છે. તથા રાશિનો દ્વાદશાંશ ભોગવતાં ત્રીશાંશ કરતાં ... ગણો, દ્રેષ્કાણ ભોગમાં ત્રીશાંશથી દશ ગણો, હોરાભોગમાં ત્રીશાંશથી ૧૫ ગણો અને રાશિભોગમાં ત્રીશાંશથી ત્રીશ ગણો કાળ લાગે છે તથા રાશિના ... ભોગવતાં રવિને દિન ... ઘડી ત્રીશ, ચન્દ્રને ઘડી ..., મંગળને દિન ..., બુધને દિન ... ઘડી ત્રીશ, ગુરૂને દિન તેત્રાલીશ ઘડી ત્રીશ, શુક્રને દિન ... ઘડી ત્રીશ, શનિને દિન ... તથા કેતુને દિન ... લાગે છે ... દિન ... રાહુને દિન ...

[illegible]

બુધ અને શુક્ર પૂર્વમાં પણ આથમે છે, અને પશ્ચિમમાં પણ ઉગે છે. તેમાં સૂર્યે ચાર પહોર આથમે છે, અને તે સિવાયના ગ્રહો સૂર્યના અમુક અંશમાં જવાથી અસ્ત પામે છે. અસ્ત અને ઉદયના અંશોનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે–

સૂર્યના ૧૨ ત્રીશાંશ મધ્યે ચન્દ્ર, ૧૭ ત્રીશાંશ મધ્યે ભોમ, ૧૩ ત્રીશાંશ મધ્યે બુધ, ૧૧ ત્રીશાંશ મધ્યે ગુરૂ, ૯ ત્રિશાંશમધ્યે શુક્ર અને ૧૪ ત્રીશાંશ મધ્યે શનિ અસ્ત પામે છે. સૂર્યના તે ત્રીશાંશ બહાર હોતાં ગ્રહોનો ઉદય જ હોય છે. તે અસ્ત પામેલા મંગળ આદિ ગ્રહો ચાર માસ, સોળ દિવસ, બત્રીશ દિવસ, નવ દિવસ, અને બેંતાલીશ દિવસ અસ્ત રહી ઉગે છે. ચન્દ્ર બે દિવસ અસ્ત રહી ત્રીજે દિવસ ઉગે છે, અને બુધ તથા શુક્ર પૂર્વમાં આથમે ત્યારે છત્રીશ અને સત્યોતેર દિવસ પછી ઉગે છે. વળી ઉદ્દગમનના દિવસથી માંડીને ચંદ્ર દિવસ અઠ્યાવીશ, મંગળ દિન છસો સાઠ, બુધ દિવસ છત્રીશ, ગુરૂ દિવસ ત્રણસો બોંતેર, શુક્ર દિન બસો એકાવન અને શનિ દિન ત્રણસો બેંતાલીશ સુધી અસ્ત થતો નથી.

સૂર્ય રાશિથી બાર રાશિમાં ફરતાં મંગળ વિગેરે પાંચે ગ્રહો ક્યા ભાવને પામે છે ?' તે માટે **પ્રશ્નશતકની** વૃત્તિમાં કહેલ છે કે—

सूर्यमुक्ता उदीयन्ते, शीघ्रा अर्के द्वितीयगे ।
समे तृतीयगे यान्ति, मन्दा भानौ चतुर्थगे ॥ १ ॥
वक्राः पञ्चम-षष्ठेऽर्के तेऽतिवक्राः नगाष्टगे ।
नवमे दशमे मार्गाः, सरला लाभ रिष्यगे ॥ २ ॥

[सरला लाभगे व्यये ॥ २ ॥ पाठान्तर]

અર્થ—સૂર્યથી છુટા થયા પછી સર્વ ગ્રહો ઉદય પામે છે, સૂર્ય બીજી રાશિમાં જાય ત્યારે તે શીઘ્ર ગતિવાળા થાય છે, સૂર્ય ત્રીજી રાશિમાં જતાં તે સમગતિ કરે છે, સૂર્ય ચોથી

રાશિમાં જતાં મંદગતિવાળા થાય છે, સૂર્ય પાંચમે છઠે હોય ત્યારે વક્ર થાય છે, સૂર્ય સાતમે આઠમે હોતાં અતિવક્ર થાય છે, સૂર્ય નવમે દશમે જતાં માર્ગગામી થાય છે, અને સૂર્ય અગીયારમી બારમી રાશિયે જાય ત્યારે સરલ થાય છે. આ રીતિ મંગલ ગુરૂ અને શનિને આશ્રીને છે, બાકી બુધ અને શુક્ર તો સૂર્યની પાસેજ અતિચારી થાય છે.

જ્યારે ગ્રહો સિધી ગતિમાંથી વામ ગતિવાળા થઇ પાછલી રાશિમાં જાય ત્યારે તે વક્રી કહેવાય છે, અને મંગલ વિગેરે વક્રી થયા પછી અનુક્રમે ૬૫-૨૧-૧૧૨-૫૨ અને ૧૩૪ દિવસ વક્રગતિવાળા[1] રહે છે.

ગ્રહો નિત્યની સામાન્ય ગતિ કરતાં વધારે ઝડપથી રાશિનો ભોગ કરે ત્યારે તે અતિચાર ગમન કહેવાય છે. તેઓના અતિચાર દિવસ કેટલા છે તે લઘુ એક શ્લોકથી જણાવે છે-

पक्षं दशाहं त्रिपक्षी, दशाहं मासषट्कयी ।
अतिचारः कुजादीना-मेष चारस्ततोऽपरः ॥ १ ॥

અર્થ—મંગળ બુધ ગુરૂ શુક્ર અને શનિના અતિચારના દિવસો અનુક્રમે ૧૫-૧૦-૪૫-૧૦ અને ૧૮૦ છે, ત્યાર પછીના દિવસો ચાર ગતિવાળા કહેવાય છે.

આ મંગળ વિગેરે પાંચ ગ્રહો વક્રી થયા હોય તો પાછલી રાશિનું અને અતિચારી થયા હોય તો પૂર્વની રાશિનું ફળ આપે છે. પ્રશ્નપ્રકાશકાર તો કહે છે કે— ગુરૂ અને શનિ તો [illegible] વિદ્યમાન રાશિનું ફળ આપે છે. નારચંદ્ર ટીપ્પણ [illegible] છે કે વક્રી કે અતિચારી ગુરૂ [illegible] રાશિનું ફળ આપે છે [illegible] ફળ આપે છે

[illegible] ।
[illegible] ॥ १ ॥

[illegible]

અર્થ—વક્રી કે અતિચારી મંગળ વિગેરે ૧૫-૧૦-૩૦-૧૦ અને ૧૫૦ દિવસ સુધી પૂર્વરાશિ (વક્રી કે અતિચારી થવાની રાશિ) નું ફળ આપે છે. મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં વક્રી અતિચારી ગુરૂના દિવસ ૨૮ વર્જ્ય કહ્યા છે. પણ પ્રધાન ગોચર બળ કે લગ્ન હોય અથવા ગુરૂ ત્રિકોણ ધન સ્ત્રી કે લાભ રાશિમાં જતો હોય તો ગુરૂ શુભ છે. મંગળ વિગેરે ગ્રહો અનુક્રમે ૭૪૫-૯૨-૧૪૪-૫૨૪-૨૪૦ દિવસ માર્ગગતિ કરે છે.

આ ગ્રહોમાંથી સૂર્ય અને ભોમ રાશિના આદિ ભાગમાં, ગુરૂ અને શુક્ર રાશિના મધ્ય ભાગમાં, ચંદ્ર અને શનિ રાશિના અંત ભાગમાં, તથા બુધ આખી રાશિમાં ફળદાયક છે. આ પ્રમાણે સ્થૂલ ગ્રહગતિ જાણવી.

હવે ગ્રહના નામો કહીએ છીએ-ચંદ્ર, બુધ, ગુરૂ; અને શુક્ર સૌમ્ય ગ્રહો છે તથા રવિ, વદી ચૌદશથી શુદી એકમ સુધીનો કૃશ ચંદ્ર, મંગલ, ક્રૂર ગ્રહ સાથે રહેલો બુધ, શનિ અને રાહુ ક્રૂર ગ્રહો છે. નરપતિ જયચર્યામાં કહ્યું છે કે—

राहु-केतू सदा वक्रौ, सदा शीघ्रौ विधूष्णगू ।
क्रूरा वक्रा महाक्रूराः सौम्या वक्रा महाशुभाः ॥ १ ॥
शुक्रेन्द्र योषितौ मन्द-बुधौ क्लीबौ परे नराः ॥

અર્થ—રાહુ અને કેતુ નિરંતર વક્રી ગ્રહ છે, સૂર્ય ચન્દ્ર નિરંતર અતિચારી ગ્રહ છે, અને ક્રૂર ગ્રહો વક્રી થાય તો મહાક્રૂર થાય છે, તેમજ સૌમ્ય ગ્રહો વક્રી થાય તો મહાસૌમ્ય થાય છે. શુક્ર અને ચન્દ્ર સ્ત્રીગ્રહ છે, બુધ અને શનિ નપુંસક છે, તથા રવિ મંગળ અને ગુરૂ પુરૂષ ગ્રહ છે.

રવિ સોમ મંગળ અને ગુરૂ તથા બુધ શુક્ર શનિ અને રાહુ, એ ચાર ચાર પોતપોતામાં મિત્રગ્રહ છે અને સામસામા શત્રુગ્રહ છે. પોતપોતામાં પણ સૌમ્યની સૌમ્ય સાથે અને ક્રૂરની ક્રૂર સાથે અતિ મૈત્રી છે અને સામાન્ય રીતે સામાસામા

માં સૌમ્યને સૌમ્ય સાથે અને ક્રૂરને ક્રૂર સાથે અતિ શત્રુભાવ છે. ગ્રહોની મૈત્રી અને શત્રુભાવ સૂક્ષ્મતાથી આ પ્રમાણે છે—

રવિને શુક્ર શનિ શત્રુ છે, બુધ મધ્યમ છે, અને બીજા મિત્ર છે.

ચંદ્રને રવિ અને બુધ મિત્ર છે; અને બીજા મધ્યસ્થ છે.

મંગળને બુધ શત્રુ છે, શુક્ર શનિ મધ્યસ્થ છે, અને બીજા મિત્ર છે.

બુધને ચંદ્ર શત્રુ છે, રવિ શુક્ર મિત્ર છે, અને બાકીના મધ્યમ છે.

ગુરૂને બુધ શુક્ર શત્રુ છે, શનિ મધ્યસ્થ છે અને બીજા મિત્રો છે.

શુક્રને રવિ સોમ શત્રુ છે, બુધ શનિ મિત્ર છે અને મંગળ ગુરૂ મધ્યસ્થ છે.

શનિને ગુરૂ મધ્યસ્થ છે, બુધ શુક્ર મિત્ર છે, અને બાકીના શત્રુ શત્રુ છે.

લગ્ન કુંડળીમાં પોતાથી બીજે ત્રીજે ચોથે દશમે અગીયારમે અને બારમે સ્થાને રહેલા ગ્રહ તત્કાળ મિત્ર છે. અને બાકીના સ્થાનમાં રહેલા ગ્રહ તત્કાળ શત્રુ કહેવાય છે. [illegible] તત્કાળ મિત્ર થાય તો તે વધારે સારા છે, અને શત્રુ [illegible] તત્કાળ શત્રુ થાય તો તે વધારે અશુભ છે

શનિ અને બુધ રવિ અને ચંદ્રના પુત્રો છે.

[illegible] ।
[illegible] ॥૧॥

[illegible]

તારાનું સ્થિરબળ ચરબળ અને મધ્યમબળ રૂપી ફળ પુલ્યાદિ નક્ષત્રની પેઠે જાણવું.

બીજા સંયોગી થનારા ગ્રહ નામો નીચે મુજબ છે:—

૧ ચૈત્ર શુદી એકમને દિવસે જે ગ્રહનો વાર હોય તે ગ્રહ વર્ષેશ (વર્ષાધિપતિ) કહેવાય છે.

૨ મેષ સંક્રાંતિના વારનો ગ્રહ મંત્રી કહેવાય છે.

૩ કર્ક સંક્રાંતિના વારનો ગ્રહ શસ્યેશ કહેવાય છે.

૪ દરેક માસની શુદિ એકમના વારનો ગ્રહ માસેશ ગણાય છે.

૫ હંમેશના વારનો ગ્રહ દિનેશ ગણાય છે.

૬ હોરાનો પતિ હોરેશ કહેવાય છે.

૭ રાશિના (આગળ કહેવાશે તે) પતિ ગ્રહો તે તે રાશિના સ્વામી છે.

૮ રવિની રાશિમાં અમુક અંશે ગયેલા ગ્રહો અસ્ત કહેવાય છે.

૯ રવિથી અમુક અંશ દૂર રહેલા ગ્રહો ઉદયી કહેવાય છે.

૧૦ વામ ગતિવાળો ગ્રહ વક્રી કહેવાય છે. રાહુ અને કેતુ સદા વક્રી છે.

૧૧ નિત્યના વેગ કરતાં અધિક ઝડપથી ચાલનારો ગ્રહ અતિચારી છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર સદા શીઘ્ર (અતિચારી) છે.

૧૨ સમ ગતિશીલ ગ્રહ માર્ગી કહેવાય છે.

૧૩ ઉદય પછી અને અસ્ત થવા પહેલાં સાત દિવસ સુધી ગ્રહ બાળ અને વૃદ્ધ કહેવાય છે. તથા થોડા દિવસથી ઉદય પામેલો અને અસ્ત થવામાં સન્મુખ થયેલો ગ્રહ પણ બાળ અને વૃદ્ધ કહેવાય છે.

૧૪ ઘણા દિવસથી ઉગેલો, વૃદ્ધ નહિ થયેલો, અને વિશાળ બિંબવાળો ગ્રહ વિપુલ કહેવાય છે.

૧૫ સૂર્યરાશિથી બહુ દૂર થઇ આકાશમાં દેખાય એટલે સ્પષ્ટ કિરણવાળો હોય તે ગ્રહ સ્નિગ્ધ છે.

૧૬ નક્ષત્રના એકજ પાદમાં ભેગા થયેલા ગ્રહો કે તારાઓ યુદ્ધસ્થ ગ્રહો કહેવાય છે.

૧૭ યુદ્ધ પછી શુક્ર વિના બીજો ઉત્તરગામી ગ્રહ જયી છે.

૧૮ યુદ્ધ પછી દક્ષિણગામી ગ્રહ હારેલો–પીડિત કહેવાય છે.

૧૯ રાહુ પાસે રહેલા રવિની પેઠે ક્રૂરથી જીતાયેલો ગ્રહ ક્રૂરાક્રાન્ત કહેવાય છે.

૨૦ प्रविविक्षुः प्रविष्टो वा, सूर्यराशौ विरश्मिकः । સૂર્ય રાશિમાં પ્રવેશ કરવાવાળો કે તેમાં ગયેલો ગ્રહ વિરશ્મિક થાય છે.

૨૧ क्रूराक्रान्तः क्रूरयुतः क्रूरदृष्टस्तु यो ग्रहः ।
विनाशिमतां प्रपन्नश्च, स विनष्टो बुधैः स्मृतः ॥१॥

પદ્મપ્રભસૂરિ કહે છે કે— ક્રૂરથી જીતાયેલો, ક્રૂરની સાથે રાશિના એક નવાંશમાં રહેલો, ક્રૂરની સંપૂર્ણ દૃષ્ટિથી દેખાયેલો, અને સૂર્યની રાશિમાં પેસવાવાળો ગ્રહ વિનષ્ટ થાય છે.

૨૨ ઈષ્ટ દિવસે ગોચર અને પ્રતિકૂલ વેધથી શુભ સહિત ગ્રહ અધઃ અશુભ કહ્યાં છે.

૨૩ ઈષ્ટ દિવસે ગોચર અને અનુકૂલ વેધથી અશુભ સહિત ગ્રહ નષ્ટ અશુભ મનાય છે.

૨૪ [illegible] ઉપચયના ૩-૬-૧૦-૧૧ [illegible]

૨૫ [illegible]

કેન્દ્રમાં રહેલ સ્વસ્થ ઉચ્ચ (દીપ્ત) અને ત્રિકોણસ્થ ગ્રહો પરસ્પર કારક છે.

૨૭ ઇષ્ટ દિવસે સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત સ્થાનથી ઉત્તર તરફ ઉગીને આથમનાર ગ્રહ ઉત્તરચર છે.

૨૮ ઇષ્ટ દિવસે સૂર્યના ઉદય સ્થાનમાં ઉગી સૂર્યના અસ્ત સ્થાનમાંજ અસ્ત થનાર–અર્થાત્ સૂર્યના ભ્રમણ મંડળમાંજ ચાર કરનાર ગ્રહ અંતશ્ચર છે.

૨૯ સૂર્યોદય સ્થાનથી દક્ષિણમાં ઉદય પામી દક્ષિણમાં આથમનાર ગ્રહ દક્ષિણચર છે.

૩૦ શીઘ્ર ગતિવાળો ગ્રહ મંદ ગતિવાળા ગ્રહના એક ત્રીશાંશમાં મળે, અને ત્યાર પછી તેમાં પાછલ રહે ત્યાં સુધી તે શીઘ્રગતિવાળો ગ્રહ **મુથુશિલ** કે **ઇથિ શાલ** (યોગવાળો) કહેવાય છે.

૩૧ મંદ ગતિવાળા ગ્રહનાં એક ત્રીશાંશમાં મળી આગળ નીકળી તેજ રાશિને ભોગવનાર શીઘ્ર ગતિવાળો ગ્રહ **મુશરીફ** કહેવાય છે.

૩૨ એક ત્રીશાંશમાં થોડા દિવસ ભોગવનાર ગ્રહ શીઘ્રગામી હોય છે. લઘુ ગ્રહોની આ પ્રમાણે ૧૧ અવસ્થા દેખાડે છે.

૩૩ પોતાની રાશિમાં રહેલ ગ્રહ **સ્વસ્થ** કહેવાય છે.

૩૪ ઉચ્ચ સ્થાને રહેલ ગ્રહ **દીપ્ત** કહેવાય છે.

૩૫ મધ્ય ઘરમાં રહેલ ગ્રહ **મુદિત** છે.

૩૬ પોતાના વર્ગમાં રહેલ ગ્રહ **શાંત** કહેવાય છે.

૩૭ પ્રગટ કિરણવાળો ગ્રહ **શક્ત** છે.

૩૮ નીચ સ્થાનને ઓળંઘી સ્વોચ્ચ સ્થાન સન્મુખ થયેલ ગ્રહ **પ્રવૃદ્ધવીર્ય** હોય છે.

૩૯ દૃષ્ટ સ્થાનમાં પોતાના અંશમાં રહેલ સૌમ્ય ગ્રહ અધિ:
વીર્ય મનાય છે.

૪૦ સૂર્યથી હણાયેલો ગ્રહ **વિકલ** થાય છે.

૪૧ શત્રુ સ્થાનમાં રહેલો ગ્રહ **ખલ** છે.

૪૨ બીજા ગ્રહથી યુદ્ધમાં જીતાયેલો ગ્રહ **પીડિત** કહેવાય છે.

૪૩ પોતાની નીચ રાશિમાં રહેલ ગ્રહ **દીન** મનાય છે.

૪૪ છ વર્ગ પૈકીના પોતાના ત્રણ ચાર કે પાંચ વર્ગમાં રહેલ
ગ્રહ **સ્વવર્ગી** કહેવાય છે.

૪૫ પર ગ્રહના હોરાદિ ત્રણ ચાર કે પાંચ વર્ગમાં રહેલ ગ્ર
પરવર્ગી અથવા **અન્યવર્ગી** મનાય. છે

૪૬ ભાવ રાશિ અને દિવસ આશ્રીને થતા ચાર હર્ષસ્થ
પૈકીના હરકોઇ હર્ષસ્થાનમાં રહેલ ગ્રહ **હર્ષી** મનાય

૪૭ હરકોઇ રાશિ ભાવ નક્ષત્ર વિગેરેમાં રહેલ ગ્રહ તે ના
સાથે 'સ્થ' કે 'ગ' શબ્દ જોડવાથી સમજી શકાય
જેમકે-પોતાની રાશિમાં રહેલ ગ્રહ **સ્વસ્થ** અથવા
સ્વરાશિગ કહેવાય છે.

૪૮ પોતપોતાની દિશા કે વિદિશાના લગ્નભુવનોના રહેલ
લલાટસ્થ કહેવાય છે. લગ્ન પૂર્વ દિશામાં કેન્દ્રોને
દિશાઓ અને કેન્દ્રાન્તરના યુગ્મ સ્થાનોને વિદિશાન
પ્રમાણે આઠ દિશામાં બાર ભુવનો મનાય છે.
લલાટસ્થ ગ્રહનું બીજું નામ અભિમુખગ્રહ છે

જુઓ ગ્રહ નં

—•—

ગ્રહચક્ર.

નામ.	રવિ.	સોમ.	મંગળ.	બુધ.	ગુરૂ.	શુક્ર.	શનિ.	રાહુ.	કેતુ.		
ત્રિશાંશ ભોગ દિન	દિન ૧	ઘડી ૪॥	દિન ૧॥	દિન ૧	દિન ૧૩	દિન ૧	દિન ૩૦	દિન ૧૮	દિન ૧૮	૧/૩૦	૧
દ્વાદશાંશ ભોગ દિન	૨-૩૦	ઘડી ૧૧॥	૩-૪૫	૨-૩૦	૩૨-૩૦	૨-૩૦	૭૫-૦	૪૫-૦	૪૫-૦	૧/૧૨	૨
નવમાંશ ભોગ દિન-ઘડી	૩-૨૦	૦-૧૫	૫-૦	૩-૨૦	૪૩-૨૦	૩-૨૦	૧૦૦-૦	૬૦-૦	૬૦-૦	૧/૯	૩
દ્રેષ્કાણ ભોગ દિન	૧૦	ઘડી ૪૫	૧૫	૧૦	૧૩૦	૧૦	૩૦૦	૧૮૦	૧૮૦	૧/૪	૪
હોરા ભોગ માસ	૦॥	ઘડી ૬૭॥	૦॥।	૦॥	૬॥	૦॥	૧૫	૯	૯	૧/૨	૫
રાશિ ભોગ માસ	૧	ઘડી ૧૩૫	૧॥	૧	૧૩	૧	૩૦	૧૮	૧૮	૧	૬
ભગણ ભોગ વર્ષ	૧	દિન ૨૭	૧॥	૧	૧૩	૧	૩૦	૧૮	૧૮	...	૭
અસ્ત ત્રિશાંશ	...	૧૨	૧૭	૧૩	૧૧	૯	૧૪	...	...	..	૮
અસ્તકાળ દિન	૦॥	૨	૧૨૦	૧૬	૩૨	૯	૪૨ (પૂર્વમાં બુધ ૩૬ શુક્ર ૭૭)				૯
ઉદયકાળ દિન	૦॥	૨૮	૬૬૦	૩૬	૩૭૨	૨૫૧	૩૪૨	...	...		૧૦
વક્રી દિન	...	...	૬૫	૨૧	૧૧૨	૫૨	૧૩૪	...	...	*	૧૧

[illegible]	૧૦	૪	૧૦	૧	૧	૪	૭	...	...	૩૮
										૩૯
[illegible]	૧૦	સ્થાપનાથી	ત્રીજે	૧૧	૫	૧૨	...	...	...	૪૦
								મિથુન	ધન	૪૧
[illegible]	૬	૩	૧	૧	કર્ક	મીન	તુલા	...	...	૪૨
[illegible]	મેષ	રવિ	મકર	કન્યા	દિવસ	રાત્રિ	રાત્રિ			૪૩
[illegible]	દિવસ	રાત્રિ	[illegible]	રાત્રિ						

એમ પુરા મહીનાં રવિ પેઠે અને ઓછા મહીનાં સોમ પેઠે જાણવું.

[illegible]	૧૦+૧	૧+૪				૭	૧-૩-૧૧	...	...	૪૪
[illegible]	૪+૭	૭+૧૦		૧	૧૦	૭	૩-૭-૧૦	૫-૭-૯-૧૨	...	૪૫
[illegible]	૧૦	૧૦	૧૦	૭	૫-૭-૯					૪૬
[illegible]	૦	૭	૪-૬-૮			૪-૮	૪-૮	૪-૮	...	૪૭
[illegible]	૪-૮	૪-૮	+	૪-૮	+	૫-૯	૫-૯	૫-૯	...	૪૮
[illegible] ([illegible])	૫-૯	૫-૯	૫-૯	૫-૯	૩/૧૦	૩/૧૦	+	૩/૧૦	...	૪૯
[illegible]	૩/૧૦	૩/૧૦	૩/૧૦	૩/૧૦	૨-૫-૭-	૨-૩-૭-૯-૧૦-	૩-૬-૧૦-૧૧	૩-૬	૩-૬	

બલાઢ્ય ગ્રહસ્થાન	૧	૫–૬	૧૦	૪	૨–૩	૧૧–૧૨	૭	૮–૯	....	૫૦
પાપાદિ	પાપી	પાપી	પાપી	સ્થાપી	સ્થાપી	પાપી	સ્થાપી	...	...	૫૧
જન્મ નક્ષત્ર	તિ૦	કૃ૦	પુ૦ષા૦	શ્ર૦	પુ૦ફા૦	જ્યે૦	રે૦	ભ૦	અ૦	૫૨
કાર્યભાગ	નૃપદર્શન	સર્વ	યુદ્ધ	જ્ઞાન	વિવાહ	ગમન	દિક્ષા	...	...	૫૩
ગર્ભે રૂગ	વ્યાધ	...	રસાતળ	...	...	...	ક્ષય	તમ	અંતક	૫૪
દૃષ્ટિ સ્વભાવ	ઉર્ધ્વ	સમ	ઉર્ધ્વ	તિર્યગ્	સમ	તિર્યગ્	અધો	અધો	અધો	૫૫
મર્મ દિગ્ભાગ	પૂ૦	પ૦	દ૦	વા૦	ઉ૦	અ૦	ઉ૦	નૈ૦	નૈ૦	૫૬
દિગ્ભાગ	દક્ષિણ	ઉત્તર	દક્ષિણ	પૂર્વ	પૂર્વ	ઉત્તર	પશ્ચિમ	...	...	૫૭
દિઙ્મુખ	પૂર્વ	પશ્ચિમ	દ૦	ઉ૦	ઉ૦	પૂર્વ	પશ્ચિમ	દ૦	દ૦	૫૮
કણીઆગ દિશોષ	પૂર્વ	વાયુ	દક્ષિણ	ઉત્તર	ઇશાન	અગ્નિ	પશ્ચિમ	નૈર્ઋત્ય	...	૫૯
વેદ	...	...	સામ	અથર્વ	ઋગ્૦	યજૂ	...	...	...	૬૦
લોક	નૃપ	નૃપ	નાગ	સ્વર્ગ	સ્વર્ગ	નાગ	નાગ	નાગ	નાગ	૬૧
જાતિ	ક્ષ૦	વૈ૦	ક્ષ૦	શૂ૦	બ્રા૦	બ્રા૦	અંત્યજ	અં૦	અં૦	૬૨
જાત	રાજા	તપસી	સોની	બ્રાહ્મણ	વણિક	વૈસ્ય	ભીલ	વૃષલ	વૃષલ	૬૩
અધિકાર	રાજા	રાજા	નેતા	કુંમાર	પ્રધાન	મંત્રી	દાસ	...	...	૬૪

મનુષ્ય	મહિષ	મનુષ્ય	પક્ષિ	દ્વિપાદ	દ્વિપાદ	[illegible]	અગ્નિ	આગ્નિ	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	હાથ	મંદિર	જળ	અગ્નિ	અગ્નિ	વનચર	૬૭
વનચર	જળચર	વનચર	ગામચર	ગામચર	જળચર	વનચર	વનચર	...	૬૮
		અગ્નિ	ક્રીડા	બળનો	શય્યા	મલીન	...	...	(પ્રશસ્ત)
રૂ		કરણી	ઉકરડો	ચૈત્ય	જળ	ગર્તા	ગર્તા	...	૭૦
લીનો	જળ	મસ્ત	વાપૂર્ણ	સ્નાનસુખ	મદન	દુઃખ	...	...	૭૧
આત્મા	મન			મેદ	વીર્ય	શિરા	...	...	૭૨
અસ્થિ	લોહી	માળર	ત્વક	સત્વ	રજસ્	તમસ્	...	...	૭૩
મસ્ત	સત્વ	તમસ્	રજસ્	આકાશ	જળ	વાયુ	વાયુ	...	(પ્રશસ્તા)
અગ્નિ	જળ	અગ્નિ	પૃથ્વી	જીવ	મૂળ	ધાતુ	ધાતુ	..	૭૪
મૂળ	ધાતુ (જીવ)	ધાતુ	જીવ (ધા૦)						૭૫
				આધિક	મધ્યમ	૨૯	૨૯	૨૯	૭૬
આધિક	મધ્યમ	તરૂણ	બાળક	વિચિત્ર	૯૬	ઉત્તમ	...	...	૭૭
ઉર્ધ્વ	ઉર્ધ્વ	નમ્ર	દંષ્ટ્ર	રૂપ	ખર	ગજ	દાહ	૦	૭૮
[illegible]	દૃશ	સ્નિગ્ધ	સ્થાન	શાસન	મહા	વ્યાળ	સિદ્ધિકા	અશ્લેષા	૭૯
અગ્નિ	અગ્નિ૦	પૃથ્વી	પૃથ્વી૦	વિચક્ષિ	જુદ્ધ	ગતિ	નમ	ધૂમ	
અગ્નિ	અગ્નિ		મંદ						

યુદ્ધનીતિ	દંડ	દામ	દંડ	ભેદ	સામ	સામ	ભેદ	ભેદ	...	૭૭
ધાતુ-૧	તાંબુ	મણિ	સોનું	કાંસું	રૂપું	મુક્ત	સીસું	...	...	૭૮
ધાતુ-૨ (જુ. રત્ન)	મોતી	રૂપું	ત્રપુ (સીસું)	સ્વર્ણ	સહેમ રત્ન	રૂપું	લોહ	અસ્થિ	...	૭૯
નખ	સ્થૂલદંત	નવું	દગ્ધ	છિદ્રિત	નવું-જુનું	ટકાઉ	જુનું	...	...	૮૦
પિત્તાદિ રોગ જ્ઞાન	પિત્ત	કફ	પિત્ત	સમ	સમ	કફ	વાત	વાત	વાત	૮૧
"	પિત્ત	કફ	ગરમી	ત્રિદોષ	દમ	શ્લેષ્મ	વાયુ	|	|	૮૨
ધાતુરોગ (પ્રશ્ન)	અગ્નિ	જળ	અસ્ત્ર	જ્વર	અજીર્ણ	તૃષા	ભૂખ	(મંગળ-૨-સન્નિપાત.)		૮૩
રસ (પ્રશ્ન૦)	કડુ	ક્ષારામ્લ	કડુ	કસાયુ	કસાયુ મધુર	ક્ષારામ્લ	તીખો	તીખો	તીખો	૮૪
અષ્ટોત્તરી દશા વર્ષ (જ્યો૦ ચં... ૩/૪)	આ પુ પુ અ ૬	મ પૂ૦ ફા૦ ઉ૦ ફા૦ ૧૫	હસ્ત ચિત્રા સ્વાતિ વિ૦ ૮	અ જ્યે૦ મૂળ ૧૭	ધ શ પૂ૦ ભા૦ ૧૯	કૃ રો મૃ ... ૨૧	પુષા ઉષા આભ૦ શ્ર૦ ૧૦	ઉ૦ભા રે અ ભ ૧૨	...	૮૫

[illegible]	[illegible] (૧) ૧	રેવ઼િ૦ [illegible] (૨) ૧૦	મૃગ [illegible] ધનિ૦ (૩) ૭	અશ્લે૦ જ્યેષ્ઠા રેવ૦ (૭) ૧૮	પુન૦ વિશા૦ પૂ-ભા (૫) ૧૧	પૂ૦ફા૦ પુષ્ય ભર૦ (૯) ૧૯	પુષ્ય અનુ૦ ઉ-ભા૦ (૬) ૧૭	આર્દ્રા સ્વાતિ શત (૪) ૭	મઘા મૂળ આશ્વ૦ (૮) ૨૦	૮૬
[illegible]	૧	૨	૩	૪	૬	૮	૫	૭	...	૮૭
[illegible]	૧૦	૪૦	૨૮	૫૬	૫૮	૭૦	૩૬	૪૨	...	૮૮
[illegible]	૦-૨૦	૨-૧૦	૩/૮	૫/૪	૮/૮	૧૨/૦	૬/૧૦	૯/૨૦	...	૮૯
[illegible]	મિત્રલાભ	ધર્મ-લાભ	રોગ-મૃત્યુ	સંપદા	સુખ	અભીષ્ટ	મંદકાળ	બંધન	...	૯૦
[illegible]	૭	૧	૨	૩	૪	૫	૧	...	...	ક ઘ ૯૧
[illegible]	૩॥	૫	૧॥	૨	૩	૨	૧॥	૧॥	...	
[illegible]	પદ્મપ્રભ	ચંદ્રપ્રભ	વાસુ-પૂજ્ય	વિમલ૦-નાથ	આદિનાથ	સુવિધિ-નાથ	મુનિસુ-વ્રતજી	નેમિનાથ	મલ્લિનાથ પાર્શ્વનાથ	૯૨
[illegible]	મ	૫-૭	૬	૮	ત	ચ	૫	૭	૬	૯૩

॥ [illegible] चक्र सम

હવે **તિથિદ્વારમાં** આચાર્ય સદોષ તિથિ વર્જવાની સૂચના કરે છે, પણ તેમાં વર્ષ અને માસની શુદ્ધિ અવશ્ય જોવી પડે છે. તો તે બીજા ગ્રન્થોને અનુસારે સંક્ષેપથી કહીએ છીએ.

ચોથા આરાના ત્રણ વર્ષ અને સાડા આઠ માસ બાકી રહેતાં વીર પ્રભુ **દીવાળીને** દિને નિર્વાણપદ પામ્યા છે. વીર-નિર્વાણ પછી ૪૭૦ વર્ષે **વિક્રમસંવત્** શરૂ થયો છે, તથા વિક્રમસંવતના પ્રારંભથી એકસો પાંત્રીશ વર્ષ અને પાંચ માસ જતાં **શક સંવત્** પ્રવર્ત્યો છે. પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ કહે છે કે—

छवाससएहिं सम्मं, पंचहिं वासेहिं पंचमासेहिं ।
सिद्धिगयस्स राया, " सगुत्ति " नामेण विक्खाओ ॥ १ ॥
(॥ ४९६ ॥)

અર્થ—મહાવીર પ્રભુ મોક્ષ ગયા પછી ૬૦૫ વર્ષ અને ૫ માસ થતાં શક નામે વિખ્યાત રાજા થયેલ છે.

આધુનિક લૌકિક જ્યોતિષશાસ્ત્ર શકસંવતની ગણનાથી-જ ચાલે છે, પણ સામાન્ય પ્રવૃત્તિમાં વિક્રમ સંવતના વર્ષો લેવાય છે. વળી પૂર્વકાળે વર્ષ પ્રારંભ શ્રાવણ વદી એકમ (ગુજરાતી અસાડ વદી એકમ) થી થતો હતો. અત્યારે પૂર્વદેશમાં ચૈત્રશુદી એકમથી થતો મનાય છે. કેટલેક સ્થાને અસાડ શુદી બીજથી, અને કેટલેક સ્થાને કાર્તિક શુદી એકમથી વર્ષ-પ્રારંભ મનાય છે.

અયનાંશ લાવવાની રીતિમાં અષાઢથી પ્રારંભ થતા વિક્રમ વર્ષનો ઉપયોગ થતો સમજી શકાય છે, વળી સંવતનો પ્રારંભ તો ચૈત્ર શુદી એકમથીજ ગણાય છે.

આ સિવાય **ચંદપન્નત્તિમાં** પાંચ પ્રકારનાં વર્ષો જણાવતાં ગુરૂ અને શનિની ગતિને આધારે બે જાતિનાં વર્ષો દેખારેલાં છે. તે પૈકીના ગુરૂવર્ષનો વિષય મૌહૂર્તિક ગ્રન્થોમાં ચર્ચેલ છે, જેનું સંક્ષિપ્ત કથન નીચે મુજબ છે.

નારચંદમાં કહેલ છે કે—

सिंहस्थिते देवगुरौ च कन्या, विवाहिताः पञ्च करोति भर्ता।
विवाह–क्षौरं व्रतबन्ध-दीक्षा, यात्रा प्रतिष्ठा च विवर्जनीया ॥१॥
शोको विवाहे मरणं व्रते स्यात्, क्षौरे दरिद्रं विफला च यात्रा।
मौर्ख्यं च दीक्ष्ये विघ्नं प्रतिष्ठिते, सिंहस्थिते सर्वविवर्जनीयम्॥२॥
रविक्षेत्रगते जीवे, जीवक्षेत्रगते रवौ।
दीक्षामुपस्थापनां वा, प्रतिष्ठां च न कारयेत् ॥ २ ॥

અર્થ—સિંહનો ગુરૂ હોય તો પુરૂષ ઉપરા-ઉપરી પાંચ કન્યા સાથે વિવાહ કરે છે; અર્થાત્ ચાર સ્ત્રી મૃત્યુ પામે છે. માટે સિંહસ્થ ગુરૂમાં વિવાહ, મુંડન, વ્રતબંધન, દીક્ષા, પ્રવાસ અને પ્રતિષ્ઠા વિગેરે કાર્યનો ત્યાગ કરવો (૧) સિંહસ્થ ગુરૂ હોય તો વિવાહમાં શોક, વ્રતમાં મૃત્યુ, મુંડનમાં દરિદ્રતા, યાત્રામાં નિષ્ફળતા, દીક્ષામાં મૂઢતા, અને પ્રતિષ્ઠામાં વિઘ્ન વિગેરે ફળો મળે છે, માટે સિંહસ્થ ગુરૂમાં સર્વ કાર્યનો ત્યાગ કરવો (૨) રવિના ક્ષેત્ર સિંહરાશિમાં ગુરૂ હોય, અને ગુરૂનાં ક્ષેત્ર ધન તથા મીન રાશિમાં રવિ હોય ત્યારે દીક્ષા ઉપસ્થાપના (વડી દીક્ષા) તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવવી નહિં. તેમ સિંહસ્થ ગુરૂમાં ઉજમણું, નવું [illegible] વિગેરે પણ વર્જવું (૩) નારદ કહે છે કે-સિંહસ્થ ગુરૂ હોય ત્યારે વિવાહ કરવો નહિ, પણ ગંગાની ઉત્તર તરફ અને ગોદાવરીના મધ્ય પ્રદેશમાં જ સિંહસ્થ ગુરૂ ત્યજવો.

શૌનક વિગેરે કહે છે કે-સિંહસ્થ ગુરૂ મઘા નક્ષત્રમાં [illegible] — સિંહસ્થ ગુરૂ [illegible] [illegible]

[illegible]

सिंहट्ठिअ जइ जीवो, महमुत्तं होइ अह रवि मेसे ।
तो कुणइ निव्विसंकं, पाणिग्गहणाइ कल्लाणं ॥ १ ॥

અર્થ—સિંહસ્થિત ગુરૂ જો મઘા નક્ષત્ર ભોગવી લ્યે, અથવા મેષ રાશિમાં રવિ હોય, તો નિઃશંકપણે પાણિગ્રહણ વિગેરે કલ્યાણ-માંગલિક કાર્ય કરવા ॥ ૧ ॥

નીચ રાશિનો ગુરૂ પણ શુભ કાર્યમાં વર્જેલ છે, તે વિષે વિવાહપટલમાં કહ્યું છે કે—

वाक्पती मकरराशिमुपेते, पाणिपीडन विधिर्न विधेयः ।
तत्र दूषण मुशन्ति मुनीन्द्राः. केवलं परमनीचनवांशे ॥१॥

અર્થ—ગુરૂ મકરરાશિમાં આવે ત્યારે વિવાહ કરવો નહિં. પરંતુ કેટલાક મુનિઓ મકરના નીચ નવાંશમાંજ દોષ માને છે.

લોકશ્રી વિગેરે ગ્રન્થનાં આમારે પાંચ ત્રિશાંશો પરમ નીચ અંશો છે, તેથી કેટલેક સ્થાને પાંચ નીચાંશો ત્યાજ્ય કહ્યા છે, બૃહજ્જાતક નારચંદ્ર વિગેરેમાં મકરના પાંચમા ત્રિશાંશને પરમ નીચ કહેલ છે, તેથી મકરના પાંચમા ત્રિશાંશે રહેલ ગુરૂ સર્વથા વર્જ્ય છે; પરંતુ અહીં તો જ્યોતિષ શાસ્ત્રના નેતાઓ પાંચે નીચાંશોને સર્વથા દ્વેષ માને છે.

વળી **લુપ્તસંવત્સર** દોષ આ પ્રકારે થાય છે-કુંભ મીન મેષ કે વૃષ રાશિમાંથી કોઇ પણ રાશિને ગુરૂ ભોગવતો હોય, તે રાશિમાંથી અતિચારી થઈ શીઘ્ર ગતિ કરે, અને પીસ્તાલીશ દિવસના અતિચાર પછી માર્ગી થાય, ત્યાર પછી કેટલેક દિવસે વક્રી થતાં વામગતિ કરે; ત્યારે તે જો પૂર્વે ભોગવેલ રાશિમાં ન આવે તો તે વર્ષ લુપ્તસંવત્સર થાય છે. [1]મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે-ગુરૂ તે ચારજ રાશિમાં અતિચાર કરે તો લુપ્તસંવત્સરનો દોષ નથી. તથા આ દોષ

---

[1] सोऽग्यान्त्यकुम्भे तारेऽतिचारगो, नो पूर्वराशिं गुरुरेति वक्रितः ।
तदा विलुप्ताब्द इहाखिलनिन्दितः शुभेषु रेवामुरुमध्यमान्तरे ॥१॥

ખાસ કરીને રેવા અને ગંગાના મધ્યપ્રદેશમાં વર્જ્ય છે. વળી આરંભસિદ્ધિની ટીકામા દૂષણરૂપ લોપગત નામે દોષ આ પ્રમાણે થાય છે.

अभिजिद्—वारुणा-ऽऽदित्य—रेवती संगते सति ।
तदा लोपगते जीवे, विवाहादि विवर्जयेद् ॥ १ ॥

અર્થ—અભિજિત શતભીષા પુનર્વસુ અને રેવતી નક્ષત્રમાં જોડાયેલો ગુરૂ લોપગત કહેવાય છે, તે વખતે વિવાહ વિગેરે શુભ કાર્ય કરવાં નહિ.

આ પ્રમાણે ગુરૂવર્ષનું વિધાન અન્ય ગ્રન્થોમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલ છે. સૂર્ય એક રાશિમાં ભ્રમણ કરતાં જેટલો કાળ કાઢે તે એક સૌરમાસ કહેવાય છે. એમ બાર રાશિમાં ભ્રમણથી સૌરવર્ષ થાય છે, અને સાઠ સૂર્યમાસનો એક પાંચ વર્ષવાળો યુગ થાય છે.

શુદિ એકમથી અમાવાસ્યા પર્યંતના દિવસોથી કાર્તિક ચૈત્ર વિગેરે ચાન્દ્રમાસો થાય છે, અને તે બાર માસનું એક ચાન્દ્રવર્ષ, તથા બાસઠ ચાન્દ્રમાસનો એક યુગ થાય છે.

ચન્દ્રને ભોગવ્યા પછી તે નક્ષત્ર ફરીવાર ચંદ્રના ભોગમાં આવે, તે દરમ્યાન ગયેલા દિવસો નક્ષત્રમાસ કહેવાય છે, આવા સડસઠ નક્ષત્રમાસનો એક યુગ થાય છે.

મેષ વૃષભ મિથુન કર્ક સિંહ કન્યા તુલા વૃશ્ચિક ધન મકર કુંભ અને મીન, એમ બારની બાર સંક્રાંતિના બાર સૂર્યમાસો છે. ચૈત્ર વૈશાખ જેઠ અષાઢ શ્રાવણ ભાદરવો આસો કાર્તિક માગશર પોષ મહા અને ફાગણ, એ બાર ચાંદ્ર માસો છે. આ બાર સંક્રાન્તિ અને બાર માસો પણ [illegible] [illegible] છે. [illegible] અને [illegible] મીન અને ફાગણ [illegible] છે. ([illegible] [illegible]) [illegible]

છે. દિનશુદ્ધિમાં નક્ષત્રમાસની અને લગ્નશુદ્ધિમાં સૌરમાસની બહુ આવશ્યક્તા રહેલી છે.

વૃષ આદિ બબ્બે સૌરમાસમાં યાને વૈશાખ વિગેરે બબ્બે ચંદ્રમાસમાં એકેક ઋતુ બદલાય છે. આ ઋતુ છ છે, તેના નામ નીચે મુજબ છે—

ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ્, હેમંત, શિશિર અને વસંત.

વળી સૂર્ય કર્કાદિ છ રાશિમાં હોય ત્યારે દક્ષિણ તરફના માંડલામાં ફરે છે, તેથી તે ભ્રમણ **દક્ષિણાયન** કહેવાય છે. આ દક્ષિણાયન શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય છે. સૂર્ય ધનમાંથી નીકળી મકર આદિ છ રાશિમાં ભ્રમણ કરે ત્યારે **ઉત્તરાયન** કહેવાય છે, જેમાં દરેક શુભકાર્યો કરી શકાય છે.

હવે કયા કયા માસો શુભ છે, તે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કહે છે—

" मिगसिराइ मासदृ, चित्त पोसाहिए वि मुत्तु सुहा । "

અર્થ—" ચૈત્ર, પોષ અને અધિક માસ વર્જીને માગશર વિગેરે આઠ માસ શુભ છે. " ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" रवौ मकरकुम्भस्थे, मेषादि त्रयगेऽपि च, "

અર્થ—" સૂર્ય જ્યારે મકર કુંભ મેષ વૃષ અને મિથુનનો હોય ત્યારે વિવાહ દીક્ષા કે પ્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત લેવું શુભ છે. " તેમજ—

" माघ–फाल्गुनयो राध–ज्येष्ठयोश्चाऽपि मासयोः । "

અર્થ—મહા ફાગણ વૈશાખ અને જેઠમાં લગ્ન શુભ છે. " તથા કેટલાક હીન જાતિના લગ્ન માટે કાર્તિક અને માગશર માસ પણ સારા છે. તે માટે વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—દેવ ઉઠી અગીયારશ પછી ગુરૂ રવિ શુદ્ધ હોય, અને ક્રૂર-ગ્રહ રહિત નક્ષત્રમાં ચંદ્ર બળવાન્ હોય તો શુભકાર્ય થઇ શકે છે. આવીજ રીતે અષાડ શુદિ દશમ સુધીનો પ્રથમ ત્રિભાગ મિથુન સંક્રાંતિવાળો હોય તો તે શુભ છે. એમ ત્રિવિક્રમ કહે છે

આ ક્ષય માસવાળા વર્ષમાં બે અધિકમાસ ચોક્કસ આવે છે. તેમાં કયો માસ વૃદ્ધિમાસ ગણવો ? તે માટે કાલનિર્ણય ગ્રન્થના આધારે આટલું વિશેષ છેઃ—

" मासद्वयेऽब्दमध्ये तु, संक्रान्ति र्न यदा भवेत् ।
प्राकृतस्तत्र पूर्वः स्यात्, अधिमासस्तथोत्तरः ॥ १॥

અર્થ—" એક વર્ષમાં (ક્ષય માસ થવાથી) જુદા જુદા બે માસમાં સંક્રાન્તિ થતી નથી, એટલે બે વૃદ્ધિ માસ બને છે ત્યારે પ્રથમ બેવડાયેલો માસ પ્રાકૃત–શુભકાર્ય કરવા યોગ્ય મનાય છે, અને બીજો બેવડાયેલ માસ અધિકમાસ ગણાય છે.

પ્રાચીન આર્યજ્યોતિષના અનુસારે વીશ વર્ષમાં આઠ અધિકમાસ આવતા હતા, અને તેમાં પોષ તથા અષાડની વૃદ્ધિ થતી હતી. પણ આધુનિક ગણિત પ્રમાણે ઓગણીશ વર્ષમાં આઠ અધિકમાસ આવે છે, અને મહા તથા ફાગણ વિના દરેક માસ વધે છે. પંન્યાસ નેમકુશલ ગણિ કહે છે કે—

" માઘ ફાગણ ઘુટે નહિ, વધે નહિ કોઈ કાલ. ॥ ૧૫ ॥
ઓગણીસ અઠાવીશી વર્ષમેં, તેતર અધિકા માસ;
ક્ષય માસ દો હાયીકા, નેમકુશલ પન્યાસ. ॥ ૧૬ ॥"

અધિક માસ હોવાનું કલ્પનાચિત્ર આ પ્રમાણે છે—

[illegible]

ા ક્ષય માસવાળા વર્ષમાં બે અધિકમાસ ચોક્કસ આવે છે. માં કયો માસ વૃદ્ધિમાસ ગણવો ? તે માટે કાલનિર્ણય અન્યતા ાધારે આટલું વિશેષ છેઃ—

"मासद्वयेऽब्दमध्ये तु, संक्रान्ति र्न यदा भवेत् ।
प्राकृतस्तत्र पूर्वः स्यात्, अधिमासस्तथोत्तरः ॥ १॥

અર્થ—" એક વર્ષમાં (ક્ષયમાસ થવાથી) જુદા જુદા બે માસમાં સંક્રાન્તિ થતી નથી, એટલે બે વૃદ્ધિ માસ બને છે ત્યારે પ્રથમ બેવડાયેલો માસ પ્રાકૃત–શુભકાર્ય કરવા યોગ્ય મનાય છે, અને બીજો બેવડાયેલ માસ અધિકમાસ ગણાય છે.

પ્રાચીન આર્યજ્યોતિષના અનુસારે વીશ વર્ષમાં આઠ અધિકમાસ આવતા હતા, અને તેમાં પોષ તથા અસાડની વૃદ્ધિ થતી હતી. પણ આધુનિક ગણિત પ્રમાણે ઓગણીશ વર્ષમાં આઠ અધિકમાસ આવે છે, અને મહા તથા ફાગણ વિના દરેક માસ વધે છે. પંન્યાસ નેમકુશલ ગણિ કહે છે કે—

" માઘ ફાગણ ઘુટે નહિ, વધે નહિં કોઈ કાળ; ॥ ૧૫ ॥
એકસો અઠ્યાશી વર્ષમેં, અંતર અધિકા માસ;
ક્ષય માસ દો દાખીયા, નેમકુશલ પંન્યાસ. ॥ ૧૬ ॥"

અધિક માસ લાવવાનું કરણગણિત આ પ્રમાણે છે—

વર્તમાન શક વર્ષમાંથી ૯૨૫ બાદ કરી બાકી રહેલા આંકને ૧૯થી ભાગ દેવો, અને જે શેષ રહે તે ઉપરથી માસનો આંક મેળવવો બીજી રીત એવી છે કે–વિક્રમ સંવત્‌માં ૪ મેળવી ૧૯થી ભાગ દેવો, અને શેષ રહેલ આંક ઉપરથી અધિક માસ મેળવવો. શેષ રહેલ આંકોમાં ૦ આવે તો [illegible]. ૩ વધે તો આસો (કાર્તિક). ૫ વધે તો શ્રાવણ. ૮ શેષ રહે, ૧૧ વધે તો વૈશાખ. ૧૩ આવે તો ભાદરવો, અને ૧૬ શેષ રહે તો અષાઢ માસની વૃદ્ધિ થાય. [illegible] [illegible]

[illegible]

માસ વધે એમ નક્કી છે, તેથી શાકે ૧૮૪૫માં જેઠ માસ વધે છે. ચૈત્રથી પ્રારંભ થતા વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૦માં પણ ૪ મેળવી ૧૯ થી ભાંગતાં શેષ ૮ વધે છે. તે દિવસની પંચાગશુદ્ધિ તપાસીયે તો પણ આ સ્થૂલ રીતિ પ્રમાણે જેઠ માસની વૃદ્ધિ થયેલ છે; કેમકે-વૈશાખ વદિ ૧૪ દિને વૃષનો રવિ થયો હતો, એટલે પ્રથમ જેઠ શુદિ એકમ અને બુધવારે વૃષનો સૂર્ય હતો, ત્યાર પછી પ્રથમ જેઠ વદિ અમાસ દિને મિથુનમાં સૂર્ય સંક્રમણ થયું હતું, જેથી દ્વિતીય જેઠ શુદિ એકમ અને શુક્રવારે મિથુનનો સૂર્ય હતો, પછી તે માસમાં સૂર્ય સંક્રાન્તિ થઇ નહિ. અશાડ શુદિ એકમ અને શનિવારે પણ મિથુનના ૨૭ માં અંશે સૂર્યની સ્થિતિ હતી તથા અસાડ શુદિ ત્રીજ અને સોમવારે કર્કમાં સૂર્ય પ્રવેશેલ છે, તેથી આ રીતે બે જેઠ થયા હતા. આવીજ રીતે દર ત્રીજે વરસે ગયેલા અધિક માસથી બત્રીશ માસ, સોળ દિવસ અને ચાર ઘડી જતાં નવો અધિકમાસ આવે છે.

આ અધિક માસની પેઠે ક્ષયમાસ બહુ વાર આવતો નથી, તે તો ક્યારેકજ આવે છે. ૧૮૮ વર્ષમાં અધિક માસ ૭૨ આવે છે, ત્યારે ક્ષય માસ બે આવે છે. અને તેમાં પણ એવી રીત છે કે-એક ક્ષય માસ આવ્યા પછી ૧૪૧ વર્ષ જતાં નવો ક્ષય માસ આવે છે. અને વળી ૧૯ વર્ષે બીજો ક્ષયમાસ આવે છે. આ રીતે વિક્રમ સંવત ૧૯૯૮માં ક્ષયમાસ હતો, અને હવે સંવત્ ૨૦૪૦માં ક્ષયમાસ આવશે. આ અધિકમાસ અને ક્ષયમાસમાં શુભકાર્ય વર્જવા જોઇએ. નરચંદ્રસૂરિ માસશુદ્ધિમાં કહે છે કે—

" हरिशयनेऽधिकमासे, गुरुशुक्रास्ते न लग्नमन्वेष्यम् ।
लग्नेशांशाधिपतयो, नीचाऽस्तगमे च न शुभं स्यात् " ॥१॥

અર્થ—" હરિશયન (ચોમાસા) માં, અધિક માસમાં ગુરૂ અને શુક્રના અસ્ત કાળમાં તથા લગ્નાધિપતિ કે નવાંશપતિ નીચ સ્થાનમાં હોય અથવા અસ્ત પામ્યા હોય ત્યારે લગ્ન

લેવું નહિ; કેમકે તેમાં કાર્ય કરવાથી શુભ થતું નથી. અશુભ થાય છે.

દરેક કાર્તિકાદિ બાર માસમાં ચંદ્રની ગતિથી શુક્લ અને કૃષ્ણ એમ બબ્બે પક્ષ હોય છે, અને એકેક પક્ષમાં પંદર પંદર તિથિઓનો સમાવેશ થાય છે.

શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વર વર્ષ અને માસની શુદ્ધિ જોવાનું ગૌણ રાખી તિથિશુદ્ધિ કહે છે—

नंदा भद्दा य जया, रित्ता पुण्णा य तिहि सनामफला।
पडिवइ छट्टि इगारसि, पमुहा उ कमेण नायव्वा ॥८॥

અર્થ—નંદા, ભદ્રા, જયા, રિક્તા, અને પૂર્ણા, એમ ક્રમે પોતાના નામ સદૃશ ફળ આપનારી તિથિઓ છે, અને તે અનુક્રમે એકમ છઠ અને અગીઆરશથી પ્રારંભીને જાણવી ॥ ૮ ॥

વિવેચન—એકેક પક્ષની અંદર તિથિઓના નંદા ભદ્રા જયા રિક્તા અને પૂર્ણા એ મુખ્ય પાંચ નામો છે, અને તે નામોમાં એકમથી પ્રારંભીને પાંચ તિથિઓનો સમાવેશ થાય છે. એટલે પંદર તિથિઓના વારાફરતી તે તે પાંચ નામો આવે છે. સામાન્ય રીતે આ તિથિઓમાં શું કાર્ય કરવું હિતકર છે, તેના ખુલાસો પણ નંદા વિગેરે તિથિઓના નામ ઉપરથી મળે છે. અર્થાત નંદા વિગેરે પાંચ નામો પણ યથાર્થ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—એકમ છઠ અને અગીઆરસ. આ ત્રણ તિથિઓ નંદા છે, અને તેમાં આનંદ-ઉત્સવ ચિત્ર વાજીંત્ર નૃત્ય વિગેરે કાર્યો કરાય છે. બીજ સાતમ અને બારસ. આ ત્રણ તિથિઓ ભદ્રા છે, તેમાં વિવાહ વાસ્તુ પૌષ્ટિક વિગેરે ભદ્રિક કાર્યો કરાય છે. ત્રીજ આઠમ અને તેરસ. આ ત્રણ તિથિઓ જયા છે. તેમાં [illegible]

અગ્નિ વિષ વિગેરે કાર્યો કરાય છે. પાંચમ, દશમ અને પુનમ, આ ત્રણ તિથિઓ પૂર્ણા છે; તેમાં દીક્ષા યાત્રા વિવાહ વિગેરે શુભ કાર્યો કરાય છે. આ તિથિઓના ઉત્તમ મધ્યમ અને અધમ એમ ત્રણ ભાગ પડે છે. શ્રી ઉદયપ્રભ સૂરિ કહે છે કે—

" हीना मध्योत्तमा शुक्ला, कृष्णा तु व्यत्यया तिथिः ...

અર્થ—શુકલ પક્ષની નંદા વિગેરે નામવાળી પાંચ પાંચ તિથિઓ અનુક્રમે હીન મધ્યમ અને ઉત્તમ છે, અને કૃષ્ણ પક્ષમાં તેથી ઉલટી રીતિ છે; એટલે ઉત્ક્રમે-ઉત્તમ મધ્યમ અને હીન છે. આ સિવાય માસના ત્રણ ભાગ પાડીને તેના દસ-દસ દિવસો ઉત્તમ મધ્યમ અને હીન હોવાનું કેટલાક આચાર્યો કહે છે. કેટલાએક તો બન્ને પક્ષની બે આઠમથી ઉત્તમ અને અધમ દિવસો સૂચવે છે, જ્યારે ક્યાંક માત્ર વદિ દશમથી સાત દિવસો અધમ જણાવ્યા છે. અને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ તો વદિ ચૌદશથી એકમ સુધીના ત્રણ દિવસો સર્વથા વર્જ્ય છે.

હવે વર્જ્ય તિથિઓ કહે છે—

छट्ठी रित्तट्ठमी बारसी अ अमावसा गयतिही उ।
वुड्ढ तिहिकूरदड्ढा, वज्जिज्ज सुहेसु कम्मेसु॥६॥

અર્થ—છઠ્ઠ, રિક્તા,[1] આઠમ, બારશ, અમાસ, ક્ષય તિથિ, વૃદ્ધિ તિથિ, ક્રૂર તિથિ અને દગ્ધ તિથિ, આ તિથિઓ શુભ કાર્યમાં વર્જવી.

વિવેચન—છઠ્ઠ ચોથ નોમ ચૌદશ આઠમ બારશ અને અમાસ, આ તિથિઓમાં શુભ કાર્ય કરવાથી તે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. શુકલ કે કૃષ્ણ, એમ ગમે તે પક્ષની આ તિથિઓ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે. ઉદયપ્રભસૂરિ નવમીને કોઈક શુભ કાર્યમાં સ્વીકારવાનું કહે છે, પણ તે દિવસે પ્રયાણ કે પ્રવેશ કરવાનો સર્વથા નિષેધ કહે છે, કેટલાકના મતે છઠ્ઠ અને બાર-

---

1 ચોથ, નોમ અને ચૌદશ.

શ ધ્રુવકાર્યમાં શુભ કહેલી છે, પણ પ્રવાસમાં સર્વથા વર્જેલ છે. લલ્લ-ચૌદશના દિવસે યાત્રાને વર્જ્ય કહે છે. આ દરેક તિથિઓ પક્ષછિદ્ર કહેવાય છે. તે શુભકાર્યમાં વર્જ્ય હોવાથી અશુભ કાર્યમાં વિશેષ સિદ્ધિકર પણ મનાય છે. અર્થાત્ શુભ તિથિઓ શુભકાર્યમાં સારી છે, તેમ અશુભ તિથિઓ અમુક શુભમાં (બીજી વાર ન કરવા પડે તેવા સ્થિરમાં) તથા અશુભ કાર્યમાં સારી છે. લલ્લ કહે છે કે—

" स्युर्यन्त्र मन्त्र रक्षा दीक्षा–क्षुद्रेषु कर्मसु स्नाने ॥
रिक्ता दर्शाष्टम्यः शस्ताः "

અર્થ—" યંત્ર, મંત્ર, રક્ષા, દીક્ષા, ક્ષુદ્ર કાર્યો અને સ્નાનમાં રિક્તાતિથિ, અમાવાસ્યા અને આઠમ શુભ છે." મુહૂર્ત ચિંતામણિકાર દરેક તિથિઓની અમુક ચાર ઘડીઓને વર્જ્ય કહે છે.—

" निघ्नी–पु–नागा–ऽद्रि–गिरी–पु–वारिधि—
गजा–ऽद्रि–दिक्–पावक–विश्व–वासवाः ॥
मुनी–मनंग्या प्रथमातिथेः श्रीमान् ,
परं विषं स्यात् घटिका चतुष्टयम् ॥ १ ॥

અર્થ—" શુક્લપક્ષ કે કૃષ્ણપક્ષની આઠ ઘડી પ્રમાણ વાળી પ્રતિપદાથી દરેક તિથિઓની અનુક્રમે ૧૫-૫-૮-૭-૭ ૫-૪-૮-૭-૧૦-૩-૧૩-૧૪-૭-૮ ઘડી પછી ચાર ચાર વિષ ઘટિકાઓ છે [illegible] પક્ષછિદ્ર તિથિઓ માટે આ [illegible] ચોથની આઠ ઘડી, છઠ્ઠની નવ ઘડી, આઠમની બાર ઘડી, નોમની પચ્ચીસ ઘડી, બારશની દશ ઘડી, અને ચૌદશની દશ ઘડી અશુભ છે, અને તેટલી ઘડીઓ [illegible] [illegible]

આ ઘડીઓ લેવાય છે. તથા ક્ષયતિથિ અને વૃદ્ધિ તિથિ પણ શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય છે.

સૂર્યોદય થાય ત્યારે જે તિથિ હોય તે તિથિ પ્રમાણ છે, અને તેજ તિથિ બે સૂર્યોદયને જુવે તો વૃદ્ધિતિથિ કહેવાય છે, તેમાં પહેલી-વૃદ્ધિતિથિ અને બીજી પ્રકૃતતિથિ છે. વળી જે તિથિ * સૂર્યોદયને ન જુવે તે પૂર્વની તિથિમાં લય પામવાથી ક્ષયતિથિ કહેવાય છે. અથવા જે તિથિ ત્રણ વારને સ્પર્શ કરે તે વૃદ્ધિ કે ફલ્ગુતિથિ કહેવાય છે. અને જે ત્રણ તિથિઓ એક વારમાં આવે તે પૈકીની વચલી ક્ષયતિથિ કહેવાય છે. આ બન્ને તિથિઓની દરેક ઘડીઓ શુભકાર્યમાં ત્યાજ્ય છે. જેમકે શુદિ બીજ અને સોમવાર હોય, પછી સોમવારની રાત્રિના અંતભાગની ૪૫ પલ બાકી રહેતાં ત્રીજનો પ્રારંભ થાય અને મંગળવાર પૂર્ણ થતાં સુધી ત્રીજ રહે, તેમજ બુધવારના સવારે ઘડી એક ૧ પછી ચોથ બેસે, તો અહીં સોમ મંગળ અને બુધ એમ ત્રણ વારને સ્પર્શનારી ત્રીજ વૃદ્ધિ તિથિ કહેવાય છે. વળી તે મંગળવાર અને બુધવાર એમ બે વારના સૂર્યોદયને જુવે છે, તો મંગળવારે ત્રીજ વૃદ્ધિરૂપે તથા બુધવારે ત્રીજ સ્વાભાવિકરૂપે મનાય છે. એટલે સોમવારની રાત્રિથી બુધવારના સવાર સુધીની ત્રીજની ઘડી ૬૧॥ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે, પણ બુધવારે ૧ ઘડી પછી વૃદ્ધિ તિથિનો દોષ નાબુદ થાય છે. આજ રીતે સોમવારે સવારે ઘડી એક આઠમ હોય, અને પછી નોમનો પ્રારંભ થાય છે. છેવટે સોમવારની રાત્રિના અંતમાં ઘડી ૦॥ બાકી રહેતાં દશમનો પ્રારંભ થાય, તો અહીં આઠમ નોમ અને દશમ એમ ત્રણ તિથિઓ સોમવારે આવે છે, તે પૈકીની વચલી નોમ છે. તે સૂર્યોદય થયા પછી શરૂ થઇ અને બીજા સૂર્યોદય પહેલાં પૂર્ણ થઇ જાય છે, તેથી નોમ ક્ષયતિથિ છે; અને સોમવારે નોમની ઘડી ૫૮॥ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે.

* સૂર્યોદય પછી ૫ળ ૩૦થી અધિક પ્રમાણવાળાં તિથિ અને નક્ષત્ર પ્રમાણ છે, એમ ઉમાસ્વાતિ મહારાજનું કથન હોવાનું સાંભળ્યું છે.

આ ક્ષયતિથિમાં કાર્યનો ક્ષય થાય છે, અને વૃદ્ધિતિથિમાં
ર્ય કરવાથી ઉત્પાત થાય છે, માટે ક્ષયતિથિ અને વૃદ્ધિતિ-
થિનો શુભકાર્યમાં સર્વથા ત્યાગ કરવો હિતાવહ છે, સારંગમાં
હે છે કે—

" યથાઽગ્નિરમ્બુના લગ્નં, તથા વૃદ્ધિ-ક્ષયે તિથેઃ ।"

અર્થ—" જેમ જળ પડે અગ્નિ નાશ પામે છે તેમ
તિથિનો વૃદ્ધિ-ક્ષય હોતાં લગ્ન નાશ પામે છે." વળી કુરતિ-
ઘાયક છે. આ બન્ને તિથિ-
તિથિનો વૃદ્ધિ-ક્ષય હોતાં લગ્ન [illegible] ઘાયક છે. આ બન્ને તિથિ-
થિ તથા દગ્ધતિથિ [illegible] થાઓમાં [illegible]
નું વર્જન ગ્રન્થકાર [illegible] કેટલાક [illegible]
કરેલ છે. આ ત્રિવ [illegible] કહે છે કે
ાગ કરવા, તે આ [illegible] પૂર્ણ [illegible]
[illegible] લગ્ન [illegible] ગીતમ,
શ્લોકે— [illegible]

સાતમનો દિવસ પણ કયારેક કાર્યમાં લઇ શકાય છે. એમ માસ-ને આટે પણ યથાનુક્રમે શુદ્ધિ તપાસવી. ગુરૂ અને શુક્રના અસ્ત દિવસો ત્યજવા, તથા તે બન્નેના અસ્ત પહેલાંના વૃદ્ધદશાના દિન ૧૫ અને ૫, તથા ઉદય પછીના બાલક દશાના દિવસો ૫ અને ૩ ત્યજવા. શુક્રનો વિલોમ ઉદયાસ્ત થાય ત્યારે મૃતાથી ત્રણ ગણા ૯ અને ૧૫ દિવસ ત્યજવા. દૈવજ્ઞ વલ્લભ કહે છે કે—

" राहो दृष्टे शुभं कर्म, वर्जयेद् दिवसाष्टकम् ।
त्यक्त्वा वेतालसंसिद्धिं, पापघ्नमयं तथा ॥ १ ॥ "

અર્થ—" ભૂતસાધન, પાપ અને કંઠ સિવાયનાં શુભ કાર્યો રાહુ દર્શન પછી આઠ દિવસ કરવાં નહિં. " સૂર્ય—ચંદ્ર— અવરાતાં રાહુદર્શન ગ્રહણને દિવસે થતું સોનાગી આ નયનો પણ ગ્રહણને આશ્રીને કહેલ છે. કેતુના ઉદયને દિવસે પણ શુભ કાર્ય સફળ થતું નથી. (આ૦ ૯૮) ઉદયપ્રભૃતિ પૂર્વાહ્નને શુભ કહે છે. મધ્યાહ્ન અને મધ્યરાત્રિનો કાળ અશુભ છે. મહાધર કહે છે કે—આ મુહૂર્તકાળના મધ્યભાગથી પંડિતોની માતા-પિતાની મરણ- અને જન્મની દશ દશ ઘડી વર્જ્ય છે. જન્મ-મરણનાં તિથિ, માતા રજસ્વલા હોય તેટલા દિવસો, તૈત્તિક પ્રતિમાં મનોભંગ, દુર્દિન, અને મનોભંગ પણ વર્જ્ય કરેલ છે, લોકવ્યવહારાર્થે કહે છે કે—

" [illegible] ।
[illegible] ॥ १ ॥ "

અર્થ [illegible]

"निर्घातो-ल्का-महीकम्प-ग्रहभेदादिदर्शने ।
आपञ्चवासरादूढा, नाशमाप्नोति कन्यका" ॥ १ ॥

અર્થ—"નિર્ઘાત ઉલ્કા ભૂકંપ અને ગ્રહભેદ જોવામાં આવે ત્યારથી પાંચ દિવસમાં વિવાહિત થયેલ કન્યા મૃત્યુ પામે છે, એટલે તે અશુભ છે." ॥ ૧ ॥ આ ઉપલક્ષણથી દિક્પાત, વિજળીનું પડવું, ગામનો નાશ, શીવાશબ્દ, દંડ, પરિઘ અને ધુમકેતુનું દેખાવું. વિગેરે પણ અશુભ છે, તે દરેક ઉત્પાતોમાં સાત દિવસ દુષ્ટ છે એમ મુહૂર્તચિંતામણિની ટીકામાં કથન છે. ॥ ૯ ॥

હવે ક્રૂરતિથિઓ કહે છે—

मेसाइ चउसु चउरो,
तिही कमेणं च पुण्ण सव्वेसु ।
एवं परउ सकूररासि,
असुहा तिही वज्जा ॥ १० ॥

અર્થ—મેષાદિક ચાર રાશિમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો અનુક્રમે નંદા વિગેરે ચાર તિથિઓ પૂર્ણા સહિત વર્જ્ય છે. એજ રીતે આગળ પણ બન્ને રાશિચતુષ્કમાં પૂર્ણા સહિત અનુક્રમે નંદાદિ ચાર ચાર તિથિઓ વર્જ્ય જાણવી. ॥ ૧૦ ॥

વિવેચન—પંદર તિથિઓમાંથી પૂર્ણા બાદ કરતાં બાકી બાર તિથિ રહે છે, તે બારરાશિના સંબંધવાળી તિથિઓ છે. તથા પૂર્ણાની ત્રણ તિથિઓ અનુક્રમે મેષ સિંહ અને ધનથી ચાર ચાર રાશિઓના સંબંધવાળી છે. હરકોઈ રાશિમાં સૌમ્યગ્રહ હોય તો તેના સંબંધવાળી તિથિ શુભ કહેવાય છે અને રાશિમાં રવિ મંગળ. શનિ તથા રાહુ પૈકીનો ક્રૂર ગ્રહ

રૂ છે. વળી લગ્નકુંડલીમાં સૂક્ષ્મ નવાંશ બળ હોવા છતાં લગ્નબળ સામાન્ય મનાતું નથી. તથા સિદ્ધછાયા ધુલિલગ્ન અને અભીજ મુહૂર્ત નિર્દોષ હોવા છતાં તે સિવાયની બીજી શુદ્ધિ પણ બહુગુણ સમાન હોવાથી નિષ્ફળ નથી. સૂર્ય પ્રકાશમાં ચંદ્રબળ નિષેધો આ પ્રકારે છે.

" કુંભમાંતે કનકતિથિ, તુલસાદિ મકર મીન વિમકાંતે ।
મિથુનાદિ કમા, બીઆદમનનિદીઓ મતિ દણ્ણો ॥૧॥"

અર્થ—" કુંભ અને મકરનો ચંદ્ર હોય ત્યારે બીજ, મેષ અને મિથુનના ચંદ્રમા ત્રીજ, તુલા અને સિંહના ચંદ્રમાં દશમ, [illegible] મકર અને મીનના ચંદ્રમા આઠમ, [illegible] અને કર્કમાં [illegible] કન્યા અને વૃશ્ચિકમાં બારશ તિથિ ગણવા છે. ॥ ૧ ॥"

[illegible]

તિથિચક્ર.

નામ.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૦))
સંજ્ઞા.	નંદા	ભદ્રા	જયા	રિક્તા	પૂર્ણા	નંદા	ભદ્રા	જયા	રિક્તા	પૂર્ણા	નંદા	ભદ્રા	જયા	રિક્તા	પૂર્ણા	પૂર્ણા
શુક્લમાં	હીન	હીન	હીન	હીન	હીન	મધ્ય	મધ્ય	મધ્ય	મધ્ય	મધ્ય	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	+
કૃષ્ણમાં	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	મધ્ય	મધ્ય	મધ્ય	મધ્ય	મધ્ય	હીન	હીન	હીન	હીન	+	હીન
પક્ષ છિદ્ર				વર્જ્ય		વર્જ્ય		વર્જ્ય	વર્જ્ય			વર્જ્ય		વર્જ્ય		વર્જ્ય
વર્જ્યઘડી				૮		૯		૧૪	૨૫			૧૦		૫		
કાર્યો (કરવાના)	ઉત્સવ ચિત્ર વાસ્તુ	લગ્ન યાત્રા શાંતિક	વાદ યુદ્ધ	વધ અગ્નિ વિષ	દીક્ષા યાત્રા લગ્ન	આનંદ ચિત્ર વાસ્તુ	લગ્ન યાત્રા શાંતિક	વાદ યુદ્ધ	વધ અગ્નિ વિષ	દીક્ષા યાત્રા લગ્ન	ઉત્સવ ચિત્ર વાસ્તુ	લગ્ન યાત્રા શાંતિક	વાદ યુદ્ધ	વધ અગ્નિ વિષ	દીક્ષા યાત્રા લગ્ન	+
વર્જ્ય ચતુર્ઘડી પ્રારંભ	૧૫	૫	૮	૭	૭	૫	૪	૮	૭	૧૦	૩	૧૩	૧૪	૮	૭	૭
ક્રૂર તિથિઓ.	મેષ	વૃષ	મિથુન	કર્ક,	મે૦ક૦	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃ૦	સિં૦વૃ૦	ધન	મકર	કુંભ	મીન	મ૦મી.	
,, વર્જ્ય પાદો	૧	૨	૩	૪	૧-૪	૧	૨	૩	૪	૧-૪	૧	૨	૩	૪	૧-૪	

મિથુના | તીજી | મકર
કન્યા | | કન્યા
મકર | ૨૧ | તીજી
મીન | ૧૧ |
મૂળ

ઉપ૦ ફલ | ઉપ૦ | ફલ
મિશ્ર ફલ ઉપ૦ ફલ મિશ્ર ફલ | ગર | વિષ્ટિ
| ૧૦ | ભવ
| વિ૦ | ચતુ૦
| શકુનિ | નાગ૦
| કૌ૦ | કિં૦
| દિન | દિન
પ્ર૦ ૩ પ્ર૦ ૨ | પ્ર૦ ૧ પ્ર૦ ૧૭ | પ્ર૦ ૧ | પ્ર૦ ૪
નાશ૦ ઉત્તર | પૂર્વ | નૈ૦
ઘડી ઘડી | ઘડી ઘડી | ઘડી | ઘડી
પછી પછી | પછી પછી | પછી | પછી

હવે કરણદ્વાર કહે છે—

सउणि चउप्पय नागा,
किंत्थुग्घा किराह चउद्दसि निसाओ ।
थिरकरण तीस घडिआ,
परओ चलकरण एयाइं ॥ १२ ॥

અર્થ—વદિ ચૌદશની રાત્રિથી ત્રીશ ઘડીવાળા શકુનિ ચતુષ્પદ નાગ અને કિંસ્તુઘ્ન નામના ચાર સ્થિરકરણો આવે છે, અને ત્યારપછી નીચે મુજબ ચર (ફરતા) કરણો આવે છે. ॥ ૧૨ ॥

વિવેચન—પંચાંગની સામાન્ય ગણનામાં દિવસ તિથિ અને નક્ષત્રની સાઠ ઘડીઓ (અંશો) હોય છે, તેથી જ્યાં જ્યાં તિથિયોગ વિગેરેની છુટક ધ્રુવ ઘડીની સંખ્યા આવે છે. ત્યાં ત્યાં ૬૦ ઘડી પ્રમાણુ માનીને તે કથન કરેલ હોય છે. પણ તિથિઓ નક્ષત્ર અને યોગો ૬૦ ઘડીથી વિશેષાધિક પ્રમાણવાળા પણ હોય છે, ત્યારે તેની નિયમિત કરેલી ૬૦ ઘડીઓમાં પણ આ વિશેષાધિકનો સંસ્કાર કરવો પડે છે. આ સંસ્કાર કરવાની સહેલી રીત એ છે કે—તિથિ વિગેરે ઘડી ૬૦ થી જેટલી ઘડી અને પલ ઓછા-વધુ થાય તેટલાજ પલ અને વિપલોની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાથી તિથિના સાઠમા ભાગવાળી ધ્રુવઘડી (અંશો) આવે છે. જેમકે-પ્રતિપદ્ ૬૨ ઘડી હોય, અને તેની પંદર ઘડી પછીની ચાર વિષ ઘડી શોધવી હોય તો અહીં તિથિના માનમાં બે ઘડી અધિક હોવાથી દર ઘડીએ બે પલનો એમ પંદર ઘડીએ ત્રીશ પલનો વૃદ્ધિ સંસ્કાર આવે છે. તે પંદરમાં ઉમેરતાં પ્રતિપદની શરૂઆતથી ઇષ્ટ ઘડી ૧૫ાા પછી વિષઘડીનો પ્રારંભ થાય છે. તે પણ ચાર ઘડીની છે, તેમાં પણ આઠ પળોની વૃદ્ધિ થતાં ઘડી ૧૯ાા પળ ૮ સુધી વિષતિથિ આવે છે. નક્ષત્ર અને યોગમાં પણ આવીજ રીતે

ઘડી લાવવી પડે છે. અર્થાત્ સામાન્ય રીતે દર્શાવેલ દરેક ઘડીઓ તિથિ વિગેરેના માનના સાઠમા ભાગ પ્રમાણ લેવી.

આવીજ રીતે તિથિમાનના અર્ધભાગને જ્યોતિર્વેદો કરણની સંજ્ઞાથી ઓળખે છે, અને ૬૦ ઘડી પ્રમાણ તિથિના આધારે કરણની ત્રીસ ઘડી હોય છે, પણ તિથિમાં વૃદ્ધિ–હાનિ થતાં કરણમાનમાં પણ તિથિનો અર્ધ ભાગજ લેવાય છે. આગળ જોવાના વિષ્ટિ (ભદ્રા) કરણની પુચ્છ ઘડી કાઢવા માટે પણ તિથિમાનની વૃદ્ધિ–હાનિનો સંસ્કાર કરવો. અને નક્ષત્રને આશ્રીને રાશિની ઘડી ૧૩૫ હોય છે તેમાં પણ દર ઘડીએ વૃદ્ધિ–હાનિના પળાદિની વૃદ્ધિ-હાનિ કરવી.

કરણો હમેશાં અગીઆર છે, તે સિવાય એક માસમાં ત્રીસ તિથિના ૬૦ કરણો આવે છે તે પૈકીના વદિ ચૌદશની રાત્રિથી [illegible] ત્રીસ ત્રીસ ઘડીના પ્રમાણવાળા શકુનિ [illegible] આવતા ચાર સ્થિરકરણો છે આ ચાર કરણો તેજ ક્રમને [illegible] કેમકે વદિ ચૌદશની રાત્રે શકુનિ, અમાસના દિવસે ચતુષ્પદ, અમાસની રાત્રે નાગ. અને શુદિ [illegible] દિવસે [illegible] કરણ હોય છે.

જાણુંવાનો એવો નિયમ છે કે—કૃષ્ણપક્ષની ઈષ્ટ તિથિને બમણી કરવાથી અને શુકલપક્ષની તિથિને એક ઓછી કરી બમણી કરવાથી આવેલ સંખ્યાને સાતે ભાગવી, જેથી ભાગમાં સપ્તક અને શેષમાં દિવસના બવાદિ કરણુ આવે છે, અને તેનાથી બીજું કરણ તેજ તિથિની રાત્રે હોય છે, જેમકે—શુદિ બીજમાંથી એક ઘટાડી બમણું કરવાથી એનો આંક આવે છે, તેથી શુદિ બીજના દિવસે બીજું બાલવ અને રાત્રે ત્રીજું કૌલવ કરણ હોય છે. વળી કૃષ્ણપક્ષની બીજનું કરણ જાણવું હોય તો તેમાં કાંઇ ઘટાડવાની જરૂર નથી; માટે તિથિના આંકને બમણા કરવાથી ચાર થાય છે, તો વદિ બીજના દિવસે ચોથું અને રાત્રે પાંચમું કરણ આવે છે. ॥ ૧૨ ॥

હવે ચરણકરણનાં નામ અને ફળ કહે છે—

बव–बालव–कोलव–तेतिलक्ख
गर–वणिअ–विट्ठिनामाणो
पायं सव्वे वि सुहा,
एगा विट्ठी महापावा ॥ १३ ॥

અર્થ—બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલાક્ષ, ગર, વણિજ અને વિષ્ટિ; પ્રાયઃ એ કરણો શુભ છે. પણ અંતિમ વિષ્ટિ મહાપાપ–અતિશય દુષ્ટ કરણ છે ॥૧૩॥

વિવેચન—ઉપરની ગાથામાં ચરની સંજ્ઞાથી સંબોધેલ બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલાક્ષ, ગર, વણિજ અને વિષ્ટિ એ સાત કરણો છે. તેમાં તૈતિલાક્ષનાં સ્રીલોચન અને તૈતિલ એવાં પણ નામાંતરો છે, અને વિષ્ટિનું બીજું નામ ભદ્રા છે. આ સાતમાંથી છ કરણો ઘણાં કામમાં શુભ છે. મૂળ ગાથામાં **सव्वे** શબ્દ મૂકયો છે, પણ ચોથા પાદમાં ભદ્રા–વિષ્ટિને નિંદ્ય કહી છે; માટે સર્વ શબ્દથી સાતે કરણો આવી જાય છે છતાં છ શુભ છે એમ જાણવું. તેમજ ભદ્રા દરેક કાર્યોમાં દુષ્ટ નથી

કેટલાક કાર્યોમાં અનિંદ્ય પણ છે. નારચંદ્રની ટીપ્પણીમાં કહ્યું છે કે—

" दाने चाऽनशने चैव, पाठध्यानादि कर्मणि ॥
ततोऽध्ययने श्रेष्ठा, भद्राऽन्यत्र न शस्यते " ॥ १ ॥

અર્થ—" દાન, અનશન, ધ્યાન, પાઠકર્મ, તથા પૌષ્ટિક અને ઔષધની પ્રવૃત્તિમાં ભદ્રા શ્રેષ્ઠ છે; અન્યકાર્યમાં શ્રેષ્ઠ નથી " ॥ ૧ ॥ અન્ય સ્થાને આજ વાતને પુષ્ટ કરતાં કહ્યું છે કે—

" गृहे सुरविदर्शने भव-वने याने च पाठे हठे,
वैद्यस्थानगते [illegible] ॥
[illegible] गृहे पतने,
[illegible] सदा सदा शुभदे " ॥ १ ॥

અર્થ— [illegible] " ॥ ૧ ॥

[illegible]

" [illegible] ॥
[illegible] " ॥ ૧ ॥

અર્થ— [illegible]

[illegible]

કરણો અશુભ ફળ પણ આપે છે. વારને આશ્રીને નારચંદ્રમાં નીચે મુજબ ભદ્રાના નામાંતરો છે.

" सौम्यवारेण कल्याणी, रवौ पुण्यवती तथा ।
विष्टिः शनश्चरे प्रोक्ता, भौमे भद्रा प्रकीर्तिता " ॥ १ ॥

અર્થ—"વિષ્ટિ બુધવારે કલ્યાણી, રવિવારે પુણ્યવતી, શનિવારે વિષ્ટિ, અને ભોમવારે ભદ્રા કહેવાય છે" ॥ ૧ ॥ મૂળગાથાના છેલ્લા પાદમાં કહ્યું છે કે—વિષ્ટિકરણ મહાદુષ્ટ છે. ભદ્રા-વિષ્ટિના અશુભપણા માટે ગ્રન્થાંતરમાં કહ્યું છે કે—

" यदि भद्राकृतं कार्यं, प्रमादेनापि सिध्यति ।
प्राप्ते तु षोडशे मासे, समूलं तद्विनश्यति ॥ १ ॥

અર્થ—કદાચ ભદ્રામાં કરેલ કાર્ય ભૂલથી સિદ્ધ થયુ હોય તો પણ સોળમો માસ આવતાં તો તે મૂળથી નાશ પામે છે" (॥ ૧ ॥) ॥ ૧૩ ॥

હવે વિષ્ટિ ક્યારે આવે તે સ્પષ્ટ કરે છે—

किण्हे पक्खे दिणे भद्दा,
सत्तमी अ चउद्दसी ।
रत्तिं दसमि तीआए,
सुक्के एग दिणुत्तरा ॥ १४ ॥

અર્થ—કૃષ્ણપક્ષમાં સાતમ અને ચૌદશના દિવસે, તથા દશમ અને ત્રીજની રાત્રે ભદ્રા (વિષ્ટિ) હોય છે, અને શુક્લપક્ષમાં એક સંખ્યાથી અધિક ઉપરોક્ત તિથિઓમાં ભદ્રા હોય છે ॥ ૧૪ ॥

વિવેચન—ચરકરણ લાવવાની રીત પ્રમાણે ગણતાં કૃષ્ણપક્ષમાં સાતમ અને ચૌદશને દિવસે (તિથિના પૂર્વભાગ

માં) વિષ્ટિકરણ હોય, છે. અને તેજ પક્ષમાં ત્રીજ અને દશમની રાત્રે (તિથિના ઉત્તર ભાગમાં) ભદ્રા-વિષ્ટિકરણ હોય છે. શુકલપક્ષમાં—કૃષ્ણપક્ષની તિથિઓમાં એક સંખ્યા ઉમેરવાથી આવેલ તિથિઓમાં તેજ વખતે અર્થાત્ ચોથ અને અગીયારશની રાત્રિએ (તિથિના પશ્ચિમાર્ધમાં) અને અષ્ટમી તથા પૂર્ણિમાના દિવસે (તિથિના પૂર્વદલમાં) વિષ્ટિકરણ હોય છે.

દરેક મનુષ્યને વિષ્ટિને અનિષ્ટ [illegible] છે, પણ તે ક્યારે આવે છે તે જાણવું અતિ જરૂરી છે; એટલા માટે આ ગાથા પૂર્ણ ઉપકારક છે. આ ગાથામાં દર્શાવેલ વખતે વિષ્ટિનો [illegible] છે, આ [illegible] ભદ્રા (વિષ્ટિ) [illegible] છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

" [illegible] विष्टिकरण [illegible] "

" [illegible] નહિં ત્યાગેલ વિષ્ટિ શુભ નથી. " [illegible] [illegible] (તિથિના) [illegible] [illegible] નહિ. [illegible] [illegible] નહિ, [illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] ॥ ૧૯ ॥

[illegible]

चतुर्दशी अष्टमी [illegible],
[illegible] [illegible] ।
[illegible],
[illegible] ॥ १५ ॥

[illegible]

[1]પૂર્વાદિ આઠ દિશા-વિદિશામાં અને દિશાની સંખ્યાવાળા એકેક પહોરમાં સન્મુખ હોય છે તે અતિ દુષ્ટ છે ॥ ૨૫ ॥

વિવેચન—દિવસની ભદ્રા દિવસના ચાર પહોરમાં, અને રાત્રિની ભદ્રા રાત્રિના ચાર પહોરમાં પૂર્વાદિ આઠ દિશા-વિદિશામાં વર્જ્ય છે. તેમાં દિશા અને પ્રહર તો સમાન આંકવાળાજ લેવાના છે. અર્થાત્ પહેલે પહોરે પૂર્વમાં, બીજે પહોરે અગ્નિખુણામાં; એમ વર્જવાના છે. પણ ભદ્રાની તિથિઓ આડી-અવળી છે, જેનો ક્રમ ચૌદશ વિગેરે સંખ્યાથી આપેલ છે. ત્રણના મેળાપથી ભદ્રાની સન્મુખતા આ પ્રમાણે છે—

ચૌદશે પહેલા પહોરમાં પૂર્વદિશાએ ભદ્રા સન્મુખ છે, આઠમે અગ્નિખુણામાં બીજા પ્રહરમાં સન્મુખ ભદ્રા છે, સાતમે ત્રીજા પહોરે દક્ષિણમાં, પુનમે ચોથા પહોરે નૈર્ઋત્યમાં, ચોથ તિથિએ પાંચમાં પહોરે પશ્ચિમમાં, દશમે છઠ્ઠા પહોરે વાયવ્યમાં, અગીયારશે સાતમા પહોરે ઉત્તરમાં, અને ત્રીજની રાત્રે આઠમા પહોરે ઇશાનખુણામાં સન્મુખ ભદ્રા છે. પ્રયાણાદિક કાર્યમાં સન્મુખ ભદ્રા અશુભ છે, અને પાછળની ભદ્રા શુભ છે. માટે સન્મુખની ભદ્રાને અતિ દુષ્ટ જાણી તેનો ત્યાગ કરવો. પ્રવાસની વર્જ્યભદ્રા જાણવાને બીજી રીતનો પણ શ્લોક મળે છે—

" घुजाट्टणी सिते पक्षे, गृछियूढ सितेतरे ।
व्यञ्जनै स्तिथयो ज्ञेयाः, स्वरैश्च प्रहरा दिशः " ॥ १ ॥

અર્થ—શુકલપક્ષમાં ઘુ જા ટ્ટ અને ણી, તથા કૃષ્ણપક્ષમાં ગૃ છિ યૂ અને ઢ ભદ્રા લાવવાના અક્ષરો છે, તેમાં વ્યંજનના આંકથી તિથિઓની સંખ્યા અને સ્વરના આંકથી પ્રહર

---

૧ પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાનઃ એ આઠ દિશા-વિદિશા છે. જુઓ પ્રયાણદ્વાર ગાથા ૭૨ નું વિવેચન.

તથા દિશાની સંખ્યા જાણવી " ॥ ૧ ॥ જેમકે-ઘ એ ચોથો
વ્યંજન છે, અને ઉ પાંચમો સ્વર છે; તેથી શુદીમાં ચોથને
દિવસે (રાત્રે) પાંચમા પહોરે પાંચમી (પશ્ચિમ) દિશામ
જનારને સન્મુખ જાદા છે. આ પ્રમાણે દરેક તિથિ માટે વ્યંજ
અને સ્વરની સંજ્ઞાથી સમજી લેવું. નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" विटियकेषु यो गच्छेत, क्रोशमेकं च मानवः ।
तस्मागति न पश्यामि, नदीनामिव सागरात् " ॥ १ ॥

અર્થ—જેમ નદીઓ સમુદ્રમાં જાય છે અને
જતી નથી તેમ જે મનુષ્ય પ્રતિકુળ તિથિ હોય ત્યારે
એક પણ ગાઉ જાય, તો તે પાછો વળે નહીં એમ હું
[illegible] પછી અને તેનું ફળ કહે છે—

પંચ દુગ દસ પણ પણ તિથ,
ચિઠ્ઠિ ઘડી વયણ કંઠ ઉર નાહી
ફલા પુન્નગાય સિદ્ધિ,
મય નિમ્મ કુયુક્તિ ફલાઇ વિજયપક

અર્થ—તિથિની પાંચ, બે, દશ, પાં
અને ચાર ઘડીઓ અનુક્રમે મુખ, કંઠ, [illegible]
રહે અને મુખમાં હોય તો સિદ્ધિ, લાભ,
[illegible]

[illegible]

ઘડીનું તિથિમાન માની ત્રીશ ઘડીનું કરણ કહેલ છે, પણ તિથિની ઘડીઓ ન્યૂનાધિક હોય ત્યારે કરણની ઘડીઓમાં પણ વૃદ્ધિ–હાનિ થાય છે; તેથી ઇષ્ટ ઘડી લાવવાને તિથિની ન્યૂનાધિક ઘડી-પલ જેટલો પલ અને વિપલનો દરેક પલમાં સંસ્કાર આપવો પડે છે. અથવા કરણમાનની ન્યૂનાધિક ઘડીઓથી બમણા પલની હાનિ–વૃદ્ધિ કરવાથી શુદ્ધ ઘડી આવે છે. દાખલા તરીકે–પૂર્ણિમા તિથિ ૫૮ ઘડીની હોય તો વિષ્ટિ ૨૯ ઘડીની આવે છે. તેમાં દર ઘડીએ તિથિમાનમાં બે ઘડી ન્યૂન હોવાથી બે પલની, અથવા વિષ્ટિમાન એક ઘડી ન્યૂન હોવાથી એકથી બમણાં એવા બે પલની હાનિ થાય છે. જેથી પાંચ ઘડીનો કાલ શુદ્ધ ચાર ઘડી અને પચાસ પલ થતાં પૂર્ણ થાય છે. એમ દરેક ઘડીમાં વૃદ્ધિ–હાનિની તરતમતા તપાસવાની છે.

ત્રીશ ઘડીઓમાંથી વિષ્ટિના પ્રત્યેક અંગમાં નીચે મુજબ ઘડીઓ રહેલી છે. પાંચ ઘડીઓ વિષ્ટિના મુખમાં છે, ત્યાર પછીની બે ગળામાં, દસ હૃદયમાં, પાંચ નાભિમાં, પાંચ કેડમાં, અને ત્રણ ઘડીઓ પુચ્છમાં છે. વિષ્ટિના મુખની ઘડીઓમાં કાર્ય કરવાથી સિદ્ધિ થાય છે, વિષ્ટિના કંઠની ઘડીઓમાં કાર્ય કરવાથી કાર્યનો ક્ષય થાય છે, છાતીમાં કાર્ય કરવાથી નિર્ધનતા થાય છે. વિષ્ટિની નાભિની ઘડીઓમાં કાર્ય કરવાથી કુબુદ્ધિ ઉપજે છે, કેડમાં કાર્ય કરવાથી કલહ થાય છે અને વિષ્ટિનાં પુચ્છની ઘડીઓમાં કાર્ય કરવાથી અવશ્ય જય થાય છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ નાભિમાં ચાર અને કેડમાં છ ઘડીઓ હોવાનું જણાવે છે. કેટલાકના મતે ભદ્રાનું મુખ અને પુચ્છ પણ ત્યાજ્ય છે, તેઓ કહે છે કે–દિવસની ભદ્રા સર્પિણી હોય છે, અને રાત્રિની ભદ્રા વીંછણ હોય છે, તેમાં સર્પિણીનું મુખ અને વીંછણનું પુચ્છ ત્યજવું. બીજે સ્થાને શુક્લપક્ષની ભદ્રાને સર્પિણી અને કૃષ્ણપક્ષની ભદ્રાને વીંછણ કહે છે. ઉદયપ્રભસૂરિ તો ભદ્રાના મુખને અશુભ જ કહે છે—

" विष्टिर्विदध्युरिह कार्य-वपुः-स्व-बुद्धि-
प्रेम-द्विषां क्षयमिमेऽवयवाः क्रमेण ॥ "

અર્થ—વિષ્ટિના (મુખ કંઠ હૃદય નાભિ કેડ અને પુચ્છ) અવયવો અનુક્રમે કાર્ય, શરીર, ધન, બુદ્ધિ, પ્રેમ અને શત્રુનો નાશ કરે છે. " વિષ્ટિનો પ્રારંભ મુખની પહેલી ઘડી થીજ થાય એવો નિયમ હોતો નથી, માટે પુચ્છની ઘડી વાળ [illegible] આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

" दशम्यामष्टम्यां प्रथम घटिकापञ्चकमिदं,
[illegible] त्रिघटिकान्ते त्रिघटिकम् ।
तृतीयायां [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ॥ १ ॥

અર્થ— " દશમ અને આઠમે પ્રથમની પાંચ ઘડી [illegible] [illegible] ઘડી [illegible], ત્રીજ અને [illegible] અને [illegible] પ્રથમની [illegible] ઘડી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઘડી [illegible] [illegible] [illegible] ઘડી પ્રમાણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ १ ॥

[illegible] [illegible] આ [illegible]

વિનાશ કરે છે; વર્તમાન ઘડીઓ ભય નીપજાવે છે, મધ્યની ઘડીઓ પ્રાણ હરે છે. અને વિષ્ટિના પુચ્છની ઘડીઓ નિશ્ચયે જય આપે છે. " ॥ ૨ ॥

વિષ્ટિના પુચ્છમાં કાર્ય કરવાથી અવશ્ય જય થાય છે, તેમાં અસાધ્ય કાર્યો પણ સિદ્ધ થાય છે. લલ્લ કહે છે કે—

" शुभा-ऽशुभानि कार्याणि, यान्यसाध्यानि भूतले ।
नाडीत्रयमिते पुच्छे, भद्रायास्तानि साधयेत् " ॥ १ ॥

અર્થ—" હરકોઇ શુભ કે અશુભ અસાધ્ય પણ કાર્ય વિષ્ટિના પુચ્છની ત્રણ ઘડીમાં કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. વિષ્ટિની કાર્યને આશ્રીને ત્રણે લોકમાં સ્થિતિ કહેલ છે.

ભૂપાળવલ્લભ કહે છે કે—

" कन्या-तुला-मकर-धन्विषु नागलोके,
मेषा-लि-वैणिक-वृषेषु सुरालये स्यात् ।
पाठीन-सिंह-घट-कर्करकेषु मर्त्ये,
चन्द्रे वदन्ति मुनयस्त्रिविधां हि विष्टिम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" કન્યા તુલા મકર અને ધનનો ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ નાગલોકમાં હોય છે, મેષ વૃશ્ચિક મિથુન અને વૃષભનો ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ દેવલોકમાં હોય છે, તથા મીન સિંહ કુંભ અને કર્કનો ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ મૃત્યુલોકમાં હોય છે; એમ ત્રણ પ્રકારની વિષ્ટિ મુનિઓ કહે છે. "

આ સ્થાનના ફળ માટે કહ્યું છે કે—

स्वर्गे भद्रा भवेत्सौख्यं, पाताले च धनागमः ॥
मृत्युलोके यदा भद्रा, तदा कार्यं न सिध्यति ॥ १ ॥

અર્થ—કોઈપણ કાર્ય કરતાં જો સ્વર્ગે ભદ્રા હોય તો સૌખ્ય થાય છે, પાતાળમાં હોય તો ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને મૃત્યુલોકમાં ભદ્રા હોય તો કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. એમ બૃહ-

" विष्टेर्विदध्युरिह कार्य—वपुः-स्व—बुद्धि—
प्रेम—द्विषां क्षयमिमेऽवयवाः क्रमेण ॥ "

અર્થ—વિષ્ટિના (મુખ કંઠ હૃદય નાભિ કેડ અને પુચ્છ) અવયવો અનુક્રમે કાર્ય, શરીર, ધન, બુદ્ધિ, પ્રેમ અને શત્રુનો નાશ કરે છે. " વિષ્ટિનો પ્રારંભ મુખની પહેલી ઘડી થીજ થાય એવો નિયમ હોતો નથી, માટે પુચ્છની ઘડી [illegible] આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

" दशम्यामष्टम्यां प्रथम घटिकापञ्चकपरं,
द्वितीयैकादश्यां [illegible] निगदितम् ।
तृतीयायां [illegible]
[illegible] ॥ १ ॥

અર્થ— " દશમ અને આઠમે પ્રથમની પાંચ ઘડી ઘડી, બીજ અને અગીયારસ અને [illegible] પ્રથમની [illegible] ઘડી ઘડી, ત્રીજ અને [illegible] ([illegible] [illegible] ઘડી [illegible] [illegible]) [illegible] ॥ ૧ ॥

શુભ છે. નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં સંક્રાન્તિનાં નામો દેખાડી ફળ-વિશેષતા સ્પષ્ટ કરી છે, જે નીચે મુજબ છે—

" रव्यादिषु संक्रान्तिः, ध्वांक्षिर्महोदरी च घोरा च ।
मन्दाकिनी च मन्दा, मिश्रनाम्नी च रात्रिचरी ॥ १ ॥
मन्दा कुरुते वृष्टिं, मन्दाकिनी रसक्षयम् ।
ध्वाङ्क्षी च वायते वातं, घोरा शस्त्रभयंकरी ॥ २ ॥
महोदरा चौरभयं, मिश्रिका च जने शुभम् ।
सर्वेषां कर्षकाणां च, राक्षसी विफलप्रदा " ॥ ३ ॥

અર્થ—"રવિ વિગેરે સાત વારોમાં થનારી સંક્રાન્તિના નામો અનુક્રમે–ધ્વાંક્ષિ, મહોદરી, ઘોરા, મંદાકિની, મંદા, મિશ્રા અને રાક્ષસી છે ॥ ૧ ॥ તેમાં–મંદા વૃષ્ટિ કરે છે, મંદાકિની રસનો નાશ કરે છે, ધ્વાંક્ષી પવન ફુંકાવે છે, ઘોરા યુદ્ધ કરાવે છે ॥ ૨ ॥ મહોદરા ચોરની રંજાડ વધારે છે, મિશ્રા મનુષ્યોમાં સુખ કરે છે અને રાક્ષસી સર્વ ખેડુતોમાં નિષ્ફળતા આપે છે. ॥ ૩ ॥"

" घोराऽर्कवारे क्रूरर्क्षे, ध्वाङ्क्षेन्दौ क्षिप्रतारकैः ।
महोदरी चरे भौमे, मैत्रे मन्दाकिनी बुधे ॥ ४ ॥
मन्दा गुरौ ध्रुवे धिष्ण्ये, मिश्रा मिश्रोडुभिर्भृगौ ।
राक्षसी दारुणे मन्दे, संक्रान्तिः सवितुर्भवेत् ॥ ५ ॥
आनन्दयन्ति घोराद्याः, शूद्रान् वैश्यांश्च तस्करान् ।
नृपान् विप्रान् पशून् म्लेच्छान्, एताः संक्रान्तयः क्रमात् ॥६॥"

અર્થ—" રવિવારે ક્રૂર નક્ષત્રમાં ઘોરા, ચંદ્રવારે (સોમવારે) ક્ષિપ્રનક્ષત્રમાં ધ્વાંક્ષા, ભોમવારે ચર નક્ષત્રમાં મહોદરી, બુધવારે મૈત્ર નક્ષત્રમાં મંદાકિની ॥ ૪ ॥ ગુરૂવારે ધ્રુવ નક્ષત્રમાં મંદા, શુક્રવારે મિશ્ર નક્ષત્રમાં મિશ્રા અને શનિવારે દારૂણ નક્ષત્રમાં રાક્ષસી નામની સૂર્યસંક્રાન્તિ થાય છે

॥ ५ ॥ ઘોરા વિગેરે સંક્રાન્તિઓ અનુક્રમે શૂદ્ર, વૈશ્ય, તસ્કર, નૃપ, વિપ્ર, પશુ અને મ્લેચ્છોને આનંદિત કરે છે. ॥ ૬ ॥

અહીં ઘોર વિગેરે સંક્રાન્તિના નામો એકલા વારના યોગે એકલા નક્ષત્રના યોગે અને બન્નેના યોગે એમ ત્રણ રીતે પડે છે. બૃહજ્જ્યોતિઃસારમાં પણ આજ રીતે કહ્યું છે.

વળી મનુષ્યને શુભાશુભ સંક્રાન્તિ માટે કહ્યું છે કે— સંક્રાન્તિના નક્ષત્રથી જન્મ નક્ષત્ર સુધી ગણી ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રોનું ફળ તપાસવું. આવી રીતે નવત્રિકનું ફળ અનુક્રમે ૧ પથ્થા, ૨ ભોગ, ૩ ભોગ, ૪ વ્યથા, ૫ વસ્ત્રપ્રાપ્તિ, ૬ વસ્ત્ર, ૭ હાનિ, ૮ ધનાપ્તિ, અને ૯ ધનાપ્તિ છે. ઇષ્ટ જન્મ નક્ષત્રનો આંક જે ત્રિકમાં આવે તે ત્રિકનું ફળ જ ઇષ્ટજન્મ નક્ષત્રનું ફળ સમજવું.

હવે નક્ષત્રદ્વાર કહે છે —

ति नि छ पण ति पण चउ,
ति छ पण दु दु पणिग पण नउ चउरो।
ति इगार चउ चउ तिगं,
ति चउ सयं दु दुग पणीसं ॥ १८ ॥

इय रिक्खाणं कमसो,
[illegible] गुणपटा।
[illegible],
[illegible] पत्तिआ ॥ १९ ॥

[illegible]

અનુક્રમે નક્ષત્રોના તારાની સંખ્યા જાણવી. આ તારાની સમાન સંખ્યાવાળી તિથિ તે તે નક્ષત્રમાં વર્જ્ય છે. ॥ ૧૯ ॥

વિવેચન—નક્ષત્રો અઠ્યાવીસ છે, તેનું સવિસ્તર સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.—

" अश्विनी भरणी चैव, कृत्तिका रोहिणी मृगः ।
आर्द्रा पुनर्वसु पुष्य–स्ततोऽश्लेषा ततो मघा ॥ १ ॥
पूर्वाफाल्गुनी तस्माच्चै–वोत्तराफाल्गुनी करः ।
चित्रा स्वातिर्विशाखाऽनु–राधा ज्येष्ठा मूलं तथा ॥ २ ॥
पूर्वाषाढोत्तराषाढा–ऽभिच्छ्रवणं धनिष्ठिका ।
शतं पूर्वोत्तराभाद्रौ, रेवती भगणः स्मृतः ॥ ३ ॥ "

અર્થ—અશ્વિની, ભરણી, કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભીજિત્ (અભીચ્), શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ, અને રેવતી; એમ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રો છે. જ્યોતિર્વિદોએ આ નક્ષત્રમાળની ભગણ (નક્ષત્રોનો સમુદાય) એવી સંજ્ઞા રાખેલ છે. આ નક્ષત્રો નિરંતર પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામી પશ્ચિમમાં આથમે છે. તેમાંથી અત્યારે કયું નક્ષત્ર છે? તે જાણવા માટે તેની આકૃતિ તથા તારાની સંખ્યાનું જ્ઞાન અતિ આવશ્યક છે. તેમાંથી નક્ષત્રોના તારાઓની સંખ્યા તો અહીં મૂળ ગ્રન્થકારે આપી છે. અને આકૃતિ તથા પૂર્વનક્ષત્રથી કેટલી ઘડીના આંતરે મધ્યમાર્ગથી કઇ દિશામાં કયું નક્ષત્ર ઉદય પામે? તે બીજા ગ્રન્થોમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

૧ અશ્વિની નક્ષત્ર પૂર્વ નક્ષત્રના ઉદય પછી ૯૬ પળ જતાં ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ ઘોડાના સ્કંધ

જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૨ ભરણી અશ્વિનીના ઉદય પછી ૧૨૦ પળ જતાં ઉત્તર માર્ગમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ ત્રિખુણી અને તારા ત્રણ છે. ૩ કૃત્તિકા ૧૦૮ પળ પછી ઉત્તરમાં ઉગે છે. તેની આકૃતિ ખુરપા જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૪ રોહિણી પળ ૧૧૫ પછી દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ શકટ જેવી અને તારા પાંચ છે. ૫ મૃગશર ૧૨૦ પળે મધ્યચારથી દક્ષિણમાં ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ હરણના માથા જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૬ આર્દ્રા પળ ૧૩૪ પછી દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ મણી જેવી અને તારા એક છે ૭ પુનર્વસુ ૧૮૮ પળ જતા ઉત્તરમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ ઘર (તુલા) જેવી અને તારા ચાર છે. ૮ પુષ્ય પળ ૧૫૧ પછી મધ્યમાર્ગમાં ઉદય પામે છે તેની આકૃતિ બાણ અથવા વર્ધમાનક જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૯ અશ્લેષા પળ ૧૧૩ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે. તેની આકૃતિ પતાકા (ચક્ર) જેવી અને તારા [illegible] છે. બીજે સ્થાને અશ્લેષાની આકૃતિ [illegible] જેવી પણ કહી છે ૧૦ મઘા પળ ૧૫૨ પછી મધ્ય માર્ગમાં ઉગે છે. તેની આકૃતિ પ્રાકાર જેવી અને તારા પાંચ છે મઘાના [illegible] જેવી પણ આકૃતિ [illegible] જેવી આકૃતિ [illegible] અને [illegible] તારો [illegible] ૧૧ ૧૨ પૂર્વાફાલ્ગુની [illegible] અને ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૮૮ પળ [illegible] ૧૩ હસ્ત [illegible] ૧૪ ચિત્રા [illegible]

ડામણુ જેવી અને તારા ચાર છે. વળી પાસેનો એક તારો લેતાં તેની આકૃતિ તોરણુ જેવી થાય છે. ૧૭ **અનુરાધા** વિશાખાના ઉદય પછી ૧૫૩ પળ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ મોતીની માળા કે સાંએલા જેવી છે, અને તારા ૪ (૩) છે. ૧૮ **જ્યેષ્ઠા** ૧૫૨ પળ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેનો આકાર હાથીના દાંત જેવો અને તારા ત્રણ છે. ૧૯ **મૂળ** ૧૫૩ પળ જતાં દક્ષિણમાં ઉદય પામે છે. તેની આકૃતિ વીંછીના પુચ્છ જેવી અને તારા ૧૧ છે. ૨૦ **પૂર્વાષાઢા** ૧૫૧ પળ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ હાથીના પગલા જેવી અને તારા ચાર છે. ૨૧ **ઉત્તરાષાઢા** ૧૪૮ પળ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ સિંહ નિષિદન (બેઠક) જેવી અને તારા ચાર છે. ૨૨ **અભીચ** પળ * + + + જતાં ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ શીંગોડા જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૨૩ **શ્રવણુ** ઉત્તરાષાઢાના ઉદય પછી પળ ૧૩૪ જતાં ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ કાવડ કે ત્રાજવા જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૨૪ **ધનિષ્ઠા** ૧૨૦ પળ જતાં ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ સૂપડાં જેવી અને તારા ચાર છે. ધનિષ્ઠામાં પાસેનો તારો લેતાં પક્ષીના પાંજરા જેવી આકૃતિ થાય છે. ૨૫ **શતભીષા** પળ ૧૧૫ જતાં મધ્યચારમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ પાથરેલ ફૂલ જેવી અને તારા સો છે. ૨૬–૨૭ **પૂર્વાભાદ્રપદ** ૧૦૮ પળે અને **ઉત્તરાભાદ્રપદ** ૧૦૨ પળે ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, તે બન્ને ભેગાની આકૃતિ ચોખંડી વાવ જેવી અને તારા બબ્બે છે. ૨૮ **રેવતી** નક્ષત્ર ઉત્તરાભાદ્રપદના ઉદય પછી ૯૬ પળે મધ્યમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ નાવ અથવા સુરજ કે ઢાળેલા પલંગ જેવી અને તારા બત્રીશ છે.

અહીં અભીચ સિવાયના સત્યાવીશ નક્ષત્રમાં અશ્વિનીથી ચિત્રા સુધીના નક્ષત્રોનો જે જલપળોએ ઉદય થાય છે, ઉત્ક-

* અભીચનો ઉદય ૨૪૮ પળોએ થાય છે, તે પૂર્વાષાઢાથી સમજાય છે.

નથી તેજ જલપળોએ સ્વાતિથી રેવતી પર્યંત નક્ષત્રોનો ઉદ[illegible] થાય છે; તથા જે જે દિશામાં ઉદયસ્થાન દર્શાવેલ છે તે દિશામાં તેનો ચાર હોય છે. પરંતુ ચંદ્રચારની અપેક્ષાએ તેની દિ[illegible] જુદી જુદી હોય છે, માત્ર પોતપોતાનો ચાર ઉપરોક્ત રીતે હોય છે, ઇત્યાદિ વ્યવહાર પ્રકાશ વિગેરેમાં કહ્યું છે.

આ નક્ષત્રો નિરંતર ઉદય પામી અસ્ત પામે છે, અને તેમાં એક–બીજાનું ઉદયાંતર ઉપર પ્રમાણે છે; પણ તેમાં દરે[illegible] ગ્રહો પોતાની ધીમી કે ઉતાવળી ચાલને લીધે અલ્પાધિ[illegible] મુદત કાઢે છે. આ રીતે ચંદ્રના ભોગમાં આવેલું નક્ષ[illegible] દિન નક્ષત્ર કહેવાય છે. તેના સબંધમા કહ્યું છે કે—

" युज्यन्ते षट् द्वादश, नव चेति निशाकरेण धिष्ण्यानि ।
प्राग्–मध्य–पश्चिमार्धैः, पौष्णाद्याऽऽग्नेयमाद्यानि " ॥१॥

અર્થ—" પોષ એટલે રેવતીથી માંડીને ૭ નક્ષત્ર પૂર્વયોગી–ચંદ્રની આગળ ચાલનારા છે, આર્દ્રાથી પ્રારંભીને બાર નક્ષત્રો ચંદ્રની સાથે ફરનારા હોવાથી મધ્ય ભાગયોગી છે અને આગ્નેય એટલે જ્યેષ્ઠા વિગેરે નવ નક્ષત્રો ચંદ્રની પાછળ ચાલનારા હોવાથી પશ્ચિમાર્ધયોગી છે. " ॥૧॥ [illegible]

[illegible]

છે. તથા *અભીચ સિવાયના બાકીના પંદર નક્ષત્રો ત્રીશ મુહૂર્તીયા છે.

અહીં નક્ષત્રના જેટલાં મુહૂર્તો કહ્યાં છે તેટલાં મુહૂર્ત સુધી ચંદ્ર તેની સાથે રહે છે, અને સૂર્યનો નક્ષત્રભોગ પણ આ ગણનાને અનુસરતો છે, એમ પ્રાચીન જ્યોતિષશાસ્ત્રની માન્યતા હતી; પરંતુ હાલમાં તો લગભગ ૩૦ મુહૂર્તની ૬૦ ઘડી સુધી દરેક નક્ષત્ર સાથે ચંદ્ર રહે છે એવી માન્યતા છે; એમ શ્રીમદ્ **આવશ્યકસૂત્રની** બૃહદ્વૃત્તિના **ટીપ્પણક**માં કહ્યું છે. તો પણ આ મુહૂર્તીયા નક્ષત્રની સંજ્ઞાનો ઉપયોગ અત્યારે નવા ચંદ્ર દર્શનમાં સૂર્યસંક્રાન્તિમાં તથા કાળધર્મ પામેલા સાધુની પછવાડે નવા દર્ભના પુતળા કરવામાં થાય છે. **રત્નમાલામાં** કહ્યું છે કે—શુદિ બીજને દિવસે ચંદ્ર જોવો, ત્યારે જે પીસ્તાળીશ મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો ધાન્ય સસ્તું થાય છે, ત્રીશ મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો અનાજના ભાવ સરખા રહે છે અને પંદર મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો અનાજ મોંઘું થાય છે. આ પ્રમાણે દરેક માસના ભાવ નીકળી શકે છે.

સત્યાવીશ નક્ષત્રમાં કૃત્તિકા મૃગશીર્ષ પુષ્ય મઘા વિગેરે બાર નક્ષત્રોનાં નામો કાર્તિકાદિ બાર માસને અનુસરતા છે. ઘણું કરીને તેઓ પોતપોતાના માસની પુનમે દિન નક્ષત્ર તરીકે આવે છે, અને સૂર્યના ભોગવાળું ચાલુ નક્ષત્ર દરેક માસની અમાસે દિન નક્ષત્ર તરીકે આવે છે; અને ત્યાર પછી હમેશાં એકેક દૈનિક નક્ષત્રનો ફેરફાર થાય છે.

અઠ્ઠાવીશે નક્ષત્રોના અશ્વિનીકુમાર વિગેરે જુદા જુદા સ્વામીઓ છે, જેની પ્રતિષ્ઠામાં તે નક્ષત્રો શુભ મનાયેલા છે. આ પ્રમાણે તિથિ કરણ વિગેરે પણ પોતપોતાના સ્વામીની પ્રતિષ્ઠામાં અતિ આવશ્યકતાવાળા મનાયેલ છે. તે વિષે સવિસ્તર બીના બીજા ગ્રન્થોથી જાણી લેવી; કેમકે **જિનેશ્વરદેવ** સમુચ્ચયપણે

---

* અભીચ ૯ કે મુહૂર્તવાળું નક્ષત્ર છે, પણ તેનો પાસેના નક્ષત્રમાં સમાવેશ થાય છે, જે આગળ કહેવાશે.

કે–તીક્ષ્ણ નક્ષત્રમાં ચિકિત્સા અને મૃદુમાં ગ્રહણ–ધારણ ક
તથા વળી બીજે કહ્યું છે કે ઋણ લેવું ને દેવું તે ક્ષિપ્ર નક્ષ
શુભ છે.

" लहू चरे सुहारंभो, उग्ग खित्ते तवं चरे ।
धुवे पुरपवेसाइ, मीसे संधिकिरियं करे ॥ १ ॥ "

અર્થ—" લઘુ અને ચર નક્ષત્રમાં શુભકાર્યનો પ્રા
કરવો, ઉગ્રમાં તપ, ધ્રુવમાં નગર પ્રવેશાદિ, અને મિશ્ર
સંધિનાં કાર્યો કરવાં. " વળી કહ્યું છે કે—

" कुल्यभान्यश्विनी पुष्यो, मघा मूलोत्तरात्रयम् ।
द्विदैवतं मृगश्चित्रा, कृत्तिका वासवानि च ॥ १ ॥
उपकुल्यानि भरणी, ब्राह्मं पूर्वात्रयं करः ।
ऐन्द्रमादित्यमश्लेषा, वायव्यं पौष्णवैष्णवे ॥ २ ॥
कुल्योपकुल्यभान्यार्द्रा–ऽभिजिन्मैत्राणि वारुणम् ।
कुल्यादीनि फलवन्ति, स्थाने स्थानान्तरे द्वये ॥३॥ [स्व.

અર્થ—" અશ્વિની, પુષ્ય, મઘા, મૂલ ત્રણ ઉ
વિશાખા, મૃગશિર, ચિત્રા, કૃત્તિકા અને ધનિષ્ઠા; એ
નક્ષત્રો કુલ્ય છે ॥ ૧ ॥ ભરણી, રોહિણી, ત્રણ પૂર્વા, હ
જ્યેષ્ઠા, પુનર્વસુ, અશ્લેષા, સ્વાતિ, રેવતી અને શ્રવણ;
બાર નક્ષત્રો ઉપકુલ્ય છે. ॥ ૨ ॥ તથા આર્દ્રા, અભિ
અનુરાધા અને શતતારા, કુલ્યોપકુલ્ય છે. તેમાં કુલ્ય ન
સ્થાનમાં ફલવાળા છે, ઉપકુલ્ય નક્ષત્રો સ્થાનાંતરમાં ફલ
છે, અને કુલ્યોપકુલ્ય નક્ષત્રો બન્ને રીતે સાધારણ ફલ
છે. એટલે—કુલ્યમાં જન્મેલ દાતાર થાય છે, ઉપકુ
જન્મેલ પ્રવાસી, સેવક કે નોકર બને છે અને કુલ્યોપકુ
જન્મેલ દાતાર પણ થાય છે અને નોકર પણ થાય છે. ॥ ૩
કુલ્ય નક્ષત્રમાં યુદ્ધ થાય તો સ્થાયી રાજા જય પા
ઉપકુલ્યમાં પ્રગટેલ યુદ્ધમાં ચડી આવેલો રાજા જીતે છે
કુલ્યોપકુલ્યમાં સંધિ થાય છે. એમ ઉદયપ્રભસૂરિ કહે

દરેક નક્ષત્રના સ્વામી છે, જેથી નક્ષત્ર વિગેરેના અધિપતિઓ સંબંધે અહીં કાંઇ ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

પ્રસંગોપાત નક્ષત્રની સંજ્ઞાઓ અને ફલ કહીએ છીએ; જેમનું કેટલુંક તો આ ગ્રન્થમાં જ આગળ કહેવાશે, પરંતુ સરલતા માટે અહીં જ વર્ણવીએ છીએ.

પુનર્વસુ, સ્વાતિ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને શતભીષા નક્ષત્રો ચર તથા ચલ કહેવાય છે. અશ્વિની, પુષ્ય, હસ્ત અને અભિજિત નક્ષત્રો લઘુ તથા ક્ષિપ્ર છે. મૃગશિર, ચિત્રા, અનુરાધા અને રેવતી નક્ષત્રો મૃદુ તથા મૈત્ર છે, ત્રણ ઉત્તરા અને રોહિણી ધ્રુવ તથા સ્થિર છે. આર્દ્રા, આશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા અને મૂલ દારુણ તથા તીક્ષ્ણ છે. ત્રણ પૂર્વા, ભરણી અને મઘા, ક્રૂર તથા ઉગ્ર છે. કૃત્તિકા અને વિશાખા, મિશ્ર તથા સાધારણ છે. આ નક્ષત્રોનાં જેવાં નામ છે તેવું કાર્ય તે નક્ષત્રોમાં કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. પણ કેટલુંક વિશેષ છે કે તીક્ષ્ણ અને ઉગ્ર નક્ષત્રમાં [illegible]

[illegible]

" [illegible] ।
[illegible] "

[illegible]

કે–તીક્ષ્ણ નક્ષત્રમાં ચિકિત્સા અને મૃદુમાં ગ્રહણ–ધારણ કરવું તથા વળી બીજે કહ્યું છે કે ઋણ લેવું ને દેવું તે ક્ષિપ્ર નક્ષત્રમાં શુભ છે.

" लहू चरे सुहारंभो, उग्ग खित्ते तवं चरे ।
धुवे पुरपवेसाइ, मीसे संधिक्किरियं करे ॥ १ ॥ "

અર્થ—" લઘુ અને ચર નક્ષત્રમાં શુભકાર્યનો પ્રારંભ કરવો, ઉગ્રમાં તપ, ધ્રુવમાં નગર પ્રવેશાદિ, અને મિશ્રમાં સંધિનાં કાર્યો કરવાં. " વળી કહ્યું છે કે—

" कुल्यभान्यश्विनी पुष्यो, मघा मूलोत्तरात्रयम् ।
द्विदैवतं मृगश्चित्रा, कृत्तिका वासवानि च ॥ १ ॥
उपकुल्यानि भरणी, ब्राह्मं पूर्वात्रयं करः ।
ऐन्द्रमादित्यमश्लेषा, वायव्यं पौष्णवैष्णवे ॥ २ ॥
कुल्योपकुल्यभान्यार्द्रा–ऽभिजिन्मैत्राणि वारुणम् ।
कुल्यादीनि फलवन्ति, स्थाने स्थानान्तरे द्वये ॥३॥ [स्व.]"

અર્થ—" અશ્વિની, પુષ્ય, મઘા, મૂલ ત્રણ ઉત્તરા, વિશાખા, મૃગશિર, ચિત્રા, કૃત્તિકા અને ધનિષ્ઠા; એ બાર નક્ષત્રો કુલ્ય છે ॥ ૧ ॥ ભરણી, રોહિણી, ત્રણ પૂર્વા, હસ્ત, જ્યેષ્ઠા, પુનર્વસુ, અશ્લેષા, સ્વાતિ, રેવતી અને શ્રવણ; આ બાર નક્ષત્રો ઉપકુલ્ય છે. ॥૨॥ તથા આર્દ્રા, અભિજિત્, અનુરાધા અને શતતારા, કુલ્યોપકુલ્ય છે. તેમાં કુલ્ય નક્ષત્રો સ્થાનમાં ફલવાળા છે, ઉપકુલ્ય નક્ષત્રો સ્થાનાંતરમાં ફલવાળા છે, અને કુલ્યોપકુલ્ય નક્ષત્રો બન્ને રીતે સાધારણ ફલવાળા છે. એટલે—કુલ્યમાં જન્મેલ દાતાર થાય છે, ઉપકુલ્યમાં જન્મેલ પ્રવાસી, સેવક કે નોકર બને છે અને કુલ્યોપકુલ્યમાં જન્મેલ દાતાર પણ થાય છે અને નોકર પણ થાય છે. ॥ ૩ ॥" કુલ્ય નક્ષત્રમાં યુદ્ધ થાય તો સ્થાયી રાજા જય પામે છે ઉપકુલ્યમા પ્રગટેલ યુદ્ધમાં ચડી આવેલો રાજા જીતે છે અને કુલ્યોપકુલ્યમા સંધિ થાય છે. એમ ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે.

વળી ત્રણ પૂર્વા, ભરણી, કૃત્તિકા, અશ્લેષા, મઘા, વિશાખા અને મૂલ: એ નવ નક્ષત્રો અધોમુખવાળા છે. ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, આર્દ્રા, પુષ્ય, શ્રવણ (ત્રય), ધનિષ્ઠા, અને શતભિષા: એ નવ નક્ષત્રો ઉર્ધ્વમુખ છે. તથા બાકીના નવ નક્ષત્રો તિર્યગ્ મુખવાળા છે. આ અધોમુખવાળા નક્ષત્રોમાં વાવ, ભોંયરું નિધાન ખાઈ આદિનું ખોદવું, ખાતકર્મ કરવું, જુગટું રમવું, ગુફામાં પેસવું, તપવું, ધાતુકર્મ અને રાજાની આગે દશાઈ કરવી, વિગેરે જેમાં નીચે મુખ રાખીને કરી શકાય તેવાં સર્વ કાર્ય કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. અને ઉર્ધ્વ (ઉંચા) મુખવાળા નક્ષત્રોમાં શિખર, તોરણ, ગૃહ, ઉદ્યાન, અભિષેક, ધ્વજ અને છત્ર વિગેરે ઉંચે મુખ રાખીને કરવાનાં કાર્યો સિદ્ધ કરવાં. તથા તિર્યગ્ મુખવાળા નક્ષત્રોમાં ખેતી, વ્યાપાર, મૈત્રી, ગમન, વાહન, પશુ અને યાત્રા વિગેરે સામી દૃષ્ટિ રાખીને કરવાનાં કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.

વળી અશ્વિની, રેવતી, મૃગશીર્ષ, અનુરાધા નક્ષત્રો [illegible] અને [illegible] [illegible] અનુક્રમ [illegible] થાય છે.

[illegible] વિનાડી શકમાં અનુક્રમે [illegible] છે, [illegible]

[illegible]

અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રોનો અનુક્રમે-દેવ, મનુષ્ય, રાક્ષસ, મનુષ્ય, દેવ, મનુષ્ય, દેવ, દેવ, રાક્ષસ, રાક્ષસ, મનુષ્ય, મનુષ્ય, દેવ, રાક્ષસ, દેવ, રાક્ષસ, દેવ, રાક્ષસ, રાક્ષસ, મનુષ્ય, મનુષ્ય, વિદ્યાધર, દેવ, રાક્ષસ, રાક્ષસ, મનુષ્ય, મનુષ્ય, અને દેવ ગણ કહેવાય છે. આ ગણની તપાસણી પણ વિવાહાદિ સંબંધમાં જરૂરી છે. તેમાં પોતાના ગણમાં સારો, બીજામાં મધ્યમ, અને રાક્ષસ ગણમાં કરેલ સબંધનેષ્ટ છે.

અશ્વિની આદિ દરેક નક્ષત્રોના નીચે મુજબ ચાર ચાર અક્ષરો છે, જે પૈકી (માં) નક્ષત્રના એકેક પાયા (ચતુર્થાંશ) નો એકેક અક્ષર છે—

૧ અશ્વિની-ચુ-ચે-ચો-લા.
૨ ભરણી-લિ-લુ-લે-લો.
૩ કૃત્તિકા-અ-ઈ.-ઉ.-એ.
૪ રોહિણી-ઓ-વ-વિ-વુ.
૫ મૃગશર-વે-વો-ક-કિ.
૬ આર્દ્રા-કુ-ઘ-ઙ-છ.
૭ પુનર્વસુ-કે-કો-હ-હિ.
૮ પુષ્ય-હુ-હે-હો-ડા.
૯ અશ્લેષા-ડિ-ડુ-ડે-ડો.
૧૦ મઘા-મ-મિ-મુ-મે.
૧૧ પૂ૦ ફા૦-મો-ટ-ટિ-ટુ.
૧૨ ઉ૦ ફા૦-ટે-ટો-પ-પિ.
૧૩ હસ્ત-પુ-ષ-ણ-ઠ.
૧૪ ચિત્રા-પે-પો-ર-રિ.
૧૫ સ્વાતિ-રૂ-રે-રો-ત.
૧૬ વિશાખા-તિ-તુ-તે-તો.
૧૭ અનુ૦-ન-નિ-નુ-ને.
૧૮ જ્યેષ્ઠા-નો-ય-યી-યુ.
૧૯ મૂળ-યે-યો-ભ-ભિ.
૨૦ પૂ૦ ષા૦-ભુ-ધ-ફ-ઢ.
૨૧ ઉ૦ ષા૦-ભે-ભો-જ-જી.
૨૨ અભિજિત્-જુ-જે-જો-ખા.
૨૩ શ્રવણ-ખિ-ખુ-ખે-ખો.
૨૪ ધનિષ્ઠા-ગ-ગિ-ગુ-ગે.
૨૫ શતતારા-ગો-સ-સી-સુ.
૨૬ પૂ૦ ભા૦-સે-સો-દ-દિ.
૨૭ ઉ૦ ભા૦-દુ-શ-ઝ-થ.
૨૮ રેવતી-દે-દો-ચ-ચિ.

આ અક્ષરો એકાશી પદોવાળા **સર્વતોભદ્ર ચક્રમાં** તથા નામ પાડવામાં જરૂરી છે. જો કે ઙ, ઞ, ણ વિગેરે અક્ષરો ઉપરથી નામ પડાતું નથી, પણ તે સર્વતોભદ્ર ચક્રના પાદવેધમાં જરૂરના હોવાથી નક્ષત્રોના પાયામાં તેમનો પણ સંગ્રહ કરેલ છે.

હરેકોઈ બાળકનો નક્ષત્રના જે પાયામાં જન્મ થાય તે

પાયાનો અક્ષર પ્રથમ રાખીને તેનું નામ પાડવામાં આવે છે. હ્રસ્વ ઉપરથી હ્રસ્વ અને દીર્ઘ બન્ને નામો પડે છે, વળી અનુસ્વાર અને વિસર્ગ કંઈ વિકાર કરનારા મનાતા નથી. તથા ક અને ગ, તથા જ અને વ અક્ષરો નામની આદિમાં એક સરખા મનાયા છે. તેમજ મૂળ અક્ષર કાયમ રાખી સંયુક્તાક્ષરવાળું નામ પણ પાડી શકાય છે. અને સ્વર સંયુક્તાક્ષરે પડી મૂકાય છે. વળી અહીં જે સ્વર વિના એકલા અક્ષરો કહેલા છે તે પાયામાં તે અક્ષરના બારે સ્વરો ગ્રહણ કરાય છે. જેમકે-કોઈ બાળકનો પૂર્વાષાઢાના બીજા પાયામાં જન્મ થયો હોય તો ધ અક્ષર ઉપરથી ધારસી તથા ધુ શબ્દ ઉપરથી ધુન [illegible] નામો પડે છે. આવી રીતે જન્મનક્ષત્ર ઉપરથી નામ પડાય છે. વળી કેટલાક જન્મનક્ષત્રના નામો રોતા ઘતાં ઉદ્દેશન માટે બીજાં નામો પણ પડે છે, આ નામો પણ જ્યોતિર્વિદોએ માન્યું છે. તે ઉદ્દેશન નામ ઉપરથી આપણા લગ્નની નામનક્ષત્ર [illegible] છે. વિવાહ [illegible] તથા શુભાશુભ [illegible] જન્મનક્ષત્ર અને નામનક્ષત્રની આ પ્રમાણે [illegible]

[illegible]

"देशे ग्रामे गृहप्रवेशव्यवहृतिद्यूतेषु दाने मनौ,
सेवाकाङ्क्षिणीवर्गसंगरपुनर्भूमेलके नामभम् ।
जन्मर्क्षं परतो वधूपुरुषयोर्जन्मर्क्षमेकस्य चेद,
ज्ञातं शुद्धमितो विलोक्य च तयोर्नामर्क्षयोर्मेलकः ॥ १ ॥"

અર્થ—દેશ, ગામ અને ઘરના પ્રવેશમાં, રોગમાં વ્યવહારમાં (વેપારમાં), જુગાર રમવામાં, દાન દેવામાં, મંત્રની પ્રાપ્તિમાં, સેવામાં, કાંકણી પામવામાં, અષ્ટવર્ગ મેળવવામાં, યુદ્ધમાં, પુનર્ભૂમાં અને મેળમાં નામનક્ષત્ર તથા નામરાશિનો ચંદ્ર જોવો અને બીજા કાર્યમાં જન્મનક્ષત્ર તથા જન્મરાશિનો ચંદ્ર ગ્રહણ કરવો. પણ જો વધુ પુરૂષના મેળાપમાં માત્ર એકનું જન્મનક્ષત્ર મળે તો વિશેષ શુદ્ધિ તપાસી બન્નેનો નામ નક્ષત્રથી મેળાપ કરવો ॥ ૧ ॥ જ્યોતિર્નિબંધકારને પણ આ વાત સમ્મત છે. તથા શાર્ઙ્ગધર કહે છે કે—

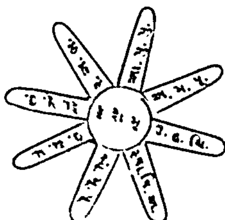
" विवाहघटनं चैव, लग्नजं ग्रहजं बलम् ।
नाममात् चिन्तयेत्सर्वं, जन्म न ज्ञायते यदा ॥ १ ॥

અર્થ—" જો જન્મનક્ષત્ર ન મળી શકે તો વિવાહકાર્ય, લગ્નનું બળ, અને ગ્રહનું બળ, નામ નક્ષત્રથી તપાસવાં. ॥૧॥

દરેક મનુષ્યના જન્મનક્ષત્ર વિગેરે છ પ્રકારના નક્ષત્રો છે. જેમાં પહેલું જન્મનક્ષત્ર, દસમું કર્મ, સોળમું સંઘાત, અઢારમું સમુદય, ત્રેવીશમું વિનાશ, અને પચ્ચીશમું માનસ નક્ષત્ર કહેવાય છે. તેમાં જન્મનક્ષત્ર સર્વ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે.

આ ઉપરાંત બીજા ત્રણ નક્ષત્રો લેતાં રાજાને નવ નક્ષત્રો હોય છે. જે દિવસે રાજાનો રાજ્યાભિષેક થયો હોય તે સાતમા પ્રકારનું અભિષેક નક્ષત્ર કહેવાય છે, અને આઠમો પ્રકાર જાતિ નક્ષત્રના કોષ્ટક અનુસારે પુષ્ય તથા ઉત્તરા રાજાના જાતિનક્ષત્રો છે, અને નવમા પ્રકારનું દેશનક્ષત્ર હોય છે. આર્દ્રાથી માંડીને ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો પૂર્વાદિ આઠ દિશાના અને કૃત્તિકા રોહિણી તથા મૃગશર મધ્યભાગના દેશનક્ષત્રો છે, તે લાવવાની આ રીતિ છે—

" कर्णिकाष्ट दैलराहये, पद्मे नाभौ दलेषु च ।
प्राच्यादिस्थेषु मानीह, न्यास्याग्निभत्रयादितः ॥ १ ॥

અર્થ—એક કર્ણિકા અને આઠ પાંખડીવાળું કમળ કરવું. અને તેની નાભિમાં તથા પૂર્વાદિ દિશામાં રહેલી પાંખડીઓમાં અનુક્રમે કૃત્તિકાથી આરંભીને ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો મૂકવાં તથા એજ રીતે આઠ ન... કર્ણિકામાં અનુક્રમે પંચાલ, મગધ, કલિંગ, અવન્તિ, આનર્ત, સિંધુ, ..., ..., ..., અને કૌલિંદ, દેશના ... [illegible]

[illegible]

" [illegible] ।
[illegible] ॥ १ ॥

અર્થ— [illegible]

[illegible]

" कर्णिकाष्ट दैलराढ्ये, पद्मे नाभौ दलेषु च ।
प्राच्यादिस्थंतु मानीद, न्यास्याग्निमत्रयादितः ॥ १ ॥

અર્થ—એક કર્ણિકા અને આઠ પાંખડીવાળું કમળ કરવું. અને તેની નાભિમાં તથા પૂર્વાદિ દિશામાં રહેલી પાંખડીઓમાં અનુક્રમે કર્ણિકાદિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] અનુક્રમે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

" [illegible] [illegible] ।
[illegible] ॥ २ ॥

અર્થ [illegible]

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	દિવસ	સ્વામી દેવતા	મતા સ્વભાવ	ક્રમાદિ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	૩૦		૧૫	સ્વ૦ કુ૦	ચળ	ક્રમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૧૫		૧૫	યમ	ક્રૂર	ઉ૫૦
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૩૦		૧૫	અગ્નિ	મિશ્ર	ક્રમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૪૫		૧૫	બ્રહ્મા	ધ્રુવ	ઉ૫૦
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૩૦		૧૫	ચંદ્ર	મિત્ર	ક્રમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૧૫		૯	મિત્ર	દારૂણ	મિશ્ર
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૪૫		૭	અદિતિ	ચર	ઉ૫૦
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૩૦		૧૫	ગુરૂ	ચળ	ક્રમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૧૫		૧૫	સર્પ	દારૂણ	ઉ૫૦
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૩૦		૧૫	પિતર	ક્રૂર	ક્રમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૩૦		૧૫	ભગ	ક્રૂર	ઉ૫૦
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		૪૫		૧૫	અર્યમા	ધ્રુવ	ક્રમ

૧૪	ચિત્રા	૧૪૧	દક્ષિણ	૧	મોતી	મધ્યમ	૩૦	૧૫	ત્વષ્ટા	મૈત્ર	કુસ્ય
૧૫	સ્વાતિ	૧૪૭	ઉત્તર	૧	પરવાળો		૧૫	૧૫	વાયુ	ચર	ઉપ૦
૧૬	વિશાખા	૧૪૮	દક્ષિણ	૪	ડામણુ		૪૫	૧૫	ઇન્દ્રાગ્નિ	મિશ્ર	કુસ્ય
૧૭	અનુ૦	૧૫૩	”	૪	માળા		૩૦	૮	મિત્ર	મૈત્ર	મિશ્ર
૧૮	જ્યેષ્ઠા	૧૫૨	”	૩	દાંત	પશ્ચિમ ભાગે	૧૫	૭	ઇંદ્ર	દારૂણ	ઉપ૦
૧૯	મૂળ	૧૫૩	”	૧૧	વીંછી આંકડો		૩૦	૧૫	રાક્ષસ	દારૂણ	કુસ્ય
૨૦	પૂ૦ ષા૦	૧૫૧	”	૪	હસ્તિ પદ		૩૦	૧૫	જળ	ધ્રુવ	ઉપ૦
૨૧	ઉ૦ ષા૦	૧૪૮	”	૪	શય્યા		૪૫	૧૫	વિશ્વદે	ધ્રુવ	કુસ્ય
૨૨	અભીચ		ઉત્તર	૩	શીંગોડું		૯૩૪	૭	બ્રહ્મા	લઘુ	મિશ્ર
૨૩	શ્રવણ	૧૩૪	”	૩	કાવડ		૩૦	૮	વિષ્ણુ	ચર	ઉપ૦
૨૪	ધનિષ્ઠા	૧૨૦	”	૪	સૂપડું		૩૦	૧૫	વસુ	ચર	કુસ્ય
૨૫	શત૦	૧૧૫	મધ્ય	૧૦૦	જથ્થો		૧૫	૭	વરૂણ	ચર	મિશ્ર
૨૬	પૂ૦ ભા૦	૧૦૮	ઉત્તર	૨	ખાટી		૩૦	૮	અજૈક	ક્રૂર	ઉપ૦
૨૭	ઉ૦ ભા૦	૧૦૨	”	૨	ખાટી		૪૫	૧૫	અહિ	ધ્રુવ	કુસ્ય
૨૮	રેવતી	૯૬	મધ્ય	૩૨	નાવ	પૂર્વ૦	૩૦	૧૫	પુષા૦	મૈત્ર	મિશ્ર

नक्षत्रचक्र.

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	लिंग.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	पुरुष
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	पुरुष
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	पुरुष
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	पुरुष
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	पुरुष
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	स्त्री
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	स्त्री
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	स्त्री
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	स्त्री
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	स्त्री
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	स्त्री
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	स्त्री

૧૪	ચિત્રા	તિ	ચિપ	વાઘ	બળદ	રા૦	મ	પે પો ર રિ	ક૦ તુ૦	સેવક	સ્ત્રી
૧૫	સ્વાતિ	તિ	સુ	પાડો	ઘોડો	દેવ	અં	રૂ રે રો ત	તુલા	ઉગ્ર	સ્ત્રી
૧૬	વિશાખા	અ	અંધ	વાઘ	બળદ	રા૦	અં	તિ તુ તે તો	તુ૦ વૃ૦	ચંડાલ	નપું૦
૧૭	અનુ૦	તિ	મંદ	હરણ	કુતરો	દેવ	મ	ન નિ નુ ને	વૃ૦	ખેડુત	નપું૦
૧૮	જ્યેષ્ઠા	તિ	ચિમ	"	"	રા૦	આ	નો ય યિ યુ	વૃશ્ચિ૦	સેવક	નપું૦
૧૯	મૂળ	અ	સુ	કુતરો	હરણ	રા૦	આ	યે યો ભ ભિ	ધન	ઉગ્ર	પુરૂ૦
૨૦	પૂ૦ષા૦	અ	અંધ	વા૦	બકરો	મનુ	મ	ભુ ધ ફ ઢ	ધન	બ્રાહ્મણ	પુરૂ૦
૨૧	ઉ૦ષા૦	ઉ	મંદ	નોળીયો	સાપ	મનુ	અં	ભે ભો જ જિ	ધ૦ મ૦	રાજા	પુરૂ૦
૨૨	અભીચ	ઉ	ચિ૦	નોળીયો	સાપ	વિદ્યાધર	મ	જુ જે જો ખા	મકર	વણિક	પુરૂ૦
૨૩	શ્રવણ	ઉ	સુ	વાંદર	બકરો	દેવ	અં	ખિ ખુ ખે ખો	મકર	ચંડાલ	પુરૂ૦
૨૪	ધનિષ્ઠા	ઉ	અંધ	સિંહ	હાથી	રા૦	મ	ગ ગિ ગુ ગે	મ૦ કું૦	સેવક	પુરૂ૦
૨૫	શત૦	ઉ	મંદ	ઘોડો	પાડો	રા૦	આ	ગો સ સિ સુ	કુંભ	ઉગ્ર	પુરૂ૦
૨૬	પૂ૦ભા૦	અ	ચિમ	સિંહ	હાથી	મનુ	આ	સે સો દ દિ	કું૦ મી૦	બ્રાહ્મણ	પુરૂ૦
૨૭	ઉ૦ભા૦	ઉ	સુ	બળદ	વાઘ	મનુ	મ	દુ શ ઝ થ	મીન	રાજા	પુરૂ૦
૨૮	રેવતી	તિ	અંધ	હાથી	સિંહ	દેવ	અં	દે દો ચ ચિ	મીન	ખેડુત	પુરૂ૦

નક્ષત્ર ચક્ર.

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	પરિણામ.	શુભાશુભ.	દોષ.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	શુભ	સમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	નાશ	અર્ધ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	નાશ	સમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	સિદ્ધિ	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	માનહાર	શુભ	સમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	શુભ	અર્ધ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	રોગ	શુભ	સમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	અર્ધ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	નાશ	સમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	સમ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

૧૪	ચિત્રા	દક્ષિણ	નંદા	મધ્ય	ચૈત્ર	શુભ	સમ
૧૫	સ્વાતિ	નૈર્ઋત્ય	નંદા	ઉત્તર		અશુભ	અર્ધ
૧૬	વિશાખા	"	રિક્તા	મધ્ય	વૈશાખ	અશુભ	દ્વ્ય૦
૧૭	અનુ૦	"	રિક્તા	"		સિદ્ધિ	સમ
૧૮	જ્યેષ્ઠા	પશ્ચિમ	જયા	"	જેઠ	ક્ષય	અર્ધ
૧૯	મૂળ	"	નંદા	દક્ષિણ		હાનિ	સમ
૨૦	પૂ૦ ષા૦	"	રિક્તા	"	અસાડ	હાનિ	સમ
૨૧	ઉ૦ ષા૦	વાયવ્ય	રિક્તા	"		બુદ્ધિ	દ્વ્ય
૨૨	અભીચ્	"		ઉત્તર		વૃદ્ધિ	સમ
૨૩	શ્રવણ	"	જયા	"	શ્રાવણ	સુખ	સમ
૨૪	ધનિષ્ઠા	"	પૂર્ણા	"		શુભ	સમ
૨૫	શત૦	ઉત્તર	નંદા	"		શુભ	અર્ધ
૨૬	પૂ૦ ભા૦	"	ભદ્રા	"	ભાદરવો	મૃત્યુ	સમ
૨૭	ઉ૦ ભા૦	"	ભદ્રા	"		લક્ષ્મી	દ્વ્ય
૨૮	રેવતી	ઈશાન	નંદા	"		ક્ષેમ	સમ

આ સિવાય બીજી પણ નક્ષત્રની શુદ્ધિ આ પ્રમાણે જો[illegible]
શુભ કાર્યમાં તીક્ષ્ણ ઉગ્ર અને મિશ્ર નક્ષત્રો વર્જવાં. ક[illegible]
છે કે—

"प्रायः शान्ते कार्ये न योजयेत् कृत्तिका त्रिपूर्वाश्र
वारुणरौद्रे च तथा द्विदैवतं याम्यमश्लेषाम् ॥"

અર્થ- " પ્રાયઃ કરીને શાન્ત કાર્યમાં કૃત્તિકા, પૂર્વાફા[illegible]ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ, શતભિષા, આર્દ્રા, વિશાખા, ભરણી અને અશ્લેષા નક્ષત્રો વર્જવા." દરેક નક્ષત્રોની અમુક ઘડીઓ પછી ચાર વિષઘટિકા આવે છે. જે શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે. એમ મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહેલ છે. પણ [illegible] નક્ષત્રની આદિની અને અન્તની ચાર ઘ[illegible] ઘડીઓ ત્યાજ્ય કહી છે

" [illegible]
[illegible] ॥ १ ॥"

અર્થ— " [illegible]

[illegible]

અર્થ—"શનિ અને મંગળની સામેનું નક્ષત્ર ધૂમિત કહેવાય છે, શનિ કે મંગળની સાથે જોડાયેલું નક્ષત્ર આલિંગિત કહેવાય છે, તથા આલિંગિતની પછવાડે રહેલું-શનિ મંગળે ભોગવેલું નક્ષત્ર દગ્ધ કહેવાય છે ॥ ૧ ॥ સંધ્યાકાળે ઉદય પામેલું નક્ષત્ર ૧, શનિ અને મંગળે ભોગવવાનું ભોગવાતું કે ભોગવેલ ધૂમિત આલિંગિત અને દગ્ધ નક્ષત્ર ૨-૩-૪, વેધ ૫, ઉપગ્રહ ૬, લત્તા ૭, પાત ૮, અને એકાર્ગલ ૯ ના દોષવાળું નક્ષત્ર દુષ્ટ કહેવાય છે ॥ ૨ ॥" ઉપરોક્ત વેધ આદિ પાંચ દોષો નક્ષત્ર શુદ્ધિ જોવા વખતે મૂળ ગ્રન્થકાર આગળ જણાવશે. વળી કહ્યું છે કે—

" संझागयं रविगयं, विड्डुरं सग्गहं विलंबं च ।
राहुहयं गहभिन्नं, विवज्जए सत्त नक्खत्ते ॥ १ ॥"

અર્થ—" સંધ્યાનું સૂર્યે ભોગવાતું, વંકીગ્રહવાળું-વિડ્વર, સ્વતઃ ક્રૂરગ્રહવાળું-સગ્રહ, રવિના નક્ષત્ર પછી રહેલું-વિલંબિત રાહુએ જેમાં સૂર્ય-ચંદ્રનું ગ્રહણ કર્યું હોય તે; તથા ગ્રહ જેને ભેદીને જાય તે; આ સાત પ્રકારનું નક્ષત્ર વર્જવું ॥ ૧ ॥"

ગ્રહણ થાય ત્યારે રાહુ જોયેલો કહેવાય છે. તે જે નક્ષત્રમાં જોવાયેલો હોય અર્થાત્ જે નક્ષત્રમાં સૂર્ય-ચંદ્રનું ગ્રહણ થયું હોય તે નક્ષત્ર ત્યાજ્ય છે. આ નક્ષત્ર છ માસે શુદ્ધ થાય છે. નારચંદ્રની ટીપ્પણીમાં ગ્રહની દૃષ્ટિથી ભેદાયેલ નક્ષત્રની ગ્રહભિન્ન એવી સંજ્ઞા આપેલ છે કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—

भुक्तं भोग्यं च न त्याज्यं, सर्वकर्मसु सिद्धिदम्
यत्नात् त्याज्यं तु सत्कार्ये नक्षत्रं राहुसंयुतम्

અર્થ—" ક્રૂરગ્રહે ભોગવેલ ભોગવાતું કે ભોગ્ય નક્ષત્ર સર્વકર્મમાં સિદ્ધિ દેવાવાળું હોવાથી ત્યાજ્ય નથી, પરંતુ શુભ કાર્યમાં રાહુ વડે કરીને યુક્ત નક્ષત્રનો યત્નથી

ત્યાગ કરવો " ॥ ૧ ॥ મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં વિવાહની નીમાવળી આપનાં નક્ષત્રો માટે કહ્યું છે કે—

" क्रूराक्रान्तविमुक्तभं ग्रहणभं यत्क्रूरगन्तव्यभं
त्रेधोत्पातहतं च केतुहतभं सन्ध्योदितं भं तथा
तद्वच्च ग्रहभिन्नयुद्धगतभं सर्वानिमान् संत्यजेद्
उद्वाहे शुभकर्मसु ग्रहकृतान् लग्नस्य दोषानपि ॥१॥ "

અર્થ—" ક્રૂરગ્રહવાળું નક્ષત્ર, ક્રૂરગ્રહે ભોગવી છોડી દીધેલ નક્ષત્ર, ગ્રહણ નક્ષત્ર, ક્રૂરગ્રહે ભોગવવાનું નક્ષત્ર, ત્રણ ઉત્પાતવાળું નક્ષત્ર, કેતુથી હણાયેલ નક્ષત્ર સંધ્યાકાળે ઉદય થયેલું નક્ષત્ર, ગ્રહથી ભેદાયેલ નક્ષત્ર અને ગ્રહના યુદ્ધવાળું નક્ષત્ર અશુભ છે; તેથી વિવાહ તથા બીજા શુભ કાર્યમાં આ નક્ષત્રોનો ત્યાગ કરવો, તેમજ ગ્રહ અને લગ્નના દોષો પણ તજવા ॥૧॥ " તેજ *લોકની ટીકામાં કહ્યું છે કે દિવ્ય ભૌમ અને આંતરિક્ષ એમ ત્રણ પ્રકારના ઉત્પાત છે તેમાં, દિગ્દાહ, ઉલ્કા, મહાવાયુ, ધૂમ્ર, ધૂમકેતુ અને ગ્રહણ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે આ ત્રણે પ્રકારના ઉત્પાતથી હણાયેલ નક્ષત્ર પણ ત્યાજ્ય છે. આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં કહ્યું છે કે— [illegible]

[illegible]

[illegible]

મેષાદિ રાશિમાં સૂર્ય હોય અને રેવતી આદિ બાર નક્ષત્રમાં રાહુ હોય તો, ભાદરવા આદિ બાર માસના બીજા પખવાડીયામાં કેતુનો ઉદય થાય છે. અને તેના બાર ઉદય નક્ષત્રો અનુક્રમે-પુષ્ય, રોહિણી, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, અશ્લેષા, ચિત્રા, મૂળ, સ્વાતિ, મૂળ, જ્યેષ્ઠા, શ્રવણ અને શતભિષા છે. આ નક્ષત્રમાં કેતુ ઉદય પામી છ માસ સુધી તેમાંજ રહે છે, માટે તે નક્ષત્ર છ માસ સુધી શુભકાર્યમાં વર્જવું.

ભુવનદીપકની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—

"राहुवास्यपुच्छस्थ इत्यबलो ग्रहः ।"

અર્થ—"રાહુનું નક્ષત્ર મુખનક્ષત્ર કહેવાય છે. અને તેથી પંદરમું પુચ્છ નક્ષત્ર કહેવાય છે, તેમાં રહેલ ગ્રહ નિર્બલ છે." મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—રાહુએ ભોગવાતું એક નક્ષત્ર **કર્તરી**, રાહુ ભોગ્ય તેર નક્ષત્રો **મૃત**, રાહુના નક્ષત્રથી ૧૫ મું નક્ષત્ર **ગ્રસ્ત**, અને રાહુભુક્ત તેર નક્ષત્રો **જીવ નક્ષત્રો** છે. તેઓમાં મૃત ગ્રસ્ત કર્તરી અને જીવ નક્ષત્રો ઉત્તરોત્તર પહેલું હાઇ અશુભ મધ્યમ અને શુભ છે. (રાહુની ગતિ વક્ર હોય છે તે ધ્યાન રાખવું.) નક્ષત્રના દોષોનો પરિહાર ઉદયપ્રભસૂરિ આ પ્રમાણે કહે છે—

"घिष्ण्यं कार्याय पर्याप्तं, चन्द्रभोगाद् ग्रहाहतम् ।
शुद्धं षड्भिर्भवेद् मासै-रुपरागपराहतम् ॥ १ ॥"

અર્થ—"ગ્રહથી હણાયેલ નક્ષત્ર દોષમુક્ત થઇ ચંદ્રના ભોગમાં આવ્યા પછીથી શુભકાર્યને માટે યોગ્ય થાય છે, અને ગ્રહણથી હણાયેલ નક્ષત્ર છ માસે શુદ્ધ થાય છે" ॥૧॥ **લલ્લ** કહે છે કે—દૂષિત નક્ષત્ર સૂર્યના ભોગમાં તપી ચંદ્રના ભોગમાં શાંત થતાં શુભ કાર્યમાં ગ્રહણ કરાય છે. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—ગ્રહણનું નક્ષત્ર સૂર્યના ભોગમાં આવ્યા પછી શુદ્ધ થાય છે. **સપ્તર્ષિઓ** કહે છે કે-એક માસમાં બે ગ્રહણ થાય તો બીજું ગ્રહણ થતાં પહેલા ગ્રહણથી દૂષિત

નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે, અને બીજા ગ્રહણનું નક્ષત્ર છ માસે શુદ્ધ થાય છે.

વિવાહ વૃન્દાવનમાં કહ્યું છે કે-જે નક્ષત્રમાં રાહુ-કેતુ દેખાયા હોય તે નક્ષત્ર, તથા પરસ્પર ગ્રહના ભેદવાળું નક્ષત્ર છ માસે શુદ્ધ થાય છે. ઉલ્કાપાત અને ચંદ્ર-સૂર્યના પરિવેષવાળું નક્ષત્ર છ માસ સુધી અશુભ છે. રત્નમાલા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ભૌમ આદિ ઉત્પાતથી તથા ગ્રહના યુદ્ધથી દૂષિત નક્ષત્ર ગ્રહના ભોગથી શુદ્ધ થાય છે.

[illegible] ઉદયપ્રભસૂરિ પુષ્યનું બળ દેખાડતા કહે છે કે—

“[illegible] दीक्षा विवाहं विना [illegible],
पुष्य [illegible] ॥१॥”

અર્થ – [illegible]

સુધી અભિજિત્ નક્ષત્રની સ્થિતિ હોય છે. લત્તા ઉપગ્રહ વેધ, અને એકાર્ગલ વિગેરે કાર્યોમાં તેની જરૂર પડે છે. ॥ ૨૦ ॥

વિવેચન—નક્ષત્રો સત્યાવીશ છે; પણ ઘણે સ્થાને ગ્રમ-નક્ષત્ર તરીકે અઠયાવીશ નક્ષત્રની જરૂર પડે છે, માટે બે નક્ષત્રની સંધિમાં નવા નક્ષત્ર તરીકે અભીચ્‌ની ચુંટણી કરેલ છે. વળી નવા આરાના પ્રારંભમાં ચંદ્રની સ્થિતિ માટેનું નક્ષત્ર કાયમ કરવા માટે આ નક્ષત્રનો કાળ સ્પષ્ટ કરેલ છે. આધુનિક ગણનામાં અભીચ્ નક્ષત્રની ઓગણીશ ઘડીવાળી સ્થિતિ મનાય છે. તે માટે ઉત્તરાષાઢાની પંદર ઘડી અને શ્રવણની ચાર ઘડીમાં અભિચનો ભોગકાળ આવે છે. લત્તા, ઉપગ્રહ, વેધ અને એકાર્ગલ આદિમાં આ નક્ષત્રની જરૂર પડે છે. આદિ શબ્દથી-સર્વતોભદ્રચક્ર, વામવેધ, દક્ષિણવેધ, પરિઘ, વિગેરેમાં પણ અભીચ્ નક્ષત્ર અલગ મનાય છે, પણ પાત, તારા, રાશિ, રવિયોગ, ઉપગ્રહયોગ, વિગેરેમાં આ નક્ષત્રની જરૂર ન હોવાથી તેઓમાં સત્યાવીશ નક્ષત્રની ગણના કરાય છે. આ નક્ષત્રની પણ સામાન્ય વિશેષ સંજ્ઞાઓ પ્રથમના શ્લોકમાં ચર્ચેલ છે, તેથી તે સંબંધી અહીં કંઈ કહેલ નથી. **વ્યવહાર પ્રકાશમાં** કહ્યું છે કે—અભિજિત્ નક્ષત્રમાં કરેલું કાર્ય સફળ થાય છે. માત્ર તેમાં ઉત્પન્ન થયેલું બાળક જીવતું નથી. આ પ્રમાણે નક્ષત્રનો અધિકાર પૂર્ણ થયો.

પંચાંગ શુદ્ધિમાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, કરણ અને યોગની શુદ્ધિ જોવાય છે; જેમાં યોગની શુદ્ધિ આગળ કહેવાશે, અને બાકીની ચાર શુદ્ધિઓ કહેવાઇ ગઇ છે. તેઓનું પરસ્પર વિશેષ અને બળાબળ નીચે મુજબ છે—

મુહૂર્તમાં અભીચ્ મુહૂર્ત બળવાન્ છે. ભદ્રાના અંગોમાં પુંછ વધારે બળવાન્ છે. વ્યવહાર પ્રકાશ કહે છે કે:—

" धिष्ण्यानां मौहुर्तिकमुदयात् सितरश्मि योगाच्च
अधिकबलं यथोत्तरमिति । "

અર્થ—" નક્ષત્રમાં મુહૂર્તબળ, ઉદયબળ, અને ચંદ્રબળ યથોત્તરપણે અધિકાધિક બળવાન્ છે. " શૌનક કહે છે કે—

" नक्षत्रवत् क्षणानां बलमुक्तं द्विगुणितं स्वनक्षत्रे "

અર્થ—મુહૂર્તનું બળ નક્ષત્ર જેવું છે. પણ તેમાં પોતાના નક્ષત્રમાં બમણું બળ આવે છે. " દૈવજ્ઞવલ્લભમાં કહ્યું છે કે,

" कृष्णपक्षे निषिद्धेषु, वारधिष्ण्यक्षणादिषु ।
संकीर्णानां प्रशंसन्ति, दारकर्म न संशयः ॥ १ ॥ "

અર્થ—કૃષ્ણપક્ષમાં નિષેધિત વાર નક્ષત્ર અને મુહૂર્તાદિમાં સંકરજાતિના વિવાહ સંશય વિનાજ પ્રશંસનીય છે. અર્થાત્ સંકરજાતિના વિવાહમાં તે ન ત્યાજ્ય છે ॥ ૧ ॥ " વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે કે—

" [illegible] दुर्दिने [illegible] ।
[illegible] [illegible] ॥ १ ॥ "

અર્થ—[illegible] તિથિ અને [illegible] દિવસ [illegible] છે. "

અર્થ—વિષ્ટિ, અંગારક, વ્યતિપાત, વૈધૃત, સાતમી તારા, અને જન્મનક્ષત્રનું દુષ્ટફળ મધ્યાહ્ન પર્યંત હોય છે. પછી તે શુભ થાય છે" ॥ ૧ ॥ લલ્લ કહે છે કે—

स्वार्धे नक्षत्रफलं, तिथ्यर्धे तिथि फलं ममादेश्यम् ।
होरायां वारफलं, लग्नफलमंशके स्पष्टम ॥ १ ॥

અર્થ—" નક્ષત્રનું ફળ પોતાના પૂર્વાર્ધમાં, તિથિનું ફળ તિથિના પૂર્વાર્ધમાં, વારનું ફળ હોરામાં, અને લગ્નનું ફળ નવાંશમાં સ્પષ્ટ છે " ॥ ૧ ॥ ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકમાં કહ્યું છે કે—દિવસ, તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, ગ્રહ દિનમુહૂર્ત, શકુન, વિલગ્ન, નિમિત્ત, ભાવ અને ધર્મ અધિકાધિક બળવાન છે. વળી કહ્યું છે કે—

" एग चउ अट्ठ सोलस, बत्तीसा सट्ठी सयगुण फलाइं ।
तिहि रिक्ख वार करण, जोगो तारा ससंकबलम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" તિથિ, નક્ષત્ર, વાર, કરણ, જોગ, તારા અને ચંદ્રનું અનુક્રમે—એક, ચાર, આઠ, સોળ, બત્રીશ, સાઠ અને સો ગણું બળ છે ॥ ૧ ॥ તથા કહ્યું છે કે—

" दग्धे तिथौ कुवारे च, नाडिकानां चतुष्टयम् । "

અર્થ—" દગ્ધતિથિ અને કુવારની ચાર ઘડી અશુભ છે. એટલે ચાર ઘડી તેનું બળ રહે છે, પછી નિર્બળ થાય છે." દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં કહ્યું છે કે—તિથિ, ક્ષણ, નક્ષત્ર અને વારનું સાધ્ય યોગથી થાય છે; અર્થાત્ તે પાંચમાં યોગ અધિક બળવાન્ છે. વેધ, લત્તા, પાત, કુયોગો વિગેરેની તેના નિયત કરેલા દેશમાં પ્રતિકૂળતા હોય છે; એમ મુહૂર્ત ચિંતામણિ વિગેરેમાં કહેલ છે. કુયોગની અપેક્ષાએ સિદ્ધિયોગ વધારે બળવાન છે. તેમજ ભદ્રા સંવર્તકાદિથી અમૃતસિદ્ધિ યોગ અધિક સામર્થ્યવાળો છે. આરંભસિદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—સર્વ કુયોગોનો ચોથો ભાગ અવશ્ય વર્જ્ય છે. કુમારયોગ અને

રાજયોગની અપેક્ષાએ કર્ક યમઘંટ વિગેરે અધિક બળવાન છે. એમ આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં કથન છે. સર્વ યોગમાં રવિયોગ અતુલ બળવાળો છે. વળી કહ્યું છે કે—લગ્નકુંડલી વિના વાર અને નક્ષત્રથી ઉત્પન્ન થતા યોગો બળવાનજ છે. વાર નક્ષત્ર અને યોગોથી થતા દોષો પૈકીના ઘણા-ખરા માટે કહ્યું છે કે—

" एषां मध्यादेकेनाऽपि हि दोषेण दुष्यते लग्नम् ।"

અર્થ—" આ દોષોમાંથી એક દોષથી પણ [illegible] થયેલ લગ્ન દુષ્ટ છે." પરંતુ—

" [illegible] — जाता ये दोषा महीयसाः ।
[illegible], प्रभवन्ति न ते क्वचित् ॥ १ ॥"

અર્થ—તિથિ વાર અને નક્ષત્રના [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

નક્ષત્રના અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ અને ચાર પાયાના અંતમાં બાર રાશિનો સમાવેશ થાય છે ॥ ૨૧ ॥

વિવેચન—નક્ષત્રગોચરનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવાથી રાશિ-ગોચર સ્હેજે સમજી શકાય તેમ છે, માટે ગ્રન્થકાર નક્ષત્ર ઉપરથી જ રાશિનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ કરે છે. સત્યાવીશ નક્ષત્રનો એક ભગણ થાય છે, તેના બારમા ભાગનું નામ રાશિ છે; એટલે સવાબે નક્ષત્રની એક રાશિ થાય છે. સામાન્ય રીતે ચંદ્રનક્ષત્ર ૬૦ ઘડીનું મનાય છે, અને ચંદ્રની રાશિ ૧૩૫ ઘડીની મનાય છે. તેવી જ રીતે ઉદય, અસ્ત આદિનું માન પણ નક્ષત્રથી સવાબે ગણું હોય છે. હવે તે રાશિ કયા નક્ષત્રના કયા પાદમાં પૂર્ણ થાય ? તે માટે ઉપરની ગાથામાં કહ્યું છે કે—કૃત્તિકાનો પહેલો પાયો ભોગવાતાં મેષરાશિ પણ ભોગ-વાઈ રહે છે; એટલે મેષનો પ્રારંભ અશ્વિનીથી થાય છે, અને ભોગ્યકાળ કૃત્તિકાના પ્રથમ પાયે પૂર્ણ થાય છે. પછી કૃત્તિ-કાના બીજા પાદના પ્રારંભથી વૃષરાશિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને મૃગશરના બીજા પાયે પૂરી થાય છે. આ રીતે પ્રથમની રાશિ પૂર્ણ થતાં તુરત જ નક્ષત્રના બીજા પાયામાં નવી રાશિની શરૂઆત થાય છે. વળી મિથુનરાશિ પુનર્વસુના ત્રીજા પાયે, કર્કરાશિ અશ્લેષાના ચોથા પાદમાં, સિંહરાશિ ઉત્તરા-ફાલ્ગુનીના પહેલે પાયે, કન્યારાશિ ચિત્રાના બીજા પાયે, તુલારાશિ વિશાખાના ત્રીજે પાયે, વૃશ્ચિકરાશિ જ્યેષ્ઠાના ચોથા પાયે, ધનરાશિ ઉત્તરાષાઢાના પ્રથમ પાયે, મકરરાશિ ધનિષ્ઠાના બીજા પાયે, કુંભરાશિ પૂર્વાભાદ્રપદના ત્રીજા પાયે, અને મીનરાશિ રેવતી નક્ષત્રના ચતુર્થ પાદમાં પૂર્ણ થાય છે. નક્ષત્રની પેઠે નિરંતર આ રાશિનો પૂર્વમાં ઉદય અને પશ્ચિ-મમાં અસ્ત થાય છે. રાશિનું મૂળ નામ લગ્ન છે, અને લગ્ન-કુંડલીમાં પણ લગ્નમાં જ રાશિના ગ્રહો સ્થપાય છે. પણ તે લગ્ન અને ગ્રહોના સંયોગોમાં રાશિ એવી સંજ્ઞાથી ઓળ-ખાવાય છે; જેની દરેક શુદ્ધિમાં પરમ આવશ્યક્તા મનાયેલ છે.

હવે નક્ષત્રની પેઠે રાશિદ્વાર તથા લગ્નદ્વાર કહી દીએ. મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ. કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિ ધન, મકર, કુંભ અને મીન; એ બાર રાશિનાં નામ છે. તે સત્યાવીશ નક્ષત્રના ભગણનો સમાવેશ થાય છે, એટલે સવા નક્ષત્રથી દરેક રાશિનો ઉદય થાય છે. હવે તેમાંથી અત્યારે કઇ રાશિનો ઉદય છે ? તેનો નિશ્ચય ઇષ્ટ ઘડીથી થાય છે. દિ *છાયાની રીતિથી ઇષ્ટ ઘડીનું માન આવે છે. પ્રશ્નશતકમાં કહ્યું છે કે—

" नन्दाऽष्टनेत्रे व्यायादृघ्रि, मर्दिनच्छाया पदाहृतेः ।
भूनत्कं तदद्धार्ध, माना शेषा घटी दिवः ॥ १ ॥ "

અર્થ " પોતાની છાયામાં [illegible] થાય તેમ પ્રથમનું [illegible] આદીની [illegible] ઉમેરવા. [illegible] ને વડે ૨૮૮ ને ભાગ દેવા. ભાગમાં આવેલ અંકમાં [illegible] [illegible] ના [illegible] આ રીતે જે આંક આવે [illegible] પછી [illegible] આ રીતે જે આંક આવે તે [illegible] ઘડી જાણવી " ॥ ૧ ॥

પદ્મપ્રભસૂરિ [illegible]

[illegible]

[illegible]

મેલી આંગલ ચૌદ અર્ધ કરીને વાંગો વિશાધિક સો,
ભાગ પડી ઘડી જાણુ માપ કરીએ વીશાંગુલે માન જો ॥૧॥

અર્થ—" દક્ષિણ દિશા સન્મુખ બેસી ડાબા હાથની વેંત ઉંચી કરવી, તેની છાયાના અંગુલ કરવા, અને તેમાં ચૌદ ઉમેરી તેના અર્ધા કરવા. પછી તે સંખ્યા વડે ૧૨૦ ને ભાગ દેવો, જેથી ભાગમાં ઇષ્ટ ઘડી આવે છે." જેમકે—એક વેંતની છાયા ૨૦ આંગળ થાય, અને તેમાં ૧૪ ઉમેરતાં ૩૪ થાય છે, જેના અર્ધા ૧૭ થાય છે. અને ૧૨૦ ને ૧૭ થી ભાગ દેતાં ૭ ઘડી અને અર્ધી પળ આવે છે.

હેમહંસગણિ કહે છે કે—ઇષ્ટ શંકુ છાયાનાં પગલાંના માણુમાં સાત ઉમેરી તેના કુલ આંગળ કરવા, અને તેમાંથી મ્ધ્યાહ્નના છાયાંગુલ ઘટાડવા, જેથી સ્પષ્ટ છાયાંગુલ આવે છે. પછી ઇષ્ટ દિવસના ઘડી તથા પળના માનને ૪૨ થી ગુણવા, જે ગુણાકાર આવે તેને સ્પષ્ટ છાયાંગુલથી ભાગવાથી ઇષ્ટ છાયાની ઇષ્ટ ઘડી આવે છે. જેમકે-ઇષ્ટ શંકુ છાયા પ્રમાણુ ૨-૧૦ છે, તેમાં ૭ ઉમેરતાં ૯-૧૦ થાય, જેના કુલ આંગળ ૧૧૮ થાય. તેમાંથી મધ્ય છાયાંગુલ ૧૯ બાદ કરતાં શેષ સ્પષ્ટ છાયાંગુલ ૯૯ રહે છે. ઇષ્ટ દિનમાન ઘડી ૩૧ પળ ૫૦ વિપળ ૪૧ છે, તેને ૪૨ થી ગુણતાં ૧૩૩૭-૨૮-૪૨ આવે છે. આ આંકને ૯૯ થી ભાગતાં ઇષ્ટકાળ-૧૩ ઘડી ૧૧ પળ આવે છે.

નારચંદ્ર ટિપ્પણમાં દરેક સંક્રાન્તિની સ્થુલ મધ્યાન્હ છાયા લાવવા માટે કહ્યું છે કે—

" त्रिद्वयेकखेन्दु पक्षाग्नि-युगेपुपट् शरा युगाः ।
क्रमान्मीनादिराशीनां, मध्यपादाः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" મીન વિગેરે રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે મધ્યાહ્નકાળે મનુષ્યની છાયાનું પ્રમાણુ ત્રણ, બે, એક, શૂન્ય, એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ છ, પાંચ અને ચાર પગલાં હોય છે." ॥૧॥ બીજે ઠેકાણે કહ્યું છે કે—

" ज्येष्टाद्दिनाद् दिनं शोध्यं, शेषाद्दशगुण[illegible]

" त्यजेत् सप्तशरे ५७ लब्धं, सूर्ये १२ मध्यांद्[illegible]

અર્થ—" મોટા દિનમાનમાંથી ઇષ્ટ દિ[illegible] બાદ કરવું, અને બાકી રહેલા પળોને દસે [illegible] ગુણાકારને ૫૭ થી ભાગ દેવો, જેથી ઇષ્ટ દિવ[illegible] કાળના છાયાંગુલ આવે છે. અને તેને બારથી [illegible] દિવસના મધ્યાહ્નના પાદ (પગલાં) તૈયાર થ[illegible] દિનમાન લાવવાની રીત પૂર્વે विविधाप० गाथा [illegible] લગ્નમાં દર્શાવેલ છે,

સૂર્ય કે રાશિ—લગ્નમાં હોય છે તે લગ્[illegible]

[illegible]

" [illegible]

[illegible] ।

અર્થ— [illegible]

[illegible]

પૂર્વ રાશિની ૧૮૦૦ માંથી બાદ કરેલ ૭ વિગેરે આંતરભૂક્તિ થયા પછી તુલાદિ છ રાશિ આવે છે. અર્થાત્—મેષની ૧૮૫૭, વૃષની ૧૮૮૫, મિથુનની ૧૮૬૭, કર્કની ૧૮૯૮, સિંહની ૧૮૯૨, કન્યાની ૧૮૨૭, તુલાની ૧૭૬૩, વૃશ્ચિકની ૧૭૬૯, ધનની ૧૭૬૦ મકરની ૧૭૬૭, કુંભની ૧૭૮૯, અને મીનની ૧૮૨૧ આંતરભુક્તિના અંકો છે" ॥ ૧ ॥ મુહૂર્તચિંતામણિકાર બીજી રીતે સૂર્યભુક્તિ લાવે છે—

" मेषादिगेऽर्के ऽष्टेषवो नगाक्षाः,
सप्तेषवः सप्तशरा नगाक्षाः ।
गोक्षौः रसतर्काः कुरसाः कुतर्काः,
वेदाङ्गानि षष्टिं नवेषवश्च भुक्तिः ॥ १ ॥

અર્થ—" મેષ વિગેરે બાર રાશિમાં સૂર્ય જાય ત્યારે તેની સ્થૂલભુક્તિ અનુક્રમે ૫૮, ૫૭, ૫૭, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૧, ૬૧, ૬૦ અને ૫૯ કળાની હોય છે. આ સ્થૂલ ગતિ વડે સંક્રાન્તિની ભુક્તઘડી ગુણવી, તેને ૬૦ થી ભાગવાથી ભાગમાં સ્પષ્ટ રાશિના ભુક્ત અંશો આવે છે; અને શેષમાં ભુક્તકળા આવે છે." ॥ ૧ ॥

સૂર્યભુક્ત પળોમાં ઇષ્ટ લગ્નનો અંશ નાખવાથી સ્પષ્ટ સૂર્યભુક્ત નિરયન પળો તૈયાર થાય છે. ભુક્ત પળોને રાશિના કુલ પળોમાંથી બાદ કરતાં ભોગ્યપળો તૈયાર થાય છે. એ ભોગ્ય પળો જેટલો કાળ વ્યતીત થતાં નવી રાશિની શરૂઆત થાય છે. આ દરેક રાશિના પળોને ઇષ્ટ ઘડીમાંથી શોધતાં (બાદ કરતાં) ઇષ્ટ ઘડીમાંથી જે રાશિના પળો બાદ ન થઇ શકે તે લગ્ન ઇષ્ટ ઘડી વખતે ઉદયમાન છે એમ જાણવું. જેમકે—મેષની સંક્રાન્તિ પછી ઓગણીશમે દિવસે લગ્નશુદ્ધિ કરવી હોય તો પ્રથમ તેની ભુક્ત ઘડીઓ તૈયાર કરવી, એટલે સંક્રાન્તિને દિવસે તે રાત્રિની પાંચ ઘડી બાકી રહેતાં સૂર્ય મેષ રાશિનો થયેલ છે, અને તે દિવસે સૂર્યે પાંચ ઘડી મેષરાશિ ભોગવી છે. ત્યાર પછી સત્તર દિવસની ૧૦૨૦ ઘડીઓ

ભોગવી છે, અને ઓગણીશમે દિવસે ૧૩ ઘડીનું લગ્ન શોધવું છે, એટલે ત્યાં સુધી ૧૩ ઘડી સુધી મેષનો ભોગ લીધેલ છે; તેથી ઈષ્ટ સમય સુધીમાં કુલ ઘડી ૧૦૩૮ ગઈ છે. હવે ૧૦૩૮ ને મેષના પળો ૨૨૫ થી ગુણતાં ૨૩૩૫૫૦ થાય છે, તેને આંતરભુક્તિ ૧૮૫૭ થી ભાગતાં ભાગમાં ૧૨૫, અને શેષમાં ૧૪૨૫ આવે છે. આ શેષની રકમ ભાજકના અર્ધથી વધારે છે, માટે તેનો પૂર્ણ આંક એક લેતાં ૧૨૬ આવે છે. આ મેષ રાશિના સૂર્યભુક્ત પળો કહેવાય છે, તેમાં મેષના પળો ૨૨૫ને અંશ ૭૫ ઉમેરવાથી સ્પષ્ટ સૂર્યભુક્ત પળો ૨૦૧ તૈયાર થાય છે, અને તેને મેષના ૨૨૫ પળમાંથી બાદ કરતાં ૨૪ પળો હજી સૂર્યને ભોગવવાના બાકી છે. એટલે—ચોવીશ પળ સુધી મેષલગ્ન છે. પછી વૃષનો ઉદય થશે, જેનાં પળો ૨૫૬ છે. તે પછી ૩૦૫ પળ પ્રમાણ મિથુનનો ઉદય છે. આ રીતે આ ત્રણ લગ્નમાં સૂર્યોદયથી ૫૮૫ પળોનો કાળ વ્યતીત થાય છે, અને ત્યાર પછી ૩૪૧ પળના માપવાળી કર્કરાશિ ઉગે છે. જેમાં સૂર્યોદયથી ૯૨૬ પળ સુધીનો કાળ વ્યતીત થાય છે. એટલે સૂર્યોદયથી ૯ ઘડી અને ૪૫ પળથી ૧૫ ઘડી અને ૨૬ પળ સુધી કર્ક લગ્ન છે, અર્થાત્ ૧૩ મી ઘડી વખતે કર્ક લગ્ન છે.

[illegible]

" [illegible]

[illegible] "

[illegible]

વવાની રીત દર્શાવી છે, તેનું કારણ એટલુંજ છે કે-જ્યારે
મોટું દિનમાન હોય છે ત્યારે લગ્નો પણ મોટા પ્રમાણવાળ
હોય છે, અને પહોર તે દિવસનો ચોથો ભાગ હોવાથી તેનુ
પ્રમાણ પણ મોટું હોય છે; પરંતુ આ સ્થૂલ ગણના હોવા
આ ગણનાને અનુસારેજ ઘડીની ગણત્રી કરી લગ્ન બેસાડવું

દિવસના ત્રીશાંશનું નામ **ધ્રુવઘટી** છે. એટલે-દિન
માન નાનું હોય કે મોટું હોય તો પણ તેના સરખા ત્રીશ ભા
કરવા. જો ત્રીશ ઘડીનું દિનમાન હોય તો એકેક ઘડીની ધ્રુ
ઘટી થાય છે, જો ૩૧ ઘડીનું દિનમાન હોય તો ૧ ઘડી અને
પળની ધ્રુવઘટી થાય છે. આ પ્રમાણે ધ્રુવઘટી જાણવી. આ દ
ધ્રુવઘટીના ૬ **ધ્રુવાંક** પળો છે. તે વડે સૂર્યોદયથી ગત ધ્રુવ
કાને ગુણી તેમાં સૂર્યસંક્રાન્તિના ભુક્ત દિવસો ઉમેરવા,
તેને ત્રીશથી ભાગ આપવો, જેથી ભાગમાં ચાલુ સંક્રાન્
જેટલામું લગ્ન ચાલતું હોય તેનો આંક આવે છે, અને શે
ઇષ્ટકાળનો ત્રીશાંશ રહે છે. અહીં દિનમાનની ત્રીશ ઘ
વૃદ્ધિ કે હાનિ હોય તો દરેક ઘડીએ દશ ધ્રુવાંકનો ફેર
છે. જેમકે-મેષ સંક્રાન્તિના અઢારમા દિવસે ૧૩ ઘડી અ
પળનું લગ્ન આણવું હોય તો તે દિવસનું દિનમાન ૩૧
હોવાથી ધ્રુવઘટી દશ અક્ષર વધારે છે. તેથી ૧૩ ઘડી અ
પળને ૬ પળ અને ૧૦ વિપળથી ગુણતાં ૮૨ આવે છે
ગત સંક્રાન્તિના ૧૬ દિન ઉમેરતાં ૯૮ આવે છે, તેને
ભાગતાં ગતલગ્ન ૩ અને ગતઅંશ ૮ આવે છે. અ
વખત કર્ક રાશિનો નવમો ત્રીશાંશ વિદ્યમાન છે.

પ્રશ્નશતક વૃત્તિમાં સ્થુલ લગ્નની રીત અ
દર્શાવી છે—

" उदयान्नाडिकाजाता, यास्तदर्द्धार्धसंख्यया ।
सूर्यभाद्दस्ति यद् भं नु, तद्राशेर्लग्न निर्णयः ॥

અર્થ—" સૂર્યોદયથી જેટલી ઘડી ગઈ હોય
કરવી, અને જે આંક આવે સૂર્યનક્ષત્રથી તેટલામા ન

અને જે રાશિ ઉદયમાન હોય તેજ ઇષ્ટલગ્ન છે એમ જાણવું." આ સ્થૂલ લગ્નની રીતિથી સંધિલગ્નની સ્પષ્ટતા થતી નથી. તે પણ સામાન્ય રીતે તાત્કાલિક લગ્ન અલ્પપ્રયાસે શોધી શકાય છે.

જ્યોતિર્વિદો નિરયનલગ્ન કરતાં સાયનલગ્નને વધારે મનાઆર માને છે. (પસંદ કરે છે) તે માટેની રીતિ નીચે મુજબ છે. ભાસ્કરાચાર્ય ભૂમધ્યરેખા દોરતા જણાવે છે કે—

" पुरी रक्षसां देवकन्याऽथ काञ्ची,
सितः पर्वतः पर्यलीवत्सगुल्मम् ।
पुरी चोज्जयिन्याह्वया गर्गराटं,
कुरुक्षेत्रमेरू भुवो मध्यरेखा ॥ १ ॥ "

અર્થ—ભૂમિની મધ્યરેખા લંકા, દેવકન્યા, કાંચી, સિત-પર્વત, [illegible] ઉજ્જયિની, [illegible] અને મેરૂ છે ॥ ૧ ॥

[illegible] કુતુહલમાં કહ્યું છે કે [illegible]

સ્થાનનું લગ્નમાન લાવવા માટે તેને લંકોદયના લગ્નપળોમાંથી બાદ કરવા. જેમ કે—

રાશિ નામ.	મેષ મીન	વૃષભ કુંભ	મિથુન મકર	કર્ક ધન	સિંહ વૃશ્ચિક	કન્યા તુલા
લંકાના લગ્ન પળો	૨૭૮	૨૯૯	૩૨૩	૩૨૩	૨૯૯	૨૭૮
મ૦ ચરખંડ	ઋ. ૫૧	ઋ. ૪૧	ઋ. ૧૭	ધ. ૧૭	ધ. ૪૧	ધ. ૫૧
મધ્યદેશના પળો	૨૨૭	૨૫૮	૩૦૬	૩૪૦	૩૪૦	૩૩૬

અણહીલપુર પાટણના ચરખંડ ૫૩-૪૩ અને ૧૮ છે. હવે અણહીલપુર પાટણના લગ્નપળો કહીએ છીએ.

' मेषस्तत्त्वयमैः २२५ रसेषुयमैर्वृ २५६, रामितृपोऽग्निमेदनैः, पञ्चव्योमहुताशनै ३०५ श्च मिथुनः, कर्कः कुवेदाग्निभि. ३४१ ।
सिंहःपाणिपयोधिपावक ३४२ मितैः, कन्या कुरामत्रिदैः ३३१,
एतेऽप्युत्क्रमतस्तुलादय इह स्युर्गूर्जरे मण्डले ॥ १ ॥ "

અર્થ—" ગુર્જર દેશમાં લગ્નપળો મેષના ૨૨૫, વૃષભના ૨૫૬, મિથુનના ૩૦૫, કર્કના ૩૪૧, સિંહના ૩૪૨, અને કન્યાના ૩૩૧ છે. આ છએ સંખ્યાને ઉલટાવવાથી તુલાના ૩૩૧, વૃશ્ચિકના ૩૪૨, ધનના ૩૪૧, મકરના ૩૦૫, કુંભના ૨૫૬, અને મીનના ૨૨૫ છે. ॥ ૧ ॥ "

૨૫૯ સૂર્યની રીતિ—ચાલુ સંક્રાન્તિની ગત ઘડીને ૩૦ થી ગુણી આંતરભુક્ત ઘટિકાથી ભાગવાથી ભાગમાં અંશ આવે છે, અને તેને ૬૦થી ગુણી આંતરભુક્તિથી ભાગતાં કળા વિકળા વિગેરે પણ આવે છે. જેમકે—સંક્રાન્તિ દિવસની શેષ ઘડી ૨૨. મધ્યના દિવસ ૧૬ ની ઘડી ૯૬૦, ઇષ્ટ દિન ગત ઘડી ૧૨ પળ ૨૨, એટલે મેષાર્કના ૧૭ મા દિવસે ઇષ્ટ કાલે ગત ઘડી ૯૯૪. પળ ૨૨, છે, તેને ૩૦ થી ગુણી ૧૮૫૭ થી ભાગતાં અંશ ૧૬ કળા ૩ અને વિકળા ૩૦ આવે છે. એટલે

દિવસે ૪કે લગ્નના કન્યા નવમાંશમાં સૂર્ય ૦-૧૬-૩-
તેમાં અયનાંશ ઉમેરવા.

દરેક વર્ષનો અયનાંશ કળા ૧ વિકળા ૧ અને પરમ
૨૦ છે, તે વર્ષો વિક્રમાબ્દ ૫૭૬ અથવા શકાબ્દ ૪
ગણાય છે. અને ૧૪૦૪ વર્ષો સુધી દર વર્ષે અયનાંશની
થાય છે, જે ૧૪૦૪ માં વર્ષે અંશ ૨૩ કળા ૫૫ અને વિક
વધે છે. પછી વળી ૧૪૦૪ વર્ષો સુધી અયનાંશો ઘટે છે.
જ્યોતિર્વિદો કાંઇક અધિક એવી કળા ૧ના સ્થૂલ અયનાંશ
સંમત છે. આ અયનાંશો દક્કાન્તિ અને ચરમાં ઉપયોગ
આ અયનાંશને સ્પષ્ટ સૂર્યમાં મેળવવાથી સાયનાંશ સૂર્ય
છે જેમકે —મધ્યદેશમાં વિક્રમ સંવત ૧૯૧૨ વૈશાખ શુ
[illegible]
૦-૧૬-૩-૩૦ છે, અને તે વર્ષ વિક્રમાબ્દ ૫૭૬ પછી
[illegible] અયનાંશો ૦ ૧૯-૩૯-૦ આવે છે
[illegible] સાયનાંશ સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૧-૩૩-
[illegible]

[illegible]

પળ ૩૪૧ થી ગુણી ત્રીશથી ભાગતાં કર્કલગ્નના ભુક્તપળો ૨૬૫ અને વિપળ ૨૪ આવે છે.

સુર્યરાશિના ભોગ્યપળો, દરેક મધ્યલગ્નના પળો અને ચાલુ લગ્નના ભુક્તપળો મેળવવાથી ગતપળો અને ગતઘડી આવે છે. જેમકે– સાયન સૂર્યવાળા વૃષના ભોગ્ય પળો ૨૪૨, મધ્યલગ્ન મિથુનના પળ ૩૦૫, અને કર્કના ભુક્તપળો ૨૬૫ નો સરવાળો પળ ૮૧૨ છે અર્થાત્ ઘડી ૧૩ અને પળ ૩૨ ગત કાળ છે. અને ત્યાર પછી કર્કલગ્નનો કન્યાનવમાંશ શરૂ થાય છે. ત્યાર પછીના દરેક નવમાંશ લાવવા માટે પણ અંશકળાની કાળ કરી મેળવતા જવું. જેમ કે–કર્કલગ્નના એકનવમાંશના ૩૮ પળો છે, તેને કર્કના સિંહ નવમાંશમાં મેળવતાં કન્યાનો ભુક્તનવાંશ કાળ આવે છે. આવી રીતે સિંહના નવાંશના ભુક્તપળોમાં ૩૮ થી પાંચ ગણા ૧૮૯ ઉમેરતાં મકરનો નવાંશ ભુક્ત આવે છે, ત્યાર પછી કુંભનો નવાંશ થાય. અથવા મધ્યના સિંહથી કુંભસુધીના નવાંશો ૫, તેને ૩૪૧ થી ગુણી ૯ થી ભાગતાં ૧૮૯ પળો આવે છે, તેને

લગ્ન	પળ	અક્ષર	વ્યક્ષર	મિનિટ	સેકન્ડ
મેષ, મીન	૨૫	૦	૦	૧૦	૦
વૃષ, કુંભ	૨૮	૨૬	૪૦	૧૧	૨૨⅔
મિથુન, મકર	૩૩	૫૩	૨૦	૧૩	૩૩⅓
કર્ક, ધન	૩૭	૫૩	૨૦	૧૫	૯⅓
સિંહ, વૃશ્ચિક	૩૮	૦	૦	૧૫	૧૨
કન્યા, તુલા	૩૬	૪૬	૪૦	૧૪	૪૨⅔

૪ દ્વાદશાંશ—રાશિના બારમા ભાગનું નામ દ્વાદશાંશ છે, જે ૧૫૦ લિપ્તાનો હોય છે. દરેક રાશિમાં પ્રથમ પોતાનો દ્વાદશાંશ હોય છે, અને પછી અનુક્રમે પછીની દરેક રાશિના દ્વાદશાંશો આવે છે, જેથી બારમો દ્વાદશાંશ પોતાની પૂર્વ રાશિનો આવે છે, જેમકે વૃષ લગ્નમાં પહેલો દ્વાદશાંશ વૃષનો, બીજો મિથુનનો, પાંચમો કન્યાનો, નવમો મકરનો, અને બારમો મેષનો દ્વાદશાંશ આવે છે. જે રાશિ દ્વાદશાંશના નામમાં હોય તેનો જે પતિ હોય તેજ દ્વાદશાંશનો પતિ મનાય છે. ઇષ્ટ દ્વાદશાંશ પતિ શુભ હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. અહીં પહેલા પાંચમા અને નવમાં દ્વાદશાંશથી દ્રેષ્કાણ (લગ્ન ત્ર્યંશ) નો પ્રારંભ થાય છે, માત્ર ત્યાર પછીના ત્રણ દ્વાદશાંશનો પતિ એકજ હોવાથી તે સંજ્ઞા જુદી પાડી છે.

૫ સપ્તવિંશત્યંશ—રાશિના સત્તાવીશમા ભાગનું નામ સપ્તવિંશત્યંશ છે, જેનું બીજું નામ પ્રવૃત્ત્યંશ છે. તે ૬૭ લિપ્તા પ્રમાણ હોય છે, અને તેની જરૂરીયાત લગ્ન બનાવવામાં હોય છે. જો કે અહીં અંશ વિભાગમાં પ્રવત્ત્યંશ ગણાવીએ છીએ, પણ ષડ્વર્ગ શુદ્ધિમાં તેની આવશ્યકતા નથી.

૬ ત્રીશાંશ—રાશિના ત્રીશમા ભાગનું નામ ત્રીશાંશ છે, જેનું ૬૦ લિપ્તાનું પ્રમાણ હોય છે. એકી લગ્નમાં પહેલા

પિંગ (પીળો-રાતો), પિંગ, કાબરચિત્રો, પીળો અને ધુમ્રો (મેલો) છે. મેષાદિ બારે રાશિઓ પૂર્વાદિ ચાર દિશાના અનુક્રમે પતિ છે. એટલે—મેષ સિંહ અને ધન પૂર્વ દિશાના પતિ છે, વૃષભ કન્યા અને મકર દક્ષિણ દિશાના પતિ છે, મિથુન તુલા અને કુંભ પશ્ચિમના પતિ છે, તથા કર્ક વૃશ્ચિક અને મીન ઉત્તર દિશાના **સ્વામી** છે. આનું પ્રયોજન યાત્રામાં હોય છે. મેષાદિ બારે રાશિઓની અનુક્રમે ચર સ્થિર અને દ્વિસ્વભાવ **સંજ્ઞાઓ** છે. એટલે મેષ ચર, વૃષ સ્થિર, અને મિથુન દ્વિસ્વભાવ; એમ દરેકમાં સમજી લેવું. અહીં દ્વિસ્વભાવનો અર્થ મિશ્રસ્વભાવ થાય છે, જેમાં પૂર્વાર્ધ સ્થિર અને ઉત્તરાર્ધ ચર હોય છે. આ સંજ્ઞા જન્મફળ અને ચોરયેલ વસ્તુમાં જરૂરી છે.

દરેક એકી રાશિનો ક્રૂર અને બેકી રાશિનો સૌમ્ય **સ્વભાવ** છે. તેમજ ક્રૂર ગ્રહની રાશિઓ ક્રૂર અને સૌમ્ય ગ્રહની રાશીઓ અક્રૂર છે. આ રીતે મેષ સિંહ મકર વૃશ્ચિક અને કુંભ ક્રૂર છે, બાકીની રાશિઓ સૌમ્ય છે. આ સિવાય સૌમ્ય ગ્રહની દૃષ્ટિવાળી રાશિ સૌમ્ય છે, અને ક્રૂર ગ્રહ યુક્ત તથા ક્રૂર ગ્રહની દૃષ્ટિવાળી રાશિ ક્રૂર છે. એકી રાશિ **પુરૂષ**-રાશિ છે, અને બેકી રાશિ સ્રીરાશિ છે. મેષ વૃષભ મિથુન કર્ક ધનુષ અને મકર રાશિઓ રાત્રિએ બળવાન્ છે, તથા સિંહ કન્યા તુલા વૃશ્ચિક કુંભ અને મીન રાશિઓ દિવસે બળવાન્ છે. દિવસની બળવાન્ છ રાશિઓનું ઉદય પામતી વખતે મસ્તક પહેલું દેખાતું હોવાથી તે **શીર્ષોદય** રાશિ કહેવાય છે. રાત્રિની બળવાન્ રાશિઓની પુંઠ પ્રથમ ઉગતી હોવાથી તેઓ **પૃષ્ઠોદય** કહેવાય છે. પણ મીન રાશિ બન્ને રીતે ઉગે છે. તેથી તે **શીર્ષપૃષ્ઠોદય** અથવા **ઉભયોદય** રાશિ મનાય છે. શીર્ષોદય રાશિ યાત્રાદિકમાં શુભ છે; અર્થાત્ દિવસની બળવાન્ રાશિએ યાત્રા કરવી, અને તે પણ દિવસે શ્રેયસ્કર છે. રાશિઓના સ્વામીઓ માટે કહ્યું છે કે—

तोली रात अली नतोय धनुषः ये भा धफा ढा मता;
भोजा सा ग मृगे घटे गुमद् ये मीने दिशा झा थचा ॥१॥"

અર્થ—મેષના ચુ ચે ચો લા લિ લુ લે લો અ, વૃષના ઈ ઉ એ ઓ વ વિ વુ વે વો, મિથુનના ક કિ કુ ઘ ઙ છ કે કો હ, કર્કના હિ હુ હે હો ડ ડિ ડુ ડે ડો, સિંહના મ મિ મુ મે મો ટ ટિ ટુ ટે, કન્યાના ટો પ પિ પુ પે પો ષ ણ ઠ, તુલાના ર રિ રુ રે રો ત તિ તુ તે, વૃશ્ચિકના ત નિ નુ ને નો તો ય યિ યુ, ધનના યે યો ભ ભિ ભુ ભે ધ ફ ઢ, મકરના ભો જ જિ જુ જે જો ખ ખિ ખુ ખે ખો ગ ગિ, કુંભના ગુ ગે ગો સ સિ સુ સે સો દ, અને મીનના દ દિ દુ દે દો ઝ થ ઞ ચ ચિ, અક્ષરો છે ॥ ૧ ॥"

આ દરેક રાશીઓમાં રહેલા અક્ષરો [illegible] ઉપરથી [illegible] જાણી શકાય છે. જેમકે—ચુ-લા-અ મેષ, ઈ-વા ઉ. [illegible] મિથુન, ડી ડા કર્ક, મા ટા સિંહ, ટો પા [illegible] કન્યા, રા તા તુલા, તોના વૃશ્ચિક [illegible] [illegible]

[illegible]

પિંગ (પીળો-રાતો), પિંગ, કાબરચિત્રો, પીળો અને ધુમ્ર (મેલો) છે. મેષાદિ બારે રાશિઓ પૂર્વાદિ ચાર દિશાના અનુક્રમે પતિ છે. એટલે—મેષ સિંહ અને ધન પૂર્વ દિશાના પતિ છે, વૃષભ કન્યા અને મકર દક્ષિણ દિશાના પતિ છે, મિથુન તુલા અને કુંભ પશ્ચિમના પતિ છે, તથા કર્ક વૃશ્ચિક અને મીન ઉત્તર દિશાના **સ્વામી** છે. આનું પ્રયોજન યાત્રામાં હોય છે. મેષાદિ બારે રાશિઓની અનુક્રમે ચર સ્થિર અને દ્વિસ્વભાવ **સંજ્ઞાઓ** છે. એટલે મેષ ચર, વૃષ સ્થિર, અને મિથુન દ્વિસ્વભાવ; એમ દરેકમાં સમજી લેવું. અહીં દ્વિસ્વભાવનો અર્થ મિશ્રસ્વભાવ થાય છે, જેમાં પૂર્વાર્ધ સ્થિર અને ઉત્તરાર્ધ ચર હોય છે. આ સંજ્ઞા જન્મફળ અને ચોરયેલ વસ્તુમાં જરૂરી છે.

દરેક એકી રાશિનો ક્રૂર અને બેકી રાશિનો સૌમ્ય **સ્વભાવ** છે. તેમજ ક્રૂર ગ્રહની રાશિઓ ક્રૂર અને સૌમ્ય ગ્રહની રાશીઓ અક્રૂર છે. આ રીતે મેષ સિંહ મકર વૃશ્ચિક અને કુંભ ક્રૂર છે, બાકીની રાશિઓ સૌમ્ય છે. આ સિવાય સૌમ્ય ગ્રહની દૃષ્ટિવાળી રાશિ સૌમ્ય છે, અને ક્રૂર ગ્રહ યુક્ત તથા ક્રૂર ગ્રહની દૃષ્ટિવાળી રાશિ ક્રૂર છે. એકી રાશિ **પુરુષ**-રાશિ છે, અને બેકી રાશિ સ્ત્રીરાશિ છે. મેષ વૃષભ મિથુન કર્ક ધનુષ અને મકર રાશિઓ રાત્રિએ બળવાન્ છે, તથા સિંહ કન્યા તુલા વૃશ્ચિક કુંભ અને મીન રાશિઓ દિવસે બળવાન્ છે. દિવસની બળવાન્ ૭ રાશિઓનું ઉદય પામતી વખતે મસ્તક પહેલું દેખાતું હોવાથી તે **શીર્ષોદય** રાશિ કહેવાય છે. રાત્રિની બળવાન્ રાશિઓની પુંઠ પ્રથમ ઉગતી હોવાથી તેઓ **પૃષ્ઠોદય** કહેવાય છે. પણ મીન રાશિ બન્ને રીતે ઉગે છે. તેથી તે **શીર્ષપૃષ્ઠોદય** અથવા **ઉભયોદય** રાશિ મનાય છે. શીર્ષોદય રાશિ યાત્રાદિકમાં શુભ છે; અર્થાત્ દિવસની બળવાન્ રાશિએ યાત્રા કરવી, અને તે પણ દિવસે શ્રેયસ્કર છે. રાશિઓના સ્વામીઓ માટે કહ્યું છે કે—

" मेषादीशाः कुजः शुक्रो, बुधश्चन्द्रो रविर्बुधः ।
शुक्रः कुजो गुरुर्मन्दो, मन्दो जीव इति क्रमात् ॥ १ ॥"

અર્થ—" મેષાદિ રાશિઓના સ્વામી અનુક્રમે—મંગળ, શુક્ર, બુધ, ચંદ્ર, રવિ, બુધ, શુક્ર, મંગળ, ગુરૂ, શનિ, શનિ, અને ગુરૂ છે " ॥ ૧ ॥ જે જે રાશિના જે અધિપતિ છે તે તે રાશિઓ પોતપોતાના પતિના ઘર (ભુવન) તરીકે ગણાય છે, અને શત્રુનું ઘર કહ્યા છે.

" सूर्यादीनां तुङ्गा, अजवृषमृगयुवतिकर्कमीनतुलाः ।
दिग्दहनाष्टाविंशति-तिथीन्द्रियत्रिनवविंशतिभिरंशैः ॥ १ ॥"

અર્થ — " રવિ વિગેરે સાત ગ્રહોના ઉચ્ચ સ્થાનો અ [illegible]

[illegible]

નિર્દેશ છે. ઉચ્ચસ્થાન માટે ત્રૈલોકય પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" लग्ने तुङ्गे सदा लक्ष्मी-स्तुर्ये तुङ्गे धनागमः ।
तुङ्गजायास्तगे तुङ्गे, खे तुङ्गे राज्यसंभवः ॥ १ ॥
लाभे तुङ्गे महालाभो, भाग्ये तुङ्गे च दीक्षितः ॥ "

અર્થ—લગ્નકુંડલીમાં પહેલું, ચોથું, સાતમું અને દસમું સ્થાન ઉચ્ચગ્રહયુક્ત હોય તો; અનુક્રમે—અક્ષય ધન, ધનવૃદ્ધિ, સુલક્ષણી સ્ત્રી, અને રાજ્ય મળે છે. તથા અગીયારમે ભુવને ઉચ્ચગ્રહ હોય તો મહાન્ લાભ થાય છે, અને નવમે સ્થાને ઉચ્ચગ્રહ હોય તો દીક્ષા લ્યે છે. "

બીજા ગ્રન્થોમાં કહ્યું છે કે—જન્મનારની જન્મકુંડલીમાં એક ઉંચો ગ્રહ હોય તો તે માંડલિક, ત્રણ ઉંચે રાજા, પાંચ ઉંચે વાસુદેવ, છ ઉંચે ચક્રવર્તી, અને સાત ઉંચે તીર્થંકર થાય છે. અહીં રાહુ ઉચ્ચનો હોય ત્યારે કેતુ પણ ઉચ્ચનો મનાય છે, તેથી નવ ગ્રહોમાંથી સાત ગ્રહો ઉચ્ચના હોવા જોઇએ એવું કથન છે. છતાં કદાચ ઉચ્ચ ગ્રહ બહુ બળયુકત હોય અને સ્વગ્રહી કે ત્રિકોણસ્થ ગ્રહ પુષ્ટ હોય, અથવા નવમાંશ કુંડલીમાં ઉચ્ચનો હોય. તેના બળને પણ બમણું કલ્પી ઉચ્ચની સંખ્યા ગ્રહણ કરી હોય એમ સમજાય છે. આ સિવાય ૮૮ ગ્રહ પૈકીના હરકોઈ ઉચ્ચગ્રહનો પણ સમાવેશ થાય છે, અને તેથીજ કલ્પસૂત્રમાં પ્રભુ મહાવીરની જન્મરાશિ પર ત્રીશમો ભસ્મગ્રહ હોવાનો નિર્દેશ છે. સત્ય બીના તત્કાજ્ઞ ગમ્ય છે. બાકી એટલું તો ચોક્કસ છે કે—નવ ગ્રહો પૈકીના બુધ. સિવાયના આઠે ગ્રહો એકી સાથે ઉચ્ચ થઈ શકે તેમ છે.

સ્વગ્રહી માટે જન્મકુંડલીમાં કહ્યું છે કે—

"सिंहो वृषोऽजो प्रमदा धनुश्च, तुलाघटोकुम्भ-हरी त्रिकोणम् ॥"

અર્થ—સૂર્યાદિ નવ ગ્રહોના અનુક્રમે–સિંહ, વૃષ, મેષ, કન્યા, ધન, તુલા, કુંભ, અને સિંહ ત્રિકોણુ સ્થાનો છે." જ્યોતિર્વિદો આ સ્થાનોનું બળ પણ ઉચ્ચથી જરા ન્યૂન કલ્પે છે.

ઉપરોક્ત પોતાની રાશિ, પોતાનું ઉચ્ચસ્થાન, અને પોતાના ત્રિકોણુમાં રહેલ ગ્રહો શ્રેષ્ટ મનાય છે. તેઓના શ્રેષ્ટ ત્રિશાંશની સ્પષ્ટતા **પ્રશ્નશતક વૃત્તિમાં** આ પ્રમાણે દેખાડી છે—મેષમાં બાર ત્રીશાંશો મંગળનો ત્રિકોણુ, અને ૧૮ ત્રીશાંશો મંગળનું ઘર છે. વૃષમાં બે ત્રીશાંશ ચંદ્ર ઉચ્ચ, એક ત્રીશાંશ પરમોચ્ચ, અને ૨૭ ત્રીશાંશ ચંદ્ર ત્રિકોણુ છે. સિંહમાં–વીશ ત્રીશાંશ રવિનો ત્રિકોણુ, અને દસ ત્રીશાંશ રવિનું ઘર છે. કન્યામાં–ચૌદ ત્રીશાંશો બુધના ઉચ્ચ છે, પંદરમો ત્રીશાંશ પરમોચ્ચ છે, પાંચ ત્રીશાંશો બુધના ત્રિકોણુ છે, અને દસ ત્રીશાંશો રવિનું ઘર છે. તુલામાં–પંદર ત્રીશાંશો શુક્રનો ત્રિકોણુ છે, બાકીના ત્રીશાંશો શુક્રનું ઘર છે. ધનમાં—દસ ત્રીશાંશો ગુરૂનો ત્રિકોણુ છે, અને વીશ ત્રીશાંશો ગુરૂનું ઘર છે. કુંભમાં–વીશ ત્રીશાંશો શનિનો ત્રિકોણુ છે, અને દશ ત્રીશાંશો શનિનું ઘર છે.

ઉચ્ચગ્રહ પોતાના ઉચ્ચસ્થાનના પતિ સાથે મિત્ર હોય છે, અને પોતાના ભુવનથી સાતમા ભુવનના પતિનો શત્રુ હોય છે. આ પ્રમાણે ઉચ્ચસ્થાનાદિથી કેટલાએક ગ્રહોનો મૈત્રીભાવ અને શત્રુપણું હોવાનું સમજી શકાય છે. રાશિના રસ, શરીર, માન, વાસસ્થાન, ભ્રમણસ્થાન, પ્લવત્વ, પ્રમાણાભા, ઘટકા, ઉન્માન અને તત્ત્વ વિગેરે બીજા ગ્રન્થોથી જાણવું (રાશિચક્ર જુઓ)

રાશિ–લગ્ન ચક્ર.

નામ.	મેષ	વૃષ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
શુભ ત્રિશાંશ	૨૭	૨૦	૧૭	૪-૮	૧૮	૪-૮	૨૪	૧૨	૧૭	૨૨	૨૬	૪-૮
નક્ષત્રપાદ	અશ્વિની ભરણી કૃ૦ ૧	કૃ૦ ૩ રોહિણી મૃગ૦ ૨	મૃગ ૨ આર્દ્રા પુન૦ ૩	પુન૦ ૧ પુષ્ય અશ્લેષા	મઘા પૂર્વા ફા૦ ઉ. ફા. ૧	ઉ. ફા. ૩ હસ્ત ચિત્રા ૨	ચિત્રા ૨ સ્વાતિ વિશા૦ ૩	વિ૦ ૧ અનુ૦ જ્યેષ્ઠા	મૂળ પૂ૦ ષા ઉ. ષા. ૧	ઉ૦ષા૦ ૩ શ્રવણ ધન૦ ૨	ધનિ ૨ શત પૂ૦ભા૦ ૩	પૂ.ભા. ૧ ઉ૦ભા૦ રેવતી
મધ્યાગ્ર છાયા	૩	૨	૧	૦	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૫	૪
આંતરભુક્તિ	૧૮૫૭	૧૮૮૫	૧૮૯૭	૧૮૮૮	૧૮૬૨	૧૮૨૭	૧૮૯૩	૧૭૬૯	૧૭૬૦	૧૭૬૭	૧૭૮૯	૧૮૨૧
સ્થૂલભુક્તિ ઘટી	૫૮	૫૭	૫૭	૫૭	૫૮	૫૯	૬૦	૬૧	૬૧	૬૧	૬૦	૫૯
શુભ નવમાંશ	૭ ૯	૩ ૫	૬	૧ ૩	૬	૩	૮ ૯	૪	૬-૭ ૯	૫	૬-૮	૧-૩

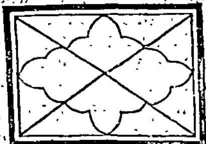
સ્વરૂપ	અજ	બળદ	દંપતી	કાચબો	શૈલાચારી	કન્યા	ત્રાજવું	વીંછી	અશ્વનર	મૃગ	ઘડાવાળો નર	માછલું
દેહાંગ	એક	એક	બે	એક	એક	એક	એક	એક	બે	એક	એક	બે
અંગાકાર	સમાન	સમાન	દળ	નિર્મળ	વાંકો	ઘણી	ઘણી	વાંકો	નિર્મળ	દળ	સમાન	અલ્પવાંકો
અંગાકાર	દ૦ ઉંચો	સમાન	ઉ૦ ઉંચો	દળ	ધનુષ્ય	ઘણી	ઘણી	ધનુષ્ય	દળ	ઉ૦ ઉંચો	સમાન	દ૦ ઉંચો
રંગ	લાલ	શ્વેત	હરિત	લાલ	પાંડુ	વિચિત્ર	કાળો	પિંગ	પિંગ	ચિત્રા	પીળો	ધુમ્રો
"			પી૦ લી૦	શ્વે૦ લાલ	ધોળો		મેચક	લા૦ પી૦	લા૦ પી૦		બભ્રુ	મલાઢ્ય
દિશાઓ	પૂર્વ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	ઉત્તર	પૂર્વ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	ઉત્તર	પૂર્વ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	ઉત્તર
સ્વભાવ	ચર	સ્થિર	દ્વિ૦	ચર	સ્થિર	દ્વિ૦	ચર	સ્થિર	દ્વિ૦	ચર	સ્થિર	દ્વિ૦
સ્વભાવ	ક્રૂર	સૌમ્ય	ક્રૂર	સૌમ્ય	ક્રૂર	સૌમ્ય	ક્રૂર	સૌમ્ય	ક્રૂર	સૌમ્ય	ક્રૂર	સૌમ્ય
મધ્યભાગ	ક્રૂર				ક્રૂર			ક્રૂર		ક્રૂર	ક્રૂર	
એકી-બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી
લિંગ	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦
કાળબળ	રાત્રિ	રાત્રિ	રાત્રિ	રાત્રિ	દિન	દિન	દિન	દિન	રાત્રિ	રાત્રિ	દિન	દિન

૧	ત્રિકોણ	ઉચ્ચ			મૂળ ત્રિકોણ	ઉચ્ચ	ત્રિકોણ		મૂળ ત્રિ૦		ત્રિકોણ
૧	ત્રિકોણ	ઉચ્ચ			,,	,,	,,		,,		,,
૧	ત્રિકોણ	પરમોચ્ચ			,,	,,	,,		,,		,,
૨	ત્રિકોણ	ચંદ્ર ત્રિ૦			,,	,,	ત્રિકોણ		,,		,,
૫	ત્રિકોણ	,,			,,	,,	શુક્રગ્રહ		,,		,,
૨	ત્રિકોણ	,,			,,	,,	,,		ગુરુગ્રહ		,,
૨	ભોમ ગ્રહ	,,			,,	ઉચ્ચ	,,		,,		,,
૧	ભો૦ ગ્ર૦	,,			,,	પરમોચ્ચ	,,		,,		,,
૩	ભો૦ ગ્ર૦	,,			,,	ત્રિકોણ	,,		,,		,,
૨	ભો૦ ગ્ર૦	,,			,,	ત્રિકોણ	,,		,,		,,
૧૦	ભો૦ ગ્ર૦	,,			રવિગ્રહ	બુધગ્રહ	,,		,,		શનિગ્રહ

ત્રીયોગ

હવે લગ્નશુદ્ધિ કહીએ છીએ—

ઇષ્ટકાળ વખતે જે રાશિ ઉદય પામતી હોય તે તાત્કાલિક લગ્ન કહેવાય છે, તેને મુખમાં સ્થાપી પછીની દરેક રાશિઓને વામક્રમથી અનુક્રમે બાર સ્થાને સ્થપાય છે; અને જે જે રાશિમાં જેજે તાત્કાલિક ગ્રહ હોય છે તે તેમાં મૂકાય છે, તેનું નામ લગ્નકુંડળી છે.

આ લગ્નકુંડળી માટે એક ચતુષ્કોણમાં છ લીંટીથી બાર ખાના તૈયાર કરાય છે. તેમાં ઇષ્ટકાળની ચંદ્રની રાશિ મુખમાં સ્થાપી બાકીનાં ભાવોમાં તાત્કાલિક ગ્રહયુક્ત બીજી રાશિ ગોઠવવાથી રાશિકુંડળી કે **ચંદ્રકુંડળી** તૈયાર થાય છે. તથા ઇષ્ટ નવાંશરાશિને મુખમાં મૂકી પછીની રાશિઓ વામક્રમે મૂકવાથી તથા તેમાં ગ્રહો સ્થાપવાથી **નવાંશકુંડળી** થાય છે. આ રીતે જન્મ, પ્રશ્ન, પ્રતિષ્ઠા, વિવાહ, વિગેરે માટે લગ્નકુંડળી, ચંદ્રકુંડળી અને **નવાંશકુંડળી** તૈયાર કરાય છે.

આ સિવાય હોરાદ્રેષ્કાણ વિગેરેની કુંડળીઓ તથા ચલિતકુંડળી (ભાવકુંડળી) પણ વિવિધરીતે તૈયાર થાય છે. લગ્નકુંડળીમાં તૈયાર થતા બાર ભાવોના નામ નિચે મુજબ છે—

" लग्नाद भावास्तनु–द्रव्य—भ्रातृ–बन्धु–सुता–ऽरयः ।
स्त्री–मृत्यु–धर्म–कर्मा–ऽऽय–व्ययाश्च द्वादश स्मृताः ॥१॥"

અર્થ—પ્રથમ સ્થાનથી બાર ભાવો અનુક્રમે–૧ તનુ, ૨ ધન, ૩ ભ્રાતૃ, ૪ બન્ધુ, ૫ પુત્ર, ૬ શત્રુ, ૭ સ્ત્રી, ૮ મૃત્યુ, ૯ ધર્મ, ૧૦ કર્મ, ૧૧ લાભ અને ૧૨ વ્યય છે " ॥ ૧ ॥

ભાવોના વિશેષ નામો આ પ્રમાણે છે—

૧ સહોદર. ૨ સુહૃદ–મિત્ર

૬ અરિ, આપોક્લિમ, ઉપચય, દ્વેષ, અને ક્ષત એ છઠ્ઠા ભાવના નામો છે.

૭ સ્ત્રી, કામ, દ્યુન, દ્યૂન, અસ્ત, કેન્દ્ર, ચતુષ્ટય, કંટક, જામિત્ર, (વિવૃતિ), અને સ્મર, એ સાતમા ભાવના નામો છે.

૮ મૃત્યુ, છિદ્ર, ચતુરસ્ર, પણ, ફર, આયુષ્ય, યામ્ય, નિધન, અને લય એ આઠમા ભાવના નામો છે.

૯ ધર્મ, ત્રિકોણ, ત્રિત્રિકોણ, આપોક્લિમ, ભાગ્ય, (ભવ) ગુરૂ અને તપ, એ નવમા ભાવના નામો છે.

૧૦ મધ્ય, મેષૂરણ, વ્યોમ, ઉપચય, ચતુષ્ટય, કેન્દ્ર, કંટક, પિતૃભુવન, કર્મ, વ્યાપાર, આજ્ઞા, માન, આસ્પદ, અને મધ્ય; એ દસમા ભાવના નામો છે.

૧૧ આય, ઉપચય, સર્વતોભદ્ર, પણ, ફર, ભવ, આગમ, એ અગીઆરમા ભાવના નામો છે;

૧૨ વ્યય, આપોક્લિમ, રિષ્ફ, અને અંત્ય; એ બારમા ભાવના નામો છે.

આ બાર ભાવના નામોમાં કેટલાક રૂઢ નામો છે, અને કેટલાક અન્વર્થ નામો છે. અન્વર્થ નામો લગ્નકુંડળીમાં પોતાની સંજ્ઞા પ્રમાણેના કાર્યમાં વિચારાય છે.

બાર રાશિના બાર લગ્નોમાં પ્રારંભેલા ક્યા ક્યા કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, તે માટે દૈવજ્ઞ વલ્લભ કહે છે કે—

૧ **મેષ** લગ્નમાં રાજ્યાભિષેક, વિરોધ, સાહસ, કૂટકર્મ અને ધાતુવાદનાં કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

૨ **વૃષ** લગ્નમાં વિવાહ, ગૃહપ્રવેશ, કન્યાનું વાગ્દાન (વેસ-વાળ) ક્ષેત્રનો આરંભ, પશુનો ક્રય–વિક્રય અને ધ્રુવકાર્યો સિદ્ધ થાય છે.

૩ **મિથુન**માં વિવાહ, ગૃહપ્રવેશ, કન્યાસંબંધ, ક્ષેત્રારંભ, પશુનો વ્યાપાર, ધ્રુવકાર્યો, વિદ્યા, શિલ્પ, અને વિગેરે કાર્યો સિદ્ધ થાય છે

त्यक्त रिप्याष्टमे सौम्ये, जीवेऽष्टारिव्ययोज्झिते ।
सर्वकार्याणि सिध्यन्ति, त्यक्तषट्सप्तमे सिते ॥ २ ॥"

અર્થ—"લગ્નથી ૩-૬-૧૦-૧૧ સ્થાને રવિ, ૨-૭-૧૦-૧૧ સ્થાને સોમ, ૩-૬-૧૧ સ્થાને ભોમ તથા શનિ, ૧૨ અને ૮ સિવાયના સ્થાનમાં બુધ, એટલે ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧ સ્થાને બુધ, ૬-૮-૧૨ સિવાયના સ્થાને ગુરૂ, એટલે ૧-૨-૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧ સ્થાને ગુરૂ, તથા ૬ અને ૭ સિવાયના ભુવનમાં શુક્ર, એટલે-૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨ સ્થાને શુક્ર સર્વ કાર્યને સાધે છે. રાહુ કેતુનું ફળ શનિ જેવુંજ મનાય છે. એટલે ૩-૬-૧૧ સ્થાને રાહુ અને કેતુ શુભ છે."

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

"त्रिकोणकेन्द्रायगतैः शुभग्रहैः, विसप्तमेनाऽसुरपूजितेन ।
स्युः क्रूरचंद्रे रिपुविक्रमायगैः, कर्तुः श्रियः सन्निहिताश्च देवताः १ "

અર્થ—"સૌમ્યગ્રહો ત્રિકોણ, કેન્દ્ર, અને લાભમાં હોય, સાતમા સિવાય કોઇ પણ સ્થાનમાં શુક્ર હોય, રિપુ સહજ અને આયસ્થાનમાં ક્રૂરગ્રહ હોય, તો કાર્ય કરનારને લક્ષ્મી મળે છે અને પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો પ્રતિમાના સાન્નિધ્યમાં દેવતા રહે છે." ॥ ૧ ॥ શ્રીમાન હરિભદ્રાચાર્ય કહે છે કે—

"छट्ठे दुगे अ छट्ठे, आइमपणदसमयम्मि अतिअट्ठे ।
चउनवदसगे तिच्छगे, सव्वेगारे न बारसमे ॥ १ ॥"

અર્થ—" ૬-ભુવને રવિ, ૨-ભુવને ચંદ્ર, ૬-ભુવને ભોમ, ૧-૨-૩-૪-૫-૧૦ ભુવને બુધ, ૩-૮ વર્જીને એટલે-૧-૨-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧ (૧૨) ભુવને ગુરૂ, ૪-૯-૧૦ મે ભુવને શુક્ર, અને ૩-૬ ભુવને શનિ સારા છે. સર્વ ગ્રહો અગ્યારમે સ્થાને સારા છે, અને સર્વ ગ્રહો બારમે ભુવને અશુભ છે ॥ ૧ ॥"

त्यक्त रिप्फाष्टमे सौम्ये, जीवेऽष्टारिव्ययोज्झिते ।
सर्वकार्याणि सिध्यन्ति, त्यक्तषट्सप्तमे सिते ॥ २ ॥"

અર્થ—"લગ્નથી ૩-૬-૧૦-૧૧ સ્થાને રવિ, ૨-૭-૧૦-૧૧ સ્થાને સોમ, ૩-૬-૧૧ સ્થાને ભોમ તથા શનિ, ૧૨ અને ૮ સિવાયના સ્થાનમાં બુધ, એટલે ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧ સ્થાને બુધ, ૬-૮-૧૨ સિવાયના સ્થાને ગુરૂ, એટલે ૧-૨-૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧ સ્થાને ગુરૂ, તથા ૬ અને ૭ સિવાયના ભુવનમાં શુક્ર, એટલે-૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨ સ્થાને શુક્ર સર્વ કાર્યને સાધે છે. રાહુ કેતુનું ફળ શનિ જેવુંજ મનાય છે. એટલે ૩-૬-૧૧ સ્થાને રાહુ અને કેતુ શુભ છે."

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

"त्रिकोणकेन्द्रायगतैः शुभग्रहैः, विसप्तमेनाऽसुरपूजितेन ।
स्युः क्रूरचंद्रे रिपुविक्रमायगैः, कर्तुः श्रियः सन्निहिताश्च देवताः १ "

અર્થ—"સૌમ્યગ્રહો ત્રિકોણ, કેન્દ્ર, અને લાભમાં હોય, સાતમા સિવાય કોઇ પણ સ્થાનમાં શુક્ર હોય, રિપુ સહજ અને આયસ્થાનમાં ક્રૂરગ્રહ હોય, તો કાર્ય કરનારને લક્ષ્મી મળે છે અને પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો પ્રતિમાના સાન્નિધ્યમાં દેવતા રહે છે." ॥ १ ॥ શ્રીમાન હરિભદ્રાચાર્ય કહે છે કે—

"छट्ठे दुगे अ छट्ठे, आइमपणदसमयम्मि अतिअट्ठे ।
चउनवदसगे तिच्छगे, सव्वेगारे न बारसमे ॥ १ ॥"

અર્થ—" ૬-ભુવને રવિ, ૨-ભુવને ચંદ્ર, ૬-ભુવને ભોમ, ૧-૨-૩-૪-૫-૧૦ ભુવને બુધ, ૩-૮ વર્જીને એટલે-૧-૨-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧ (૧૨) ભુવને ગુરૂ, ૪-૯-૧૦ મે ભુવને શુક્ર, અને ૩-૬ ભુવને શનિ સારા છે. સર્વ ગ્રહો અગ્યારમે સ્થાને સારા છે, અને સર્વ ગ્રહો બારમે ભુવને અશુભ છે ॥ १ ॥"

અર્થ—" જન્મરાશિ, જન્મરાશિનું લગ્ન, જન્મરાશિથી આઠમું લગ્ન, જન્મરાશિથી બારમું લગ્ન, છઠ્ઠે સ્થાને રહેલ ઈષ્ટ લગ્નાધિપતિ, આઠમે સ્થાને રહેલ ઈષ્ટ લગ્નાધિપતિ, છઠ્ઠે સ્થાને રહેલ ઇષ્ટ નવાંશાધિપતિ અને આઠમે સ્થાને રહેલ નવાંશાધિપતિ હોય તો તે લગ્ન લેવું નહિ ॥ ૧ ॥" આ પ્રમાણે નરચંદ્રસૂરિ કહે છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે–જન્મકુંડળીનું લગ્ન અને તેથી આઠમું તથા બારમું લગ્ન ત્યજવું.

ગર્ગ તો કહે છે કે—ચોથું લગ્ન પણ ત્યાજ્ય છે.

" चतुर्थद्वादशे कार्ये, लग्ने बहुगुणे यदि ।
अष्टमं तु न कर्तव्यं, यदि सर्वगुणान्वितम् ॥ १ ॥"

અર્થ—" બહુગુણ યુક્ત ચોથું અને બારમું લગ્ન લેવું. પણ સર્વ ગુણ યુક્ત આઠમું લગ્ન તો અવશ્ય લેવું નહીં. ॥ ૧ ॥"

બૃહસ્પતિ કહે છે કે—લગ્નેશ અને અષ્ટમેશ મિત્ર હોય તો લગ્નરાશિ અને અષ્ટમરાશિનો દોષ નથી. સારંગ કહે છે કે—ચોથું અને આઠમું લગ્ન મિત્ર હોય, અને પુષ્ટ ગુરૂ-શુક્રથી દેખાતાં હોય તો શુભ છે. છઠ્ઠે સ્થાને લગ્નપતિ કે નવાંશપતિ હોય તો લગ્નસ્થ ગુરૂ પણ દોષને ભાંગી શકતો નથી. તથા આઠમે સ્થાને રહેલ લગ્નાધિપતિ ઇષ્ટ લગ્નદ્રેષ્કાણથી બાવીશમે દ્રેષ્કાણે હોય તો તે વધારે અશુભ છે, અને તેઓ પ્રાયઃ સ્થાનરાશિના અંકવાળા વર્ષે ફળ આપે છે. બારમા સ્થાનમાં રહેલ લગ્નાધિપતિ પણ અશુભ છે. નવાંશાધિપતિ છઠ્ઠે, આઠમે, કે બારમે સ્થાને સ્વગૃહી હોય તો તે નવાંશો શુભ છે.

રત્નમાલાના ભાષ્યમાં તો કહ્યું છે કે–જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નથી આઠમી અને બારમી રાશિના સ્વામીઓ પણ વર્જવા. મુહૂર્ત ચિંતામણિકાર કહે છે કે—

" जन्मलग्नोभयोः मृत्यु-राशौ नेष्टः करग्रहः ।
एकाधिपत्ये राशीशे, मैत्रे वा नैव दोषकृत् ॥ १ ॥"

અરિષ્ટ નથી. પણ એવો સંયોગ ન હોય તો તે અધમ છે ॥ ૧ ॥" **દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં** કહ્યું છે કે—

" लग्नस्थेऽपि गुरौ दुष्टः शुक्रः षष्ठोऽष्टमो कुजः ।"

અર્થ—" લગ્નમાં ગુરૂ હોય તો પણ છઠ્ઠો શુક્ર અને આઠમો મંગલ દુષ્ટ છે." ગર્ગ તો મંગળ માટે કહે છે કે—

" लग्नाद् भौमेऽष्टमगे, दम्पत्योर्वह्निना मृतिः समकम् ।
जन्मनि योवाऽष्टमगः, तस्मिन् लग्नगते वाऽपि ॥ १ ॥"

અર્થ—"લગ્નકુંડળીમાં આઠમે સ્થાને ભોમ હોય, અથવા જે ગ્રહ જન્મકુંડળીમાં આઠમે સ્થાને રહેલો હોય તે ગ્રહ પહેલા ભુવનમાં હોય, તો નવા પરણનાર દંપતિનું એક સાથે અગ્નિથી મૃત્યુ થાય છે ॥ ૧ ॥" **ભાસ્કર** કહે છે કે જન્મ-ચંદ્રકુંડળી કે જન્મલગ્નકુંડળીમાં આઠમા ભૂવનનો સ્વામી જે ગ્રહ હોય તે ઈષ્ટ લગ્નકુંડળીમાં પણ આઠમે સ્થાને આવે, અથવા લગ્નમાં આવે, તો તેઓનો તેઓની રાશિનો અને તેઓના નવાંશનો ત્યાગ [1]કરવો. **વિવાહ વૃન્દાવનમાં** કહ્યું છે કે—જન્મરાશિ કે જન્મલગ્નમાં વૃષભ કે વૃશ્ચિક હોય તો તે આઠમા ભુવનમાં રહેલ દુષ્ટ નથી.

નિષિદ્ધ ગ્રહોનો પણ શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો. લગ્નમાં દુષ્ટ ગ્રહો હોય તો તે અનિષ્ટ યોગ છે. **દૈવજ્ઞ વલ્લભ** કહે છે કે—

" लग्नेस्थे तपने व्यालो, रसातलमुखः कुजे ।
क्षयो मन्दे तमो राहौ, केतावन्तकसंज्ञितः ॥ १ ॥
योगेष्वेषु कृतं कार्यं, मृत्युदारिद्र्यशोकदम् "

" લગ્નમાં સૂર્ય હોય તો વ્યાલ, મંગળ હોય તો **રસાતલમુખ**, શનિ હોય તો **ક્ષય**, રાહુ હોય તો **તમ**, અને કેતુ હોય તો **અન્તક** યોગ થાય છે. આ યોગોમાં કરેલ કાર્ય મૃત્યુ દારિદ્ર અને શોક આપે છે." **નારચંદ્ર સૂરિ** કહે છે કે—

---

૧ જન્મરાશિની પેઠે જન્મનક્ષત્ર પણ શુભ કાર્યમાં વર્જવું.

" त्याज्या लग्नेऽब्धयो मन्दात्, षष्ठे शुक्रेन्दुलग्नपा
रन्ध्रे चन्द्रादयः पञ्च, सर्वेऽस्तेऽब्जगुरू समौ ॥ १

અર્થ—" લગ્નમાં શનિ વિગેરે ચાર ગ્રહો એટલે-
રવિ, સોમ, ભોમ, છઠે ભુવને શુક્ર ચંદ્ર અને લગ્નપતિ,
સ્થાને ચંદ્ર વિગેરે પાંચ ગ્રહો એટલે—સોમ, ભોમ,
ગુરૂ અને શુક્ર, તથા સાતમા સ્થાનમાં સર્વ ગ્રહો ત્યજવા
કેટલાક વિદ્વાનોની એવી માનીનતા છે કે—સાતમા સ
ચંદ્ર અને ગુરૂ સરખા છે ॥ ૧ ॥ શૌનક કહે છે કે—

" लग्नस्थो वरमरणं, राहुर्दिशति द्युने कनीमरणम् ।

અર્થ—વિવાહ કુંડળીના લગ્નસ્થાનમાં રાહુ રે
વર મરે છે, અને સાતમે સ્થાને રાહુ રહ્યો હોય તો કન્
ત્યુ પામે છે. " લગ્નનો સ્વામી અસ્ત ક્રૂર ગ્રહયુકત,
ક્રૂર ગ્રહની દૃષ્ટિવાળો હોય તો તે અશુભ છે. તેમજ—

" अरिगय नीए वक्के, अत्थमिए लग्गरासिनिसिनाहे
अबले रविगुरुसुक्के, सामिअदिट्ठं चयह लग्गं ॥ १

અર્થ—" જો લગ્નપતિ અને ચંદ્ર શત્રુઘરના
વક્રી, કે અસ્ત પામેલા હોય; તથા રવિ ગુરૂ અને શુક્ર
હોય, તથા લગ્નમાં સ્વામીની દૃષ્ટિ ન પડતી હોય તો
નો ત્યાગ કરવો ॥ ૧ ॥ " લગ્નમાં ચંદ્ર હોય તે પ
દુષ્ટ મનાયેલ છે. લલ્લ તો કહે છે કે—

" सौम्यग्रहयुक्तमपि प्रायः शशिनं वर्जयेल्लग्ने । "

અર્થ—સૌમ્ય ગ્રહ સાથે પણ રહેલ ચંદ્રને
તથા પ્રાયઃ લગ્નમાં વર્જવો " લગ્નભુવનમાં જે જે ગ્રહે
રેખ છે તેના નવાંશોનો પણ ત્યાગ કરવો. એટલે—
ગલ શનિ રાહુ અને રવિ જે રાશિમાં હોય તે રાશિના
અંશ પણ ત્યાજ્ય છે.

નવાંશની શુદ્ધિમાં એ લક્ષ્ય રાખવું કે—લગ્ન

કર્તરી—બે ક્રૂર ગ્રહની મધ્યમાં જો ચંદ્ર કે લગ્ન રહેલ હોય તો **કર્તરી** દોષ થાય છે. એટલે ધનભુવનમાં અને વ્યયમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો લગ્ન સંબંધી ક્રૂર કર્તરી દોષ થાય છે. તથા ચંદ્રની બન્ને બાજુ ક્રૂર ગ્રહ હોય તો ચંદ્રની ક્રૂર કર્તરી થાય છે. વળી તેમાં બીજા ભુવનમાં વક્રી ક્રૂર ગ્રહ હોય અને બારમા ભુવનમાં અતિચારી ગ્રહ હોય તો લગ્નને કે ચંદ્રને ક્રૂર સાથે તુરતમાં અથડાવાનો સંભવ રહે છે, તેથી તે **અતિદુષ્ટ** કર્તરી મનાય છે; જ્યારે બન્ને ગ્રહો સમાન ગતિવાળા હોય તે **મધ્યદુષ્ટ** કર્તરી થાય છે. તેમજ ધનભુવનનો ગ્રહ મધ્યમ ગતિવાળો હોય અથવા અતિચારી હોય, અને વ્યયસ્થાનનો ગ્રહ અલ્પ ગતિવાળો હોય અથવા વક્રી હોય, તો **અલ્પ** કર્તરીયોગ થાય છે. આ યોગ વિવાહ દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠામાં વર્જવાનો છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

"नेष्टौ लग्नविधू केन्द्र–स्थितसौम्यौ तु तौ मतौ ॥"

અર્થ—"કર્તરી અને જામિત્ર યોગ નેષ્ટ છે, પણ પોતાના કેન્દ્રમાં સૌમ્યગ્રહ રહ્યા હોય તો નેષ્ટ લગ્ન અને ચંદ્ર બન્ને ઇષ્ટ છે, અર્થાત્–લગ્નથી કે ચન્દ્રના ભુવનથી ૧–૪–૭–૧૦ સ્થાને સૌમ્ય ગ્રહ હોય તો તે શુભ છે. **ભાર્ગવ** કહે છે કે— લગ્નકર્તરી મૃત્યુ કરે છે, અને ચન્દ્રકર્તરી રોગ કરે છે, પણ ધનમાં સૌમ્યગ્રહ હોય અને વ્યયમાં ગુરૂ હોય તો કર્તરી દોષનો ભંગ થાય છે.

મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે —કર્તરીકારક ગ્રહ રિપુગૃહમાં નીચનો કે અસ્તનો હોય તો કર્તરીનો દોષ લાગતો નથી. બીજે કહ્યું છે કે—ગુરૂ બળવાન્ હોય અને ત્રીજે કે અગ્યારમે સ્થાને રવિ, હોય તો કર્તરીભંગ થાય છે.

વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—'ચન્દ્રની બન્ને બાજુ પંદર અંશમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો વર્જ્ય જ છે. અન્યસ્થાને તો કહેલ છે કે—ચંદ્ર અને લગ્નના બાર અંશમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો તે કોઇ પણ કાર્યમાં શુભ નથી. **પદ્મપ્રભસૂરિ** તો

તથા સાતમા સ્થાન સિવાય કેન્દ્ર અને ત્રિકોણમાં રહેલ બુધ અથવા ગુરૂ પાદોન કે સંપૂર્ણ દ્રષ્ટિથી ચંદ્રને દેખે તો ચંદ્રના જામિત્ર દોષનો ભંગ થાય છે. ઇષ્ટ નવમાંશથી પંચાવનમા નવમાંશે શુક્ર કે ક્રૂર ગ્રહ હોય તો **પરમ જામિત્ર** દોષ થાય છે, જે સર્વથા ત્યાજ્ય છે. સ્ત્રીઓના જામિત્ર સ્થાન માટે એવો નિયમ છે કે—સાતમા સ્થાનમાં ક્રૂર ગ્રહો હોય, પણ લગ્નપતિ કે સૌમ્યગ્રહની દ્રષ્ટિ કે યુતિ ન થતી હોય, તો તે યુવતિ પુત્ર વગરની થાય છે. તથા સપ્તમેશ, શુક્ર અને રવિ તે યુવતિના સ્વામી, સાસુ અને સસરો છે, તો તે ત્રણ કુંડળીમાં ઉચ્ચ હોય તો પતિ વગેરેને સુખકર છે.

યુતિ—ચન્દ્રની સાથે બીજો ગ્રહ હોય તો **યુતિદોષ** થાય છે.

"विवाह दीक्षयोर्लग्ने, द्यूनेन्दू ग्रहवर्जितौ ।"

અર્થ—"વિવાહ અને દીક્ષાની લગ્નકુંડળીમાં સાતમું સ્થાન તથા ચન્દ્ર ગ્રહ વિનાના હોય તો શ્રેયસ્કર છે."

"चन्द्रे सूर्यादि संयुक्ते, दारिद्र्यं मरणं शुभम् ।
सौख्यं सापत्न्य-वैराग्यं, पापद्वययुते मृतिः ॥ १ ॥"

અર્થ—"વિવાહ કુંડળીમાં રવિ વિગેરે ગ્રહોની સાથે રહેલો ચન્દ્ર કન્યાને અનુક્રમે દરિદ્રતા, મૃત્યુ, શુભ, સુખ, શોકયની પીડા, અને વૈરાગ્ય આપે છે. અને જો બે પાપગ્રહની સાથે ચન્દ્ર હોય તો મૃત્યુ થાય છે ॥ ૧ ॥" એમ **મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં** કહ્યું છે **દૈવજ્ઞવલ્લભ** તો કહે છે કે—એકથી અધિક ક્રૂર કે સૌમ્ય ગ્રહ સાથે રહેલો ચન્દ્ર દીક્ષિતને મૃત્યુ આપે છે.

"चन्द्रः क्रमाद ग्रहैः सार्क-मग्निभयमग्निभयं ।
संपदं महिमानं च, सौख्यं मृत्युं करोति हि ॥ १ ॥"

અર્થ—"ગ્રહો સાથે રહેલ ચંદ્ર અનુક્રમે અગ્નિભય,

૯ થી ભાગ દેવો. જો શેષમાં ૫ વધે તો **દિનત્યાજ્ય** બુધપંચક થાય છે. જેમાં કાર્ય કરવાથી અનુક્રમે—રોગ, અગ્નિભય, નૃપભય, ચોર પીડા, અને મૃત્યુ થાય છે; તેથી તે દિવસે ત્યજવું.

પાંચે રાશિના શેષ સરવાળાને નવથી ભાગતાં શેષમાં પાંચ રહે તો **રાત્રિત્યાજ્ય** બાણપંચક થાય છે; અને તે વખતે કાર્ય કરવાથી સર્પનો ભય થાય છે. અહીં લગ્ન ઇષ્ટકાળનું રાત્રિનું લેવું.

નારચંદ્રમાં તો કહ્યું છે કે—ભાગમાં આવેલ આંકના સરવાળાને ૯ થી ભાગતાં શેષ ૫ વધે તો રાત્રિત્યાજ્ય પંચક થાય છે.

જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે—પુરૂષનામ, નક્ષત્ર અને રવિ નક્ષત્રના સરવાળો કરી ૯ થી ભાગ દેવો. જે શેષ આંક રહે છે તેનાં નામ અનુક્રમે—ખર, હય, ગજ, મેષ, જંબુક, સિંહ, કાક, મોર અને હંસ છે. આમાં ખર, મેષ, જંબુક સિંહ, અને કાક; એ પાંચયોગો દુષ્ટ છે. આવીજ રીતે ઇષ્ટ ચંદ્રનક્ષત્ર અને પુરૂષનામ નક્ષત્રના સરવાળાને ૧૨ થી ભાગ દેવો. જે શેષ રહે તેનાં નામ અનુક્રમે-હાથી, બળદ, પાડો, હંસ, શ્વાન, કાગડો, હંસ, મેષ, ગધેડો, જંબુક, નાગ અને ગરૂડ છે. આ દરેકનું ફળ નામ પ્રમાણે છે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—ચૈત્રાદિ ગત માસને બમણા કરી તેમાં વર્તમાન મહિનાના દિવસો મેળવી સાતે ભાગ દેવો. તેમાં જે શેષ રહે તેનું ફળ—લક્ષ્મી, કલહ, આનંદ, મૃત્યુ, ધર્મ, સમ અને વિજય છે. **આરંભસિદ્ધિ**માં સમને બદલે ક્ષય ફળ દર્શાવ્યું છે.

રવિનક્ષત્રથી ચાલુ દિનાંક તિથિ વાર અને નક્ષત્રના સરવાળાને ૯ થી ભાગતાં શેષમાં સાત વધે તો **ડિંબર** નામનો નિંદ્ય યોગ થાય છે. આ યોગની વિશેષ પ્રવૃત્તિ દક્ષિણમાં છે અન્યસ્થળે કહ્યું છે કે—

" भतिष्यायुतलग्ने, नन्दहृतेः पंचकं क्रमाज्ज्ञेयम् !
मृतिरग्निर्नो नृपति–र्नो चोरो नो गदो नेति ॥ १ ॥ "

નાંખે છે. ઉપરોક્ત પ્રત્યેક દોષો **એકસત્તાક** છે, એટલે તેઓ નિર્બળ ન હોય તો એકાકીજ લગ્નબળને હણી નાંખે છે.

અને **ગણસાત્તાક** વિલગ્નો નીચે મૂજબ છે. જે પૈકીના બે ત્રણ સાથે મળીને લગ્નને દૂષિત કરી નાખે છે—

૧ **ચન્દ્રની મૃતાવસ્થા**—યમ, સર્પ, રાક્ષસ અને અગ્નિના મુહૂર્તો, એટલે—૨-૧૨-૨૦-૨૧-૨૨-૩૦ મુહૂર્તો અન ક્ષયતિથિ કે વૃદ્ધિતિથિ; આ ત્રણનો યોગ થાય તો લગ્ન અશુભ ફળ આપે છે.

૨ ક્રૂર ગ્રહની **લત્તા** હોય, ઉપગ્રહ હોય, અને બૃહદ્ આયુધવાળો પાત હોય, તો તે લગ્નમાં કરેલ કાર્ય અશુભને માટે થાય છે.

૩ લગ્નમાં કર્તરી દોષ હોય, લગ્નેશ સાથે ક્રૂર ગ્રહ હોય અને સૌમ્ય ગ્રહો પણ ક્રૂર કે આપોક્લિમમાં હોય, તો લગ્ન અશુભને માટે થાય છે.

૪ જન્મરાશિ, સૌમ્ય ગ્રહયુક્ત કે સૌમ્યગ્રહથી જોવાયેલી ન હોય, લગ્ન પણ સૌમ્યગ્રહની દૃષ્ટિવાળું ન હોય, અને કેન્દ્રમાં સૌમ્યગ્રહો ન હોય, તો આ ત્રણ યોગથી થયેલ વિલગ્ન લગ્નશુદ્ધિને નષ્ટ કરે છે.

૫ શુદ્ધિને વિષે સૂર્ય અને ગુરૂ સમરેખાવાળા હોય; અને લગ્નમાં પણ મધ્યમ ફળવાળા હોય, તથા કેન્દ્રમાં બે સૌમ્યગ્રહો ન રહ્યા હોય, તો પણ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય વિલગ્ન થાય છે.

૬ ચન્દ્ર શુક્ર સાથે હોય, નવમે ભુવને એકલો પાપગ્રહ હોય, અને બારમે સ્થાને શનિ હોય, તો દુષ્ટ યોગ થાય છે.

૭ ફાગણ માસમાં મીનસંક્રાન્તિ હોય, જન્મતિથિ હોય, જન્મમાસ હોય, અને બારમું કે ચોથું લગ્ન હોય. તો તે વખતનું લગ્ન અશુભ ફળ આપે છે.

લગ્નમાં રહેલ ગુરૂ, લગ્નથી થયેલા નવાંશથી થયેલા અને ક્રૂર દૃષ્ટિથી થયેલા સમસ્ત દોષોને હણે છે. ॥ ૧ ॥ ”

કેન્દ્ર અને ત્રિકોણમાં રહેલ ગુરૂની દૃષ્ટિથી ક્રૂર ગ્રહો પણ સૌમ્મ થાય છે.

“ सौम्यवाक्पतिशुक्राणां, य एकोऽपि बलोत्कटः ।
क्रूरैरयुक्तः केन्द्रस्थः, सद्योऽरिष्टं पिनष्टि सः ॥ १ ॥

અર્થ—“ બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર પૈકીનો હરકોઇ એક ગ્રહ બળવાન્ હોય, ક્રૂર ગ્રહની સાથે ન હોય, અને કેન્દ્રમાં રહ્યો હોય, તો તે તત્કાળના અરિષ્ટનો નાશ કરે છે ॥ ૧ ॥ ”

વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“ हन्ति शतं दोषाणां, शशिनः समुदायिनां हि केन्द्रस्थः ।
शुक्रो हन्ति सहस्रं, वली गुरुर्लक्षमेकं हि ॥ १ ॥ ”

અર્થ—“ કેન્દ્રમાં રહેલ બુધ એક સાથે રહેલા સો દોષોને, શુક્ર હજાર દોષોને, અને બળવાન્ ગુરૂ લાખ દોષોને હણે છે. ” ॥ ૧ ॥

૩-૬-૧૧ ભુવનમાં રહેલ રવિ પણ સામાન્ય દોષોનો નાશ કરે છે, સર્વ ગ્રહોવડે બળવાન્ લગ્ન ન મળે તો.

“ त्रयः सौम्यग्रहा यत्र, लग्ने स्युर्बलवत्तराः ।
बलवत्तदपि विज्ञेयं, शेषैर्हीनवलैरपि ॥ १ ॥ ”

અર્થ—“ જે લગ્નમાં ત્રણ સૌમ્યગ્રહો બળવાન્ હોય, તે લગ્ન બીજા હીન બળવાળા ગ્રહો હોવા છતાં બળવાન્ છે. ॥૧॥

પ્રથમ ભુવનનું નામ ઉદય છે, અને સાતમા ભુવનનું નામ અસ્ત છે; તેથી તેના ઉદિત અને અસ્તગત નવાંશથી જે શુદ્ધિ નિશ્ચિત કરાય છે તે ઉદયાસ્તશુદ્ધિ કહેવાય છે.

“ पश्यत्तंशाधिपो लग्नं, भवेदुदयशुद्धये ।
अस्तांशेशस्तु लग्नास्त–मस्तशुद्धयै विलोकयन् ॥ १ ॥ ”

અસ્તશુદ્ધિનો પ્રસંગ હોવાથી ગ્રહોની અસ્તદશા પણ વિચાર્ય છે. સૂર્યના ૧૨-૧૭-૧૩-૧૧-૯ અને ૧૪ ત્રિશાંશ મધ્યે ચન્દ્રાદિ ગ્રહો અસ્ત પામે છે, અને સૂર્ય રાત્રિના ચાર પહોર આથમે છે. અહીં સૂર્યાસ્ત હોય તો દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા વર્જ્ય છે. સૂર્યના કિરણોમાં ચન્દ્ર અસ્ત પામે તે દિવસો પણ શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય છે, અને ચન્દ્ર નિર્બળ હોય તો તારાબળથી કામ ચાલે છે.

ગુરૂ અને શુક્રનો અસ્ત હોય તો લગ્ન અશુભ છે, કેમકે ગુરૂ-શુક્રના અસ્તમાં વિવાહ કરવાથી પુરૂષ અને સ્ત્રીનું મૃત્યુ થાય છે.

" जीर्णः शुक्रोऽह्नानि पञ्च प्रतीच्यां,
प्राच्यां बाल स्त्रीण्यहानि स हेयः ।
त्रिघ्नान्येवं तानि दिग्वैपरीत्ये,
पक्षं जीवोऽन्ये तु सप्ताहमाहुः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" શુક્ર પશ્ચિમમાં પાંચ દિવસ વૃદ્ધ હોય છે, અને પૂર્વમાં ત્રણ દિવસ બાળક હોય છે; તેથી વિપરીત ઉદયાસ્તમાં ત્રણ ગુણી અવસ્થા હોય છે. એટલે શુક્ર પૂર્વમાં પંદર દિવસ વૃદ્ધ, અને પશ્ચિમમાં નવ દિવસ બાળક હોય છે. તે બાળ અને વૃદ્ધ શુક્ર પ્રતિષ્ઠા ઉદ્યાપન વિગેરે સમસ્ત શુભ કાર્યમાં વર્જવો. તથા ગુરૂ પંદર દિવસ બાળક અને પંદર દિવસ વૃદ્ધ રહે છે, તેનો શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો. કેટલાક તો ગુરૂ અને શુક્રના બાળક અને વૃદ્ધપણાના સાત સાત દિવસ કહે છે. ॥ ૧ ॥ "

અન્યસ્થાને બાળક ગુરૂના ત્રણ દિવસ અને વૃદ્ધ ગુરૂના પાંચ દિવસ વર્જ્ય કહ્યા છે. ઉદયપ્રભ સૂરિના મત પ્રમાણે અસ્તદિન સાથે ગણતાં ગુરૂના દિન ૬૨, શુક્રના દિન ૧૩, અને પૂર્વાસ્ત શુક્રના દિન ૧૦૧ શુભ કાર્યમાં ત્યાજ્ય છે.

દીક્ષામાં બળવાન્ શુક્રને અશુભ માન્યો છે, તેથી શુક્રાસ્તમાં કે શુક્રના નિર્બળપણામાં દીક્ષા દેવી શુભકારક છે.

વળી શુકલપક્ષ હોય તો જન્મ રાશિથી ૨-૫-૯ મા સ્થાને રહેલ ચન્દ્ર પણ શુભ છે. **પૂર્ણભદ્ર** કહે છે કે—૮ મે સ્થાને રહેલ શુક્ર શુભ નથી. કેટલાક આચાર્યો તો કહે છે કે—ઇષ્ટકાળનો સ્પષ્ટ રાહુ પણ જન્મ રાશિથી ૩-૬-૭-૧૦-૧૧ ભુવને હોય તો શુભ છે.

તથા મેષ વિગેરે બાર રાશવાળાને અનુક્રમે ૧-૫-૯-૨-૬-૧૦-૩-૭-૪-૮-૧૧ અને ૧૨ મો ચન્દ્ર ઘાતચન્દ્ર કહેવાય છે, તેનો દરેક કાર્યમાં ત્યાગ કરવો.

" त्रिषष्ठदशमे चैवै-कादशमे विशेषतः ।

शरीरे पुष्टिकर्ता च, शनिः प्रोक्तो न संशयः ॥ १ ॥"

અર્થ—" જન્મરાશિથી ૩-૬-૧૦ અને ૧૧મે સ્થાને રહેલ શનિ શરીરને પુષ્ટ કરે છે, તેમાં સંશય નથી ॥ ૧ ॥ "

જન્મરાશિથી ૫-૭-૯ સ્થાને રહેલ શનિ મધ્યમ છે, અને જન્મરાશિથી ૧-૨-૪-૮ અને ૧૨ મા સ્થાને રહેલ શનિ દુષ્ટ છે.

શનિ એક રાશિમાં ૨॥ વરસ રહે છે, તેથી જ્યારે જન્મરાશિથી ૧-૨-૪-૮ કે ૧૨ મી રાશિમાં શનિ હોય ત્યારે **પનોતી** બેઠી કહેવાય છે. તેમાં જન્મરાશિથી ૧૨-૧ અને ૨ ભુવનમાં શનિ ફરે છે ત્યારે ૭॥ વરસ જાય છે, તે સાડસાત (સાર્ધસપ્ત, હાડહતી) વર્ષની પનોતી એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

જે દિવસે શનિની પનોતી બેસે તે દિવસે જન્મરાશિથી ૧-૬-૧૧ સ્થાને ચન્દ્ર હોય તો **સોનાને** પાયે, ૨-૫-૯ સ્થાને ચન્દ્ર હોય તો રૂપાને પાયે, ૩-૭-૧૦ મે સ્થાને ચન્દ્ર હોય તો ત્રાંબાને પાયે, અને ૪-૮-૧૨ મે સ્થાને ચન્દ્ર હોય તો લોઢાને પાયે પનોતી બેઠેલી જાણવી. આ રીતે લોઢાને અને સોનાને પાયે બેઠેલી પનોતી દુઃખકારક છે.

જન્મના રાશિગોચરની પેઠે જન્મના નક્ષત્રગોચરની શુદ્ધિ પણ જરૂરી છે, તેમાં શનિની ગોચરશુદ્ધિ માટે ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—તાત્કાલિક શનિનક્ષત્રથી જન્મનક્ષત્ર સુધી

સૂર્યાદિ ગ્રહમાં હરકોઇ ગ્રહ નિર્બળ, પ્રતિકૂળ, કે નેષ્ટ હોય તો અનુક્રમે—પદ્મપ્રભસ્વામી, ચન્દ્રપ્રભસ્વામી, વાસુપૂજ્યસ્વામી, વિમલનાથ, આદિનાથ, સુવિધિનાથ, મુનિસુવ્રતસ્વામી, નેમિનાથ, અને પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પરિકર (પરઘર.) વાળી પ્રતિમાની પૂજા કરવાથી શાંતિ થાય છે.*

વેધ વિના કાર્ય કરનાર મનુષ્ય પાછો પડે છે, માટે ગોચરશુદ્ધિ કર્યા પછી દરેક ગ્રહોની વેધથી થયેલ અશુદ્ધિ અને વામવેધથી થયેલ શુદ્ધિ તપાસવી. ગોચરથી શુભ થયેલો હરકોઈ ગ્રહ વેધકસ્થાનમાં રહેલ ગ્રહવડે વિંધાયાથી અશુભ થાય છે, અને ગોચર વડે દુષ્ટ થયેલ ગ્રહ વેધ્યસ્થાનમાં રહેલ ગ્રહથી વામવેધે વીંધાયાથી શુભ થાય છે, તથા દુષ્ટગ્રહ પણ સૌમ્ય થાય છે.

ગ્રહોના શુભસ્થાનો અને વેધક સ્થાનો આ પ્રમાણે છે—

રવિનું શુભસ્થાન ૩–૬–૧૦–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધક સ્થાન ૯–૧૨–૪–૫ છે.

ચન્દ્રનું શુભસ્થાન ૧–૩–૬–૭–૧૦–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધકસ્થાન ૫–૯–૧૨–૨–૪–૮ છે.

મંગળનું શુભસ્થાન ૩–૬–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધક સ્થાન ૧૨–૪–૯ છે,

બુધનું શુભસ્થાન ૨–૪–૬–૮–૧૦–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધકસ્થાન ૫–૩–૯–૧–૮–૧૨ છે.

ગુરૂનું શુભસ્થાન ૨–૫–૭–૯–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધકસ્થાન ૧૨–૪–૩–૧૦–૮ છે.

શુક્રનું શુભસ્થાન ૧–૨–૩–૪–૫–૮–૯–૧૧–૧૨ છે, અને અનુક્રમે વેધકસ્થાન ૮–૭–૧–૧૦–૯–૫–૧૧–૩–૬ છે.

---

* પરિકરવાળી પ્રતિમાના આસનમાં નવગ્રહનાચિન્હો હોય છે તો તેની પૂજા કરવી, પણ તેન મળે તોપછી પરિકરથી રહિત પ્રતિમાની પૂજા કરવી.

હવે ગ્રહોનું બળાબળ કહીએ છીએ—

પૂર્વદિશાનો પતિ સૂર્ય છે. ત્યાર પછીની-અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાનનાં અધિપતિ અનુક્રમે-શુક્ર, મંગળ, રાહુ, શનિ, ચન્દ્ર, બુધ અને ગુરૂ છે. તથા બ્રાહ્મણ વર્ણના સ્વામી ગુરૂ અને શુક્ર છે, ક્ષત્રિય વર્ણના સ્વામી રવિ અને મંગળ છે, વૈશ્ય વર્ણનો સ્વામી ચન્દ્ર છે, શૂદ્રોનો સ્વામી બુધ છે, અને સૂત્રધાર વિગેરે સંકર જાતિનો સ્વામી શનિ છે.

લગ્નભુવનમાં બારમું, પહેલું અને બીજું સ્થાન પૂર્વદિશામાં છે, તેમાં ગુરૂ અને બુધ બળવાન્ છે. ત્રીજું ચોથું અને પાંચમું ભુવન ઉત્તરદિશામાં છે, તેમાં શુક્ર અને ચન્દ્ર બળવાન્ છે. છઠું, સાતમું અને આઠમું ભુવન પશ્ચિમ દિશામાં છે, તેમાં શનિ બળવાન્ છે. તથા નવમું, દસમું અને અગ્યારમું ભુવન દક્ષિણ દિશામાં છે. તેમાં રવિ અને મંગળ બળવાન્ છે.

ચન્દ્રથી ઉપચય સ્થાનમાં રહેલ ગ્રહોની ચન્દ્ર સાથે **તાન** સંજ્ઞા થાય છે, તથા પરસ્પર એક-બીજાથી ઉપચય સ્થાનમાં રહેલ ગ્રહોની **તાન** સંજ્ઞા થાય છે. આ તાન સંજ્ઞાવાળા ગ્રહો એક બીજાના કાર્યને વિસ્તારે છે.

કેન્દ્રમાં રહેલા સ્વગૃહી ઉચ્ચસ્થ અને ત્રિકોણસ્થ ગ્રહો પરસ્પર કારક હોય છે, જેમાંનો દસમા ભુવનમાં રહેલ ગ્રહ **આતકારક** હોય છે. ચન્દ્રની દ્રષ્ટિથી આ કારક ગ્રહો વિશેષ બળવાન્ છે. આ સિવાય બીજી રીતે પણ કારક ગ્રહો હોય છે. **ઉદયપ્રભસુરિ** કહે છે કે—જન્મપતિ અથવા લગ્નપતિ ક્રૂર હોય, લગ્નમાં હોય, પણ જો તાન કે કારક હોય તો શુભ છે. આ સિવાયનો સૌમ્યગ્રહ પણ અશુભ છે. બીજો કહ્યું છે કે—

" शुभराशौ शुभांशे वा, कारके धनवान् भवेत् !
सदंशके शुभे केन्द्रे, राजा नूनं प्रजायते ॥ १ ॥

" स्वे–मित्रेनीचगो वक्रैः, स्वराश्यस्ताऽरिवर्गगः ।
लग्नाद् द्वादशगः षष्ठः, क्रूरैर्युक्तोऽथ वीक्षितः ॥ १ ॥
याम्यो राह्वास्य-पुच्छस्थो, बालो वृद्धोऽस्तगो जितः ।
मुथुशिले मूर्शरिफे, पापैरित्यबलो ग्रहः ॥ २ ॥

અર્થ—" સ્વનીચ સ્થાનમાં રહેલો, મિત્રના નીચ સ્થાનમાં રહેલો, વકી, પોતાના ઘરથી સાતમા સ્થાનમાં રહેલો, શત્રુના છ વર્ગમાં રહેલો, બારમે ભુવને રહેલો, છઠ્ઠે સ્થાને રહેલો, ક્રૂર ગ્રહોથી જોડાયેલો ક્રૂર ગ્રહોથી જોયેલો ॥ ૧ ॥ દક્ષિણાયનમાં રહેલો, રાહુના મુખ નક્ષત્રમાં રહેલો, રાહુના નક્ષત્રથી પંદરમાં નક્ષત્રમાં રહેલો, બાલ ગ્રહ, વૃદ્ધ ગ્રહ, અસ્ત પામેલો ગ્રહ, યુદ્ધમાં જીતાયેલો તથા શીઘ્ર ગતિવાળા ક્રૂર ગ્રહથી થયેલ મુથુશિલ અને મૂશરિફ યોગવાળો ગ્રહ નિર્બળ છે. ॥ ૨ ॥ (आ० ४–४७)

આ ઉપરથી એટલું પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે—પોતાના કે મિત્રના નીચ નવાંશમાં રહેલો ગ્રહ, અધિ શત્રુના છ વર્ગમાં રહેલો ગ્રહ, અલ્પ બિંબવાળો, રૂક્ષ બિંબવાળો, કાંતિ રહિત, યુદ્ધમાં દક્ષિણગામી, અને ઉત્તર ગામી શુક્ર પણ નિર્બળ છે, આપોક્લિમમાં રહેલા ગ્રહો નિર્બળ છે, અને પણ ફરમાં રહેલા ગ્રહો મધ્યમ બલી છે. લલ્લે દેખાડેલી અગ્યાર અવસ્થાવાળા ગ્રહો પૈકીના વિકલ, ખલ, પીડીત અને દીન ગ્રહ નિર્બળ છે.

દૈવજ્ઞવલ્લભ કહે છે કે—સૌમ્યદૃષ્ટ અશુભ ગ્રહ તથા શત્રુદૃષ્ટ કે ક્રૂરદૃષ્ટ સૌમ્ય ગ્રહ પણ નિષ્ફળ છે.
ગ્રહોનું બળ વીશ પ્રકારે છે

" स्वे-मित्रे- क्षोच्चे-मार्गस्थे–स्वं-मित्रवर्गगो-दितः ।
जयी चोत्तरचारी च, सुहृत्-सौम्यैर्विलोकितः ॥ १ ॥
त्रिकोणे-ऽऽर्ययगतो लग्नाद्, हर्षी वर्गोत्तमांशगः ।
मुथुशिले मूर्शरिफे, यदि सौम्यैर्ग्रहैः सह ॥ २ ॥

[illegible]

પણ પાકશ્રીમાં તો મૂળ ત્રિકોણ અને વક્ર ગતિનું સમાન ફળ દેખાડેલ છે. અને નરપતિજયચર્યામાં કહે છે કે—સૌમ્ય ગ્રહો વક્રી થાય તો અતિશુભ છે, તથા ક્રૂર ગ્રહો વક્રી થાય તો અધિક ક્રૂર છે.

ગ્રહોના નૈઃસર્ગિક બળ માટે કહ્યું છે કે—

" मन्दारसौम्यवाक्पति–सितचन्द्रार्को यथोत्तरं बलिनः ।
नैःसर्गिकबलमेतद्, बलसाम्ये स्यादधिकचिन्ता ॥ १ ॥"

અર્થ—" શનિ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, ચંદ્ર અને સૂર્ય ઉત્તરોત્તરપણે અધિક બળવાળા છે; આ નૈઃસર્ગિક બળ છે, તેનો વિચાર બલ સામ્યતામાં આવશ્યક છે ॥ ૧ ॥

પૂર્ણભદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" लग्नस्याद्यन्तमध्येषु, बलं पूर्णाल्पमध्यमम् । "

અર્થ—" લગ્નના આદિ અંત અને મધ્યમમાં અનુક્રમે પૂર્ણ અલ્પ અને મધ્યમબળ છે." લલ્લ કહે છે કે—

" लग्नफलं त्वंशके स्पष्टम् "

અર્થ—" લગ્નનું ફળ અંશમાં સ્પષ્ટ છે, એટલે લગ્નથી નવાંશ અધિક બળવાન્ છે. "

ગ્રહોનું એક પાદ દૃષ્ટિથી પાંચ વસા, બે પાદ દૃષ્ટિથી દસ વસા, ત્રણ પાદ દૃષ્ટિથી પંદર વસા, અને સંપૂર્ણ દૃષ્ટિથી વીશ વસા ફળ છે. મુહૂર્તસારમાં કહ્યું કે—

" वर्ष-मास-द्यु-होरेशां–वृद्धिः पञ्चोत्तरा फले । "

અર્થ—" વર્ષેશ, માસેશ, દિનેશ અને હોરેશ ગ્રહથી ફળમાં પાંચ પાંચ વસાની વૃદ્ધિ થાય છે, એટલે વર્ષેશ પાંચ વસા માસેશ દસ વસા, દિનેશ પંદર વસા અને હોરેશ વીશ વસા ફળ આપે છે. તથા ત્રૈલોક્ય પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" रूपा २० पं १० पाद ५ वीर्याः स्युः केन्द्रादिस्था नभश्चराः ।"

અર્થ—" આપોક્લિમમાં રહેલા ગ્રહો પાંચ વસા, પણ

" सर्वत्राऽमृतरश्मे-र्बलं प्रकल्प्यान्यखेटजं पश्चात् ।
चिन्त्यं, यतः शशाङ्के, बलिनि समस्ता ग्रहाः सबलाः ॥१॥"

અર્થ—"પ્રથમ સર્વત્ર ચન્દ્રનું બળ કલ્પીને પછી બીજા ગ્રહોનું બળ ચિંતવવું; કેમકે-ચન્દ્ર બળવાન્ હોય તો સર્વ ગ્રહો બળવાન્ હોય છે. ॥૧॥"

શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" सौम्य-वाक्पति-शुक्राणां, य एकोऽपि बलोत्कटः ।
क्रूरैरयुक्तः केन्द्रस्थः, सद्योऽरिष्टं पिनष्टि सः ॥ १ ॥"

અર્થ—"બુધ ગુરૂ અને શુક્ર પૈકીનો હરકોઇ એક ગ્રહ બળવાન્ હોય, ક્રૂર ગ્રહ તેની સાથે ન રહેલો હોય, અને પોતે કેન્દ્રમાં હોય તો તાત્કાલિક દુષ્ટ યોગનો નાશ કરે છે. ॥ ૧ ॥" (૯-૨૪)

" बलिष्ठः स्वोच्चगो दोषा-नशीतिं शीतरश्मिजः ।
वाक्पतिस्तु शतं हन्ति, सहस्रं चाऽसुरार्चितः ॥ २ ॥"

અર્થ—"બળવાન્ અને ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેલો બુધ એંશી દોષોને, ગુરૂ સો દોષોને; અને શુક્ર હજાર દોષોને હણે છે. ॥ ૨ ॥"

" बुधो विनाऽर्केण चतुष्टयेषु, स्थितः शतं हन्ति विलग्नदोषान् ।
शुक्रः सहस्रं विमनोभवेषु, सर्वत्र गीर्वाणगुरुस्तु लक्षम् ॥३॥"

અર્થ—"સૂર્ય સાથે નહીં રહેલો અને ચાર કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલો બુધ લગ્નના સો દોષોને, સૂર્ય સાથે નહીં રહેલો અને સાતમા ભુવન સિવાયના ત્રણ કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલો શુક્ર હજાર દોષોને, તથા સૂર્ય વિનાનો અને ચાર કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલો ગુરૂ લાખ દોષોને હણે છે. ॥ ૩ ॥"

વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કેઃ—

" त्रिकोण-केन्द्रगा वाऽपि, भङ्गं दोषस्य कुर्वते ।
वक्र-नीचा-ऽरिगा वाऽपि, ज्ञ-जीव-भृगवः शुभाः ॥१॥"

અર્થ—"બુધ ગુરૂ અને શુક્ર ત્રિકોણ કે કેન્દ્રમાં હોય

આ રેખા લાવવા માટે એવી રીત છે કે—પ્રથમ જન્મ કુંડળીને સ્થાપન કરી લગ્નાદિથી તાત્કાલિક સૂર્યને આશ્રીને જેટલા સ્થાનમાં રેખા પડતી હોય તેટલા સ્થાનમાં સીધી રેખા મૂકવી, અને બાકીના સ્થાનમાં ૦ મૂકવી. આ રીતે જન્મકુંડળીમાં સૂર્યની કુલ રેખા ૪૮ થાય છે. એજ પ્રમાણે જન્મકુંડળીને જુદી જુદી સ્થાપી દરેક ગ્રહોની રેખા લાવવી તે જન્મકુંડળીમાં રવિ આદિ ગ્રહોના ૪૮–૪૯–૪૦–૫૮–૫૬–૫૨ અને ૫૯ રેખાઓ થાય છે, તથા રાહુની રેખા લાવીએ તો ૪૩ રેખા થાય છે.

હવે રેખાવાળી પોતપોતાની કુંડલીમાં તાત્કાલિક સૂર્યાદિ ગ્રહો સ્થાપવા, તે સ્થાનમાં જેટલી રેખા આવે તે તે ગ્રહોની શુભ રેખા જાણવી. આ રીતે પ્રત્યેક ગ્રહની વધારેમાં વધારે આઠ રેખા આવે છે. દરેક ગ્રહની એકથી આઠ રેખાના ફળ માટે **નારચન્દ્ર ટીપ્પણમાં** કહ્યું છે કે—

" कष्टं स्यादेक रेखायां, द्वाभ्यामर्थक्षयो भवेत् ।
त्रिभिः क्लेशं विजानीयात्, चतुर्भिः समता मता ॥१॥
पञ्चभिश्चित्तसौख्यं स्यात्, षड्भिरर्थागमो भवेत् ।
सप्तभिः परमानन्द–श्चाऽष्टभिः परमं पदम् ॥ २ ॥ "

અર્થ—"એક ગ્રહની એક રેખા હોય તો કષ્ટ, બે રેખા હોય તો ધનહાનિ, ત્રણરેખા હોય તો કલેશ. ચાર રેખા હોય તો સમાનતા, ॥ ૧ ॥ પાંચ રેખા હોય તો ચિત્તનું સુખ, છ રેખા હોય તો ધન પ્રાપ્તિ, સાત રેખા હોય તો પરમાનંદ, અને આઠ રેખા હોય તો પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે ॥ ૨ ॥"

આ રીતે ચાર રેખાથી મધ્યમ, ઓછી રેખાથી હીન, અને અધિક રેખાથી અધિક ફળ કહેલ છે. જો અષ્ટવર્ગનું શેષ બળ હોય તો ગોચરફળ નિષ્ફળ થાય છે. ॥ ૩ ॥ અર્થાત્ —ઘણી રેખાઓ હોય તો અશુભગોચર ગ્રહ પણ શુભ થાય

ગ્રહ રેખા ચક્ર, રેખા પ્રદ ગ્રહ કોષ્ટક.

•	લગ્ન	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
રવિ	૩-૪-૬-૧૦-૧૧-૧૨	૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧	૩-૬-૧૦-૧૧	૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧	૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧-૧૨	૩-૫-૯-૧૧	૬-૭-૮	૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧
સોમ	૩-૬-૧૦-૧૧	૩-૬-૮-૧૦-૧૧	૧-૩—૬-૧૦-૧૧	૨-૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧	૧-૩-૪-૫-૭-૮-૧૦-૧૧	૧-૪-૭-૮-૧૦-૧૧-૧૨	૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧	૩-૫-૬
મંગળ	૧-૩-૬-૧૦-૧૧	૩-૫-૬-૧૦-૧૧	૩-૬-૧૦-૧૧	૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૧	૩-૫-૬-૧૧	૬-૧૦-૧૧-૧૨	૬-૮-૧૧-૧૨	૧-૪-૭-૮-૯-૧૦-૧૧
બુધ	૧-૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧	૫-૬-૯-૧૧-૧૨	૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧	૬-૧૨ સિવાય	૧-૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧-૧૨	૬-૮-૧૧-૧૨	૧ થી ૫-૮-૯-૧૧	૬-૧૨ સિવાય

રેખાના ફળ માટે **નારચન્દ્ર ટીપ્પન**માં કહ્યું છે કે—તાત્કાલિક સર્વ ગ્રહની સત્તરથી એકત્રીશ રેખા આવે તો—અનુક્રમે ૧૭ નાશ, ૧૮ ધનક્ષય, ૧૯ બંધુપીડા, ૨૦ કજીયો, ૨૧ મનોવ્યાધિ ૨૨ દીનતા, ૨૩ ત્રણ વર્ગની હાનિ, ૨૪ ઓચિંતો દ્રવ્યનાશ, ૨૫ સર્વથા દ્રવ્યક્ષય, ૨૬ કલેશ, ૨૭ સમતા, ૨૮ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ, ૨૯ સન્માન, ૩૦ અતિ સન્માન, અને ૩૧ દ્રવ્ય-સુખની વૃદ્ધિનું ફળ મળે છે.

કાર્યસિદ્ધિમાં **ગ્રહયોગની** પણ અતિ આવશ્યકતા છે. **દૈવજ્ઞ વલ્લભ**માં કહ્યું છે કે:—

" तिथि-क्षण-भ-वाराणां, साध्यं योगेन सिध्यति ।
तस्मात् सर्वेषु कार्येषु, ग्रहयोगान् सुचिन्तयेत् ॥ १॥ "

અર્થ—" તિથિ, મુહૂર્ત, નક્ષત્ર, અને વારના કાર્યો યોગ વડે સિદ્ધ થાય છે; માટે સર્વ કાર્યના ગ્રહયોગોનો વિચાર કરવો. ॥ ૧ ॥ "

તે ગ્રહયોગો નીચે પ્રમાણે છે, **ઉદયપ્રભસૂર** કહે છે કે—

" **१** लाभेऽर्कारी शुभा धर्मे, श्रीवत्सो यचरौ शनिः ।
२ अर्धेन्दुर्विक्रमे मन्दो, रविर्लाभे रिपौ कुजः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" અગ્યારમા ભુવનમાં રવિ અને મંગળ હોય, નવમા ભુવનમાં સૌમ્યગ્રહો હોય, અને છઠ્ઠા સ્થાનમાં શનિ હોય, તો **શ્રીવત્સ** યોગ થાય છે (૧) ત્રીજા સ્થાનમાં શનિ હોય, અગ્યારમા ભુવનમાં રવિ હોય, અને છઠ્ઠા સ્થાનમાં મંગળ હોય, તો **અર્ધેન્દુ** યોગ થાય છે (૨) આ બન્ને યોગો અતિ શુભ છે ॥ ૧ ॥ "

" ३ छत्रः शुभैर्मेर्बन्धु-धर्मकर्मस्थितैर्भवेत् ।
४ ध्वजः सौम्यै विलग्नस्थैः, क्रूरैश्च निधनाश्रितैः ॥२॥ "

ચોથા સ્થાનના મંગળને બદલે પહેલા સ્થાનમાં સૂર્ય હોય તો **મુશલ યોગ** કહેલો છે. (૯). ભાવકુંડળીના પૂર્વાર્ધ ચક્રમાં ઇષ્ટ નવાંશવાળા દસમાંથી ચોથા ભુવન સુધીમાં પ્રથમ ચન્દ્ર હોય, અને પછીના સ્થાનોમાં એકાંતરે પાપગ્રહો અને સૌમ્ય ગ્રહો હોય તો **ચક્રયોગ** થાય છે. (૧૦) ॥ ૫ ॥ પાંચમા સ્થાનમાં મંગળ, બીજા સ્થાનમાં શનિ, આઠમા સ્થાનમાં ચન્દ્ર, અને બારમા સ્થાનમાં સૂર્ય હોય, તો **કૂર્મયોગ** થાય છે. **રત્નમાલાના** મત પ્રમાણે બીજા સ્થાનમાં શુક્ર, છઠા સ્થાનમાં શનિ, આઠમા સ્થાનમાં ચંન્દ્ર, અને બારમા સ્થાનમાં સૂર્ય હોય, તો **કૂર્મયોગ** થાય છે, (૧૧). તથા કેન્દ્રમાં પાપગ્રહો રહ્યા હોય તો **વાપીયોગ** થાય છે. (૧૨). આ પ્રમાણે બાર યોગો છે ॥ ૬ ॥ જેમાં છેલ્લા છ યોગો અતિ દુષ્ટ છે."

"૧૩-૧૯ आनन्द-जीव-नन्दन-जीमूत-जय-स्थिरा-ऽमृता योगाः
ज्ञ-गुरु-सितैः प्रत्येकं, द्विकत्रिकैश्चापि लग्न गतैः ॥ ७ ॥
योगा यथार्थनामानः, सर्वेपूत्तमकर्मसु ।
ऐश्वर्य-राज्य-साम्राज्य-विधातारः क्रमादमी ॥ ८ ॥."

અર્થ—"બુધ ગુરૂ અને શુક્ર ગ્રહોમાંથી હરકોઈ એક બે કે ત્રણ ગ્રહ લગ્નમાં હોય તો આનન્દ, જીવ, નન્દન, જીમૂત, જય, સ્થિર, અને અમૃત યોગો થાય છે. અર્થાત્–લગ્નમાં બુધ હોય તો આનંદ, ગુરૂ હોય તો જીવ, શુક્ર હોય તો નન્દન, બુધ અને ગુરૂ હોય તો જીમૂત, બુધ અને શુક્ર હોય તો જય ગુરૂ અને શુક્ર હોય તો **સ્થિર** તથા બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર હોય તો અમૃતયોગ થાય છે. (૧૩ થી ૧૯) ॥૭॥ આ યોગો સર્વ ઉત્તમ કાર્યમાં યથાર્થ નામવાળા છે, તથા અનુક્રમે ઐશ્વર્ય રાજ્ય અને સામ્રાજ્યને કરનારા છે. અર્થાત્ એકેક ગ્રહવાળા યોગો ઐશ્વર્ય કરે છે, બબ્બે ગ્રહવાળા યોગો રાજ્ય આપે છે, અને ત્રણ ગ્રહવાળો યોગ ચક્રવર્તીની પદવી કે સૂરિપદ આપે છે ॥ ૮ ॥"

અર્થ—" ચન્દ્ર વિનાના ચાર પાંચ કે છ ગ્રહોની દૃષ્ટિવાળાં લગ્ન કે ચન્દ્ર વર્ગોત્તમ નવાંશમાં હોય તો બાવીશ રાજયોગો થાય છે. ॥ ૧ ॥"

તે બાવીશ રાજયોગો આ પ્રમાણે છે—લગ્ન ઉપર ચંદ્ર સિવાયના છ ગ્રહોમાંથી હરકોઈ ચાર ગ્રહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો ચૌદ ભેદ થાય છે, હરકોઇ પાંચ ગ્રહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો સાત ભેદ થાય છે, અને છએ ગ્રહોની એક સાથે દૃષ્ટિ પડતી હોય તો એક ભેદ થાય છે. આ પ્રમાણે સર્વ ભેદો મેળવતાં વર્ગોત્તમ લગ્નને આશ્રીને બાવીશ રાજયોગો થાય છે. આ યોગોમાં કઇ રાશિનું કયું લગ્ન હોવું જોઇએ? એવો કાંઇ નિયમ નથી, તેથી હરકોઇ રાશિના વર્ગોત્તમાંશમાં લગ્ન હોય તો **રાજયોગ** થાય છે. આજ રીતે હરકોઇ રાશિમાં વર્ગોત્તમમાં રહેલો ચન્દ્ર હોય, અને તેને ચાર પાંચ કે છ ગ્રહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો પણ બાવીશ **રાજયોગો** થાય છે.

" वक्रा-ऽर्कजा-ऽर्क-गुरुभिः सकलै स्त्रिभिश्च,
स्वोच्चेषु षोडश नृपाः कथितैकलग्ने ।
द्वयेकाश्रितेषु च तथैकतमे विलग्ने,
स्वक्षेत्रगे शशिनि षोडश भूमिपाः स्युः ॥ १ ॥"

અર્થ—" મંગળ શનિ સૂર્ય અને ગુરૂ, એ ચાર ગ્રહો કે તેમાંના હરકોઈ ત્રણ ગ્રહો ઉચ્ચ સ્થાનમાં હોય, અને તેમાંનો એક ગ્રહ લગ્નમાં હોય, તો સોળ **રાજયોગ** થાય છે. વળી ચન્દ્ર પોતાના ઘરમાં, અને તે ચાર ગ્રહો પૈકીના હરકોઇ બે ગ્રહો કે એક ગ્રહ ઉચ્ચ સ્થાનમાં હોય, અને ચારમાંનો એક ગ્રહ લગ્નમાં હોય, તો પણ સોળ રાજયોગ થાય છે. ॥ ૧ ॥"

આ રીતે કુલ બત્રીશ **રાજયોગ** થાય છે. આ દરેક શ્રેષ્ઠ રાજયોગો છે, તે સિવાય બીજા શ્રેષ્ઠ તથા મધ્યમ રાજયોગો પણ થાય છે. (જુઓ લગ્ન ભુવન ચક્ર.)

ભુજ યોગ	સૌમ્ય	૦	૦	૦	૦	૦	૦	ક્રૂર	૦	૦	૦	૦
ગજ યોગ	બુધ	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	ગુરુ	૦	(શનિ)	શુક્ર
હર્ષ યોગ	કન્યા	૦	ચંદ્ર	૦	શુ૦ ગુ૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
મનુષ્ય યોગ	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	સૌમ્ય	૦	૦	૦	પાપ
કુઠાર યોગ	૦	૦	૦	(બુધ)	૦	શુક્ર	૦	૦	સૂર્ય	૦	૦	શનિ
મૂશળ યોગ	(સૂર્ય)	૦	૦	મંગળ	૦	૦	૦	ચન્દ્ર	૦	૦	૦	શનિ
ચક્ર યોગ	પા૦ સૌ૦	પા૦ સૌ૦	પા૦ સૌ૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	ચં૦	પા૦ સૌ૦	પા૦ સૌ૦
કૂર્મ યોગ	૦	શનિ	૦	૦	મંગળ	૦	૦	ચન્દ્ર	૦	૯	૦	રવિ
વાપી યોગ	પાપ	૦	૦	પાપ	૦	૦	પાપ	૦	૦	પાપ	૦	૦
મર્મ યોગ	ક્રૂર	૦	૦	૦	૦	૦	૦	ક્રૂર	૦	૦	૦	[મૃત્યુ કરે]
ક્રૂર યોગ	૦	૦	૦	૦	ક્રૂર	૦	૦	૦	ક્રૂર	૦	૦	[કુળ હણે]
શલ્ય યોગ	૦	૦	૦	ક્રૂર	૦	૦	૦	૦	૦	ક્રૂર	૦	[નૃપ વૈર]
છિદ્ર યોગ	ક્રૂર	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	[પુત્રનાશ]	ક્રૂર

શુભ છે. ચંદ્ર અશુભ હોવા છતાં શુભ અવસ્થાથી શુભ થાય છે, અને ચંદ્ર શુભ હોવા છતાં અશુભ અવસ્થાથી અશુભ થાય છે. તાત્કાલિક લગ્નના દરેક કાર્યમાં ચંદ્રનું બળ અવશ્ય હોવું જોઇએ.

" लग्नं देहः षट्कवर्गोऽङ्गकानि,
प्राणश्चन्द्रो धातवः खेचरेन्द्राः ।
प्राणे नष्टे देहधात्वङ्गनष्टा,
यत्नेनाऽतश्चन्द्रवीर्यं प्रकल्प्यम् " ॥ १ ॥

અર્થ—" લગ્ન શરીર છે, છ વર્ગ અંગો છે, ચંદ્ર પ્રાણ છે, અને ગ્રહો ધાતુરૂપ છે. તેઓમાંથી પ્રાણનો નાશ થતાં શરીર, ધાતુ અને અવયવોનો નાશ થાય છે, માટે કાળજીથી ખાસ કરીને ચંદ્રનું બળ લેવું. ॥ ૧ ॥ "

લગ્નબળની પેઠે મુહૂર્તના બળમાં પણ ગ્રહગોચર, વાર, હોરા તથા ચંદ્રની અનુકૂલતા જરૂરી છે. તે ચંદ્રનું બળ પંદર પ્રકારે છે, જેમાંથી હરકોઈ બળ અવશ્ય ગ્રહણ કરવાનું છે. ચંદ્રનું પહેલું બળ રાશિ ગોચર છે. ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" लग्ने गुरोर्वरस्याऽप्य, ग्राह्यं चान्द्रबलं बुधैः ।
शिष्य-स्थापक-कन्यानां, जीवे-न्द्व-र्कबलानि च ॥ १ ॥ "

અર્થ—" પંડિતોએ લગ્નમાં ગુરૂ અને વરને ચંદ્રનું બળ જોવું. તથા શિષ્ય, પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર અને કન્યાને ગુરૂ ચંદ્ર અને સૂર્યનું બળ જોવું. ॥ ૧ ॥ "

જન્મરાશિથી ત્રીજે, છઠ્ઠે, દસમે અને અગ્યારમે ભુવને રહેલો સૂર્ય શુભ છે, અને બીજે પાંચમે તથા નવમે ભુવને રહેલો સૂર્ય મધ્યમ છે. વારાહી સંહિતામાં કહ્યું છે કે—જન્માદિ સ્થાનમાં રહેલ સૂર્ય અનુક્રમે-સ્થાનનાશ, ભય, લક્ષ્મી, પરાભવ, દીનતા, શત્રુક્ષય, પ્રયાણ, દેહપીડા, અશાંતિ,

જન્મરાશિ ચક્ર.

સ્થાન.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
સુખપ્રદ સ્થાન	ચંદ્ર શુક્ર	બુ૦ ગુ૦ શુ૦	ર. ચં. મં. બુ. શ. રા.	બુધ શુક્ર	ગુરૂ શુક્ર	ર. ચં. મં. બુ. શ. રા.	ચં૦ ગુ૦	બુ૦ ગુ૦	ગુ૦ શુ૦	ચં૦ બુ૦ ગુ૦	દરેક	શુ૦
શુભ ગતિ		મધ્યમ	શુભ		મધ્ય	શુભ			મધ્યમ	શુભ	શુભ	
શનિ ફળ	સ્થાનનાશ	ભય	લક્ષ્મી	પરાભવ	દીનતા	શત્રુક્ષય	પ્રયાણ	દેહપીડા	અશાંતિ	સિદ્ધિ	ધનાપ્તિ	વ્યય
ભૌમ ગુરૂ		શુભ			શુભ		શુભ		શુભ		શુભ	
ગુરૂ ફળ	રોગ	ધન	ક્લેશ	ખર્ચ	સુખ	ભય	રાજપ્રેમ	ધન	લક્ષ્મી	અપ્રીતિ	લાભ	જ્ઞાતિપીડા
શુભ ચંદ્ર	શુભ	શુ૦ શુ૦	શુભ		શુ૦ શુ૦	શુભ	શુભ		શુ૦ શુ૦	શુભ	શુભ	
ચંદ્ર ફળ	પુષ્ટિ	પીડા	રાજમાન	કલહ	ધનનાશ	ધાન્યાપ્તિ	રાજમાન	પ્રાણભય	કાર્યહાનિ	સિદ્ધિ	વિજય	મૃત્યુ
ગમન ચંદ્ર	માથે	હાથે	માથે	હાથે	માથે	પીઠે	પીઠે	પીઠે	પીઠે	હૃદયે	હૃદયે	પીઠે
ન૦ ચં૦ ફળ	દ્રવ્ય	આશાપૂરી	દ્રવ્ય	આશાપુરી	દ્રવ્ય	નિરાશા	ક્લેશ	નિરાશા	નિરાશ	સુખ	સુખ	ક્લેશ
પ્રવેશ ચંદ્ર	આરોગ્ય	ધનહાનિ	ધનાપ્તિ	સુખપ્ર	પુત્રપ્ર	અગ્નિપ્ર	સ્ત્રીપ્ર	પ્રાણપ્ર	વ્યાધિપ્ર	અર્થદ	ધનદ	ભયદ
વામ ચંદ્ર	ભય	શુભ	ભય	સમ	શુભ	ભય	ભય	સમ	શુભ	શુભ	શુભ	સમ
હાનિ	દુષ્ટ	દુષ્ટ	ઉત્તમ	દુષ્ટ	મધ્ય	ઉત્તમ	મધ્ય	દુષ્ટ	મધ્યમ	ઉત્તમ	ઉત્તમ	દુષ્ટ

શુભ ચંદ્ર પણ કેટલીક રાશિવાળાને **ઘાતચંદ્ર** હોય છે. દરેક રાશીવાળાનું ઘાતચક્ર આ પ્રમાણે છે—

" चन्द्र-भूत-महा नेत्रा, रस-दिग्-वह्नि-सागराः ।
वेदा-ऽष्टक-शिवा-ऽऽदित्या, घातचन्द्राः प्रकीर्तिताः ॥१॥"

અર્થ—મેષાદિબાર રાશિવાળાને પોતાની રાશિથી અનુક્રમે-પહેલો, પાંચમો, નવમો, બીજો, છઠ્ઠો, દસમો, ત્રીજો, સાતમો, ચોથો, આઠમો, અગ્યારમો, અને બારમો, ચન્દ્ર ઘાતચંદ્ર છે ॥ ૧ ॥"

તેથી મેષાદિ રાશિવાળા **પુરૂષોને** અનુક્રમે-મેષ, કન્યા કુંભ, સિંહ, મકર, મિથુન, ધન, વૃષભ, મીન, સિંહ, ધન અને કુંભનો ચંદ્ર કાળચંદ્ર છે. મેષાદિ રાશિવાળી **સ્ત્રીઓને** અનુક્રમે-મેષ, ધન, ધન. મીન, વૃશ્ચિક, વૃશ્ચિક, મીન, મકર, કન્યા, ધન, મિથુન અને કુંભનો ચંદ્ર **ઘાતચંદ્ર** છે. મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે-કાર્તિક, માગશર, અષાડ, પોષ, જેઠ ભાદરવો, મહા, આસો, શ્રાવણ, વૈશાખ, ચૈત્ર, અને ફાલ્ગુન એ **ઘાતમાસ** છે, મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે-નંદા, પૂર્ણ ભદ્રા, ભદ્રા, જયા, પૂર્ણા, રિક્તા, નંદા, જયા, રિકતા, જય અને પૂર્ણા તિથિ **ઘાતતિથિ** છે. મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે-રવિવાર, શનિવાર, ચન્દ્રવાર, બુધવાર, શનિવાર, શનિવાર, ગુરૂવાર, શુક્રવાર, શુક્રવાર, મંગળવાર, ગુરૂવાર; અને શુક્રવાર **ઘાતવારો** છે.

" मघा हस्त-स्वात्यनुराधा, मूल-श्रवण-तारकाः ।
रेवती रोहिणी भरणी—आर्द्रा-ऽश्लेषास्तु घातकाः ॥ १ ॥

અર્થ—" મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે-મઘા, હસ્ત સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, શ્રવણ, શતતારા, રેવતી, રોહિણ ભરણી, આર્દ્રા, અને અશ્લેષા: તે **ઘાતનક્ષત્રો** છે ॥ ૧ ॥

અન્ય ગ્રંથોમાં ધન અને મકર રાશિવાળાને અનુક્રમે ભરણી અને રોહીણી ઘાતનક્ષત્ર કહેલ છે.

રા ગોચર છે. શુભ નવાંશમાં રહેલો
મ અંશમાં રહેલો ચંદ્ર અશુભ છે.

વામવેધ છે.

-ज-रिपु-मन्मथ-खाऽऽयगस्य,
-धन-बन्धु-मृतौ स्थितैश्च ।"

હેલે, ત્રીજે, છઠ્ઠે, સાતમે, દસમે અને

શુભ ચંદ્ર પણ કેટલીક રાશિવાળાને ઘાતચંદ્ર હોય છે. દરેક રાશીવાળાનું ઘાતચક્ર આ પ્રમાણે છે—

" चन्द्र-भूत-ग्रहा नेत्रा, रस-दिग्-वह्नि-नागगाः ।
वेदा-ऽष्टक-शिवा-ऽऽदित्या, घातचन्द्राः प्रकीर्तिताः ॥१॥"

અર્થ—મેષાદિબાર રાશિવાળાને પોતાની રાશિથી અનુક્રમે—પહેલો, પાંચમો, નવમો, બીજો, છઠ્ઠો, દશમો, ત્રીજો, સાતમો, ચોથો, આઠમો, અગ્યારમો, અને બારમો, ચન્દ્ર ઘાતચંદ્ર છે ॥ ૧ ॥"

તેથી મેષાદિ રાશિવાળા **પુરૂષોને** અનુક્રમે—મેષ, કન્યા, કુંભ, સિંહ, મકર, મિથુન, ધન, વૃષભ, મીન, સિંહ, ધન અને કુંભનો ચંદ્ર કાળચંદ્ર છે. મેષાદિ રાશિવાળી **સ્રીઓને** અનુક્રમે—મેષ, ધન, ધન. મીન, વૃશ્ચિક, વૃશ્ચિક, મીન, મકર, કન્યા, ધન, મિથુન અને કુંસનો ચંદ્ર **ઘાતચંદ્ર** છે. મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે—કાર્તિક, માગશર, અષાડ, પોષ, જેઠ, ભાદરવો, મહા, આસો, શ્રાવણ, વૈશાખ, ચૈત્ર, અને ફાલ્ગુન; એ **ઘાતમાસ** છે, મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે—નંદા, પૂર્ણા ભદ્રા, ભદ્રા, જયા, પૂર્ણા, રિક્તા, નંદા, જયા, રિક્તા, જયા અને પૂર્ણા તિથિ **ઘાતતિથિ** છે. મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે—રવિવાર, શનિવાર, ચન્દ્રવાર, બુધવાર, શનિવાર, શનિવાર, ગુરૂવાર, શુક્રવાર, શુક્રવાર, મંગળવાર, ગુરૂવાર; અને શુક્રવાર **ઘાતવારો** છે.

" मघा हस्त-स्वात्यनुराधा, मूल-श्रवण-तारकाः ।
रेवती रोहिणी भरणी–आर्द्रा-ऽश्लेषास्तु घातकाः ॥ १ ॥"

અર્થ—" મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે—મઘા, હસ્ત, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, શ્રવણ, શતતારા, રેવતી, રોહિણી ભરણી, આર્દ્રા, અને અશ્લેષા: તે **ઘાતનક્ષત્રો** છે ॥ . . . . . ,

અન્ય ગ્રંથોમાં ધન અને મકર રાશિવા . . . સુત,

ભરણી અને રોહીણી ઘાતનક્ષત્ર કહેલ છે. . . . મત્યુ,

અર્થ—" શુદિ એકમથી દસ દિવસ ચંદ્ર મધ્યમ બળ વાળો જાણવો, પછીના દસ દિવસ ઉત્તમ બળવાળો જાણવો, અને ત્રીજા દસ દિવસમાં અલ્પ બળવાળો જાણવો ॥ ૧ ॥ "

" हीन–मध्यो–चबलता, तिथिवत्तु हिमद्युतेः । "

અર્થ—ચંદ્રનું હીન બળ, મધ્યમ બળ, અને ઉચ્ચબળ તિથિની પેઠે જાણવું." જેમ શુકલપક્ષનો ચંદ્ર બળવાન્ છે, તેમ શુભ ચંદ્રનું બળ પણ શુકલપક્ષને મળે છે.

" सितपक्षादौ चन्द्रे, शुभे शुभः पक्षकोऽशुभे त्वशुभः ।
बहुले गोचरशुभंदे, न शुभः पक्षोऽशुभे तु शुभः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" જો શુકલપક્ષના પ્રારંભમાં ચંદ્ર શુભ હોય, તો આખું પખવાડીયું શુભ જાણવું, અને અશુભ ચંદ્ર હોય તે અશુભ જાણવું. તથા કૃષ્ણ પક્ષમાં ગોચરથી શુભ ચંદ્ર હોય તો આખું પખવાડીયું અશુભ અને અશુભ ચંદ્ર હોય તો શુભ જાણવું ॥ ૧ ॥ "

ચંદ્રનું સાતમું બળ તારા છે. કૃષ્ણપક્ષમાં ચંદ્રને બદલે તારાનું બળ આવશ્યક છે, તેમાં છઠ્ઠી, ચોથી અને નવમી તારા હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે.

ચંદ્રના આઠબળ મિત્રગ્રહ તથા સૌમ્યગ્રહના યોગથી થાય છે. ચંદ્ર ૮ મિત્રની સાથે હોય, ૯ મિત્રના ઘરમાં હોય, ૧૦ મિત્રના નવાંશમાં હોય, અથવા ૧૧ મિત્રની દૃષ્ટિવાળા સ્થાનમાં હોય, તો બળવાન્ છે. તેમજ ૧૨ સૌમ્યગ્રહના ઘરમાં; ૧૩ અથવા સૌમ્ય-ની સાથે, ૧૪ અથવા સૌમ્યના નવાંશમાં, ૧૫ અથવા સૌમ્ય-ગ્રહની દૃષ્ટિવાળા ભુવનમાં રહેલ ચંદ્ર બળવાન્ છે. મિત્રની પેઠે અધિમિત્રિના યોગથી પણ ચંદ્રબળ મનાય છે.

" अशुभोऽपि शुभश्चन्द्रः, सौम्य मित्रगृहांशके ।
स्थितोऽथवाऽधिमित्रेण, बलिष्टेन विलोकितः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" સૌમ્યગ્રહના કે મિત્રગ્રહના સ્થાનમાં અથવા

અર્થ—" શુદિ એકમથી દસ દિવસ ચંદ્ર મધ્યમ બળવાળો જાણવો, પછીના દસ દિવસ ઉત્તમ બળવાળો જાણવો, અને ત્રીજા દસ દિવસમાં અલ્પ બળવાળો જાણવો ॥ ૧ ॥ "

" हीन–मध्यो–त्तबलता, तिथिवत्तु हिमद्युतेः । "

અર્થ—ચંદ્રનું હીન બળ, મધ્યમ બળ, અને ઉચ્ચબળ તિથિની પેઠે જાણવું." જેમ શુકલપક્ષનો ચંદ્ર બળવાન છે, તેમ શુભ ચંદ્રનું બળ પણ શુકલપક્ષને મળે છે.

" सितपक्षादौ चन्द्रे, शुभे शुभः पक्षकोऽशुभे त्वशुभः ।
बहुले गोचरशुभदे, न शुभः पक्षोऽशुभे तु शुभः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" જો શુકલપક્ષના પ્રારંભમાં ચંદ્ર શુભ હોય, તો આખું પખવાડીયું શુભ જાણવું, અને અશુભ ચંદ્ર હોય તે અશુભ જાણવું. તથા કૃષ્ણ પક્ષમાં ગોચરથી શુભ ચંદ્ર હોય તો આખું પખવાડીયું અશુભ અને અશુભ ચંદ્ર હોય તો શુભ જાણવું ॥ ૧ ॥ "

ચંદ્રનું સાતમું બળ તારા છે. કૃષ્ણપક્ષમાં ચંદ્રને બદલે તારાનું બળ આવશ્યક છે, તેમાં છઠ્ઠી, ચોથી અને નવમી તારા હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે.

ચંદ્રના આઠબળ મિત્રગ્રહ તથા સૌમ્યગ્રહના યોગથી થાય છે. ચંદ્ર ૮ મિત્રની સાથે હોય, ૯ મિત્રના ઘરમાં હોય, ૧૦ મિત્રના નવાંશમાં હોય, અથવા ૧૧ મિત્રની દષ્ટિવાળા સ્થાનમાં હોય, તો બળવાન છે. તેમજ ૧૨ સૌમ્યગ્રહના ઘરમાં; ૧૩ અથવા સૌમ્યની સાથે, ૧૪ અથવા સૌમ્યના નવાંશમાં, ૧૫ અથવા સૌમ્યગ્રહની દષ્ટિવાળા ભુવનમાં રહેલ ચંદ્ર બળવાન છે. મિત્રની પેઠે અધિમિત્રિના યોગથી પણ ચંદ્રબળ મનાય છે.

" अशुभोऽपि शुभश्चन्द्रः, सौम्य मित्रगृहांशके ।
स्थितोऽथवाऽधिमित्रेण, बलिष्ठेन विलोकितः ॥ १ ॥ "

અર્થ " સૌમ્યગ્રહના કે મિત્રગ્રહના સ્થાનમાં .

ધર્મ—	અ	પુ	અ	વિ	અ	ધ		શ
અર્થ—	ભ	પુ	મ	સ્વા	જ્યે	શ્ર		પૂ
કામ—	કૃ	આ	પુ	ચિ	મૂ	અ		ઉ
મોક્ષ—	રો	મૃ	ઉ	હ	પૂ	ઉ		રે

આ ચાર માર્ગમાં રહેલ સૂર્ય અને ચંદ્ર ઉપરથી જે યોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેની સંજ્ઞા પંથારાહુ થાય છે તેનું ફળાફળ નીચે મુજબ છે—

" धर्ममार्गगते सूर्ये, अर्थांशे चन्द्रमा यदि ।
तत्र यातुर्भयं तस्य, दुष्टग्रह स्थितो यदि ॥ १ ॥
धर्ममार्गस्थिते सूर्ये, कामांशे चन्द्रमा यदि ।
विग्रहं दारुणं चैव, चौराकुलसमुद्भवम् ॥ २ ॥
धर्ममार्गगते सूर्ये, मोक्षे चन्द्रगते यदि ।
महालाभो भवेत्तस्य, शुभग्रह स्थितो यदि ॥ ३ ॥
धर्ममार्गगते सूर्ये, चन्द्र तत्रैव संस्थिते ।
संहारं च भवेत्तत्र, भङ्गजातः प्रजायते ॥ ४ ॥ "

અર્થ—" ધર્મમાર્ગમાં સૂર્ય હોય અને અર્થમાર્ગમાં ચંદ્ર હોય તો, તથા દુષ્ટ ગ્રહનો યોગ હોય તો જનારને ભય કરે છે ॥ ૧ ॥ ધર્મમાં સૂર્ય હોય અને કામમાં ચંદ્ર હોય તો વિશાળ યુદ્ધ તથા ચોરનો ભય થાય છે ॥ ૨ ॥ ધર્મમાર્ગમાં સૂર્ય હોય અને મોક્ષમાર્ગનો ચંદ્ર હોય, તથા શુભ ગ્રહનો યોગ હોય તો મહાન્ લાભ થાય છે ॥ ૩ ॥ ધર્મમાર્ગમાં સૂર્ય રહ્યો હોય અને ચન્દ્ર પણ તેજ માર્ગમાં હોય તો સંહાર તથા નાસ ભાગ થાય છે ॥ ૪ ॥ "

" अर्थमार्गगते सूर्ये, चन्द्रे कामांशसंस्थिते ।
सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य, सौ(म्य)म्यग्रह स्थितो यदि ॥ ५ ॥
अर्थमार्गगते सूर्ये, चन्द्रे मोक्षांशसंस्थिते ।
सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य, प्रियं हर्षश्च संभवेत् ॥ ६ ॥

ભવિષ્યનું સત્ય જ્ઞાન થાય છે. આ ચંદ્ર ઉપરથી બે પ્રકારની અનુકૂળતા જોવાય છે, તે માટે કહ્યું છે કે—

" यादृशेन शशाङ्केन, संक्रान्तिर्नीयते रवेः ।
तन्मासि तादृशं प्राहुः, शुभाऽशुभं फलं नृणाम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" સૂર્યની સંક્રાન્તિ જેવા ચંદ્ર વડે થતી હોય, તે માસમાં મનુષ્યોનું તેવું શુભાશુભ ફળ પંડિતોએ કહ્યું છે. ॥ " એટલે—ગોચર તારાબળ કે શુભ અવસ્થાથી ચંદ્ર બળવાન્ હોય ત્યારે સૂર્ય બારમા વિગેરે અશુભ સ્થાનમાં સંક્રમે તોપણ તે શુભ છે. તેમજ શુદિ એકમની શરૂઆત થાય ત્યારે શુભ ચંદ્ર હોય તો તે આખું પખવાડીયું શુભ જાય છે. તથા દરેક શુદિ બીજે ઉદય પામતો ચંદ્ર જુદી જુદી આકૃતિમાં હોય છે. તેમાંથી કઇ આકૃતિ શુભ છે ? અને કઇ આકૃતિ અશુભ છે ? તેનો મેળ સૂર્યની સંક્રાન્તિથી જોવાય છે, આ અનુકૂળતા માટે મૂળ ગ્રન્થકારે ગાથામાં ચંદ્રની આકૃતિઓજ બતાવી છે. એટલે કે—નવીન ઉદય પામતો ચંદ્ર મેષ સંક્રાન્તિમાં દક્ષિણમાં ઉંચો હોય, વૃષ સંક્રાન્તિમાં સમ હોય, મિથુન સંક્રાન્તિમાં ઉત્તર તરફ ઉંચો હોય, કર્ક સંક્રાન્તિમાં હળ સમાન હોય, સિંહ સંક્રાન્તિમાં ધનુષ્ય જેવો વાંકો હોય, અને કન્યા સંક્રાન્તિમાં શૂળ જેવો હોય; તો તે શુભ છે. અને ત્યારપછીની છ સંક્રાન્તિમાં ઉલટા ક્રમેની આકૃતિવાળો હોય, એટલે—નવીન ઉદય પામતો ચંદ્ર સૂર્યની તુલા સંક્રાન્તિમાં શૂળ સમાન, વૃશ્ચિકમાં ધનુષ્ય સમાન, ધનમાં હળ સમાન, મકરમાં ઉત્તર તરફ ઉંચો, કુંભમાં સમાન, અને મીનમાં દક્ષિણ તરફ ઉંચો હોય તો તે શુભ છે. અમુક કાળના ચંદ્રોદયના ફળ માટે નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

" विड्वरं स्यात् समे चन्द्रे, सुभिक्षं चोत्तरोन्नते ।
ईति-राजभयं शूले, दुर्भिक्षं दक्षिणोन्नते ॥ १ ॥
उत्तरे शृङ्गोन्नते वृष्टि–र्दक्षिणे राजविड्वरम् ।
समे महार्घता धान्ये, ज्ञातव्यं चन्द्रमोदये ॥ २

હાર થાય છે. ॥ ૧૨ ॥ "

" मोक्षमार्गगते सूर्ये, चन्द्रो धर्मस्थितो यदि ।
हेमलाभो भवेत्तस्य, सर्वकामः(र्यं) प्रशस्यते ॥ १३ ॥
मोक्षमार्गे गते सूर्ये, वित्तांशे चन्द्रमागते ।
निष्फलं च भवेत् कार्यं, चौर-राज्य-रिपुभयम् ॥ १४ ॥
मोक्षमार्गगते सूर्ये, कामांशे चन्द्रमा यदि ।
सर्वसिद्धिमवाप्नोति, कार्यं विजयवर्धनम् ॥ १५ ॥
मोक्षमार्गगते सूर्ये, चन्द्रे तत्रैव संस्थिते ।
विग्रहं दारुणं चैव, विघ्नं भङ्गो भविष्यति ॥ १६ ॥ "

અર્થ—" મોક્ષમાર્ગમાં સૂર્ય હોય અને ધર્માંશમાં ચંદ્ર હોય તો સોનાનો લાભ થાય છે, તથા સર્વકાર્ય પ્રશંસા પામે છે ॥૧૩॥ મોક્ષમાં સૂર્ય હોય અને ધનમાં ચંદ્ર હોય તો તેમાં કરેલ કાર્ય નિષ્ફળ થાય છે, તથા ચોર, રાજા અને શત્રુનો ભય થાય છે ॥ ૧૪ ॥ મોક્ષ માર્ગમાં સૂર્ય હોય અને કામાંશમાં ચંદ્ર હોય તો કાર્ય સર્વ સિદ્ધિને પામે છે, તથા વિજયની વૃદ્ધિ થાય છે ॥ ૧૫ ॥ મોક્ષ માર્ગમાં સૂર્ય હોય અને ચંદ્ર પણ તેજ માર્ગમાં હોય તો મોટું યુદ્ધ, વિઘ્ન અને કાર્યનો નાશ થાય છે ॥ ૧૬ ॥

જો કે ઉપરોક્ત ફળ સામાન્ય રીતે યાત્રા અને યુદ્ધ માટેનું છે, પણ તેજ રીતે પંથારાહુ દરેક કાર્યમાં ફળ આપે છે. કહ્યું છે કે—

" यात्रा–युद्धे विवाहे च, वाणिज्ये कृषिकर्मणि ।
प्रवेशे सर्वव्यापारे, पन्थाराहुः प्रशस्यते ॥ १७ ॥ "

અર્થ—" યાત્રા, યુદ્ધ, વિવાહ, વ્યાપાર, ખેતી, પ્રવેશ અને સર્વકાર્યમાં પંથારાહુ પ્રશંસાય[1] ॥ ૧૭ ॥ "

---

૧ જે હસ્તલિખિત પ્રતિમાં પંથારાહુની નોંધ હતી તેજ પ્રતિમાં શુભ–

ભવિષ્યનું સત્ય જ્ઞાન થાય છે. આ ચંદ્ર ઉપરથી બે પ્રકારની અનુકૂળતા જોવાય છે, તે માટે કહ્યું છે કે—

" यादृशेन शशाङ्केन, संक्रान्तिर्जायते रवेः ।
तन्मासि तादृशं प्राहुः, शुभाऽशुभं फलं नृणाम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" સૂર્યની સંક્રાન્તિ જેવા ચંદ્ર વડે થતી હોય, તે માસમાં મનુષ્યોનું તેવું શુભાશુભ ફળ પંડિતોએ કહ્યું છે. ॥ " એટલે—ગોચર તારાબળ કે શુભ અવસ્થાથી ચંદ્ર બળવાન્ હોય ત્યારે સૂર્ય બારમા વિગેરે અશુભ સ્થાનમાં સંક્રમે તોપણ તે શુભ છે. તેમજ શુદિ એકમની શરૂઆત થાય ત્યારે શુભ ચંદ્ર હોય તો તે આખું પખવાડીયું શુભ જાય છે. તથા દરેક શુદિ બીજે ઉદય પામતો ચંદ્ર જુદી જુદી આકૃતિમાં હોય છે. તેમાંથી કઇ આકૃતિ શુભ છે ? અને કઇ આકૃતિ અશુભ છે ? તેનો મેળ સૂર્યની સંક્રાન્તિથી જોવાય છે, આ અનુકૂળતા માટે મૂળ ગ્રન્થકારે ગાથામાં ચંદ્રની આકૃતિઓજ બતાવી છે. એટલે કે—નવીન ઉદય પામતો ચંદ્ર મેષ સંક્રાન્તિમાં દક્ષિણમાં ઉંચો હોય, વૃષ સંક્રાન્તિમાં સમ હોય, મિથુન સંક્રાન્તિમાં ઉત્તર તરફ ઉંચો હોય, કર્ક સંક્રાન્તિમાં હળ સમાન હોય, સિંહ સંક્રાન્તિમાં ધનુષ્ય જેવો વાંકો હોય, અને કન્યા સંક્રાન્તિમાં શૂળ જેવો હોય; તો તે શુભ છે. અને ત્યારપછીની છ સંક્રાન્તિમાં ઉલટા ક્રમેની આકૃતિવાળો હોય, એટલે—નવીન ઉદય પામતો ચંદ્ર સૂર્યની તુલા સંક્રાન્તિમાં શૂળ સમાન, વૃશ્ચિકમાં ધનુષ્ય સમાન, ધનમાં હળ સમાન, મકરમાં ઉત્તર તરફ ઉંચો, કુંભમાં સમાન, અને મીનમાં દક્ષિણ તરફ ઉંચો હોય તો તે શુભ છે. અમુક કાળના ચંદ્રોદયના ફળ માટે નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

" विड्वरं स्यात् समे चन्द्रे, सुभिक्षं चोत्तरोन्नते ।
ईति-राममयं शूले, दुर्भिक्षं दक्षिणोन्नते ॥ १ ॥
उत्तरे शृङ्गोन्नते वृष्टि-र्दक्षिणे रामविड्वरम् ।
समे महार्घता यानि, ज्ञातव्यं चन्द्रमोदये ॥ २ ॥

अस्तंगते सकलसस्य समृद्धि वृद्धि;
क्षेमं सुभिक्षमतुलं निशि चार्ध रात्रे ॥ ६ ॥"

અર્થ—"વિષુવતી સંક્રાન્તિ સૂર્યોદય કાળે થાય તો જગતને વિપત્તિ કરે છે, મધ્યાહ્નકાળે થાય તો સકલ ધાન્યનો નાશ કરે છે, સૂર્યાસ્તકાળે થાય તો દરેક વનસ્પતિ અને અન્નને નીપજાવે છે, તથા મધ્યરાત્રે થાય તો અતુલસુખ અને સુભિક્ષ [1]કરે છે ॥ ૬ ॥ (સંક્રાન્તિ ફળ માટે જુઓ પાન–૭૭)

" ग्रहनिर्मुक्ते चन्द्रे, सप्ताहान्तर्यदा प्रचुरवृष्टिः ।
क्षेमंसुभिक्षमतुलं, भूपाः सुस्थाः सुवृष्टिश्च ॥ ७ ॥"

અર્થ—"ચંદ્ર ગ્રહની યુતિથી જુદો પડે, ત્યાર પછી સાત દિવસમાં જો પ્રચુર વૃષ્ટિ થાય તો જગતમાં અતુલ સુખ અને સુભિક્ષ થાય છે, રાજાઓ આનંદિત થાય છે અને વૃષ્ટિ પણ અનુકૂળ થાય છે ॥ ૭ ॥"

---

૧ ચંદ્રનો પ્રસંગ હોવાથી ગ્રહણને માટે પણ નારચંદ્ર ટીપ્પણના પ્રથમ પ્રકીર્ણકમાં કહ્યું છે કે—

" उदयसंस्थं शस्तं, मध्यं द्विपघनक्षयेषु ।
सर्वेष्वशुभं विद्यात, नूनं रवि–चन्द्रयोर्ग्रहणम् ॥ ४०० ॥
इतिग्रहण राहुफलम् ।
पश्यन् ग्रस्तं सौम्यो, घृत–मधु–तैल क्षयाय राज्ञांच ।
भौमः समरविमर्दं, शशिरविक्षोभं तस्कर भयं च ॥ ४०१ ॥
शुक्रः सस्य विनाशं, नाना क्लेशांश्च जनयति धरित्र्याम् ।
रविजः करोत्यवृष्टिं, दुर्भिक्षं संक्षयं च सस्यानाम् ॥ ४०२ ॥
यदशुभमवलोकनाभि—रुक्तं ग्रहमुक्ते ग्रहणे प्रमोक्षणे वा ।
सुरपति गुरुणा विलोकितं तत्, शममुपयाति जलैरिवाऽग्निरिद्धः ॥४०३॥
ग्रहनिर्मुक्ते चन्द्रे० ॥ ४०४ ॥"
इति ग्रहदिनफलम् ।

અહીં દરેક પ્રશ્ન શબ્દ ઉપરથી શ્લોક ચાલુ પ્રાયે રહેલો મહ [illegible] સમજાય છે. પણ જો શ્લો૦ ૪૦૧ માં [illegible] ને બદલે [illegible], એવો પાઠ દોષ તો વધારે [illegible] છે.—

તો તે દિવસોમાં વૃષ્ટિ થાય છે. શ્રવણમાં ક્રૂર ગ્રહ આવે ત્યારે અનાજ મોંઘું થાય છે, બૃહસ્પતિના ઉદયકાળે વૃષ્ટિ થાય છે; પણ કર્કમાં ગુરૂ હોય ત્યારે તુલાનો મંગળ અને મીનનો શનિ હોય તો જગત્ પીડાય છે.

જેઠ શુદિ એકમ, દિવાળી, અને સૂર્યના આર્દ્રા પ્રવેશને દિને સૌમ્યવાર હોય તો શુભ છે, આર્દ્રા પ્રવેશ પણ રાત્રિકાળે થાય તે વધારે શુભ છે. અને તેમાં વૃષલગ્ન તથા બુધનો સંયોગ હોય તો અત્યંત લાભકારક છે.

ચોમાસામાં જે જે દિવસે ચંદ્ર અને મંગળ એક રાશિમાં મળે તે તે દિવસે વૃષ્ટિ થાય છે. ચંદ્ર મંગળ અને ગુરૂ એક રાશિમાં મળે તો બહુ વૃષ્ટિ થાય છે. એક નક્ષત્રમાં રાહુ અને ચંદ્ર મળે તો પણ વૃષ્ટિ થાય છે. સૂર્યની પછીની રાશિમાં શુક્ર હોય, અને તે અરસામાં જેટલો વખત ચંદ્રનો યોગ રહે તેટલો વખત અનાજ સસ્તું થાય છે. ચિત્રા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, કૃત્તિકા, રોહિણી, મઘા, મૃગશીર્ષ, મૂલ, અષાઢા અને વિશાખાની ઉત્તરમાં ચંદ્ર ચાલે તો વર્ષભરમાં સારો વરસાદ થાય છે. શુક્રનું અસ્તમન અને પછી ઉદય એ બન્ને શુક્લપક્ષમાંજ થાય તો અશુભ છે.

આષાઢમાં શુભવારે રોહિણી, અખાત્રીજનું રોહિણી, માગશર (પોષ) અમાસનું મૂલ, શ્રાવણી પૂનમે શ્રવણ, અને કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય તો શુભ છે. જેઠ શુદિ અગ્યારશ બારશ અને તેરશને દિને ચિત્રા, સ્વાતિ કે વિશાખા નક્ષત્ર હોય, તથા વરસાદની તૈયારી દેખાય, તો ચોમાસામાં સારો વરસાદ પડે છે.

જે સાલમાં અગસ્તિનો તારો રાત્રિએ ઉગે તે વર્ષ શુભ જાણવું. મંગળ વક્રી થાય તો તે શુભ છે, મંગળ ચલિત થતાં અવશ્ય વૃષ્ટિ થાય છે, બુધ વક્રી થાય તો જગતમાં મહોદય થાય છે, શુક્ર વક્રી થતાં જગત ચેન કરે છે, અને શનિ વક્રી થતાં જગતમાં રોગ ફેલાય છે. શનિ કે મંગળ-હસ્ત મઘા, રેવતી કે આર્દ્રામાં વક્રી હોય તો પૃથ્વીમાં યુદ્ધ જામે છે.

નક્ષત્રમાંથી નવ–નવના આંતરે રહેલ ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રોની એકેક તારા હોય છે.

(તારા કોષ્ટક)

૧	પુ જન્મ- ૧	અ ૨	મ ૩	પૂ૦ ફા ૪	ઉ૦ ફા૦ ૫	હ ૬	ચિ ૭	સ્વા ૮	વિ ૯
૨	અ કર્મ– ૧૦	જ્યે ૧૧	મૂ ૧૨	પૂ૦ષા. ૧૩	ઉ૦ ષા૦ ૧૪	શ્ર ૧૫	ધ ૧૬	શ ૧૭	પૂ. ભા. ૧૮
૩	ઉભા૦ આધાન ૧૯	રે ૨૦	અ ૨૧	ભ ૨૨	કૃ ૨૩	રો ૨૪	મૃ ૨૫	આ ૨૬	પુ૦ ૨૭
નામ	૧	સંપત ૨	વિપત્ ૩	ક્ષેમા ૪	યામા (પ્રત્યંશા)	સાધના ૬	નિધના મૃતિ	મૈત્રી ૮	પરમ- મૈત્રી

જેમકે—જન્મનક્ષત્ર પુષ્પ હોય તો તેમાં પહેલા નવકની આઠ આઠ નક્ષત્રના આંતરે રહેલી પહેલી, દસમી અને ઓગણીશમી તારાનું નામે અનુક્રમે જન્મ, કર્મ અને આધાન છે, જે પોતપોતાનાં નામે સદૃશ ફળ આપે છે. જન્મનક્ષત્રથી કે નામ નક્ષત્રથી ઇષ્ટ નક્ષત્ર સુધી ગણતાં જે સંખ્યા આવે, તેને નવથી ભાગતાં જે શેષ રહે તેટલામી તારા ઇષ્ટ દિવસે છે. આ રીતે પણ તારા શોધી શકાય છે.

ગુરૂ–શિષ્ય વર–સ્ત્રી રાજા–નોકર ગામ–રહેવાસી વિગેરેમાં પરસ્પરની તારા શોધવી હોય, તો એકના જન્મ નક્ષત્રથી બીજાના જન્મનક્ષત્ર સુધીની સંખ્યાને નવથી ભાગી શેષ રહેલ અંકથી પરસ્પરની તારા શોધી શકાય છે, જે પૈકીની પરસ્પરની ત્રીજી પાંચમી અને સાતમી તારા નેષ્ટ કહી છે. તેમજ સારંગેપણ ઘરધણીની અને ઘરની તારા શોધવામાં આજ નિયમ સ્વીકાર્યો છે

એકસરખા નામથીજ ઓળખાય છે. એટલે સત્યાવીશ નક્ષત્રની નવ તારાઓજ થાય છે. તેમાંથી બીજીથી નવમી તારાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે.

જન્મનક્ષત્રથી ૨-૧૧-૨૦ મું નક્ષત્ર તે બીજી સંપત તારા, ૩-૧૨-૨૧ મું નક્ષત્ર તે ત્રીજી વિપદ્ તારા, ૪-૧૩-૨૨ મું નક્ષત્ર તે ચોથી ક્ષેમા, ૫-૧૪-૨૩ મું નક્ષત્ર તે પાંચમી યામા, ૬-૧૫-૨૪ મું નક્ષત્ર તે છઠ્ઠી સાધના, ૭-૧૬-૨૫ મું નક્ષત્ર તે સાતમી નિર્ધના, ૮-૧૭-૨૬ મું નક્ષત્ર તે આઠમી મૈત્રી, અને ૯-૧૮-૨૭ મું નક્ષત્ર તે નવમી **પરમમૈત્રી** તારા કહેવાય છે.

આ નવ તારાઓમાં જન્મ, આધાન, વિપદ્, યમા અને નિધના તારાઓ દુષ્ટ છે. તે તારામાં ગમન કરવું શ્રેષ્ઠ નથી, તેમજ તે તારા વિષે જેને રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તે કષ્ટે જીવે છે; એટલે-બીજા ગ્રહોની અનુકૂળતા હોય તો લાંબું દુઃખ ભોગવે છે, અને બીજા ગ્રહોની પ્રતિકૂળતા હોય તો રોગી મૃત્યુ પામે છે.

લલ્લ તો કહે છે કે—

" यद्यपि स्याद् बली चन्द्र-स्तारा तथाप्यनिष्टदा । "

અર્થ—" જો ચંદ્ર બળવાન્ હોય તો પણ દુષ્ટ તારાઓ અનિષ્ટ કરે છે. " **ઉદયપ્રભ સૂરિ** કહે છે કે-જન્મ, આધાન, વિપદ્, યમા અને નિધનાના અગ્યાર નક્ષત્રમાં ક્ષૌરકર્મ અને યાત્રાનો ત્યાગ કરવો. અને શુકલપક્ષમાં પણ આ તારાને વિષે રોગ થાય તે રોગી બહુ કલેશ ભોગવે છે કે મૃત્યુ પામે છે, તો પછી કૃષ્ણપક્ષ માટે તો પૂછવુંજ શું ?

આધાન માટે લલ્લ કહે છે કે—

" यात्रा-युद्ध विवाहेषु, जन्मतारा न शोभना ।
शुभान्यशुभकार्येषु, प्रवेशे च विशेषतः ॥ १ ॥ "

અર્થ—જન્મતારા યાત્રા, યુદ્ધ અને વિવાહમાં સારી નથી, પણ બીજાં શુભ કાર્યોમાં શુભ છે, અને પ્રવેશકાર્યમાં

અર્થ—" કૃષ્ણપક્ષમાં ચંદ્ર કરતાં તારા બળવાન્ છે, કારણ કે—સ્વામી વિકલાંગ હોય કે સ્વામી હાજર ન હોય તો તેનું કાર્ય સ્ત્રી કરી શકે છે. ॥ ૧ ॥ " વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" कृष्णस्याऽष्टम्यर्धा-दनन्तरं तारकाबलं योज्यम् ।
प्रतिपत्प्रान्तोत्पन्नं, सन्ध्याकालोदयं यावत् ॥ १ ॥ "

અર્થ—"કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીના અર્ધભાગથી પ્રારંભીને શુદિ એકમના અંતે આવતા સંધ્યાકાળનો ઉદય થાય ત્યાં સુધી તારાનું બળ ગ્રહણ કરવું. ॥ ૧ ॥ ". એટલે બળવાન તારા ચંદ્રનીજ ગરજ સારે છે, કેમકે જો બલિષ્ઠ તારા હોય તો કૃષ્ણપક્ષનો ચંદ્ર પણ બળવાનજ મનાય છે. માત્ર જો શુકલ-પક્ષ હોય તો તારાનું બળ જોવાનું નથી. ॥ ૨૭ ॥

હવે યોગદ્વાર કહે છે—

चउ छठ्ठ नवम दसमं, तेरस वीसं च सूररिक्खाओ।
ससिरिक्खं होइ तया, रवि जोगो असुहसयदलणो २८

અર્થ—સૂર્યના નક્ષત્રથી ચોથું, છઠ્ઠું નવમું, દસમું, તેરમું અને વીશમું ચંદ્ર નક્ષત્ર હોય તો રવિયોગ થાય છે, આ યોગ સેંકડો અશુભનો નાશ કરનાર છે.

વિવેચન—સૂર્યથી ભોગવાતું નક્ષત્ર રવિનક્ષત્ર કહેવાય છે. અને ચંદ્રથી ભોગવાતું નક્ષત્ર દિનનક્ષત્ર કે ચંદ્રનક્ષત્ર કહેવાય છે, તેમાંથી સૂર્યનક્ષત્ર ચંદ્રનક્ષત્ર તિથિ અને વાર પૈકીના બે ત્રણ કે ચારનો સંયોગ થવાથી નવા નવા યોગો તૈયાર થાય છે. આજ રીતે લગ્ન કુંડળીમાં પણ લગ્ન ગ્રહ અને રાશિના સંયોગથી યોગો થાય છે, જે પૂર્વે કહી ગયા છીએ.

ત્રિવિક્રમ કહે છે કે—યોગોમાં દુષ્ટયોગ, સામાન્યયોગ, સુયોગ, સિદ્ધિયોગ, અને અમૃતસિદ્ધિયોગ એ પાંચ વર્ગ છે.

મિત્રની હાનિ ૭. આઠમામાં મૃત્યુ ૮. નવમામાં પૂજાલાભ ૯. ॥ ૨ ॥ દશમામાં લાભસિદ્ધિ ૧૦, અગ્યારમામાં સ્થાનભ્રંશ ૧૧. બારમા નક્ષત્રમાં અતિદુઃખ ૧૨. તેરમામાં સુખ ૧૩. ॥ ૩ ॥ ચૌદમામાં જ્ઞાતિભેદ ૧૪. પંદરમામાં વજ્રપાત ૧૫. સોળમામાં ધનહાનિ ૧૬. સત્તર અઢાર તથા ઓગણીશમામાં ધનહરણ વિગેરે ૧૭–૧૮–૧૯. ॥ ૪ ॥ વીશમા નક્ષત્રમાં હીનવંશવાળાને પણ રાજ્યલાભ, તેમજ શુક્લપક્ષમાં વીશમા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી અતિશય લાભ ૨૦. ॥ ૫ ॥ તથા સૂર્યનક્ષત્રથી એકવીશ બાવીશ ત્રેવીશ ચોવીશ પચ્ચીશ છવ્વીશ અને સત્યાવીશમા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી તીવ્ર દુઃખ વિગેરે ફળ મળે છે એટલે ખીલો માત્ર ઠોકે, તોપણ તે દુઃખી થાય છે, ૨૧–૨૭ ॥ ૬ ॥.

સુર્યનક્ષત્રથી ઇષ્ટ ચંદ્રનક્ષત્ર સુધી થનારા સત્યાવીશ યોગોમાં ચોથા, છઠ્ઠા, નવમા, દસમા, તેરમા અને વીશમા ચંદ્રનક્ષત્રથી થનાર યોગ મહા સિદ્ધિને કરનાર રવિયોગ કહેવાય છે. આ યોગના બળ માટે યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—શુદ્ધ લગ્નના બળ જેવું રવિયોગનું બળ છે. **નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં** કહ્યું છે. કે—સિંહના ભયથી નાસેલા હજારો ગજોની પેઠે રવિયોગથી નાશ પામેલા ગ્રહો આકાશમાં દેખાતા નથી.

આ છએ રવિયોગના ફળ માટે હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યુ છે કે—

" एयाणं फलं कमसो, विउलं सुक्खं ४ जयं च सत्तुणं ६ ।
लाभं च ९ कज्जसिद्धि १०, पुत्तुप्पत्ती अ १३ रज्जं च २० ॥१॥"

અર્થ—" આ છએ રવિયોગોનું ફળ અનુક્રમે—ચોથે વિપુલ સુખ, છઠ્ઠે શત્રુજય, નવમે લાભ, દસમે કાર્ય સિદ્ધિ, તેરમે પુત્રજન્મ, અને વીશમે રાજ્યપ્રાપ્તિ છે. ॥ ૧ ॥ "

બાકીના યોગોમાં કેટલાક દુષ્ટ યોગો છે, અને કેટલાક મધ્ય યોગો છે. તે માટે આરંભસિદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—સૂર્ય નક્ષત્રથી ચંદ્રનું નક્ષત્ર–પહેલું, પાંચમું, સાતમું, આઠમું, અગ્યારમું, પંદરમું અને સોળમું હોય તો મૃત્યુ (પ્રાણહર) યોગ થાય છે. નારચંદ્ર સૂરિ કહે છે કે—

મેળવતાં જે જે આંક આવે તેટલામું ચંદ્રનક્ષત્ર અશુભ છે. જે દરેકનું નામ પાતયોગ થાય છે. (ગાથા ૧૩૫)

અભિજિત્ નક્ષત્ર જુદું ગણતાં સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધીના અઠયાવીશ યોગો થાય છે, તેમાંનો આડલયોગ નેષ્ટ છે. નરપતિ જયચર્યામાં કહ્યું છે કે—

" सूर्यमांद् गणयेन्दोर्भं, सप्तभिर्भागमाहर ।
शून्यं द्वौ वा न शेषौ चे-दाडलो नास्ति निश्चितम् ॥१॥"

અર્થ—" સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધીના આંક ગણી તેને સાતથી ભાગ દેવો, જો શેષમાં શૂન્ય કે બેનો આંક ન રહેતો આડલયોગ નથી એમ સમજવું. આ ઉપરથી એવું સૂચન છે કે–જો શેષમાં બે'કે શૂન્ય રહેતો તે દિવસે આડલયોગ હોય છે ॥૧॥" આ રીતે ગણીએ તો સૂર્યનક્ષત્રથી બીજે, સાતમે, નવમે, ચૌદમે, સોળમે, એકવીશમે, ત્રેવીશમે અને અઠયાવીશમે સ્થાને રહેલ ચંદ્રનક્ષત્રમાં આડલયોગ છે. આ યોગનો પણ શુભકાર્યમાં ત્યાગ કરવો, પણ યાત્રામાં તો આ યોગ વિશેષે કરીને વર્જવો.

સૂર્યનક્ષત્રથી બારમું નક્ષત્ર પણ સૂર્યની લાતથી દૂષિત છે. મુહૂર્તચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે–સૂર્ય નક્ષત્રથી છઠ્ઠું, તેરમું, વીશમું અને સત્યાવીશમું નક્ષત્ર શ્રમણયોગ છે; તે યાત્રામાં ત્યાજ્ય છે. અને આડલયોગ દરેક શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે.

ઉપર જેમ સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્રમાં શુભાશુભ યોગો થાય છે, તેમ દરેક ગ્રહના યોગોથી પણ શુભાશુભ યોગો થાય છે. પૂર્ણિમાના ચંદ્રનક્ષત્રથી આઠમું. મંગળના નક્ષત્રથી પહેલું, બીજું, ત્રીજું, અને અઠયાવીશમું, બુધના નક્ષત્રથી ત્રેવીશમું, ગુરૂના નક્ષત્રથી છઠ્ઠું, શુક્રના નક્ષત્રથી પચ્ચીશમું અને સત્યાવીશમું, શનિના નક્ષત્રથી પહેલું, બીજું, આઠમું, અને અઠ્યાવીશમું તથા રાહુ નક્ષત્રથી પહેલું, બીજું, નવમું, પંદરમું, એકવીશમું અને સત્યાવીશમું નક્ષત્ર દુષ્ટ છે; કેમકે–

શુક્રવાર અને સિંહ ધન કે કુંભ લગ્ન હોય, રિક્તા તીથિ દિને ત્રીજા પ્રહરના અંતે શુક્રવાર અને વૃષ કે તુલારાશિ હોય, તથા પૂર્ણા તીથિએ સૂર્યાસ્તકાલે શનિવાર અને મકર કે મીન રાશિ હોય તો તે તીથિઓ કુલજા કહેવાય છે.

તથા રવિ નક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્રનો આંક-શુક્લ એકમથી ચાલુ તીથિ, વાર, અને નક્ષત્રનો સરવાળો કરી નવથી ભાગતાં શેષ સાત રહે તો હિંબરયોગ થાય છે તે દૃષ્ટયોગ છે. (મૂ૦)

હવે તિથિ વાર અને નક્ષત્ર, એ ત્રણ મળવાથી જે જે યોગો થાય તે નીચે મુજબ છે. તેમાં પ્રથમ કુમારયોગ કહે છે.—

सोमे भोमे बुहे सुक्के, अस्सिणाइं बिइंतरा ।
पंचमी दसमी नंदा, सुहो जोगो कुमारओ ॥२९॥

અર્થ—સોમ મંગળ બુધ કે શુક્રમાંથી એક વાર હોય, બબ્બેના આંતરે રહેલાં અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રોમાંથી એક નક્ષત્ર હોય, અને પાંચમ દશમ કે નંદામાંથી એક તિથિ હોય; તો [1]કુમારયોગ થાય છે.

વિવેચન—કુમારયોગ તિથિ વાર અને નક્ષત્ર, એ ત્રણથી થાય છે. તેમાં જે દિવસે સોમ મંગળ બુધ કે શુક્ર, એ ચાર વાર પૈકીનો એક વાર હોય; અને તેજ દિવસે એકમ પાંચમ છઠ દશમ અને અગીયારશ એ પાંચ તિથિમાંથી હરકોઇ એક તિથિ હોય; તથા અશ્વિની નક્ષત્રથી પ્રારંભીને બબ્બે નક્ષત્રો મૂકીને ત્રીજા ત્રીજા નક્ષત્ર હોય; તો કુમાર નામે શ્રેષ્ઠ

---

1 योगः कुमारनामा, शुभः कुजज्ञेन्दुशुक्रवारेषु ।
अश्व्याद्यैर्द्व्यन्तरितै-र्नन्दादशपञ्चमीतिथिषु ॥ (आरंभ० १।१६)
राजयोगो भरण्याद्यै-र्द्व्यन्तरैर्भैः शुभावहः ।
भद्रा तृतीयाराकासु, कुजज्ञभृगुभानुषु ॥ (आरंभ० १।१८)
मंदारदस्तौ रिक्ता, स्थिरर्क्षे स्याद् गुरून्नी ॥ (नार०)

सूरे सुक्के बुहे भोमे, भद्दा तीया य पुण्णिमा ।
खित्तरा भरणीमुक्खा, रायजोगो सुहावहो॥२०॥

અર્થ—રવિ શુક્ર બુધ કે મંગળવારે ભદ્રા ત્રીજ કે પુનમ હોય, અને બબ્બેના આંતરાવાળા ભરણી વિગેરે નક્ષત્રો હોય, તો સુખકારક રાજયોગ થાય છે.

વિવેચન—રવિ મંગળ બુધ અને શુક્ર, એ ચાર પૈકીનો એક વાર હોય; તે સાથે બીજ ત્રીજ સાતમ બારશ કે પૂર્ણિમા તિથિ હોય; અને તેજ દિવસે ભરણીથી ત્રીજા ત્રીજા, એટલે–ભરણી, મૃગશર, પુષ્ય, પૂર્વાફાલ્ગુની, ચિત્રા, અનુરાધા, પૂર્વાષાઢા, ધનિષ્ઠા ઉત્તરાભાદ્રપદ, એ નવ નક્ષત્રમાંથી હરકોઈ એક નક્ષત્ર હોય તો રાજયોગ થાય છે. આ યોગ પણ શુભ માંગલિક કાર્યોમાં સુખકારક છે.

હેમહંસગણિ કહે છે કે–સંવર્તક, ક્રકચ, વજ્ર, મુશલ, ઉત્પાત અને કાણ વિગેરે કુયોગો હોય ત્યારે કુમારયોગની પેઠે રાજયોગમાં પણ શુભ કાર્ય કરવાં હિતકર નથી. પણ સામાન્ય રીતે તો દરેક ગ્રન્થોમાં રાજયોગને બલિષ્ઠ યોગ તરીકે વર્ણવેલ છે. આ યોગનું બીજું નામ તરૂણયોગ છે. એટલે કુમાર, તરૂણ (યુવાન) અને સ્થવિર, એ ત્રણ યોગો સત્યાવીશ નક્ષત્ર તથા નંદા ભદ્રા અને રિક્તામાંથી અનુક્રમે તૈયાર થાય છે. આ ત્રણે યોગોમાં અભિજિત નક્ષત્ર અલગ ગણાતું નથી. રવિ, કુમાર અને રાજયોગ માટે નારચંદ્ર ટીપ્પનમાં કહ્યું છે કે—

" रविजोगे रायजोगे, कुमारजोगे असुद्धदिअहे वि ।
जं सुहकज्जं किरइ, तं सव्वं बहुफलं होइ ॥ १ ॥ "

અર્થ—" અશુભ દિવસ હોવા છતાં પણ રવિયોગ રાજયોગ અને કુમારયોગમાં જે શુભ-કાર્ય કરાય છે તે કાર્ય બહુ ફળદાયક થાય છે. ॥ ૧ ॥ " જ્યોતિષહીરમાં કહ્યું છે કે–

બાંધવું વિગેરે કાર્યો કરવા." કુમારયોગ રાજયોગ અને સ્થવિરયોગ એ ત્રણે યોગો શુભ છે.

તિથિવાર અને નક્ષત્રથી થનારા બીજા શુભાશુભ યોગો નીચે મુજબ છે. **મુહૂર્ત ચિંતામણિ**માં કહ્યું છે કે—

" वर्जयेत् सर्वकार्येषु, हस्तार्के पञ्चमीतिथौ ।
भौमाऽश्विनीं च सप्तम्यां, षष्ठ्यां चन्द्रैन्दवं तथा ॥१॥
बुधानुराधां चाष्टम्यां, दशम्यां भृगुरेवतीम् ।
नवम्यां गुरुपुष्यं चै-काद्दश्यां शनिरोहिणीम् ॥ २ ॥

અર્થ—" પાંચમ ને રવિવારે હસ્ત નક્ષત્ર હોય, સાતમને ભોમવારે અશ્વિની નક્ષત્ર હોય, છઠ્ઠને સોમવારે મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર હોય, આઠમ ને બુધવારે અનુરાધા નક્ષત્ર હોય, દશમને શુક્રવારે રેવતી નક્ષત્ર હોય, નોમને ગુરૂવારે પુષ્પ નક્ષત્ર હોય, તથા અગીયારશને શનિવારે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો **મૃત્યુયોગ** થાય છે. આ મૃત્યુયોગમાં શુભકાર્યનો ત્યાગ કરવો."

અમૃતસિદ્ધિ યોગમાં પાંચમ વિગેરે સાત તિથિ અનુક્રમે આવતાં આ યોગ થાય છે, તેથી તે અમૃતસિદ્ધિ યોગનો ઘાતક છે, એમ **હેમહંસગણિ** કહે છે.

આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં કહ્યું છે કેઃ—

" कत्तियपमइ चउरो, सणिबुहससिसूरवारजुत्त कमा ।
पंचमि बीइ इगारसी, बारसि अवला सुहे कम्मे ॥ १ ॥ "

અર્થ—" શનિવાર, બુધવાર, સોમવાર અને રવિવારે અનુક્રમે પાંચમ, બીજ, અગીયારશ અને બારશ તિથિ હોય; તથા કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશર અને આર્દ્રા; એ કૃત્તિકાદિ ચાર નક્ષત્ર હોય તો શુભ કાર્યને નિર્બળ કરનારો અબલાયોગ થાય છે ॥૧॥ નારચંદ્રમાં જન્મવિષયોગ માટે કહ્યું છે કે—

" शन्यश्लेषा द्वितीयाभिः, सप्तमी भौमवारुणी ।
कृत्तिका द्वादशीसूर्ये, रेवत्यां विषसंज्ञकम् ॥ १ ॥ "

मंगल गुरु सणि भद्दा,
मिग चित्त धणिट्ठिश्रा जमलजोगो ।
कित्ति पुण उ–फ विसाहा,
पू-भ-उ-खाहिं तिपुक्करश्रो ॥ ३२ ॥

पंचग धणिट्ठअद्धा,
मयकिश्र वज्जिज्ज जामदिसि गमणं ।
एसु तिसु सुहं असुहं,
विहिश्रं दुति पण गुणं होइ ॥ ३३ ॥

અર્થ—ભદ્રા તિથિવાળા મંગળ, ગુરૂ કે શનિવારે મૃગશર, ચિત્રા અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો યમલયોગ થાય છે અને કૃત્તિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાફાલ્ગુની, વિશાખા, પૂર્વા ભાદ્રપદ કે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય તો ત્રિપુષ્કર યોગ થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

ધનિષ્ઠાના અર્ધા ભાગથી રેવતી પર્યંત પંચક કહેવાય છે, તેમાં મૃતક કાર્ય અને દક્ષિણ દિશામાં ગમન વર્જવું. આ ત્રણે યોગમાં કરેલાં શુભ કે અશુભ કાર્યો બમણાં, ત્રણ ગણાં અને પાંચ ગણાં થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

વિવેચન—મંગળવાર ગુરૂવાર કે શનિવારમાંથી એક વાર હોય, બીજ સાતમ કે બારશમાંથી એક તિથિ હોય, અને તેજ દિવસે મૃગશર ચિત્રા કે ધનિષ્ઠામાંથી એક નક્ષત્ર હોય તો યમલયોગ થાય છે. આ યોગ કરનારાં મૃગશર ચિત્રા અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્રો બે પાદવાળાં છે, તેથી આ યોગનું બીજું નામ

પંચકમાં દક્ષિણ દિશામાં જવાનો નિષેધ છે, પણ આજ ગ્રંથમાં શ્રવણ અને રેવતી નક્ષત્રમાં સર્વ કાળે સર્વ દિશામાં ગમન કરવાનું સ્વીકાર્યું છે. વ્યવહાર સારમાં તો કહ્યું છે કે—

" धनिष्ठा धननाशाय, प्राणघ्नी शततारका ।
पूर्वायां दण्डयेद् राजा, उत्तरा मरणं ध्रुवम् ॥ १ ॥
अग्निदाहश्च रेवत्या–मित्येतत् पञ्चके फलम् ॥ "

અર્થ—" ધનિષ્ઠામાં કાર્ય કરવાથી ધનનો નાશ થાય શતતારામાં કાર્ય કરવાથી પ્રાણનો નાશ થાય, પૂર્વાભાદ્રપદમ કાર્ય કરવાથી રાજદંડ થાય, ઉત્તરામાં કાર્ય કરવાથી નિશ્ચે મૃત્યુ થાય, અને રેવતીમાં કાર્ય કરવાથી અગ્નિદાહ થાય; એ પ્રમાણે પંચકનું ફળ જાણવું."

એક[1] સદ્વિચારમાં કહ્યું છે કે—મકર અને કુંભને ચંદ્ર હોય ત્યારે, એટલે કે-ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભીષા અને પૂર્વા ભાદ્રપદ નક્ષત્ર એ શરણ પંચક છે. આ શરણ પંચકનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

યોગ યંત્રક.

યોગ નામ.	વાર	તીથિ.	નક્ષત્ર.
કુમાર યોગ	સોમ, ભોમ, બુધ, શુક્ર.	૧-૫-૬ ૧૦-૧૧	અ૦ રો૦ પુન૦ મ૦ હ૦ વિ૦ મૂ૦ શ્ર૦ પૂ-ભા૦
રાજયોગ	રવિ, ભોમ, બુધ, શુક્ર.	૨-૩-૭ ૧૨-૧૫	ભ૦ મૃ૦ પુષ્ય પૂ-ફા૦ ચિ૦ અનુ૦ પૂષા૦ ધ૦ ઉભા૦
સ્થવિર યોગ	ગુરૂ, શનિ.	૪-૮-૯ ૧૩-૧૪	કૃ૦ આ૦ શ્લે૦ ઉફા૦ સ્વા૦ જ્યે૦ ઉષા૦ શ૦ રે૦
દ્વિપુષ્કર	મં૦ ગુ૦ શ૦	ભદ્રા	મૃ૦ ચિ૦ ધનિ૦
ત્રિપુષ્કર યોગ	મંગલ, ગુરૂ, શનિ.	૨-૭-૧૨	કૃ૦ પુન૦ ઉફા૦ વિ૦ પૂભા૦ ઉષા૦

૧ ભારતવર્ષ ૫/૨/૬ (વર્ષ ૫, અંક ૧૨) માંગાળી જુના હસ્તલિખિત પત્રના આધારે

" विष्कम्भः प्रीतिरायुष्मान्, सौभाग्यः शोभनस्तथा ५ ।
अतिगण्डः सुकर्मा च, धृतिः शूलं तथैव च ९ ॥ १ ॥
गण्डो वृद्धिर्ध्रुवश्चैव, व्याघातो हर्षणस्तथा १४ ।
वज्रं सिद्धिर्व्यतिपातो, वरियान् परिघः शिवः २० ॥ २ ॥
सिद्धः साध्यः शुभः शुक्लो, ब्रह्मा चैन्द्रोऽथ वैधृतिः २७ ।
इति सान्वयनामानो, योगाः स्युः सप्तविंशतिः ॥३॥ "

અર્થ—" વિષ્કંભ, પ્રીતિ, આયુષ્માન્, સૌભાગ્ય, શોભન, અતિગંડ, સુકર્મા, ધૃતિ, શૂલ (॥ ૧ ॥), ગંડ, વૃદ્ધિ, ધ્રુવ, વ્યાઘાત, હર્ષણ, વજ્ર, સિદ્ધિ, વ્યતિપાત, વરિયાન્, પરિઘ, શિવ (॥ ૨ ॥), સિદ્ધ, સાધ્ય, શુભ, શુક્લ, બ્રહ્મા, ઐન્દ્ર અને વૈધૃતિ; એ પ્રમાણે નામ પ્રમાણે ગુણવાળા સત્યાવીશ યોગ છે. (॥ ૩ ॥) તેમાંના વિષ્કંભ અતિગંડ શૂલ ગંડ વ્યાઘાત વજ્રપાત વ્યતિપાત પરિઘ અને વૈધૃતિ, એ નવ યોગો અશુભ છે; તેઓનો શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો.

આ યોગોની વિશેષ ક્રૂરતા માટે નારચંન્દ્રટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

" विक्खंभ मूल गंडे, अइगंडे वज्ज तहय वाघाए ।
वइपिइ सूराइकमा, अइदुट्ठा मूलजोगाओ ॥ १ ॥ "

અર્થ—" રવિવાર વિગેરે સાત વારોની સાથે અનુક્રમે-વિષ્કંભ શૂલ ગંડ અતિગંડ વજ્રપાત વ્યાઘાત અને વૈધૃતિ, એ સાત યોગ આવે તો તે મૂળ સ્વભાવથી પણ અતિ દુષ્ટ છે. ॥ ૧ ॥

પણ કદાચ અશુભયોગો લેવા પડે તો તેની આદિની જે અવશ્ય વર્જવાની ઘડીઓ છે તેનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. તેથી મૂળ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—વિષ્કંભની પાંચ ઘડી, ગંડ અને અતિગંડની છ ઘડી, શૂલની સાત ઘડી, અને વ્યા

દાદિક ઉપયોગો માટે) મુખ નક્ષત્રો છે ॥ ૩૫ ॥ તેમાં પોતાના વારે પોતાના મુખ નક્ષત્રથી જેટલામું ચંદ્ર નક્ષત્ર આવે, તેટલામો આનંદાદિક ઉપયોગ જાણવો. તે ઉપયોગો પોતાના નામ પ્રમાણે ફળ આપનારા છે ॥ ૩૬ ॥

વિવેચન—અભીજિત્ સાથેના અશ્વિની વિગેરે અઠ્યાવીશ નક્ષત્ર સાત વારની સાથે હોય ત્યારે **આનંદ** વિગેરે અઠ્યાવીશ ઉપયોગ થાય છે. રવિવાર વિગેરે સાત વારોમાં અશ્વિનીથી પાંચમા પાંચમા નક્ષત્રો મુખમાં મૂકવા. આ નક્ષત્રો તે વારે હોય તો પહેલો આનંદ નામનો ઉપયોગ થાય છે. ભરણી વિગેરે પાંચમા પાચમા નક્ષત્રો સાત વારોમાં અનુક્રમે હોય તો બીજો કાલદંડ ઉપયોગ થાય છે. આ પ્રમાણે અઠયાવીશ ઉપયોગો થાય છે, મૂળ ગાથામાં આ રીતિ બહુ સ્પષ્ટ કરી છે. એટલે કે–રવિવારે અશ્વિની, સોમવારે મૃગશર, ભોમવારે અશ્લેષા, બુધવારે હસ્ત, ગુરૂવારે અનુરાધા, શુક્રવારે ઉત્તરાષાઢા, અને શનિવારે શતભીષા મુખનક્ષત્ર છે. આ મુખનક્ષત્ર પોતાના વાર સાથે હોય ત્યારે આનંદ નામનો પહેલો યોગ થાય છે. ત્યાર પછી ઇષ્ટ વારે તેના મુખ નક્ષત્રથી જેટલામું દિનનક્ષત્ર હોય તેટલામો યોગ આવે છે. અર્થાત્–રવિવારનું મુખનક્ષત્ર અશ્વિની છે, તે રવિવારે અશ્વિની હોય, તો પહેલો યોગ, ભરણી હોય તો બીજો યોગ; એમ રવિવારે અશ્વનીથી જેટલામું નક્ષત્ર આવે તેટલામો યોગ જાણવો. તથા સોમવારે મૃગશર નક્ષત્ર હોય તો પહેલો યોગ, આર્દ્રા હોય તો બીજો યોગ, હસ્ત હોય તો નવમો વજયોગ; એમ સોમવારે મૃગશરથી જેટલામું નક્ષત્ર હોય તેટલામો ઉપયોગ જાણવો. આજ રીતે દરેક વારે પોતપોતાના મુખનક્ષત્રથી જેટલામું નક્ષત્ર હોય તેટલામો યોગ હોય એમ જાણવું.

અથવા ઉપયોગ લાવવાની બીજી રીત એવી છે કે–રવિવારે આનંદ, સોમવારે રાક્ષસ, મંગળવારે અમૃત, બુધવારે

આ અઠયાવીશ યોગમાં—કાલદંડ, ધ્વાંક્ષ, વજ્ર, મુદ્ગર, કંપ, લુંપક, પ્રવાસ, મરણ, વ્યાધિ, શૂલ, મુશલ. માતંગ અને ક્ષયયોગો અશુભ છે; બાકીના યોગો શુભ છે. આ દરેક યોગો પોતપોતાનાં નામ પ્રમાણે ફળ આપે છે.

નારચંદ્ર ટીપ્પનમાં કહ્યું છે કે—અશુભ યોગોનો સર્વથા ત્યાગ ન થઇ શકે તેમ હોય તો સર્વ કુયોગની બે ઘડી વર્જવી; તથા ઉત્પાત મૃત્યુ અને કાણની સાત છ અને પાંચ ઘડી વર્જવી. બીજા ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—કાલદંડની ૬૦ ઘડી, કાણની ૬૦ ઘડી, ઉત્પાતની ૬૦ ઘડી, મૃત્યુની ૬૦ ઘડી, ગદની ૭ ઘડી, ધ્વાંક્ષની ૫ ઘડી, વજ્રની ૫ ઘડી, મુદ્ગરની ૫ ઘડી, લુંબકની ૪ ઘડી, પદ્મની ૪ ઘડી ચરની ૩ ઘડી, મુશલની ૨ ઘડી, અને ધુમાક્ષની ૧ ઘડી અશુભ છે,

આ યોગો, વાર અને નક્ષત્ર એ બેના મેળાપથી થાય છે. પહેલાના શ્લોકોમાં ત્રણ વસ્તુના મેળાપથી થનારા યોગ દર્શાવ્યા છે, તેથી ક્રમશઃ બે વસ્તુના યોગ દર્શાવતાં વિષ્કંભાદિક તથા આનંદાદિક યોગ દર્શાવ્યા છે.

જોકે વાર તિથિ કે નક્ષત્રથી થનારાં યોગો પ્રસિદ્ધ છે, પણ જ્યોતપટીરમાં લઘુ દિનશુદ્ધિ દેખાડતાં માસ અને તિથિનો સર્વાંકયોગ આપેલ છે; તે આ પ્રમાણે—

मनोज्ञे मनसः सौख्यं, कम्पः सभयमापदम् ।
लुम्बको लुम्पते चौरान्, प्रवासाय जनश्रुतिः ॥ ४ ॥
मरणे मृत्यु माप्नोति, व्याधौ व्याधिं सहाऽऽपदा ।
सिद्धौ सर्वक्रियासिद्धिः, शूले शूलसमुद्भवः ॥ ५ ॥
मुशलो हरते पशु, मूसलो बन्धुनाशनः ।
गजेन धनस्नानः स्यात्, मातङ्गेनाऽनलाद् भयम् ॥ ६ ॥
ध्वांक्षे ध्वंसो भवेत्तत्र, स्थिरे स्थिरं शुभाशुभम् ।
छिद्रे छिद्राणि दर्शयेद्, वर्धमानेन वर्धनम् ॥ ७ ॥

[नारचन्द्र टिप्पन.]

ચૈત્રાદિ ગત માસને ખમણા કરી તેમાં ચાલુ માસના ગત દિવસો મેળવવા, અને આ સંખ્યાને સાતથી ભાગ દેવો. ભાગ આપતાં જે શેષમાં રહે તેનાં આ પ્રમાણે નામો છે—

" सिरियं कलहे य आणंदं, मिय धम्म तपस विजयं । "

અર્થ—"શ્રી, કલહ, આનંદ, મૃત્યુ, ધર્મ, તપસ અને વિજય." આ સાતે યોગોનાં પોતાનાં નામ પ્રમાણે ફળ છે, જે પૈકીના તપસનું ફળ સમભાવવાળું છે.

પ્રથમ વાર અને તિથિના શુભયોગ કહે છે—

नवमेगट्ठमी सूरे, सोमे वीआ नवमिआ ।
भोमे जयाय छट्ठी अ, बुहे भद्दा तिही सुहा ॥३७॥
गुरु एगारसी पुन्ना, सुक्के नंदा य तेरसी ।
सणिम्मि अट्ठमी रित्ता, तिही वारेसु सोहणा ॥३८॥

અર્થ—રવિવારે નોમ એકમ અને આઠમ, સોમવારે બીજ અને નોમ, ભોમવારે જયા અને છટ્ઠ, બુધવારે ભદ્રા, ગુરૂવારે અગીયારશ અને પૂર્ણા, શુક્રવારે નંદા અને તેરશ, તથા શનિવારે આઠમ અને રિક્તા તિથિ શોભન છે.

વિવેચન—આ ગાથાઓમાં તિથિ અને વારથી થનારા સિદ્ધિયોગો દર્શાવ્યા છે, તે આ પ્રમાણે—રવિવારે એકમ આઠમ કે નોમ હોય, સોમવારે બીજ કે નોમ હોય, મંગળવારે ત્રીજ છઠ્ઠ આઠમ કે તેરશ હોય, બુધવારે બીજ સાતમ કે બારશ હોય, ગુરૂવારે પાંચમ દશમ અગ્યારશ કે પુનમ હોય, શુક્રવારે એકમ છઠ્ઠ અગ્યારશ કે તેરશ હોય, અને શનિવારે ચોથ આઠમ નોમ કે ચૌદશ હોય તો શુભયોગ થાય છે.

લગ્નશુદ્ધિમાં તો રવિવાર અને સોમવારના યોગમાં માત્ર આઠમ અને નોમ એમ એકેક તિથિયોજ કરી છે.

सणिम्मि सवणं पू-फा, मघा सयभिसा सुहा ।
पुव्वुत्ततिहिसंजोगे, विसेसेण सुहावहा ॥ ४२ ॥

અર્થ—રવિવારે રેવતી અશ્વિની ધનિષ્ઠા પુનર્વસુ પુષ્ય અને ત્રણ ઉત્તરા, સોમવારે પુષ્ય રોહિણી અને અનુરાધા, ભોમવારે મૃગશર મૂળ અશ્લેષા અને રેવતી, બુધવારે મૃગશર પુષ્ય અશ્લેષા શ્રવણ અને રોહિણી, ગુરૂવારે હસ્ત અશ્વિની પૂર્વાફાલ્ગુની વિશાખાદિક કે રેવતી, શુક્રવારે ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા હસ્ત શ્રવણ અનુરાધા પૂનર્વસુ અને અશ્વિની, તથા શનિવારે શ્રવણ પૂર્વાફાલ્ગુની મઘા અને શતભીષા નક્ષત્ર શુભ છે. અને ઉપર કહેલ તિથિનો સંયોગ થાય તો વિશેષ શુભ છે.

વિવેચન—સાતે વારમાં સિદ્ધિયોગ કરનારાં નક્ષત્રો આ ચાર ગાથામાં ગણાવ્યાં છે. તેમાં ત્રિઉત્તરા શબ્દથી ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરા ભાદ્રપદ અને ઉત્તરાષાઢા એ ત્રણ નક્ષત્ર લેવાનાં છે, તથા વિશાખાદિક શબ્દથી વિશાખા અને અનુરાધા એ બે નક્ષત્રો લેવાનાં છે. વિશેષ અર્થ સુગમ છે.

આરંભસિદ્ધિમાં તો સાત વારના શુભયોગમાં આ પ્રમાણે ઘણાં નક્ષત્રોની નામાવલી આપી છે—રવિવારે અશ્વિની રોહિણી મૃગશર પુનર્વસુ પુષ્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત મૂલ ઉત્તરાષાઢા ધનિષ્ઠા ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી નક્ષત્ર હોય, સોમવારે—રોહિણી મૃગશર પુષ્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત અનુરાધા શ્રવણ અને શતતારા નક્ષત્ર હોય, મંગળવારે—અશ્વિની કૃત્તિકા મૃગશર પુષ્ય અશ્લેષા ઉત્તરાફાલ્ગુની વિશાખા મૂલ ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી હોય, બુધવારે—કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશર પુષ્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત અનુરાધા જ્યેષ્ઠા પૂર્વાષાઢા અને

" भद्रा संवर्तकाद्यैश्चेत्, सर्वदुष्टेऽपि वासरे ।
योगोऽस्त्यमृतसिद्धचाख्य, सर्वे दोषक्षयस्तदा ॥ १ ॥

અર્થ—ભદ્રા અને સંવર્તક વિગેરેથી દુષ્ટ થયેલ દિવસે પણ જો અમૃતસિદ્ધિયોગ હોય તો સર્વ દુષણોનો ક્ષય થાય છે ॥ ૧ ॥

રત્નમાલા ભાષ્યમાં પણ કહ્યું છે કે—અમૃતયોગમાં કરેલ કાર્યની અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે. કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે— આ સાતે અમૃતસિદ્ધિ યોગમાં અનુક્રમે પાંચમથી અગ્યારશ સુધીની સાત તિથિઓ હોય તો મૃત્યુયોગ થાય છે. જે અમે તિથિ વાર અને નક્ષત્ર એ ત્રણના યોગમાં દેખાડી ગયા છીએ વળી મુહૂર્ત ચિંતામણીમાં પણ કહ્યું છે કે—

" गृह प्रवेशे यात्रायां, विवाहे च यथाक्रमम् ।
भौमेऽश्विनी शनौ ब्राह्मं, गुरौ पुष्यं च वर्जयेत् ॥१॥

અર્થ—ગૃહપ્રવેશ યાત્રા અને વિવાહમાં અનુક્રમે-સોમવારે અશ્વિની હોય, શનિવારે રોહિણી હોય, અને ગુરૂવારે પુષ્ય હોય તો તે વર્જ્ય છે. વિવાહની પેઠે દિક્ષામાં પણ ગુરૂવારે પુષ્ય નક્ષત્ર હોય તો શુભ નથી. આ રીતે અમુક કાર્યોમાં નિષેધેલ અમૃતસિદ્ધિયોગ અશુભ છે.

હવે ઉત્પાતાદિ ચાર યોગ કહે છે—

वारेसु कमसो रिक्खा, विसाहाइ चऊ चऊ
उप्पाय मच्चुकाणाक्ख–सिद्धिजोगावहा भवे॥४४॥

અર્થ—વારોની સાથે રહેલ અનુક્રમે વિશાખાદિ ચાર ચાર નક્ષત્રો અનુક્રમે ઉત્પાત મૃત્યુ કાણાક્ષ અને સિદ્ધિયોગવાળા થાય છે.

વિવેચન—આનંદાદિ અઠ્યાવીશ ઉપયોગમાં દેખાડેલ પ્રવાસ, મરણ, વ્યાધિ, અને સિદ્ધિયોગોનું બીજુ નામ ઉત્પાત મૃત્યુ કાણાક્ષ અને સિદ્ધિ છે. અને તે દરેક કાર્યમાં વિશેષ

થાય છે. તથા ભરણી ચિત્રા ઉત્તરાષાઢા ધનિષ્ઠા ઉત્તરાફાલ્ગુની જ્યેષ્ઠા અને રેવતી નક્ષત્રો હોય તો અશુભ છે. અને રવિ આદિના જન્મ નક્ષત્રો પણ અશુભ છે.

વિવેચન—રવિવારે મઘા, સોમવારે વિશાખા, મંગળવારે આર્દ્રા, બુધવારે મૂળ, ગુરૂવારે કૃત્તિકા, શુક્રવારે રોહિણી અને શનિવારે હસ્ત નક્ષત્ર હોય તો **યમઘંટ** યોગ થાય છે. આ યોગ અતિ દુષ્ટ છે, તેની દુષ્ટતા માટે લલ્લ કહે છે કે—

"यमघन्टे गते मृत्युः, कुलोच्छेदः करग्रहे ।
फर्तुर्मृत्युः प्रतिष्ठायां, पुत्रो जातो न जीवति ॥१॥"

અર્થ—"યમઘંટમાં ગમન કરવાથી મૃત્યુ થાય છે, વિવાહ કરવાથી કુલનો ઉચ્છેદ થાય છે, પ્રતિષ્ઠા કરવાથી પ્રતિષ્ઠાકારનું મૃત્યુ થાય છે, તથા પુત્રનો જન્મ થયો હોય તો તે જીવતો નથી. ॥ ૧ ॥"

અતિ જરૂરી કાર્ય હોય, અને યમઘંટના દોષ વિના બીજી દરેક રીતે સાનુકૂલતા હોય, તો યમઘંટની અમુક અતિદુષ્ટ ઘડીઓ વર્જવાથી યમઘંટના દોષનો પરિહાર થાય છે; એવું જ્યોતિર્વિદોનું મંતવ્ય છે. તેમાં કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે-અતિ આવશ્યકતામાં યમઘંટની આદિની નવ ઘડીઓનો ત્યાગ કરવો. બીજા તો કહે છે કે—બુધવાર અને શનિવારના યમઘંટની અંત્યની ત્રીશ ત્રીશ ઘડીઓ, તથા બાકીના રવિ વિગેરે પાંચ વારના યમઘંટમાં આદિની અનુક્રમે પંદર, છ, અગીયાર, સાડાસાત અને સાડ ઘડીઓનો ત્યાગ કરવો.

લગ્નશુદ્ધિમાં યમઘંટની દૂષિત ઘડીઓ માટે કહ્યું છે કે-

"पनरस तेरऽट्ठारस, एगा सग सत्त अट्ठ घडिआओ ।
जमघंटम्म उ दुट्ठा, रविमाइसु सत्तवारेसु ॥ १ ॥"

અર્થ—રવિવાર વિગેરે સાત વારે અનુક્રમે યમઘટની

વારે આવે તો **જન્મગ્રહ** નામનો કુયોગ થાય છે.

[1]ગ્રહોના જન્મ નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે

विशाखा कृत्तिकाप्यानि, श्रवणो भाग्य मिज्यभम् ॥
येवतियाम्यमश्लेषा.जन्मर्क्षाण्यर्कतः क्रमात् ॥ १ ॥

અર્થ—રવિ વિગેરે નવ ગ્રહના જન્મનક્ષત્રો અનુક્રમે વિશાખા, કૃતિકા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, પુર્વાફાલ્ગુની. મૃગશર, રેવતી, ભરણી, અને અશ્લેષા છે. (૪૨)

લલ્લ કહે છે કે ક્રૂરગ્રહ ઉલ્કા વિગેરેથી પીડાતા નક્ષત્રનો ગ્રહ યાત્રા કુંડળીના લગ્નમાં આવે તો તે અશુભ છે.

અન્ય ગ્રંથોમા વાર અને નક્ષત્રના બીજા પણ કુયોગો કહેલા છે, જે આ પ્રમાણે છે—રવિ વિગેરે સાત વારોમાં અનુક્રમે ભરણી, પુષ્ય, ઉત્તરાષાઢા, આર્દ્રા, વિશાખા. રેવતી અને શતભીષા નક્ષત્ર હોય તો **શત્રુયોગ** થાય છે; પ્રીતિના કાર્યમાં આ યોગ વર્જવો.

રવિ વિગેરે સાત વારોમાં અનુક્રમે—ઉત્તરાષાઢા, આર્દ્રા, વિશાખા, રોહિણી, શતભીષા, મઘા અને મૂલ નક્ષત્ર હોય તો **ચરયોગ** થાય છે; જે સ્થિર કાર્ય માટે અશુભ છે.

રવિવારે મઘા કે ધનિષ્ઠા, સોમવારે મૂળ કે વિશાખા, મંગળવારે કૃત્તિકા કે ભરણી, બુધવારે પુનર્વસુ કે રેવતી, ગુરૂવારે અશ્વિની કેઉત્તરાષાઢા, શુક્રવારે રોહિણી કે અનુરાધા, અને શનિવારે શ્રવણ કે શતતારા નક્ષત્ર હોય તો **યમદંષ્ટ્રા**-યોગ થાય છે; આ યોગ દરેક કાર્યમાં અશુભ છે, **આરંભ-સિદ્ધિ** વિગેરે ગ્રંથોમાં જે સાત વારના અશુભ નક્ષત્રોની નામાવલી આપી છે તેમાં આ દરેક કુયોગોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

હવે એક વર્જ્યયોગ તથા કર્ક યોગ કહે છે.

---

૧ ગ્રહો જન્મ નક્ષત્રમાં ગ્રહોન્મત્ત રહે છે, તેથી સ્વકાર્ય કરી શકતા નથી. આ પણ ગ્રહનું એક નિર્બળ સ્થાન છે. એમ સમજાય છે.

યોગ ચક્ર.

	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
સિદ્ધિયોગ	અશ્વિ પુન. પુષ્ય ઉત્તરા. રેવતી	રોહિ. પુષ્ય. અનુ.	મૃગ. અશ્લે. મૂલ રેવતી	રોહિણી મૃગ. પુષ્ય અશ્લે. શ્રવણ	અશ્વિ. પૂ.ફા. હસ્ત વિશા. અનુ. રેવતી	અશ્વિ. પુન. ઉ-ફા. હસ્ત અનુ. ઉ-ષા. શ્રવણ	મઘા પૂ.ફા. શ્રવણ શત.
સિદ્ધિયોગ (આ૦સિ૦)	અશ્વિ. રોહિ. મૃગ. પુન. પુષ્ય ઉ-ફા. હસ્ત મૂગ ઉ.ષા. ધનિ. ઉ.ભા. રેવતી	રોહિણી મૃગ. પુષ્ય. ઉ-ફા. હસ્ત અનુ. શ્રવણ શત.	અશ્વિ. કૃત્તિ. મૃગ. પુષ્ય અશ્લે. ઉ-ફા. વિશા. મૂલ ઉ-ભા. રેવતી	કૃત્તિ. રોહિ. મૃગ. પુષ્ય ઉ-ફા. હસ્ત અનુ. જ્યે. પૂ-ષા. શ્રવણ	અશ્વિ. પુન. પુષ્ય અશ્લે. પૂ-ફા. સ્વાતિ વિશા. અનુ. પૂ-ષા. ધનિ. પૂ-ભા. રેવતી	અશ્વિ. મૃગ. પુન. પૂ.ફા. હસ્ત અનુ. પૂ.ષા. ઉ.ષા. શ્રવણ ધનિ. રેવતી	અશ્વિ. રોહિ. પુષ્ય મઘા સ્વાતિ અનુ. શ્રવ. ધનિ. શત
અમૃતસિદ્ધિ	હસ્ત	મૃગશર	અશ્વિની	અનુરાધા	પુષ્ય	રેવતી	રોહિણી
ઉત્પાત	વિશાખા	પૂ-ષા	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિ	પુષ્ય	ઉ-ફા
મૃત્યુ	અનુરાધા	ઉ-ષા	શત.	અશ્વિ	મૃગ	અશ્લે	હસ્ત

યોગચક્ર.

	રવિ.	સોમ.	મંગળ.	બુધ.	ગુરૂ.	શુક્ર.	શનિ.
અશ્વિની	સિદ્ધિ	યમ.	અમૃત	મૃત્યુ	દંષ્ટ્રા–સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	...
ભરણી	શત્રુ–વજ્ર	...	દંષ્ટ્રા	કાણ	...	...	...
કૃત્તિકા	...	...	દંષ્ટ્રા	સિદ્ધિ	યમ.	...	...
રોહિણી	...	સિદ્ધિ	...	ચર–સિદ્ધિ	ઉ.	યમ.–દંષ્ટ્રા	અમૃત
મૃગશર	...	અમૃત	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	મૃત્યુ	...	...
આર્દ્રા	...	ચર	યમ.	(યમ.) શત્રુ.	કાણ	...	...
પુનર્વસુ	સિદ્ધિ	...	...	દંષ્ટ્રા	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	...
પુષ્ય	સિદ્ધિ	શત્રુ–સિદ્ધિ	...	સિદ્ધિ	અમૃત	ઉત્પાત	...
અશ્લેષા	...	...	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	...	મૃત્યુ	...
મઘા	યમ–દંષ્ટ્રા	...	(યમ.)	...	...	કાણ–ચર	સિદ્ધિ
પૂ. ફા.	...	...	...	(યમ.)	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ
ઉ. ફા.	સિદ્ધિ	...	...	...	વજ્ર	સિદ્ધિ	ઉત્પાત
હસ્ત	અમૃત	...	...	...	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	મૃત્યુ–યમ.

હવે તિથિના યોગનો પ્રસંગ હોવાથી બે ગાથા વડે ગંડાંતયોગ તથા તેનું ફળ કહે છે.

चरमाइम तिहिलग्गरिक्ख,मज्झेगअद्धदोघडिआ ।
तिदुसत्तंतरि मुत्तुं, पुणो पुणो तिविह गंडंतं॥४९॥
नटुं न लब्भए अत्थ, अहिदट्ठो न जीवइ ।
जाओ वि मरइ पायं, पत्थिओ न निअत्तइ ॥५०॥

અર્થ–છેલ્લાં અને પહેલાં તિથિ લગ્ન તથા નક્ષત્રની મધ્યે અનુક્રમે એક અરધી તથા બે ઘડીનો ગંડાંતયોગ આવે છે. તથા તિથિ વિગેરેમાં અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ, બબ્બે, અને સાત સાતને આંતરે બબ્બેની વચ્ચે પણ તેટલાજ પ્રમાણવાળો ગંડાંતયોગ આવે છે. આ યોગમાં નાશ પામેલ વસ્તુ ફરી મળતી નથી, સર્પથી ડસાયેલો જીવતો નથી, જન્મેલ પ્રાયઃ જીવતો નથી, અને પરદેશ જનાર પાછો આવતો નથી.

વિવેચન—ગંડાંતયોગ, તિથિગંડાંત લગ્નગંડાંત અને નક્ષત્રગંડાંત એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે તિથિ વિગેરેમાં ત્રીજે ત્રીજે ભાગે બબ્બેના આંતરાની સંધિમાં આવે છે. જેમકે–તિથિ પંદર છે, તેને ત્રીજે ત્રીજે ભાગે પાંચમ દશમ અને પૂર્ણિમા છે; તો પાંચમ અને છઠ્ઠ, દશમ અને અગીયારસ, તથા પુનમ અને એકમની સંધિમાં તિથિગંડાંતયોગ આવે છે. આવીજ રીતે લગ્ન અને નક્ષત્રમાં પણ ત્રીજે ત્રીજે ભાગે સમજવાનું છે. આજ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે–છેલ્લી તિથિ પુનમ કે અમાસની અંતની ત્રીશ પળ, અને પહેલી તિથિ એકમની આદિની ત્રીશ પળ, એમ સંધિની સાઠ પળાની એક ઘડી ગંડાંતયોગ છે. પછી ત્રણ ત્રણ તિથિનું

આંતરૂં નાંખતાં જે તિથિ આવે તે અને તેની પછીની તિથિ મધ્યમાં ગંડાંત આવે છે. તેથી એકમ પછી ચાર તિથિ આંતરૂં નાંખતાં પાંચમ તિથિ આવે છે, તો પાંચમની અને છઠ્ઠની મધ્યની એક ઘડી ગંડાંતયોગ છે. પછી પાછું ચાર તિથિનું આંતરૂં લેતાં દશમ અને અગીઆરશની સંધિની એક ઘડી ગંડાંતયોગ આવે છે.

લગ્નગંડાંત પણ ઉપરના મીન લગ્નની અંતિમ [illegible] પળ, અને પ્રથમ મેષ લગ્નની આદિની પંદર પળ, એ મળીને [illegible] આખી ઘડીનો આવે છે, પણ લગ્ન બાર છે, તો પછી તે તે લગ્નનું આંતરૂં મુકતાં કર્ક અને સિંહ, તથા વૃશ્ચિક અને ધન લગ્નની સંધિમાં પણ આખી આખી ઘડીનો ગંડાંત આવે છે.

[illegible] રેવતી અને [illegible] અશ્વિનીની [illegible] ઘડી અને [illegible] [illegible] સંધિની [illegible] ઘડી [illegible] ગંડાંત આવે છે.

[illegible]

દોષ કહ્યો છે, ગંડાંતયોગ-જન્મ, ગર્ભાધાન, યાત્રા, વ્રત, વિવાહ ક્ષૌર, ગૃહપ્રારંભ તથા પ્રવેશ વિગેરે સર્વ કાર્યમાં અશુભ છે. કેમકે-મૂળ ગાથામાંજ કહ્યું છે કે, આ યોગમાં જે વસ્તુ ખોવાંઇ હોય તે વસ્તુ પાછી મળતીજ નથી, ગંડાંતયોગમાં જેને સર્પડંશ થયો હોય તે માણુસ જીવતો નથી, ગંડાંતમાં જન્મેલ બાળક પ્રાયઃ જીવતું નથી, અને પરદેશ ગયેલો મનુષ્ય પાછો આવતો નથી,

અહીં ગંડાંતયોગમાં જન્મેલ બાળક માટે પ્રાયઃ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે, તેને માટે બીજે સ્થાને કહ્યું છે કે-જો બાળકના જન્મકાળે ગંડાંત હોય તો તે માતાપિતા કુળ કે બાળકનો નાશ કરે છે, પણ જો ગંડાંતમાં જન્મેલો બાળક જીવતો રહે તો ભવિષ્યમાં રાજ્ય જેવા અતુલ સુખને ભોગવવાવાળો થાય છે. (જુઓ ગાથા ૩૧ નું વિવેચન)

હવે વજ્રપાતયોગ કહે છે—

बीआणुराह तीआ, तिगुत्तरा पंचमीइ महरिक्खं ।
रोहिणि छट्टी करमूल, सत्तमी वज्जपाओऽयं॥५१॥

અર્થ—બીજને અનુરાધા, ત્રીજને ત્રણ ઉત્તરા. પાંચમ અને મઘા, છઠ્ઠ ને રોહિણી, તથા સાતમ ને હસ્ત કે મૂળ હોય તો વજ્રપાત યોગ થાય છે.

વિવેચન—આ ગાથાથી તિથિ અને નક્ષત્રનો યોગ દેખાડેલ છે. જો બીજને દિવસે અનુરાધા હોય, ત્રીજને દિવસે ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા કે ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્ર હોય, પાંચમને દિવસે મઘા હોય, છઠ્ઠને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય, અને સાતમને દિવસે હસ્ત કે મૂળ નક્ષત્ર હોય તો **વજ્રપાતયોગ** થાય છે. વજ્રપાત માટે નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

अनुराधा द्वितीया च, तृतीया उत्तरात्रयम ।
मघानि सप्तमंपुष्का, हस्ते मूले च सप्तमी ॥ १ ॥

षष्ठी च रोहिणी चैव, चित्रा-स्वाती तथोत्तरा ।
एषु योगेषु यत्कार्यं, षष्ठे मासे मृतिर्भवेत् ॥ २ ॥ "

અર્થ—બીજે અનુરાધા, ત્રીજે ત્રણ ઉત્તરા, ચોથે મઘા, સાતમે હસ્ત કે મૂળ, છઠે રોહિણી, અને તેરમે ચિત્રા કે સ્વાતિ હોય, આ પ્રમાણેનો યોગ હોય, અને તેમાંજ જે કાર્ય કરે તે છ માસમાં મૃત્યુ પામે છે. ॥ ૧-૨ ॥

જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે—

" अनुराधायुता रोहिणी या "

[illegible]

[illegible]

[illegible]

રોહિણી, અને દશમે અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય તો **જ્વાલામુખી** યોગ થાય છે. જ્વાલામુખી યોગમાં જન્મે તે મૃત્યુ પામે છે, ચૂડો પહેરે તે વિધવા થાય છે, અને પરણે તે મૃત્યુ પામે છે. વળી કહ્યું છે કે--

एएहि जोगजाला, जम्मं जो हवइ सो मरइ बालो।
उववसइ गेहसाला, परिहरइ वरइ जयमाला ॥ १ ॥

અર્થ—" આ જોગજ્વાલામાં જેનો જન્મ થાય તે બાળક મૃત્યુ પામે છે, ઘર તૈયાર કરે તો તે બેસી જાય છે, અને જ્વાલામુખી યોગનો ત્યાગ કરે તો તે જયમાલા વરે છે ॥૧॥"

નારચંદ્રટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે--સાતમને દિવસે ભરણી, નોમને દિવસે પુષ્ય, દશમને દિવસે અશ્લેષા, અને તેરશને દિવસે ચિત્રા નક્ષત્ર હોય તો વજ્ર્ય યોગ થાય છે.

હવે તિથિને વિષે મૃતક અવસ્થાવાળાં નક્ષત્રો કહે છે--

मूलऽद्दसाइचित्ता,
असेससयभिसय कित्तिरेवइआ
नंदाए भद्दाए,
भद्दवया फग्गुणी दो दो ॥ ५२ ॥

विजयाए मिग सवणा,
पुस्सस्सिणि भरणि जिट्ठ रित्ताए,
आसाढदुग विसाहा.
अणुराह पुणव्वसु महा य ॥ ५३ ॥

पुन्नाइ करधणिट्ठा,
रोहिणि इय मयगवत्थ रिक्खाइं ।

नंदिपइट्ठाणमुहे,
सुहफले नज्जए मइस्सं ॥ ५૨ ॥

અર્થ—નંદી નિમિત્તે મૂળ આદી સ્વાતિ [illegible]
વિશા અશ્લેષા શતભિષા કૃત્તિકા કે રેવતી, [illegible]
નિમિત્ત-એ આર્દ્રા કે જે [illegible], [illegible]
નિમિત્ત-[illegible] પૂર્વ [illegible]
[illegible] નિમિત્ત-એ [illegible]
[illegible] પુનર્વસુ કે [illegible] નિમિત્ત-[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

પ્રતિકૂલતા હૂણદેશ બંગદેશ અને ખસદેશમાં ત્યાજ્ય છે, એમ કેટલાએકનો મત છે. ॥ ૧ ॥ "

મુહુર્ત ચિંતામણીમાં પણ આ શ્લોકને મળતું કથન છે.

હર્ષ પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—કુતિથિ કુવાર કુયોગ વિષ્ટિ જન્મનક્ષત્ર અને દગ્ધતિથિ, એ સર્વ મધ્યાહ્ન પછી અવશ્ય શુભ થાય છે.

જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે—

" थिविरो य राजजोगं, कुमारजोगं य अमिअसिद्धिजोगं ।
सव्वंकं रविजोगं, एए हि हणइ अवजोगं ॥ १ ॥ "

અર્થ—" સ્થવિરયોગ, રાજયોગ, કુમારયોગ, અમૃતસિદ્ધિયોગ, સર્વાંકયોગ અને રવિયોગ આ સર્વ યોગ વડે અવયોગ હણાય છે. ॥ ૧ ॥ "

ઉદયપ્રભસૂરિ પણ કહે છે કે-કુયોગ અને સિદ્ધિયોગ એકજ દિવસે આવે તો સિદ્ધિયોગ જય પામે છે.

તિથિ મૃત્યુયોગ.

નંદા.	ભદ્રા.	જયા.	રિક્તા.	પૂર્ણા.
કૃત્તિકા, આર્દ્રા	પૂર્વાફાલ્ગુની	અશ્વિની	પુનર્વસુ	રોહિણી
અશ્લેષા	ઉત્તરાફાલ્ગુની	ભરણી	મઘા, વિશાખા	હસ્ત
ચિત્રા, સ્વાતિ	પૂર્વાભાદ્રપદ	મૃગશર	અનુરાધા	ધનિષ્ઠા
મૂળ, રેવતી	ઉત્તરાભાદ્રપદ	પુષ્ય જ્યેષ્ઠા	પૂર્વાષાઢા	
શતભીષા		શ્રવણ	ઉત્તરાષાઢ.	

५		७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

નક્ષત્રોની તીક્ષ્ણ વિગેરે સંજ્ઞા તથા તેનું ફળ કહે છે.

जिट्ठद्दाऽसेस मूलं च, तिक्खा रिक्खा विआहिआ ।
मिऊणि मिग चित्ता य, रेवई अणुराहया ॥५५॥
पुस्सो अ अस्सिणीहत्थं, अभीई लहुआ इमे ।
उग्गाणि पंच रिक्खाणि, तिपुव्वा भरणी महा॥५६॥
चरा पुणव्वसु साई, सवणाइतिअं तहा ।
धुवाणि पुण चत्तारि, उत्तराणि अ रोहिणी॥५७॥
विसाहा कित्तिआ चेव, दो अ मिस्सा विआहिआ।
तिक्खे तिगिच्छं कारिज्जा, मिऊ गहणधारणे॥५८॥
लहू चरे सुहारंभो, उग्गरिक्खे तवं चरे ।
धुवे पुरपवेसाई, मिस्से संधिकिअं करे ॥५९॥

અર્થ—જ્યેષ્ઠા આર્દ્રા અશ્લેષા અને મૂળ નક્ષત્રો તીક્ષ્ણ છે. મૃગશર ચિત્રા રેવતી અને અનુરાધા નક્ષત્રો મૃદુ છે (૫૫) પુષ્ય અશ્વિની હસ્ત અને અભિજિત્ નક્ષત્રો લઘુ છે, ત્રણ પૂર્વા ભરણી અને મઘા નક્ષત્રો ઉગ્ર છે. (૫૬) પુનર્વસુ સ્વાતિ અને શ્રવણાદિ ત્રણ નક્ષત્રો ચર છે, ત્રણ ઉત્તરા અને રોહિણી એ ચાર નક્ષત્રો ધ્રુવ છે. (૫૭) તથા વિશાખા અને કૃત્તિકા નક્ષત્રો મિશ્ર છે. તેઓમાંથી તીક્ષ્ણ નક્ષત્રોમાં ચિકિત્સા કરવી, મૃદુ નક્ષત્રોમાં વસ્તુનું ગ્રહણ અને ધારણ કરવું, (૫૮) લઘુ અને ચર નક્ષત્રમાં શુભકાર્યનો આરંભ કરવો, ઉગ્ર નક્ષત્રમાં તપ

આરંભવું, ધ્રુવ નક્ષત્રમાં નગરપ્રવેશ વિગેરે કરવું
અને મિશ્ર નક્ષત્રમાં સંધિનું કાર્ય કરવું. (૫૯)

વિવેચન—અર્થ સુગમ છે. માત્ર ત્રણ પૂર્વા કહ્યાં [illegible] પૂર્વાફાલ્ગુની પૂર્વાષાઢા અને પૂર્વાભાદ્રપદ, [illegible] મૂળ, [illegible] અને [illegible] તથા ત્રણ ઉત્તરા [illegible] ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રો [illegible]

[illegible] છે.

[illegible]

[illegible]

अथ कार्यखण्डः ॥

હવે ગમનદ્વાર કહે છે,
તેમાં પ્રથમ પ્રસ્થાનની મર્યાદા દેખાડે છે.

दसधणु उवरिं सयपंच,
मज्झि पत्थाणि जाव दिण ति–चऊ।
थायव्वं लग्गतिही–
खणरिक्खससिवलं घित्तुं ॥ ६० ॥

અર્થ—લગ્ન તિથિ ક્ષણ નક્ષત્ર અને ચંદ્રનું બળ ગ્રહણ કરીને દશ ધનુષ્યની ઉપર અને પાંચસો ધનુષ્યની અંદર ત્રણ–ચાર દિવસ સુધી પ્રસ્થાન સ્થાપવું,—સ્થાપી શકાય છે.

વિવેચન—યાત્રા માટે લગ્ન તિથિ ક્ષણ અને ચંદ્રબળની જે શુદ્ધિ હોય છે, તેમાંજ યાત્રાનું મુહૂર્ત સાધવાને માટે પ્રસ્થાન (પસ્તાનું) સ્થાપી શકાય છે. માટે લગ્ન વિગેરેની અનુકૂળતા જોઇને પ્રસ્થાન મૂકવું, અને તે નજીકમાં નજીક દસ ધનુષ્યની ઉપર અને દૂરમાં દૂર પાંચસો ધનુષ્યની અંદર મૂકાય છે. એટલે દસ ધનુષ્યની અંદર કે પાંચસો ધનુષ્યની હદ બહાર પ્રસ્થાન સ્થાપી શકાતું નથી.

વળી તે પ્રસ્થાન ત્રણ–ચાર દિવસ સુધી રહી શકે છે, અને તે દરમ્યાન અવશ્ય પ્રયાણ કરવું પડે છે. પણ તે દિવસોની અંદર પ્રયાણ ન થાય અને પ્રસ્થાન પાછું લઇ આવે કે ત્યાંજ પડી રહેવા દે તો પ્રસ્થાનના મુહૂર્તનું બળ રહેતું નથી.

એટલે પછી નવું મુહૂર્ત જોઈ ફરી પ્રસ્થાન કે પ્રયાણ [illegible] શકાય છે.

આરંભસિદ્ધિમાં—તો સામાન્ય વર્ગ, માંડલિક રાજા અને પૃથ્વીપતિ રાજાને ઉદ્દેશીને પ્રસ્થાનના દિવસો અનુક્રમે પાંચ, સાત અને દશ ગણાવ્યા છે. તથા પ્રસ્થાનના દિવસે [illegible] નક્ષત્ર હોય તો તેજ દિવસે, ધનિષ્ઠા પુષ્ય કે રેવતી નક્ષત્ર હોય તો બીજે દિવસે, અનુરાધા કે મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર હોય તો ત્રીજે દિવસે, [illegible] નક્ષત્ર હોય તો ચોથે દિવસે, અને અશ્વિની કે પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય તો પાંચમે દિવસે [illegible] પ્રયાણ કરવું, એમ પણ કહ્યું છે.

શુભ મુહૂર્તનો નિર્ણય કરી [illegible]

[illegible]

શુભ નક્ષત્ર હોય તો શરીરે આરોગ્ય રહે છે, અને શુભ ચંદ્ર હોય તો સુખ સંપત્તિ મળે છે.

વિવેચન—પ્રયાણકાળે શુભ લગ્ન હોય તો પ્રયાણ કરનારના શરીરે કુશળતા રહે છે, વ્યાધિ કે શત્રુનો ભય થતો નથી. આ કથનથી ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજે યાત્રામાં લગ્નની આવશ્યકતા દેખાડી છે, પણ તે યુદ્ધ કરવા જનાર રાજા માટેજ જરૂરી છે; તેથી લગ્નના બલાબલ સંબંધી અહીં જરાય ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

આરંભસિદ્ધિ—વિગેરે બીજા ગ્રન્થોમાં તે સંબંધી જે જણાવેલ છે, તેનો સંક્ષેપ નીચે મુજબ છે.

પ્રયાણકાળે તાત્કાલિક લગ્ન કુંડળીમાં જન્મનું લગ્ન હોય, જન્મ લગ્નના ઉપચય સ્થાનનું લગ્ન હોય, જન્મકાળની સૌમ્ય ગ્રહવાળી–વેશી કે ક્રૂર ગ્રહના ભોગ પછી ચંદ્રે શુદ્ધ કરેલ રાશિનું લગ્ન હોય, ચોથે કે સાતમે સ્થાને સૌમ્ય ગ્રહવાળી જન્મ લગ્નની રાશિ હોય, જન્મ લગ્નથી છઠ્ઠા આઠમા સ્થાનમાં કોઇ ગ્રહ ન હોય, જન્મના ચંદ્રથી છઠ્ઠી આઠમી રાશિનું લગ્ન ન હોય, જન્મ લગ્નથી છઠ્ઠા આઠમા સ્થાનની રાશિ લગ્નમાં ન હોય, કર્ક વૃશ્ચિક અને મીનનું લગ્ન કે નવાંશ ન હોય, જે દિશામાં પ્રયાણ કરવું હોય તે દિશાનું લગ્ન હોય; એટલે-પુર્વમાં જવામાં મેષ સિંહ અને ધન, દક્ષિણમાં જવામાં વૃષભ કન્યા અને મકર, પશ્ચિમમાં જવામાં મિથુન તુલા અને કુંભ, તથા ઉત્તરમાં જવામાં કર્ક વૃશ્ચિક અને મીનનું લગ્ન હોય; સામાન્ય રીતે મિથુન સિંહ કન્યા અને તુલાનું લગ્ન હોય, ઉર્ધ્વ મુખી હોરા હોય, શુભ દ્રેષ્કાણ હોય, બુધ ગુરૂ અને શુક્રનો નવાંશ હોય, મિથુન સિંહ કન્યા અને તુલાનો દ્વાદશાંશ હોય, અને બુધ ગુરૂ કે શુક્રનો ત્રીશાંશ હોય તો તે લગ્ન શુભ છે.

લલ્લ કહે છે કે-સ્વલગ્નનો યાત્રામાં ત્યાગ કરવો.

તાત્કાલિક પ્રયાણ કુંડલીમાં-રવિ ૩-૧૦-૧૧ મા ક્રુર-

નમાં હોય, સોમ ૧-૬-૮ સિવાયના કરકોઈ સ્થાનમાં હોય, ભૌમ ૩-૧૦-૧૧ એ ભુવને હોય, બુધ અને ગુરૂ ૬ સિવાયના કરકોઈ સ્થાનમાં હોય, શુક્ર ૬-૭ સિવાયના ભુવનમાં હોય, અને શનિ ૩-૧૧ મા ભુવનમાં હોય. જન્મકુંડલીમાંથી અગીઆરમે સ્થાને કરકોઈ ગ્રહ લગ્નમાં હોય, જન્મ લગ્નપતિનો મિત્રગ્રહ, જન્મરાશિનો મિત્રગ્રહ, સ્થાનપતિનો મિત્ર ગ્રહ સહિત, જન્મ [illegible] બળવાન્ ગ્રહ, જન્મેશનો લાભ કે [illegible] ગ્રહ, લગ્નેશનો લાભ અથવા [illegible] ગ્રહ, તથા [illegible] લગ્નમાં હોય, [illegible] બળવાન્ હોય, લગ્ન [illegible] લગ્ન કેન્દ્ર [illegible] હોય, [illegible] કેન્દ્રમાં હોય, [illegible] અને લગ્નેશ કેન્દ્ર કે [illegible] હોય, [illegible] અને શુક્ર એ [illegible] બળવાન હોય તો [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] ૧-૪-૭-૧૦ [illegible]

[illegible]

પ્રયાણમાં શુભ નક્ષત્ર હોય તો શરીરમાં આરોગ્ય જળવાઇ રહે છે, પ્રયાણમાં અશ્વિની, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત અનુરાધા, જયેષ્ઠા, મૂળ, અભિજિત્, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને રેવતી નક્ષત્રો શુભ છે. શ્રી ઉદયપ્રભ સૂરિ તો કહે છે કે—

" चौराणां शकुनैर्यात्रा, नक्षत्रैश्च द्विजन्मनाम् ।
मुहूर्तैः सिद्ध्येऽन्येषां, राज्ञां योगैश्च ते त्वमी ॥१॥ "

અર્થ—" ચોર શકુન જોઇને પ્રયાણ કરે છે, બ્રાહ્મણો નક્ષત્રનું બળાબળ જોઇને પ્રયાણ કરે છે, બીજા મનુષ્યો મુહૂર્તના બળે યાત્રા કરે છે, અને રાજા યોગનું બળ જોઇને યુદ્ધ યાત્રા કરે છે તે સિદ્ધિને માટે થાય છે ॥૧॥ અહીં જો કે ' ચાર વિભાગ પાડીને ચોર વિગેરેની યાત્રા કરવાનું સૂચવ્યું છે, પણ સામાન્ય રીતે તો તે દરેકને માટે જોવાય છે.

અહીં કહેલ શકુન તે—મુનિ કુંભ કન્યા ગાય દહીં વિગેરે વસ્તુઓ જાણવી, અને સારા શકુન થયા પછી પ્રયાણ કરવું. પણ જો પહેલું શકુન અશુભ હોય તો અગીયાર શ્વાસોશ્વાસ સુધી રાહ જોઇ પ્રયાણ કરવું, બીજી વાર અપશકુન થાય તો સોળ શ્વાસોશ્વાસ સુધી સ્થિર રહીને ચાલવું, અને ત્રીજી વાર અપશકુન થાય તો પ્રયાણ કરવુંજ નહિં. રાજાની યુદ્ધયાત્રા માટેના યોગો જે પ્રથમ રાજ્યોગો કહ્યા છે ત્યાંથી તથા વિશેષ યોગો બીજા ગ્રંથોથી જાણવા. પણ જો રાજાને દૈવયોગે તુરત યાત્રા કરવાની જરૂર પડી હોય (અને યાત્રાના યોગોની અનુકૂળતા આવવાનો સંભવ ન હોય) તો તે કેવળ લગ્નના બળથી પણ યાત્રા કરવાથી સિદ્ધિ પામે છે.

હવે પ્રયાણની અશેષ શુદ્ધિ કહે છે—તેમાં અયન, માસ તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ અને દિશાની શુદ્ધિ તપાસવી. અયન માટે એવો નિયમ છે કે— સૂર્ય મકરાદિ છ રાશિમાં હોય તો ઉત્તર અને પૂર્વદિશામાં દિવસે ગમન કરવું, અને સૂર્ય કર્ક વિગેરે છ રાશિમાં હોય તો દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશામાં દિવસે ગમન કરવું; તથા ચંદ્ર મકર વિગેરે છ રાશિમાં

હોય તો ઉત્તરમાં અને પૂર્વદિશામાં, તથા કોઈ નિમિત્તે રાત્રિમાં હોય તો દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં રાત્રે પ્રયાણ કરવું એમ ઉપર કહે છે. રવિવાર અને ચંદ્રવારથી આગળના દોષનો પરિહાર થાય છે. પુર્વે શુભ કહેલા માસો પ્રયાણમાં નિષેધ કરેલા માસો જાણવા.

હવે પ્રથમ પ્રયાણની શુભ તિથિઓ અને તેનું ફળ કહે છે—

पाडिवए पडिवत्ती,
नत्थि विपत्ती भणन्ति धीराए।
गइयाइ सलागिदि,
विजयंगी पंचमी भणिया ॥१२॥
सत्तमिया बहुगुणा,
गम्मा निरंदसा इगारसिआए।
सारसिया इगारसि,
सिद्धि निम्मो निविसियाउ ॥१३॥

અર્થ—[illegible]
[illegible]

બાકી તો શુકલપક્ષ કે કૃષ્ણપક્ષની દરેક તિથિઓ પોતપોતાનું સમાન ફળ આપે છે. તેનું ફળ આ પ્રમાણે છે—

એકમને દિવસે ગમન કરે તો લાભ થાય છે, બીજે પ્રયાણ કરવાથી વિપદાઓનો નાશ થાય છે. ત્રીજે પ્રયાણ કરવાથી ઇચ્છિત વસ્તુની–ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, પાંચમે જવાથી વિજય મળે છે, સાતમે પ્રયાણ કરવાથી ઘણા લાભો થાય છે, દશમે પ્રયાણ કરવાથી જવાનો માર્ગ શત્રુવગરનો અને અનુકૂળ થાય છે, અગીયારશે પ્રયાણ કરવાથી આરોગ્યતા રહે છે, અને તેરશે ગમન કરવાથી શત્રુઓમાં જય મળે છે.

વર્જ્ય તિથિઓ કહે છે—

चाउद्दसिं पन्नरसिं, वज्जिज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।
छट्ठिं चउत्थिं वार–सिं च दुन्हं पि पक्खाणं ॥६४॥

અર્થ—પ્રયાણમાં બન્ને પખવાડિયાની ચૌદશ, પુનમ, આઠમ, નોમ, છઠ્ઠ, ચોથ અને બારશ તિથિ વર્જ્ય છે.

વિવેચન—પ્રયાણમાં ચોથ, છઠ્ઠ, આઠમ, નોમ, બારશ, પુનમ અને અમાસ તિથિઓનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. અહીં બન્ને પક્ષનો તે તે તિથિ વર્જ્ય કહી છે. તેથી પુનમની સાથે અમાસનો પણ નિષેધ થઇ જાય છે. આ વર્જ્ય તિથિઓ માટે કહ્યું છે કે—

"स्वीकुर्यान्नवमीं क्वाऽपि, न प्रवेश–प्रवासयोः ।"

અર્થ—"કોઈક કાર્યમાં નવમી તિથિ ગ્રહણ કરવી, પણ પ્રવેશ અને પ્રવાસમાં તો નોમનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો." તેમજ છઠ્ઠ અને બારશ પણ યાત્રામાં વિશેષ અશુભ છે. શ્રીપતિ કહે છે કે–ચૌદશ પણ યાત્રામાં વિશેષ અશુભ છે. વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે કે—

"पूर्णिमायां न गन्तव्यं, यदि कार्यंशतं भवेत् ।"

અર્થ—" સંકટો કાર્ય હોય તો પણ પૂર્ણિમાને દિવસે ગમન કરવું નહિં. કેટલાએક ગ્રન્થોમાં શુદિ એકમ પણ વર્જ્ય કહેલ છે.

આ ઉપરાંત [illegible] બુદ્ધિનિધિ [illegible]નિધિ [illegible] અને જન્મતિથિનો અનાદર ત્યાગ કરેલ [illegible]માં કહ્યું છે કે—જન્મતિથિને દિવસે યાત્રા [illegible] અને [illegible] નિષેધ [illegible] છે. કરણોમાંથી વિષ્ટિનો અને વર્જ્ય પ્રહરનો પણ અનાદર ત્યાગ કર્યો.

હવે અશુભ વર્જ્ય વાર તથા યોગ કહે છે—

वज्जे वारनिं कूरं, पडिवार चउद्दसी ।
नासमट्ठमी इमासि तु, पुत्तो त्ति न गुलो गमे ॥१४॥

અર્થ—ગમનમાં ક્રૂર વારને, તથા [illegible] [illegible] અને [illegible] શુભ કારક નથી.

વિવેચન [illegible]

[illegible]

અર્થાત્—શનિવારની રાત્રે, રવિવારે સૂર્યોદયકાળે, મંગળવારે મધ્યાન્હ પછી સોમવારે શુક્રવારે કે ગુરૂવારે જો તો ઢીલ કરીશ નહીં અને જાઇશ તો હાનિ થશે નહિ (૧) હે ભોલી? મુગ્ધ? જે શનિ મંગળ કે આદિત્યવારે ગયા છે તે ધન વિનાનાજ રહ્યા છે માટે નાહક એઓની વાત શું કહેવી? (૨)

રાજાના પ્રયાણમાં રવિવાર શુભ છે. એટલે તે ગ્રહણ કરી શકાય છે, પ્રયાણમાં બુધવારનો નિષેધ નથી, પણ જો બુધવારે એકમ આઠમ નોમ અને ચૌદશમાંથી હરકોઇ તિથિ આવે તો ગમનમાં બુધવાર લેવો નહિ. એટલે–તે મિશ્ર ગ્રહ હોવાથી યાત્રામાં વર્જ્ય તિથિઓના સમાગમથી પોતે અશુભ થાય છે.

હર્ષપ્રકાશમાં તો કહ્યું છે કે–એકમ આઠમ નોમ અને ચૌદશે યાત્રા કરવી, પણ બુધવારે યાત્રા કરવીજ નહિ. અર્થાત્–બુધવાર પણ પ્રયાણ કરવામાં શુભ નથી. ઇષ્ટ લગ્નપતિ અને દિનપતિ એકજ હોય તો તે ગ્રહનાં વારમાં યાત્રા કરવી વધારે હિતકારક છે. કુલિક, કાળવેળા, વર્જ્ય અર્ધ પ્રહર, અને તેની ઇષ્ટ ઘડીઓ વિગેરેમાં અવશ્ય યાત્રા વર્જવી.

હવે શુભયોગો કહે છે—

(द्रुतविलंबित छंद.)

दसमि पंचमि तेरसि बीअगो,
भिगुसुओ गमणेऽतिसुहावहो ।
गुरु पुणव्वसु पुस्स विसेसओ,
सयभिसा अणुराह बुहे तहा ॥ ६६ ॥

અર્થ—પ્રયાણમાં દશમ, પાંચમ. તેરશ કે બીજને દિવસે શુક્ર હોય તો અતિ સુખાવહ છે, ગુરૂવારે પુષ્ય કે પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય તો તે વિશેષ સુખાવહ છે, તથા બુધવારે શતભીષા અને અનુરાધા હોય તો તે પણ સુખાવહ છે. ॥ ૬૬ ॥

વિવેચન—યોગદ્વારમાં જે યોગો કહ્યા છે તે પૈકી રવિ, કુમાર, રાજ, અમૃતસિદ્ધિ વિગેરે શુભ યોગો પ્રયાણમાં શુભ છે, અને ભોમાર્ગલ, ગજકેશ્રૂ, કક્ચ, મૃત્યુ, વજ્રપાત અમૃતસિદ્ધિમ વિગેરે દુષ્ટ યોગો યાત્રામાં અશુભ છે. એમ હોવા છતાં પ્રયાણને માટે પૂર્વની ગાથામાં બુધવાર અને [illegible] અશુભ યોગ દર્શાવી પ્રસ્તુત ગાથામાં કેટલાક [illegible] શુભયોગ દેખાડે છે. શુક્રવારે બીજ પાંચમ દશમ કે તેરસ તથા દરરોજ એક તિથિ હોય, શુક્રવારે પુનર્વસુ કે [illegible] નક્ષત્ર હોય અને બુધવારે શતભિષા કે અનુરાધા નક્ષત્ર હોય તો તે પ્રયાણમાં [illegible] યોગ થાય છે.

[illegible]

[illegible]

सव्वदिसि सव्वकालं, सिद्धिनिमित्तं विहारसमयम्मि।
पुस्सस्सिणि मिग हत्था, रेवइ सवणा गहेयव्वा॥६७॥

અર્થ—વિહારમાં સિદ્ધને માટે સર્વ દિશામાં સર્વ કાળે-પુષ્ય, અશ્વિની, મૃગશર, હસ્ત, રેવતી અને શ્રવણ નક્ષત્ર ગ્રહણું કરવા. ॥ ૬૭ ॥

વિવેચન—કેટલાંક નક્ષત્રો એવાં છે કે-જે સર્વ દિશાના મુખવાળા અને સર્વ કાળમાં સાનુકૂળતાવાળા છે. એટલે-તે નક્ષત્રોને પરિઘ નક્ષત્ર શૂળ વિગેરેમાં દિશાના નિમિત્તથી થનારી દુષ્ટતાની અસર થતી નથી પૂર્વાહ્ન મધ્યાહ્ન સંધ્યા વિગેરે કાળથી થનારી દુષ્ટતા અસર કરી શકતી નથી, અને સર્વ કાર્યને સાધે છે આવાં નક્ષત્રો અશ્વિની, મૃગશર, પુષ્ય, હસ્ત, શ્રવણ, અને રેવતી, એમ ૭ છે. તે નક્ષત્રોમાં હરકોઈ વખતે હરકોઇ દિશામાં પ્રયાણ કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભસૂરિજી મૃગશર અને શ્રવણને સર્વ કાલિન જણાવે છે. ૧

સર્વતો મુખી નક્ષત્ર માટે વિશેષતા એટલી છે કે—શ્રવણ નક્ષત્રમાં દક્ષિણમાં દિક્શૂળ હોય છે, પુષ્યમાં પશ્ચિમમાં દિક્શૂળ હોય છે, હસ્ત અને રેવતી નક્ષત્રમાં ઉત્તરમાં દુષ્ટયોગ થાય છે, અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં પશ્ચિમમાં દુષ્ટયોગ થાય છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવો.

જો કે છ નક્ષત્રો સર્વ દિશાના દ્વારવાળા છે. પણ આ નિષેધ નામ ગ્રહણ પૂર્વક કરેલ છે; માટે નિષિદ્ધ નક્ષત્રોનો ત્યાગ કરવો એ વધારે હિતકારક છે.

---

૧ અનુરાધાનો સ્વામી મિત્ર અને રેવતીનો સ્વામી પુષા છે જેથી આચાંતર કારે અહીં મૈત્ર શબ્દથી અનુરાધા નક્ષત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે પણ મિત્ર અને પુષા એ બન્ને નામો સૂર્યનાજ છે એટલે અહીં મૈત્રનો અર્થ રેવતી લઇને તેની યથાર્થતા સચવાય છે.

अद्दह भरणी सयभिसा जिट्ठह मूल मघाई
नट्ठो पिट्ठो गामिगयो वत्तजपुच्छइ काई ॥ १ ॥

અર્થ—આદ્રા, ભરણી, શતભીષા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ અને મઘા નક્ષત્રમાં નાશ પામેલ હણાએલ કે ગામ ગએલની વાતજ શું પુછવી ? (૧)

મુહૂર્તચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—યાત્રામાં અવશ્ય જવું હોય તે માટે કૃત્તિકા મઘા અને સ્વાતિનું પૂર્વાર્ધ, તથા ચિત્રા અશ્લેષા અને ભરણીનું ઉત્તરાર્ધ વર્જ્ય છે. અને વર્જ્ય નક્ષત્રની પ્રારંભથી, ભરણીની ઘડી ૭, મઘાની ઘડી ૧૧, સ્વાતિ વિશાખા જ્યેષ્ઠા અને અશ્લેષાની ઘડી ૧૪, ત્રણ પૂર્વાની ઘડી ૧૬, અને કૃત્તિકાની ઘડી ૨૧ અવશ્ય વર્જ્ય છે, પણ ઉશનસ્ ના મત પ્રમાણે મઘા અને સ્વાતિ સર્વથા વર્જ્યજ છે.

આ નક્ષત્રોમાં અભિજિત્ ગણેલ નથી. પણ તે નક્ષત્રમાં યાત્રા શ્રેષ્ઠજ કહી છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

" अभिजिति कृतप्रयाणः, सर्वार्थान्साधयेन्नियतम् । "

" અભિજિત્ નક્ષત્રમાં પ્રયાણ કરનાર સર્વ કાર્યને અવશ્ય સાધે છે." અહીં શ્રવણ નક્ષત્ર મધ્યમ કહેલ છે, પણ પૂર્વોક્ત ગાથા પ્રમાણે તે સર્વસુખી અને સર્વકાલીન હોવાથી શ્રેષ્ઠ છે. વ્યવહારમાં કોઇક એમ માને છે કે-વૃશ્ચિકના ચંદ્રમાં પ્રયાણ ન કરવું, પણ આ ગાથામાં તો અનુરાધા અને જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં ગમન કરવાથી સિદ્ધિ કહેલ છે; એટલે પૂર્વોક્ત માન્યતાને કાંઇજ પુષ્ટિ મળતી નથી, તેમજ રેવતી નક્ષત્રમાં પંચકનો બાધ પણ આવતો નથી.

નવીન દીક્ષિતના પ્રથમ વિહાર માટે કહ્યું છે કે—

" आपाटनं प्राथमिकल्पिकस्य मृदु ध्रुवक्षिप्रचरेषु भेषु । "

અર્થ—" નવીન દીક્ષિતનો પ્રથમ વિહાર મૃદુ—મૃગશર ચિત્રા અનુરાધા અને રેવતી, ધ્રુવ—ત્રણ ઉત્તરા અને

ઉગ્ર નક્ષત્રમાં મધ્યરાત્રે યાત્રા કરવી નહિં. બીજા ગ્રન્થોમાં આથી વિશેષ પણ દિનશુદ્ધિ કહેલ છે.

સવારની સંધ્યા મધ્યાહ્ન અને સાંજની સંધ્યામાં સર્વ કાર્ય કરી શકાય છે, અને આવશ્યક કાર્ય હોય તો તાત્કાલિક લગ્નકુંડલીમાં સાતમે અથવા આઠમે ભુવને સૌમ્ય ગ્રહનો યોગ થતાં મધ્યાહ્ન કાળેજ પ્રયાણ કરવું. વિજયયોગમાં દક્ષિણમાં જવું હિતકારક નથી. તિથિ દિવસ બળવાન હોય તો દિવસે, અને તિથિ નિર્બળ હોય પણ નક્ષત્ર બળવાન હોય તો રાત્રે પ્રયાણ કરવું. નક્ષત્રસમુચ્ચય માં કહ્યું છે કે—

" पूर्वाह्ने चोत्तरां गच्छेत्, प्राच्यां मध्यंदिने तथा ।
दक्षिणामपराह्ने तु, पश्चिमामर्धरात्रके ॥ १ ॥ "

અર્થ—" દિવસના પૂર્વકાળે ઉત્તરમાં, મધ્યાહ્ન કાળે પૂર્વમાં, દિવસના પછીના ભાગમાં દક્ષિણમાં, તથા મધ્યરાત્રે પશ્ચિમ દિશામાં પ્રયાણ કરવું ॥ ૧ ॥ " લલ્લ કહે છે કે—

" निर्गमान्नवमे चाऽह्नि, प्रवेशं परिवर्जयेत् ।
शुभे नक्षत्रयोगेऽपि, प्रवेशाद् वाऽपि निर्गमम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" નક્ષત્રયોગ શુભ છતાં પ્રયાણના દિવસથી નવમે દિવસે પુર પ્રવેશાદિ કરવા નહિં, તેમજ પ્રવેશના દિવસથી નવમે દિવસે પ્રયાણ પણ કરવું નહિં ॥ ૧ ॥ " **મુહૂર્ત ચિંતામણિની ટીકામાં** તો કહ્યું છે કે—પ્રવાસ અને પ્રવેશમાં પરસ્પર નવમો દિવસ, નવમી તિથિ, નવમો વાર, અને નવમું નક્ષત્ર વર્જવું. તથા ગ્રન્થાંતરના મત પ્રમાણે તો નવમો માસ તથા નવમું વર્ષ પણ ત્યજવું.

પ્રયાણમાં ઉત્પાત વિગેરેથી થયેલ દુર્દિનનો ત્યાગ કરવો. **ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—**

" अकालिकेषु विद्युद्—गर्जितवर्षासु वसुमतीनाथः ।
उत्पातेषु च भौमा—न्तरिक्षदिव्येषु न प्रवसेत् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" પ્રયાણમાં કુતારાનો ત્યાગ કરવો." અર્થાત પહેલી ત્રીજી અને સાતમી તારા અવશ્ય ત્યજવી.

લલ્લ કહે છે કે—

" यात्रायुद्धविवाहेषु, जन्मतारा न शोभना ॥ १ ॥ "
" यच्च न जन्मनि कार्यं, वर्जनीयं तदाधाने ॥ १ ॥ "

અર્થ—" યાત્રા યુદ્ધ અને વિવાહમાં જન્મતારા શુભ નથી, તેમજ જન્મતારામાં નિષેધેલ કાર્યને આધાનમાં પણ વર્જવું ॥ ૧ ॥

હવે દિશાની શુદ્ધિ કરવા માટે પરિઘ વિગેરેનું સ્વરૂપ કહે છે—

पुव्वाइसु सग सग,
कित्तिआइं दिसि रिक्ख सदिस्सि हुन्ति सुहा॥
घर दिसि मज्झा वायग्गि,
परिहरेहा न लंघिज्जा ॥ ७२ ॥

અર્થ—પૂર્વાદિ દિશામાં કૃત્તિકાદિ સાત સાત નક્ષત્રો છે તે દિશાનાં નક્ષત્રો કહેવાય છે; જે પોતાની દિશામાં પ્રયાણ કરનારને સુખ કરનારા છે, પાસેની દિશામાં પ્રયાણ કરનારને મધ્યમ છે. તથા વાયવ્ય અને અગ્નિ ખુણાની પરિઘ રેખા દોરવી, અને આ રેખાનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિં.

વિવેચન—આ દિશા જાણવા માટે એવી રીત છે કે—

૧ ચિત્રા અને સ્વાતિ નક્ષત્રનો મધ્યભાગ; મેષનો સૂર્ય તુલાનો સૂર્ય, કૃત્તિકા નક્ષત્ર અને શ્રવણ નક્ષત્રનાં ઉદય સ્થાનો; તે બરાબર પૂર્વ દિશા છે.

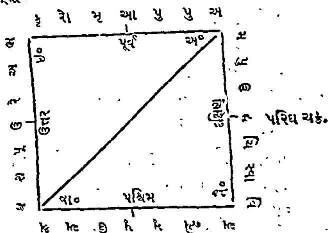
ઇશાન	પૂર્વ	અગ્નિ
ઉત્તર	દિક્ચક્ર	દક્ષિણ
વાયવ્ય	પશ્ચિમ	નૈઋત્ય

પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાન; એ આઠ દિશાઓ છે. તેઓમાં પૂર્વ દક્ષિણ વગેરે ચાર દિશાઓ છે, અને અગ્નિ નૈઋત્ય વિગેરે ચાર વિદિશા-ખુણાઓ છે. આ ખુણાઓ હમેશાં દિશાઓનેજ અનુસરે છે. એટલે-ચાર દિશાને આશ્રીને કોઈ કાર્યનો વિધિ-નિષેધ કર્યો હોય, અને વિદિશા માટે કાંઈ સ્વતંત્ર વિધિ-નિષેધ ન કર્યો હોય, તો તે ખુણાઓ પોતાની દિશાને અનુસરે છે. પૂર્વદિશાનું અગ્નિ કોણમાં, દક્ષિણ દિશાનું નૈઋત્ય કોણમાં, પશ્ચિમ દિશાનું વાયવ્યમાં, અને ઉત્તર દિશાનું ઇશાન કોણમાં કાર્ય કરી શકાય છે. પૂર્વા વિગેરે આઠે દિશાના સ્વામીએ અનુક્રમે સૂર્ય, શુક્ર, ભોમ, રાહુ, શનિ, ચંદ્ર, બુધ અનેગુરૂ ગ્રહો છે.

મેષ સિંહ અને ધન રાશિ પૂર્વદિશાની છે, વૃષ કન્યા અને મકર રાશિ દક્ષિણ દિશાની છે, મિથુન તુલા અને કુંભ રાશિ પશ્ચિમ દિશાની છે, તથા કર્ક વૃશ્ચિક અને મીન રાશિ ઉત્તર દિશાની છે. પૂર્વા વિગેરે ચાર દિશાના ભુવનો અનુક્રમે —પહેલું દસમું સાતમું અને ચોથું છે. તથા અગ્નિ વિગેરે ચાર દિશાના ભુવનો અનુક્રમે-બારમું તથા અગીયારમું, નવમું તથા આઠમું, છઠ્ઠું તથા પાંચમું, અને ત્રીજું તથા બીજું છે. એટલે-દિશાના એકેક ભુવન છે, અને વિદિશાના બબ્બે ભુવન છે.

સ્થાનાંગ સૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—પૂર્વદિશામાં કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય અને અશ્લેષા નક્ષત્રનાં દ્વાર છે. દક્ષિણ દિશામાં મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ અને વિશાખા નક્ષત્રનાં દ્વાર છે. પશ્ચિમમાં અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભિજિત્ અને શ્રવણ નક્ષત્રનાં દ્વાર છે. તથા ઉત્તર દિશામાં ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વા ભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ, રેવતી, અશ્વિ-

પરિઘના પરિહાર માટે કહ્યું છે કે—શુભ ગ્રહવાળું બળવાન્ યાત્રાલગ્ન હોય તો પરિઘનું પણ ઉલ્લંઘન કરી શકાય છે. અથવા ઉત્સુકતાથી પરિઘનું ઉલ્લંઘન કરવું પડે, પણ નક્ષત્રદિક્શૂળ અને દિકકીલનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

હવે દિક્શૂળ કહે છે—

सूलं पुव्विं सणी सोमो, दाहिणाए दिसा गुरू।
पच्छिमाइ रवी सुक्को, उत्तराए कुजो बुहो॥७३॥

અર્થ—શનિ અને સોમે પૂર્વમાં, ગુરૂવારે દક્ષિણમાં, રવિ અને શુક્રે પશ્ચિમમાં, તથા મંગળ અને બુધવારે ઉત્તરમાં શૂળ હોય છે.

વિવેચન—શનિવાર અને સોમવાર હોય તો પૂર્વમાં શૂળ હોય છે, ગુરૂવારને દિવસે દક્ષિણમાં શૂળ હોય છે, રવિવાર અને શુક્રવારે પશ્ચિમમાં શૂળ હોય છે, તથા મંગળવાર અને બુધવારે ઉત્તરમાં શૂળ હોય છે. વારને આશ્રીને જે દિશામાં શૂળ હોય છે તે દિક્શૂળ કહેવાય છે, દિક્શૂળનું બીજું નામ નાગોકાળ છે. બીજે ઠેકાણે કહ્યું છે કે—

"પૂર્વ સોમ શનિશ્વર વારે, દક્ષિણ ગુરૂ એકલો નિવારે;
પશ્ચિમ શુક્ર અર્કે રૂપી, ઉત્તર મંગળ બુધ વિરોધી. ૧

ગુરૂવારે અગ્નિખુણામાં વિદિક્શૂળ હોય છે; સોમવાર અને શુક્રવારે નૈઋત્ય કોણમાં વિદિક્શૂળ હોય છે, તથા ભોમવારે વાયવ્ય ખુણામાં વિદિક્શૂળ હોય છે.

ઉદયપ્રભ સૂરિ શનિવાર માટે કહે છે કે-શનિવારે વાયવ્ય કોણમાં વિદિક્શૂળ હોય છે. પ્રયાણમાં વિદિક્શૂળ કરાવનાર વારને વર્જવો. વિદિક્શૂળની સામે જવું નહિં, અર્થાત્ જે વારે જે ખુણામાં શૂળ હોય તે વારે તે ખુણામાં પ્રયાણ કરવું નહિં.

બુધ શનિ	પૂર્વ સો૦ શ૦ પાઠા૦ જ્યે૦	રવિ ગુરૂ
મં૦ બુ૦ ઉ૦ ફાલ્ગુ૦ વિ૦	દિક્ વિદિક્ શૂળ	ગુરૂ વિ૦ શ્ર૦ ધ૦ પૂ૦ ભા૦
ભોમ	રવિ, શુક્ર રો૦ પુષ્ય મૂળ	સોમ શુક્ર

વારના શૂળનો પરિહાર કહે છે-

चंदणं दहि मट्टी अ, तिल्लं पिट्टं तहा पुणो ।
तिल्लं खलं च चंदिज्जा, सूराई सूलमुत्तरो ॥७५॥

અર્થ—રવિ વિગેરે સાત વારોમાં અનુક્રમે-ચંદન. દહીં, માટી, તેલ, લોટ, તેલ, અને ખોળનું તિલક કરવાથી શૂળનો દોષ ઉતરી જાય છે.

विवेचन—વત્સ એ આકાશમાં ભ્રમણ કરતો એક આકૃતિવિશેષ છે, તે જુદી જુદી દિશામાં ઉદય પામે છે. તેના ઉદય માટે એવો નિયમ છે કે—જ્યારે મીન મેષ અને વૃષ સંક્રાંતિનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સ પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે છે, મિથુન કર્ક અને સિંહનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સ ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, કન્યા તુલા અને વૃશ્ચિક રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સ પૂર્વમાં હોય છે, તથા ધન મકર અને કુંભનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સ દક્ષિણ દિશામાં ઉદય પામે છે. આ વત્સ પ્રયાણમાં કે પ્રવેશમાં સન્મુખ કે પછવાડે હોય તો શુભ નથી. ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" सम्मुखोऽयं हरेदायुः, पृष्ठे स्याद् धननाशकः ।
वामदक्षिणयोः किन्तु, वत्सो वाञ्छितदायकः ॥ १ ॥"

અર્થ—" આ વત્સ સન્મુખ રહ્યો થકો આયુષ્ય હરે છે, પાછળ રહ્યો થકો ધનનો નાશ કરે છે, પરંતુ ડાબો અને જમણો રહ્યો થકો વાંછિત પૂરે છે ॥ ૧ ॥ "

શિલ્પ ગ્રંથોમાં વત્સ સન્મુખ હોય ત્યારે વાસ્તુ દ્વાર અને પ્રવેશનો નિષેધ કર્યો છે. તેથી વત્સની અવશ્ય સન્મુખતા વર્જવા માટે કહ્યું છે કે—વત્સવાળી દિશાના સરખા સાત ભાગ કરવા; તે સાતે ભાગોમાં વત્સ અનુક્રમે પાંચ, દસ, પંદર, ત્રીશ, પંદર, દસ, અને પાંચ દિવસ રહે છે. તેમાંથી મધ્યના ચોથા ભાગના ત્રીશ દિવસોમાં વત્સ હોય ત્યારે તેની સન્મુખનાએ બાર મૂકવું નહિં, પણ પાસેના પાંચમા ત્રીજા છટ્ઠા બીજા સાતમા અને પહેલા ભાગમાં વત્સ હોય, અને ચંદ્ર, વાર, નક્ષત્ર તથા તિથિનું બળ હોય ત્યારે પરતું બાર મૂકવામાં હરકત નથી. અર્થાત્—મધ્યની રાશિમાં વત્સ ઉદય પામે ત્યારે તેની સન્મુખતા વર્જવી.

લલ્લ તો કહે છે કે—એક નગરમાં કાર્યોમાં દુકાળમાં, રાષ્ટ્રના વિપ્લવમાં વિવાહમાં અને તીર્થયાત્રામાં વત્સ તથા શુક્રનો વિચાર કરવો નહિં.

કે-સર્વ ગ્રહો ઉદયથી પ્રારંભીને અનુક્રમે આઠ પ્રહરમાં આઠે દિશાને સ્પર્શે છે.

હવે યોગિની કહે છે—

इगनवगाइकमा तिहि,
पुव्वुत्तरअग्गिनेरदाहिणए ।
पच्छिम वाइ साणे,
जोइणि सा वामपिट्ठिसुहा ॥ ७८ ॥
दिणदिसि धुरि चउघडिया,
परओ पुव्वुत्तदिसिहि कमसो ।
तक्कालजोइणी सा,
वज्जेयव्वा पयत्तेणं ॥ ७९ ॥

અર્થ—એકમ અને નોમથી પ્રારંભી આઠ તિથિમાં અનુક્રમે-પૂર્વ, ઉત્તર, અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, વાયવ્ય અને ઇશાનમાં જોગણી હોય છે. તે પ્રયાણમાં ડાબી બાજુ હોય તો શુભ છે ॥ ૭૮ ॥ તિથિની દિશામાં પહેલી ચાર ઘડી તત્કાળ યોગિની હોય છે, અને પછી તે પૂર્વોક્ત યોગિનીની દિશામાં ચાર ચાર ઘડી ફરે છે, તેનો પણ પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો. ॥ ૭૯ ॥

વિવેચન—દિશાઓ આઠ છે અને તિથિઓ પંદર છે; એટલે એક એક દિશામાં બબ્બે તિથિની આવૃત્તિ થાય છે. માત્ર અહિં એક તિથિ ઘટે છે. માટે શુક્લ પક્ષમાં ઇશાનમાં અને કૃષ્ણપક્ષમાં વાયવ્ય તિથિની બીજી આવૃત્તિ ન ગણવાથી બરાબર મેળ મળી રહે છે. આ રીતે યોગિની પંદર તિથિમાં વારાફરની જુદી જુદી દિશામાં વાસ કરે છે.

તિથિની દિશામાં, એટલે-પૂર્વે કહેલ અનુક્રમે પૂર્વ, ઉત્તર, અગ્નિ, નૈઋત્ય, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, વાયવ્ય અને ઇશાનમાં વારા ફરતી ચાર ચાર ઘડી ફરે છે. આ તત્કાળ યોગિનીનો ત્યાગ કરવો. નારચંદ્રમાં તો કહ્યું છે કે—જો અવશ્ય પ્રયાણ કરવું હોય તો યોગિનીની દૃષ્ટિવાળી દિશા વર્જવી. તે દૃષ્ટિ આ પ્રમાણે છે—

"उड्ढं पनरस घडिआ, दसवामे दाहिणे अ दस पासे ।
अहे दस संमुह पनरस, जोइणीदिट्ठिओ वज्जिज्जा ॥ १ ॥"

"યોગિનીની દૃષ્ટિ ઉંચે પંદર ઘડી, ડાબી બાજુ દશ ઘડી, જમણે પડખે દશ ઘડી, નીચે દશ ઘડી. અને સન્મુખ ભાગમાં પંદર ઘડી હોય છે. આ દૃષ્ટિઓનો પ્રમાણમાં ત્યાગ કરવો ॥ ૧ ॥"

રાહુ વિચાર—

उदयत्थमणा चउ चउ,
घडियाइं राहु पुव्वादिसि तत्तो ।
सिद्धीए दिसि छट्ठिं,
गओ सुहो पुट्ठिदाहिणओ ॥ ८० ॥

અર્થ—રાહુ દરરોજ સૂર્યના ઉદય સમયે અને અસ્તકાળે ચાર ઘડી સુધી પૂર્વદિશામાં હોય છે, ત્યાર પછી સિદ્ધિને માટે છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશામાં જાય છે; જો પાછવાડે તથા જમણી બાજુ હોય તો શુભ છે.

વિવેચન—રાહુ હમેશાં દિવસે અને રાત્રે ચાર ચાર ઘડી સુધી એકેક દિશામાં રહે છે. તે પ્રથમ સવારે સૂર્યોદય પછી ચાર ઘડી સુધી પૂર્વ દિશામાં રહે છે, અને ત્યાર પછી અનુક્રમે છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશામાં; એટલે—વાયવ્ય, દક્ષિણ, ઇશાન, પશ્ચિમ, અગ્નિ, ઉત્તર અને નૈઋત્યમાં ચાર ચાર ઘડી રહે છે

બીજે ઠેકાણે કહ્યું છે કે-રવિ વત્સ અને રાહુ સન્મુખ હોય તો આયુષ્યને હરે છે, અને બીજા ધનને પુષ્ટ કરે છે. જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે—

" संमुहराहो गमणं, न कीरइ विग्गह होइ पिसुणायं ।
गिहबार पमुहायं, वज्जे किरइ ता असुहायं ॥१॥"

અર્થ—" સન્મુખ રાહુ હોય તો ગમન કરવું નહિં, અને ગમન કરાય તો લુચ્ચા સાથે કજીયો થાય છે. તેમજ ઘરનું બાર પ્રમુખ વર્જવા, કેમકે તે પણ અશુભ છે ॥૧॥"

ચો૦ ૪ ગુરૂવાર	ચો૦ ૧ શનિવાર ધન, મકર, કુંભ	ચો૦ ૬ મંગળવાર
ચો૦ ૭ સોમવાર કન્યા, તુલા, વૃ૦	પૂર્વ રાહુ ચાર સ્થાપના	ચો૦ ૩ શુક્રવાર મીન, મેષ, વૃ૦
ચો૦ ૨ ગુરૂવાર	ચો૦ ૫ બુધવાર મિથુન, કર્ક, સિંહ	ચો૦ ૮ રવિવાર

હવે શિવચાર કહે છે—

चितुत्तरिगदुमासा,
दिसि विदिसि विसिट्टि सिवु तओ उदया।
सिट्टि अढाई परिण घडि,
दिसि विदिसिं पुट्टिमुंट्टि सुहो ॥ ८१ ॥

અર્થ—શિવ, ચૈત્રમાસ અને ઉત્તર દિશાથી

સૂક્ષ્મ પ્રમાણવાળો મનાય છે, અને આ સૂક્ષ્મ શિવભોગમાં કરેલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

આ નિત્યં ભ્રમણ કરતો શિવ પ્રયાણમાં પછવાડે કે જમણી બાજુ હોય તો શુભ છે. અન્ય સ્થાને તો કહ્યું છે કે—દક્ષિણમાં અને પાછળ રહેલો શિવ ચંદ્ર તારા અને ચંદ્રની અવસ્થા વિગેરેની પ્રતિકૂળતાનો નાશ કરે છે; વિવાદ, યુદ્ધ, ઝગડો, જુગાર તથા પ્રવાસમાં જય આપે છે; અને અશુભ સ્વરોદય, અપશકુન, ભદ્રા, કુગ્રહોનુંબળ, યોગિની અને દોષિત થયેલી દિશાઓ વિગેરેના દોષને હણી નાખે છે.

મહા ફાગણ ધ૦ ૫	પૂર્વ પોષ ઘડી ૨॥	કાર્તિક માગશર ધ૦ ૫
ચૈત્ર ધ૦ ૨॥	શિવચક્ર	આસો ધ૦ ૨॥
વૈશાક જેઠ ધ૦ ૫	અસાડ ધ૦ ૨॥	શ્રાવણ ભાદરવો ધ૦ ૫

હવે રવિચાર કહે છે—

रवि रत्तिअंतपहराओ,
पुव्वाइसु दुन्नि दुन्नि पहर कमा।
दाहिणपुट्ठि विहारे,
वामो पुट्ठि पवेसि सुहो ॥ ८२ ॥

અર્થ—રવિ રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરથી બબ્બે પ્રહર પૂર્વ વિગેરે ચાર દિશામાં રહે છે. તે વિહારમાં જમણો અથવા પાછળ, અને પ્રવેશમાં ડાબો અથવા પાછળ હોય તો શુભ છે ॥ ૮૨ ॥

વિવેચન—સૂર્ય રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે અને દિવસના પહેલા પ્રહરે પૂર્વ દિશામાં ફરે છે, દિવસના બીજા પ્રહરે અને ત્રીજા પ્રહરે દક્ષિણ દિશામાં ભમે છે, દિવસના ચોથા પ્રહરે

હવે ચંદ્રચાર કહે છે—

उदयवसा अहवा दिसि-
दारभवसओ हवे ससीउदओ ।
सो अभिमुहो पहाणो,
गमणे अमिआइं वरसंतो ॥ ८३ ॥

અર્થ—ઉદયના વશથી, અથવા દિશાના વશથી, અથવા દ્વાર નક્ષત્રના વશથી ચંદ્રનો ઉદય કહેવાય છે. તે અમૃતને વરસાવતો ચંદ્ર પ્રયાણમાં સન્મુખ હોય તો પ્રધાન છે. ॥ ૮૩ ॥

વિવેચન—ચંદ્રનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે થાય છે; ૧ પૂર્વ દિશામાં ઉગવું, ૨ દિશામાં વાસ કરવો–ભમવું. તથા ૩ પૂર્વાદિ દ્વારવાળા નક્ષત્રો સાથે રહેવું. (આ ત્રણે પ્રકારે ઉદય પામેલો ચંદ્ર ચારે દિશામાં ભમે છે,) આ ત્રણ ઉદયથી સૂરિમહારાજ એમ જણાવે છે કે—

૧ અસ્ત થયા પછી ઉદય પામતો ચંદ્ર સન્મુખ આવે તો તે ઉદય સન્મુખ ચંદ્ર કહેવાય છે.

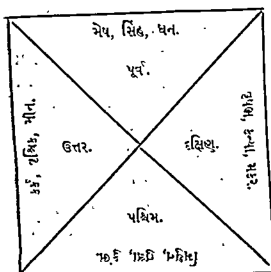
૨ સિંહાદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાન્તિવડે ચારે દિશામાં ઉદય પામતો ચંદ્ર, તથા ચારે કે આઠે દિશાને સ્પર્શ કરતો ચંદ્ર, સન્મુખ આવે તો તે દિશાના વશથી સન્મુખ ચંદ્ર કહેવાય છે.

૩ ચંદ્રથી ભોગવાતું નક્ષત્ર જે દિશાના દ્વારવાળું હોય તે દિશામાં દ્વાર નક્ષત્રના વશથી ચંદ્રનો ઉદય મનાય છે.

તેમજ સવા બબ્બે નક્ષત્ર પ્રમાણથી થતી રાશિમાં રહેલ ચંદ્ર નક્ષત્રના વશથી પૂર્વાદિ દિશામાં મનાય છે.

તે માટે કહ્યું છે કે—

ચંદ્ર ચાર.

અયન વિભાગમાં તો ચંદ્ર મકર વિગેરે છ રાશિમાં હોય તો ઉત્તરમાં તથા પૂર્વમાં, અને કર્ક વિગેરે છ રાશિમાં હોય તો દક્ષિણ તથા પશ્ચિમમાં રાત્રિનું પ્રયાણ શુભ કહેલ છે.

હવે શુક્ર ચાર કહે છે.

जहिं उग्गइ जहिं दिसिं,
भमइ जहिं च दारभिट्टाइं।
तिहुं परिसंमुह सुक्क पुण,
उदउ जि इक्कु गगणइ ॥ ८४ ॥

અર્થ—શુક્ર જે દિશામાં ઉગે છે, જે દિશામાં ભમે છે, અને જે દ્વારની સન્મુખ રહે છે તે ત્રણ પ્રકારે સન્મુખ શુક્ર કહેવાય છે; પણ જે ઉદયનો તે એકજ ગણાય છે. ॥ ૮૪ ॥

વિવેચન--શુક્ર અસ્ત થયા પછી પૂર્વ કે પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે છે, સિંહાદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાન્તિવડે ચારે દિશામાં વાસ કરે છે, અને આઠે દિશાનો સ્પર્શ કરે છે. તથા શુક્રથી ભોગવાનું નક્ષત્ર જે દિશાના દ્વારવાનું હોય તે દિશામાં શુક્રનો

ડાબી બાજુ રહે તે દિશામાં વિહાર કરવો હિતકારક છે, અને કાળ તેની સન્મુખ હોવાથી વિહારમાં જમણી બાજુ આવે છે. તે પણ શુભ છે. મુહૂર્ત ચિંતામણીમાં કહ્યું છે કે—

" दक्षिणस्थः शुभः कालः, पाशो वामदिशि स्थितः । "

અર્થ—" જમણી બાજુ રહેલ કાળ અને ડાબી બાજુ રહેલ પાશ શુભ છે. "

વાસ્તુ ગ્રન્થોમાં કહ્યું છે કે—શુદિ એકમથી પ્રારંભીને દસ દસ તિથિઓમાં અનુક્રમે—પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય ઉર્ધ્વ, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર, ઇશાન અને અધો દિશામાં પાશ હોય છે, અને પાશની સામેની દિશામાં દિક્કાળ હોય છે. આ રીતે પૂર્ણા તિથિમાં ઉર્ધ્વ અને અધો દિશામાં પાશ તથા કાળ હોવાથી ખાતમુહૂર્ત તથા ધ્વજારોપણ વિગેરે કાર્યો કરાતાં નથી. જ્યોતિષ સારમાં વારને આશ્રીને કાળ અને પાશ આ પ્રમાણે કહ્યા છે.—

" दिणवारं पुव्वाई, कमेण संहारि जत्थ ठाणि सणी ।
काल तत्थ वि आणमु, तत्संमुहु पासो-भणइ इगे ॥१॥"

અર્થ—" ઇષ્ટ દિનવારથી પ્રારંભીને સાતે વારો અનુક્રમે પૂર્વ વિગેરે સાત દિશામાં સ્થાપવા. તેમાં જે દિશામાં શનિવાર આવે તે દિશામાં કાળ હોય છે. કેટલાએક કહે છે કે—કાળની સન્મુખ પાશ હોય છે ॥ ૧ ॥ "

બીજી રીતિએ કહીએ તો ઉત્ક્રમે કરીને ઉત્તરાદિ દિશામાં રવિ આદિ સાત વારોમાં કાળ હોય છે. એટલે—શનિવારે પૂર્વમાં, શુક્રવારે અગ્નિમાં, ગુરૂવારે દક્ષિણમાં, બુધવારે નૈર્ઋત્યમાં, મંગળવારે પશ્ચિમમાં, સોમવારે વાયવ્ય કોણમાં, અને રવિવારે ઉત્તર દિશામાં કાળ હોય છે. આ મતમાં તિથિને આશ્રીને પાશ અને કાળ હોતો નથી. ઇશાન ખુણામાં પણ કાળ હોતો નથી, માત્ર પાશ હોય છે. કાળનું બીજું નામ કાળરાહુ પણ છે.

ડાબી બાજુ રહે તે દિશામાં વિહાર કરવો હિતકારક છે, અને કાળ તેની સન્મુખ હોવાથી વિહારમાં જમણી બાજુ આવે છે. તે પણ શુભ છે. મુહૂર્ત ચિંતામણીમાં કહ્યું છે કે—

" दक्षिणस्थः शुभः कालः, पाशो वामदिशि स्थितः । "

અર્થ—" જમણી બાજુ રહેલ કાળ અને ડાબી બાજુ રહેલ પાશ શુભ છે."

વાસ્તુ ગ્રન્થોમાં કહ્યું છે કે—શુદિ એકમથી પ્રારંભીને દસ દસ તિથિઓમાં અનુક્રમે—પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય ઉર્ધ્વ, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર, ઇશાન અને અધો દિશામાં પાશ હોય છે, અને પાશની સામેની દિશામાં દિક્કાળ હોય છે. આ રીતે પૂર્ણા તિથિમાં ઉર્ધ્વ અને અધો દિશામાં પાશ તથા કાળ હોવાથી ખાતમુહૂર્ત તથા ધ્વજારોપણ વિગેરે કાર્યો કરાતાં નથી. જ્યોતિષ સારમાં વારને આશ્રીને કાળ અને પાશ આ પ્રમાણે કહ્યા છે.—

" दिणवारं पुव्वाई, कमेण संहारिं जत्थ ठाणि सणी ।
कालं तत्थ वि आणमु, तत्संमुहु पासो–भणइ इगे ॥१॥"

અર્થ—" ઇષ્ટ દિનવારથી પ્રારંભીને સાતે વારો અનુક્રમે પૂર્વ વિગેરે સાત દિશામાં સ્થાપવા. તેમાં જે દિશામાં શનિવાર આવે તે દિશામાં કાળ હોય છે. કેટલાએક કહે છે કે–કાળની સન્મુખ પાશ હોય છે ॥ ૧ ॥ "

બીજી રીતિએ કહીએ તો ઉત્ક્રમે કરીને ઉત્તરાદિ દિશામાં રવિ આદિ સાત વારોમાં કાળ હોય છે. એટલે–શનિવારે પૂર્વમાં, શુક્રવારે અગ્નિમાં, ગુરૂવારે દક્ષિણમાં, બુધવારે નૈર્ઋત્યમાં, મંગળવારે પશ્ચિમમાં, સોમવારે વાયવ્ય કોણમાં, અને રવિવારે ઉત્તર દિશામાં કાળ હોય છે. આ મતમાં તિથિને આશ્રીને પાશ અને કાળ હોતો નથી. ઇશાન ખુણામાં પણ કાળ હોતો નથી, માત્ર પાશ હોય છે. કાળનું બીજું નામ કાળરાહુ પણ છે.

અર્થ—" વાયુને બહાર કાઢવો તે રેચક, વાયુ લેવો તે પૂરક, અને પવનને નાભિકમળમાં રૂંધવો-સ્થિર કરવો તે કુંભક કહેવાય છે ॥ ૩ ॥ "

એ દરેક પ્રાણાયામનું જુદું જુદું ફળ કહ્યું છે—

इडा पिङ्गला सुषुम्णा, वामदक्षिणमध्यगा ।
शशिसूर्यशिवानां या, शान्तिक्रूरत्वशून्यदा ॥ ४ ॥

અર્થ—ડાબી નાસિકામાં, જમણી નાસિકામાં, અને મધ્યમાં ચંદ્ર રવિ અને શિવની ઇડા પિંગલા અને સુષુમ્ણા એમ ત્રણ નાડીઓ છે; જે અનુક્રમે શાંતિ, ક્રૂરતા અને કાર્યની નિષ્ફળતા આપે છે. ॥ ૪ ॥

" ઇડા સુષુમ્ણા પિંગલા, વામ મધ્ય અવામ;
ચંદ્ર શિવ ને સૂર્યની, નાડી ત્રણ સુખધામ ॥ ૧ ॥ "

અહીં બન્ને નાસિકામાં પવન ચાલતો હોય ત્યારે સુષુમ્ણા નાડી કહેવાય છે.

षट्त्रिंशद्गुरुवर्णानां, या वेला भणने भवेत् ।
सेववायोः सुषुम्णायां–नाड्यां संचरतो लगेत् ॥ ५ ॥

અર્થ—છત્રીશ ગુરૂવર્ણ બોલવામાં જેટલો વખત (૧૪ સેકંડ) જાય છે તેટલો વખત વાયુને સુષુમ્ણા નાડીમાં જાય છે, અને એક નાડીથી બીજી નાડીમાં સંચરવાને પણ તેટલોજ વખત લાગે છે. ॥ ૫ ॥

सार्धे घटीद्वयं नाडि–श्चन्द्रार्कयोर्ग्कोदयात् ।
शुक्लात् त्रीणि त्रीणिदिना–नि तयोरुदयः शुभः ॥ ६ ॥

અર્થ—ચંદ્ર અને સૂર્યની નાડી સૂર્યોદયથી અઢી અઢી ઘડી સુધી રહે છે. તેમા શુક્લપક્ષથી ત્રણ ત્રણ દિવસ અનુક્રમે ચંદ્રનાડી અને સૂર્યનાડીના ઉદય થાય તો તે શુભ છે ॥૬॥

નાડી તત્ત્વનુ અંગ પૂર્ણ કહેવાય છે [illegible]

पृथ्व्याः पलानि पञ्चाशत्, चत्वारिंशत् तथाऽम्भसः ।
अग्नेस्त्रिंशत् तथा वायो–र्विंशतिर्नभसो दश ॥ ११ ॥

પૃથ્વીતત્ત્વના પળો ૫૦ જળતત્ત્વના ૪૦, અગ્નિતત્ત્વના ૩૦, વાયુતત્ત્વના ૨૦, અને આકાશતત્ત્વના ૧૦ છે. ॥ ૧૧ ॥

૧ **પૃથ્વીતત્ત્વમાં** પૃથ્વીનું બીજ છે, વજ્રનું ચિહ્ન છે, ચાર ખુણાવાળી આકૃતિ છે, અને સોના જેવો વર્ણ છે. તેનો વાયુ પીળા વર્ણવાળો, ધીમી ગતિવાળો, સ્વચ્છ, અને શીતોષ્ણ સ્પર્શવાળો છે; જે સામેના બાર આંગળ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં ૫૦ પળ સુધી વહે છે.

૨ **જલતત્ત્વમાં** વરૂણાક્ષર છે, અર્ધચંદ્રની ગોળ આકૃતિ છે, અમૃતઝરો હોય તેવો શ્વેત વર્ણ છે; અને તેનો વાયુ શ્વેત ઠંડો તથા ઉતાવળી ગતિવાળો છે; જે સોળ આંગળ પ્રમાણ નીચેના ક્ષેત્રમાં ૪૦ પળ સુધી વહ્યા કરે છે.

૪ **વાયુતત્ત્વમાં** ચંચળતા છે, દુઃખે જોઇ શકાય તેવી બિંદુની કે ધ્વજાની આકૃતિ છે, લીલી કાંતિ છે; અને તેનો વાયુ કાંઇક ઉનો અને ઠંડો, લીલો, તથા ત્રાંસી ગતિવાળો છે; જે આઠ આંગળ પ્રમાણ ત્રાંસા ક્ષેત્રભાગમાં ૨૦ પળ સુધી વહ્યા કરે છે.

૩ **અગ્નિતત્ત્વમાં** ઉંચી જ્વાળાઓ છે, ભયંકર સ્વરૂપ છે, ત્રિકોણ આકૃતિ છે, સાથીયાનું ચિહ્ન છે, લાલરંગ છે, અગ્નિ બીજ છે; અને તેનો વાયુ જ્વાળાની જેવી ગતિવાળો છે, જે ચાર આંગળ પ્રમાણ ઉર્ધ્વક્ષેત્રમાં ૩૦ પળ સુધી વહ્યા કરે છે.

૫ **આકાશતત્ત્વમાં** શૂન્ય આકાર છે, કાળો વર્ણ છે, અને તેનો વાયુ સમજી ન શકાય તેવી ગતિવાળો છે, જે નાસિકા પાસેના ભાગમાં અથવા એક આંગળ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં વિચિત્ર (વિવિધ) રૂપે ૧૦ પળ સુધી વહ્યા કરે છે.

ચિંતવનં	મૂળ	જીવ	તેજ	વાયુ	શુભ
પ્રાણી	બહુપદ	દ્વિપદ	ચતુષ્પદ	દ્વિપદ	અપાદ
અવસ્થા	જયા, હાસ્ય, ક્રિડા, રતિ, સુખિતા.		નિદ્રા, ભોગ, (વેદ) તાપો, કંપો.		ગતા, હૃતાં, મૃતા:
નક્ષત્ર	રોહિણી	આર્દ્રા	ભરણી	અશ્વિની	
	અનુ૦	અશ્લેષા	કૃત્તિકા	મૃગશર	
	જ્યેષ્ઠા	મૂળ	પુષ્ય	પુનર્વસુ	
	ઉ૦ ષા૦	પૂ૦ ષા૦	મઘા	ઉ૦ ફા૦	
	અભીચ	શત૦	પૂ૦ ફા૦	હસ્ત	
	શ્રવણ	ઉ૦ ભા૦	સ્વાતિ	ચિત્રા	
	ધનિષ્ઠા	રેવતી	પૂ૦ ભા૦	વિશાખા	
ઉત્પત્તિ	૫	૪	૩	૨	૧
ગુણ	ક્ષાંતિ	ક્ષાંતિ	ક્રોધ	ઇચ્છા	
ઇંદ્રિય	ગુદા	લિંગ	ચક્ષુ	ઘ્રાણ	શ્રવણ

આ ત્રણ નાડીમાં પાંચ તત્વમાં જ્યોતિષ શાસ્ત્રના દરેક પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે, તે આ પ્રમાણે.

૧ ચંદ્ર નાડીની રાશિઓ—વૃષ સિંહ વૃશ્ચિક અને કુંભ, માસ-રાશિના ક્રમવાળા, પક્ષ-શુકલ, વાર-સોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર, તિથિ-શુદિ ૧-૨-૩-૭-૮-૯-૧૩-૧૪-૧૫ વદિ-૪-૫-૬-૧૦-૧૧-૧૨, નક્ષત્ર-અશ્વિની ભરણી આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય અશ્લેષા મઘા પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા શ્રવણ ધનિષ્ઠા ઉત્તરાભાદ્રપદ, લગ્ન-સ્થિર, દિશા પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ, અંક-સમ, સ્વભાવ-ચર અને સૌમ્ય, અંશો-સૌમ્ય.

૨ સૂર્ય નાડીની રાશિઓ—મેષ કર્ક તુલા અને મકર માસ-રાશિના ક્રમ પ્રમાણે, પક્ષ-કૃષ્ણ, તિથિ શુદિમાં-૪-૫ ૬-૧૦-૧૧-૧૨. વદિમાં ૧-૨-૩-૭-૮-૯-૧૩-૧૪-૦))

૫ પાંચમું તત્વ આકાશ છે, જેનો પતિ શનિ છે ચંદ્ર અવસ્થા–ગતા હૃતા તથા મૃતા છે. તેનો સ્વભાવ વિચિત્ર છે. જે કોઇ પણ કાર્યને સિદ્ધ કરતું નથી.

ઇષ્ટ નાડી અને તત્ત્વોના સંચારકાળે પોતાની રાશિ, તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, અવસ્થા અને લગ્ન હોય, અનુકૂળ દિશા તથા અંક હોય, અનુકૂળ સ્વભાવનું કાર્ય હોય, અને સ્વામી પોતાના ઘરમાં હોય તો આ યોગ અત્યંત શુભ છે જેમકે–ગુરૂવાર, શુદિ તેરશ, શ્રવણ નક્ષત્ર, વૃષ લગ્ન કે સુખિતા અવસ્થા હોય, અને તેજ વખતે ચંદ્રનાડીનું જળતત્વ ચાલતું હોય તો આ સમયમાં ગમન કરનારને તુરતજ કાર્યસિદ્ધિ અવશ્ય થાય છે.

સામાન્ય રીતે તે દરેકમાં નીચે મુજબ કાર્યો કરવાં, **નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં** કહ્યું છે કે—

" शशिप्रवाहे गमनादि शस्तं, सूर्ये प्रवाहे नहि किंचनापि ।
प्रष्टुर्जयः स्याद् वहमानभागे, रिक्ते नु भागे विफलं समस्तम् ॥ १ ॥"

અર્થ—" ચંદ્રનાડીમાં ગમન વિગેરે કાર્ય શુભ છે, સૂર્યનાડીમાં કાંઇ પણ કરવું ઇષ્ટ નથી, પૂર્ણાંગમાં પૃચ્છા કરનારનો જય થાય છે, અને રિક્ત ભાગમાં બધું નિષ્ફળ જાય છે. ॥ ૧ ॥"

પ્રભુ **હેમચંદ્રસૂરિ** કહે છે કે–" ચંદ્રનાડી અભીષ્ટને સુચવે છે જેમાં મનોવાંછિત કાર્યો કરવાં તે શુભ છે. સૂર્ય નાડી અનિષ્ટસૂચક છે, જેમાં મૈથુન આહાર અને દીપ્ત કાર્યો કરવાં તે હિતકારક છે. સુષુમ્ણાનાડી નિર્વાણ ફળ આપનાર છે, જેમાં ધર્મધ્યાન અધ્યયન અને સમાધિ કરવી હિતકારક છે. ૬૩–૬૪"

હેમહંસગણી કહે છે કે—

" तत्त्वाभ्यां भूजलाभ्यां स्यात्, शान्ते कार्ये फलोन्नतिः ।
दीप्ताऽस्थिरादिके कृत्ये, तेजोवाय्वम्बरैः शुभम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" ભૂતત્વ અને જળતત્વ વડે શાંત કાર્યમાં તથા અગ્નિતત્વ વાયુતત્વ અને આકાશતત્વ વડે દીપ્ત અને અસ્થિર કાર્યમાં શુભના પ્રભાવ છે. ॥ ૧ ॥

सिद्धि पृथ्वी जल विषे, मृत्यु अगन विचार ।
क्षयकारि वायु सिधि, नभ निष्फल चित्तधार ॥ २३६
धीरजथी पृथ्वी विषे, जल सिद्धि तत्काल ।
हाण अग्नि वायु थकी, काज निष्फल नभ धार ॥ २३
मही उदक दोउं विषे, चन्द्रथान स्थितिरूप ।
चिदानंद फल तेहनुं, जानो परम अनूप ॥ २४४ ॥ "

પૂર્ણાંગ માટે **શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ** કહે છે કે—

" यत्त्यजेत् संचरन् वायु–स्तद्रिक्तमभिधीयते ।
संक्रमेद् यत्र तु स्थाने, तत् पूर्णं कथितं बुधैः ॥ २२८ ॥

અર્થ—" પંડિતોએ ચાલતો વાયુ જે સ્થાનનો ત્યાગ કરે તેને **રિક્ત** કહેલ છે, અને જે સ્થાનમાં પ્રવેશ કરે તેને **પૂર્ણ** સ્થાન કહેલ છે. ॥ ૨૨૮ ॥ એટલે–જમણી કે ડાબી જે નાસિકામાં પવન ચાલતો હોય તે પૂર્ણ કહેવાય છે, અને પવ-નના સંચાર વિનાની નાસિકા રિક્ત (ખાલી) કહેવાય છે. તેમાં પૂર્ણ નાસિકા બળવાન્-શુભ છે, અને રિક્ત નાસિકા નિર્બળ —અશુભ છે.

" ઘર રાજકુળ વિગેરેમાં પેસતાં કે નીકળતાં પૂર્ણાંગ પગ આગળ કરીને ચાલવાથી અભીષ્ટ સિદ્ધિ થાય છે.

કાર્યની સિદ્ધિ માટે–(ગુરુ० ૨૪૩ અરિ० ૨૪૮) ગુરુ, બંધુ, રાજા, અમાત્ય અને ઇચ્છિત આપનારને વહન થતી નાસિકા તરફ બેસારવા; સ્ત્રીઓને વશ કરવી હોય તો તેને પણ પૂર્ણાંગ તરફ બેસારવી " અને જયલાભ તથા સુખને ઇચ્છનાર પુરૂષે શત્રુ ચોર લેણદાર બંડખોર કે કજીયાખોરને રિક્તાંગ તરફ બેસારી કાર્ય કરવું " જેથી મનકામના સફળ થાય છે.

" प्रविशत्पवनापूर्ण—नासिकापक्षमाश्रितम् ।
पाद [illegible], प्रथम [illegible] ॥ १ ॥ "

તો તત્કાળ કાર્યસિદ્ધિ જાણવી ॥ ૧ ॥" ચંદ્રનાડીમાં પણ પૃથ્વી અને જલતત્ત્વો અવશ્ય ફળ આપનાર છે.

" प्रश्ने युद्धविधौ वैरि-संगमे सहसाद्भये ।
स्नाने पानेऽशने चैव, सूर्यनाडिः प्रशस्यते ॥ १ ॥"

અર્થ—" પ્રશ્નકાર્યમાં, યુદ્ધમાં, વૈરિના મેળાપમાં, ઓચિંતા ભયમાં, સ્નાનમાં, પીવામાં અને ખાવામાં સૂર્યનાડી પ્રશસ્ય છે ॥ ૧ ॥"

" देवाराधनविद्यायां, तन्त्रमन्त्रे रविः शुभः ।
गजवाजियानाऽस्त्रेषु, भूतविषविनाशने ॥ १ ॥"

અર્થ—" દેવ સાધનામાં, તંત્રમાં, મંત્રમાં, હાથી ઘોડા વાહન અને હથીયાર લેવામાં, ભૂત ઉતારવામાં તથા ઝેરના વિનાશમાં સૂર્યનાડી શુભ છે ॥ ૧ ॥" આ સિવાય-શત્રુને જીતવાનું બીડું ઝડપવામાં, અમલદારને અરજી કરવામાં, વિઘ્નહરવા માટે શાંતિજલ નાખવામાં ઋતુદાનમાં, લઘુનીતિમાં, સુવામાં, નવા ચોપડા કરવામાં, વહાણ ચલાવવામાં, પશુ ખરીદવામાં, અને કરજ દેવામાં, સૂર્યની નાડી હિતને કરનારો છે. તથા સમસ્ત ચરકાર્યમાં સૂર્યનાડી લેવી, એમ **શ્રી ચિદાનંદજી** મહારાજ કહે છે.

" विद्यारम्भे च दीक्षायां, शास्त्राभ्यास विवादयोः ।
राजदर्शनगीतादौ, ध्यानेऽर्कस्तु प्रशस्यते ॥ १ ॥"

અર્થ—" વિદ્યારંભ, દીક્ષા, શાસ્ત્રાભ્યાસ, વિવાદ, રાજદર્શન, ગાયનનો પ્રારંભ અને ધ્યાનમાં સૂર્યનાડી પ્રશસ્ત છે ॥ ૧ ॥"

" जयजीवित लाभादि-कार्याणि निखिलान्यपि ।
निष्फलान्येव जायन्ते, पवने दक्षिणे स्थिते ॥ २३३ ॥

અર્થ—" જો જમણી નાડીમાં પવન હોય તો જય જીવિત, અને લાભ વિગેરે સર્વ કાર્યો નિષ્ફળ થાય છે ॥ ૨૩૩ ॥

છતાં તેવાં કાર્ય કરે તો નિષ્ફળ થાય છે. તેના સામાન્ય તથા પૂચ્છા ફળ માટે કહ્યું છે કે—

" व्योम चलत कारज सहू, करिये नाहीं मीत ।
ध्यान जोग अभ्यासकी, धारो यामें रीत ॥१॥ "

આ સ્વરોદયની મહત્તા માટે કહ્યું છે કે—

तिथि वार नक्षत्र फुनि, करण योग दिक्शूल ।
लक्षणपात होरा लिये, दग्ध तीथि अरु मूल ॥३३७॥
वृष्टि कील कुलिका लगन, व्यतिपात स्वर भान ।
शुक्र अस्त अरु जोगणी, यमघंटादिक जान ॥ ३३८ ॥
इत्यादिक अपयोगको, यामें नहि विचार ।
ऐसो ए स्वर ज्ञान नित, गुरुगमथी चित्त धार ॥३३९॥
साधन बिन स्वरज्ञानको, लहे न पूरन भेद ।
चिदानंद गुरुगम विना, साधन हुत सखेद ॥ ३४२ ॥

" मुग्धधीर्यः समीरस्य–संक्रान्तिमपि वेत्ति न ।
तत्वनिर्णयवार्तां स, कथं कर्तुं प्रवर्तते ? ॥ २६९ ॥ "

અર્થ—" જે મુગ્ધ બુદ્ધિવાળો વાયુ સંચારને પણ જાણતો નથી, તે તત્ત્વ નિર્ણયની વાત કરવાને કેમ તૈયાર થાય ! ॥ २६९ ॥ "

આ પ્રમાણે સ્વરોદય ઉપરથી મૌહુર્તિક જ્ઞાન થાય છે. તેમજ પ્રશ્ન ફળ, જીવિત, મૃત્યુ, યુદ્ધ, રોગપરીક્ષા, પુત્ર–પુત્રી, નાડી, વાયુગતિ, પરશરીર પ્રવેશ વિગેરેનું પણ જ્ઞાન થાય છે; જે અપ્રાસંગિક હોવાથી અહીં દર્શાવેલ નથી. આ ક્રિયામાં ચિત્તનો સંકલેશ વધારે રહે છે. કહ્યું છે કે—

" पूरणे कुम्भने चैव, रेचने च परिश्रमः ।
चित्तसंक्लेशकरणाद्, मुक्तेः प्रत्यूह कारणम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" પૂરણ કુંભન અને રેચનમાં પરિશ્રમ પડે છે,

૫ મિથુન લગ્નમાં છઠ્ઠા નવાંશના પહેલા આઠ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ છે, અને જળ તત્ત્વ છે.

૬ મિથુન લગ્નમાં છઠ્ઠાજ નવાંશમાં દ્વાદશાંશની અશુદ્ધિ છે, પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે, અને જળ તત્ત્વ છે ॥ ૩ ॥

૭ કર્ક લગ્નમાં પહેલા અંશના પહેલા અઠયાવીશ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે.

૮ કર્ક લગ્નમાં ત્રીજા નવાંશમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વીતત્ત્વ છે ॥ ૪ ॥

૯ સિંહ લગ્નમાં છઠ્ઠા નવાંશના દસ પળ પછી અઠયાવીશ પળોમાં પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે, લગ્નની અશુદ્ધિ છે, અને જળ તત્ત્વ છે ॥ ૫ ॥

૧૦ કન્યા લગ્નમાં ત્રીજા નવાંશના નવ પળ પછીના સત્યાવીશ પળોમાં છ વર્ગનીશુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે ॥૬॥

૧૧ તુલા લગ્નમાં આઠમા નવાંશના પ્રથમના અઢાર પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે.

૧૨ તુલા લગ્નમાં નવમાઅંશના છેલ્લા સત્યાવીશ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે. ॥ ૭ ॥

૧૩ વૃશ્ચિક લગ્નમાં ચોથા અંશના પહેલા ૨૮ પળોમાં પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે, લગ્નની અશુદ્ધિ છે, અને જળ તત્ત્વ છે. ॥ ૮ ॥

૧૪ ધન લગ્નના સંપૂર્ણ છઠ્ઠા અંશમાં દ્રેષ્કાણની અશુદ્ધિ છે, પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે, અને જળ તત્ત્વ છે.

૧૫ ધન લગ્નમાં સાતમા નવાંશના છેલ્લા નવપળોમાં પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે, દ્વાદશાંશની અશુદ્ધિ છે, અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે.

૧૬ ધન લગ્નમાં નવમા અંશના પહેલા નવ પળોમાં પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે, દ્વાદશાંશની અશુદ્ધ છે, અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે ॥ ૯ ॥

અર્થ—" પ્રાણનો પ્રવેશ થયે છતે ચાલતી નાડીનો પગ આગળ કરીને, સૂર્યને જમણો રાખીને, અને **જિનેશ્વરને** દક્ષિણા દઇને પ્રયાણ કરવાથી દિનશુદ્ધિ વિના પણ કાર્યસિદ્ધિને મેળવે છે ॥ ૧ ॥"

આથી પ્રયાણમાં સૂર્યને જમણો કે પાછળ રાખવો એ પણ અવશ્ય લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. **વિવેકવિલાસમાં** કહ્યું છે કે—" જમણી કે ડાબી એમ જે નાસિકામાં પવન ચાલતો હોય તે તરફનો પગ આગળ કરીને પોતાના ઘરમાંથી નીકળવું; તેથી હાનિ, કજીયો, ઉદ્વેગ, કાંટાની પીડા, અને વિવિધ જાતના ઉપદ્રવો, વિગેરે કાંઇ પણ થતું નથી; અને જનાર સમાનદશી પાછો ફરે છે." કેટલાક આચાર્યો તો કહે છે કે— "દૂર દેશમાં જવું હોય તો ચંદ્રનાડીમાં, અને નજીકના દેશમાં જવું હોય તો સૂર્યનાડીમાં પગ આગળ કરીને પ્રયાણ કરવું. પણ એટલું વિશેષ છે કે ચંદ્રનાડી હોય તો પૂર્વ ઉત્તરમાં અને સૂર્યનાડી હોય તો પશ્ચિમ દક્ષિણમાં પ્રયાણ કરવું નહીં કેમકે તે દિશામાં દિગ્શૂલ હોય છે."

વળી બાળક પુરૂષ કે સ્ત્રીની છીંક સામે કે જમણી બાજુ થાય તો અશુભ છે, પાછળ કે ડાબી બાજુ થાય તો શુભ છે. એમ જ્યોતિષહીરમાં કહેલ છે.

આ ઉપરાંત ચિત્તનો ઉત્સાહ, આયંબિલ તપ વિગેરે પણ પ્રવાસ અને પ્રયાણમાં સિદ્ધિને આપનારા છે. આ વ્યવહાર વર્તમાન કાળમાં વધારે જોઇ શકાય છે.

હવે ચૈત્યદ્વાર કહે છે—

चेइअसुध्धं धुवामिउ-करपुस्स धणिट्ठसयभिसासाई।
पुस्सतिउत्तररेरो-करमिगसवणे सिलनिवेसो ॥८७॥

અર્થ—ધ્રુવ, મૃદુ, હસ્ત, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, શતભીષા અને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં ચૈત્યસૂત્ર કરવું; તથા

૪ નન્દ–દ્વાર તરફ ને જમણી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૫ ખર—પછીતમાં વૃદ્ધિવાળું ઘર

૬ કાંત–બાર તરફ અને પછીતમાં વૃદ્ધિવાળું ઘર

૭ મનોરમ—બારની જમણી બાજુ અને પાછળના ભાગમાં વૃદ્ધિવાળું ઘર.

૮ સુમુખ—બાર તરફ, જમણી બાજુ અને પછવાડે. વૃદ્ધિવાળું ઘર.

૯ દુર્મુખ–બારણાની ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૦ ક્રૂર—બાર તરફ અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર.

૧૧ વિપક્ષ—જમણી તરફ અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૨ ધનદ—બાર તરફ, જમણી બાજુ અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૩ ક્ષય—બારની પછવાડે અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૪ આક્રન્દ—દ્વારની આગળ પાછળ અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર.

૧૫ વિપુલ–દ્વાર સિવાયની ત્રણે દિશામાં વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૬ વિજય—ચારે બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

આ ભેદોમાં નામ પ્રમાણે ગુણો છે જેમાં માત્ર પછવાડેની વૃદ્ધિવાળું અને જમણી તરફની વૃદ્ધિ ન હોય તો ડાબી બાજુની વૃદ્ધિવાળાં ઘરો અશુભ છે એટલે ખર, દુર્મુખ, ક્રૂર, ક્ષય. અને આક્રંદ નામનાં ઘરો અશુભ છે; તથા ઘરધણીના નામના જેટલા અક્ષરો હોય તેટલા અક્ષરના નામવાળું ઘર પણ અશુભ છે.

આયો શ્રેષ્ઠ છે, પણ તેમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર પડે તો પૂર્વના આયના કૃત્યમાં પાછળ-પાછળના આય લાવી શકાય છે; પરંતુ પાછળના આયના કૃત્યમાં પૂર્વ-પૂર્વનો આય લાવી શકાતો નથી. અર્થાત—વૃષને સ્થાને ગજ સિંહ અને ધ્વજનો આય, ગજને સ્થાને સિંહ અને ધ્વજનો આય, તથા સિંહને સ્થાને ધ્વજનો આય લાવી શકાય છે; પણ બીજાને સ્થાને વૃષનો આય લાવી શકાતો નથી. ઉદાહરણ જેમકે—પૂર્વોક્ત ક્ષેત્રફળ ૨૨૪૭૯ ને આઠથી ભાગતાં શેષમાં ૭ રહે છે, તો તે ઘરમાં સાતમો આય ગજ આવે છે. તે શ્રેષ્ઠ છે. આ ગજને સ્થાને સિંહ કે ધ્વજનો આય લાવીએ તો પણ શુભ છે.

૩ **ગૃહજન્મનક્ષત્ર**—ક્ષેત્રફળના આંકને આઠે ગુણી સત્યાવીશે ભાગતાં શેષમાં જે આંક આવે તે અશ્વિનીથી પ્રારંભીને જેટલામું નક્ષત્ર હોય તેટલામું ગૃહજન્મનક્ષત્ર કહેવાય છે. આ નક્ષત્રથી ગૃહપતિની સાથે ચંદ્ર, તારા, દ્વાર, વર્ગ, નાડી, યોની, લેણાદેણી અને ગણ વિગેરે તપાસવું.

૪ **તારા**—માલીકના જન્મનક્ષત્રથી ઘરના નક્ષત્ર સુધીના આંકને નવે ભાગી નવ તારા લેવી, જે પૈકીની ત્રીજી પાંચમી અને સાતમી તારા હોય તો અશુભ છે.

૫ **દ્વાર**—પરિઘ ચક્રની પેઠે પૂર્વાદિ ચાર દિશામાં કૃત્તિકા વિગેરે સાત સાત નક્ષત્રો સ્થાપી ગૃહજન્મનક્ષત્રથી ચંદ્ર તપાસવો, જે ગૃહસ્થના ઘરમાં જમણી કે ડાબી તરફનો હોય તો શુભ છે, પ્રાસાદ રાજમહેલ અને લક્ષ્મીમંદિર વિગેરેમાં સન્મુખ ચંદ્ર શુભ છે, તથા ઘરમાં એકનાડી—નાડીવેધ, અવિરૂદ્ધ યોનિ, લેણું અને દેવગણ હોય તો અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે.

ઉદાહરણ જેમકે—ક્ષેત્રફળ ૨૨૪૭૯ ને આઠે ગુણતાં ૧૭૯૮૩૨ થયા, જેને સત્યાવીશે ભાગતાં શેષ ૧૨ રહે છે, તો તે ઘરનું જન્મનક્ષત્ર અશ્વિનીથી ગણતાં બારમું ઉત્તરાફાલ્ગુની આવે છે. તે દક્ષિણની ભીંતિ આવે છે, આઠમી તારા છે. આદ્યનાડી છે. ગાયની યોનિ છે. અને મનુષ્ય ગણ છે.

૬ રાશિ—ક્ષેત્રફળને ૩૨ થી ગુણી ૧૦૮ થી ભાગવું, શેષ

નક્ષત્રમાં ચોથો શ્રેયાન્ વ્યય આવે છે, તે યક્ષનો વ્યય છે. જે વ્યયથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૮ અંશ—ક્ષેત્રફળનો આંક, ઘરના નામના અક્ષરોનો આંક, અને વ્યયનો આંક, એ ત્રણેનો સરવાળો કરી ત્રણથી ભાગ દેવો. તેમાં શેષમાં ૧, ૨ અને ૦ રહેવાથી અનુક્રમે ઈંદ્રિ યમ અને રાજાના અંશો આવે છે. આ ત્રણ અંશોમાં યમ અંશ અધમ છે, રાજાંશ મધ્યમ છે. અને ઈંદ્રાંશ ઉત્તમ છે.

શિલ્પદીપકમાં કહ્યું છે કે—પ્રાસાદ, પ્રતિમા, પીઠ, વેદી, કુંડ, ધ્વજા, સુખસ્થાન, નાટકશાળા, ઉત્સવભૂમિ વિગેરેમાં ઈંદ્રાંશ શ્રેષ્ઠ છે. વ્યંતરના મંદિર, ગ્રહભુવન, માત્રિકા પ્રાસાદ, વ્યાપાર સ્થાન, ક્ષેત્રપાળનું મંદિર, કમળનું ઘર, ખાટકીનું ઘર, આયુધશાળા, વિગેરેમાં યમાંશ દેવો સારો છે. અને સિંહાસન, શય્યા, ઘોડાર, હાથીશાળા, રાજ્ય સામગ્રીનું સ્થાન, કચેરી, નગર વિગેરેમાં નૃપાંશ દેવો શ્રેષ્ઠ છે. જેમકે—ક્ષેત્રફળનો આંક ૨૨૪૭૯, ધ્રુવ ઘરના નામના અક્ષરોનો આંક ૨, અને શ્રેયાન્ વ્યયનો આંક ૪ છે; તે ત્રણેનો સરવાળો કરતાં ૨૨૪૮૫ થાય છે, જેને ત્રણથી ભાગતાં શેષ૦ રહે છે. તો આ રીતે નૃપાંશ થયો તે શુભ છે.

આ પ્રમાણે—નવા ઘરમાં, પ્રાસાદમાં, ગર્ભગૃહમાં, રંગમંડપમાં, ગભારાની બારી–બારણામાં, ચોતરામાં, અને ગામ વિગેરેમાં નીચેની [1]ભૂમિમાં આય વ્યય વિગેરે તપાસવા; પણ મૂળ સ્થાન સાથે જોડાયેલ ખંડ. ઓસરી પરશાળ વિગેરેમાં આય વિગેરેની જરૂર નથી. આ રીતે ગુણ–દોષ તપાસી, સમાન વ્યયવાળું, અધિક વ્યયવાળું, યમના અંશવાળું, વિરૂદ્ધ રાશિ વાળું, વિરૂદ્ધ તારાવાળું. અને ઘરધણીના નામના અક્ષર જેટલા અક્ષરવાળું નવું ઘર ત્યજવું. એમ શ્રી હેમહંસ ગણી કહે છે.

૧ નીચેની ભૂમિમાં અને ઉપરના માળમાં ઉંચાઈ લંબાઇ અને પહોળાઈમાં તફાવત હોય છે, માટે માળવાળા ઘરમાં પણ નીચેની ભૂમિમાં જ આયવ્યય વિગેરે જોવાં. પહેલી ભૂમિ કરતાં માળની ભૂમિની ઉંચાઈ ક્રમે ક્રમે ન્યૂન (ઓછી) હોય છે.

પત્થર અને શીસાના ઘરનું ૯૦૦ ગણું, તથા ધાતુના ઘરનું ૧૬૧૦૦૦ ગણું આયુષ્ય જાણવું.

નિમિત્તીયાએ આ પ્રમાણે બળાબળ તથા ગામની લેણા દેણી જોઈ ઘરના પ્રારંભનો કાળ કહેવો, તે આ પ્રમાણે-બ્રાહ્મણ વિગેરે ચારેને ધ્વજ વિગેરે ચાર આયો અને અનુક્રમે પશ્ચિમ વિગેરે ચાર દિશાનાં બારવાળાં ઘર શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે આયો પ્રવેશમાં સામા રહે તે લાભકારક છે. એટલે-બ્રાહ્મણને પશ્ચિમાભિમુખ તથા ધ્વજના આયવાળું, રાજાને ઉત્તરાભિમુખ તથા સિંહના આયવાળું, વૈશ્યને પૂર્વાભિમુખ તથા વૃષના આયવાળું, અને શૂદ્રને દક્ષિણ તરફના બારવાળું તથા ગજના આયવાળું ઘર શ્રેષ્ઠ છે. શિલ્પ ગ્રંથમાં તો કહ્યું છે કે-સિંહ વૃશ્ચિક અને મીન રાશિવાળાએ પૂર્વમુખી, કર્ક કન્યા અને મકર રાશિવાળાએ દક્ષિણમુખી મિથુન તુલા અને ધન રાશિવાળાએ પશ્ચિમમુખી, તથા મેષ વૃષ અને કુંભ રાશિવાળાએ ઉત્તરમુખી ઘર કરવું તે શુભ છે.

ઘરના પ્રારંભમાં ખુંટી નાખી દોરી બાંધવી, ખોદવું, અને શિલા સ્થાપવી; એમ ત્રણ ક્રિયાઓ કરાય છે. તે દરેક કાર્યમાં નીચે મુજબ શુદ્ધિ તપાસવી. નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" [1]मार्गः पौषश्च वैशाखः, फाल्गुनः श्रवणस्तथा ।
एते शस्ता गृहारम्भे, वास्तुशास्त्रप्रकीर्तिताः ॥ १ ॥"

---

१ चैत्रे शोककरं विन्द्यात्, वैशाखे च धनागमः ।
ज्येष्ठे चैव भवेन्मृत्यु-राषाढे पशुनाशनम् ॥ १ ॥
श्रावणे धनवृद्धिश्च, शून्यं भाद्रपदे तथा ।
आश्विने कलहश्चैव, कार्तिके भृत्युरेव च ॥ २ ॥
मार्गे च धनसंप्राप्तिः, पौषे च धनसंचयः ।
माघे चाऽग्निभयं चैव, फाल्गुने न शुभं भवेत् ॥ ३ ॥
(मतान्तरे तु-) ज्येष्ठे माघे मरणं, भाद्रपदे तु धनक्षयम् ।
कार्तिके [illegible], फाल्गुने श्रियुतधनवृद्धिः ॥ ४ ॥ (नारचन्द्र टीप्पण)
કાર્તિક આદિ માસમાં ગૃહ પ્રારંભ કરવાથી અનુક્રમે નાશ, ધનાપ્તિ, કામ-સેવા, અગ્નિભય, શ્રી, રોગ, ધન, પીડા, પશુનાશ, ધનવૃદ્ધિ, ઉત્પાત, અને કલેશ થાય છે.
[illegible] ११।

પત્થર અને શીસાના ઘરનું ૯૦૦ ગણું, તથા ધાતુના
૧૬૧૦૦૦ ગણું આયુષ્ય જાણવું.

નિમિત્તીયાએ આ પ્રમાણે બળાબળ તથા ગામની
દેણી જોઇ ઘરના પ્રારંભનો કાળ કહેવો, તે આ પ્રમાણે
હ્મણ વિગેરે ચારેને ધ્વજ વિગેરે ચાર આયો અને અ
પશ્ચિમ વગેરે ચાર દિશાનાં બારવાળાં ઘર શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે
પ્રવેશમાં સામા રહે તે લાભકારક છે. એટલે–બ્રાહ્મણને પ
માભિમુખ તથા ધ્વજના આયવાળું, રાજાને ઉત્તરાભિ
તથા સિંહના આયવાળું, વૈશ્યને પૂર્વાભિમુખ તથા વૃષ
આયવાળું, અને શૂદ્રને દક્ષિણ તરફના બારવાળું તથા ગજ
આયવાળું ઘર શ્રેષ્ઠ છે. શિલ્પ ગ્રંથમાં તો કહ્યું છે કે–સિ
વૃશ્ચિક અને મીન રાશિવાળાએ પૂર્વમુખી, કર્ક કન્યા અને મક
રાશિવાળાએ દક્ષિણમુખી મિથુન તુલા અને ધન રાશિવાળાએ
પશ્ચિમમુખી, તથા મેષ વૃષ અને કુંભ રાશિવાળાએ ઉત્તર
મુખી ઘર કરવું તે શુભ છે.

ઘરના પ્રારંભમાં ખુંટી નાખી દોરી બાંધવી, ખોદવું, અને
શિલા સ્થાપવી; એમ ત્રણ ક્રિયાઓ કરાય છે. તે દરેક કાર્યમાં
નીચે મુજબ શુદ્ધિ તપાસવી. નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" [1]मार्गः पौषश्च वैशाखः, फाल्गुनः श्रवणस्तथा ।
एते शस्ता गृहारम्भे, वास्तुशास्त्रप्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ "

---

१ चैत्रे शोककरं विन्द्यात्, वैशाखे च धनागमः ।
ज्येष्ठे चैव भवेन्मृत्यु–माषाढे पशुनाशनम् ॥ १ ॥
श्रावणे धनवृद्धिः स्यात्, शून्ये भाद्रपदे तथा ।
आश्विने कलहश्चैव, कार्तिके भातुरेव च ॥ २ ॥
मार्गे च धनप्राप्तिः, पौषे च धनसंचयः ।
माघे चाग्निभयं चैव, फाल्गुने च शुभं भवेत् ॥ ३ ॥
पाठान्तरे तु– ज्येष्ठ मासे मरणं, भाद्रपदे तु धननाशनम् ।
कार्तिके दारिद्र्यं फाल्गुने विपुलधनवृद्धि ॥ ४ ॥ (नारचन्द्र टीप्पण)
[illegible]

નથી. રવિ સોમ બુધ ગુરૂ અને શુક્રવાર શુભ છે. શુભ યોગ શુભ હોય તો મંગળ લેવાનું શિલ્પગ્રન્થો જણાવે છે, તેમજ શનિવારે ઘર પ્રારંભ વિગેરે સ્થિર કાર્ય કરવાનું **શ્રીહેમહંસ** ગણિ ફરમાવે છે.

"कर्तुः स्थितिर्नो विधुवास्तुनोर्भे, पुरः स्थिते पृष्ठगते खनिर्व्यात्।

"અર્થ–ચંદ્ર નક્ષત્ર અને ઘર નક્ષત્ર સન્મુખ હોય તો ઘરધણી તેમાં વસી શકતો નથી, અને પાછળ હોય તો તે ઘરમાં ખાતર પડે છે. માટે આ રીતે તેમાં ખાત કરવું નહિં "આ નિયમ માત્ર ગૃહસ્થના ઘર માટે છે.

ચંદ્રબળ તથા તારાબળ વિગેરે પણ તપાસવું.

વાસ્તુશાસ્ત્ર ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે–પાશ અને કાળ અધો અને ઉર્ધ્વ દિશામાં હોય ત્યારે વાસ્તુ અને ધ્વજારોપણનાં કાર્ય કરવાં નહિં. અર્થાત–પૂર્ણાતિથિમાં ખાત અને ધ્વજારોપણનો નિષેધ છે. **બ્રહદ્ જ્યોતિષ સારમાં વૃષચક્રથી** જણાવે છે કે સૂર્ય નક્ષત્રથી ઇષ્ટ નક્ષત્ર સુધી ગણવું. જો ઇષ્ટ નક્ષત્ર પહેલા ૩ માં હોય તો લક્ષ્મી, અને ત્યાર પછીના અનુક્રમે ૪ માં ઉજડ, ૪ માં સ્થિરતા ૪ માં લક્ષ્મી ૪ માં દરિદ્રતા ૪ માં ધન ૨ માં રોગ, અને ૩ માં મૃત્યુ થાય છે. આ વૃષચક્રના શુભ દિવસે ઘરનો પ્રારંભ કરવો.

ઘરના પ્રારંભમાં શુભ ગ્રહવાળા અને શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ વાળા સ્થિર અથવા દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં લગ્ન અને ચંદ્ર હોય, તથા દશમા સ્થાનમાં સૌમ્ય ગ્રહો હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. ગુરૂ કેન્દ્રમાં હોય, લગ્નમાં સ્વગૃહી ચંદ્ર હોય, જન્મેશ રાશીશ સૂર્ય ચંદ્ર ગુરૂ તથા શુક્ર ઉચ્ચના હોય, સ્વગૃહી હોય, અસ્તના ન હોય, નીચના ન હોય, બળવાન્ હોય, અથવા દરેક ગ્રહો સ્વગૃહી મિત્રગૃહી કે ઉચ્ચ સ્થાનના હોય તો શુભ છે. સૌમ્ય ગ્રહો કેન્દ્ર કે ત્રિકોણમાં હોય, અને ક્રૂરગ્રહો ત્રીજે છઠ્ઠે તથા અગીઆરમે સ્થાને હોય તો તે ગૃહ પ્રારંભ માટે શુભ છે તથા

નાર છે. અર્થાત્–ઘરમાં પુરૂષ પ્રમાણ અને મંદિરમાં પાણી આવે ત્યાં સુધી પાયો ખોદી શલ્યની શુદ્ધિ કરવી ॥ ૧ ॥"

ગૃહ આરંભના સ્થાન માટે **ઉદયપ્રભસૂરિ** કહે છે કે–ભાદરવો આસો તથા કાર્તિક માસ હોય તો ઉત્તર દિશામાં માગશર પોષ તથા મહા માસ હોય તો પૂર્વ દિશામાં, ફાગણ ચૈત્ર તથા વૈશાખ માસ હોય તો દક્ષિણમાં, અને જેઠ અસાડ કે શ્રાવણ માસ હોય તો પશ્ચિમ દિશામાં ખાત કરવું.

એક હસ્ત લિખિત **બંગાળી પ્રત**માં પણ આજ પ્રમાણે ખાતની દિશા કહેલ છે. (ભારતવર્ષ પ. ૧૨)

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે–વૃષ (વૈશાખ) આદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં અનુક્રમે વાયવ્ય નૈરૃત્ય અગ્નિ અને ઇશાન ખુણામાં ખાત તથા શિલા સ્થાપન કરવું. **શીલ્પ** દીપકમાં કહ્યું છે કે–મિથુનાદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં અનુક્રમે અગ્નિ નૈરૃત્ય વાયવ્ય અને ઇશાનખુણામાં ખાત કરવું, પણ તેજ મકાનને પૂર્વ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશામાં ખાત, શિલાસ્થાપન કે બારણું વિગેરે કાંઇ પણ કરવું નહિં; કેમકે–ખાત કુક્ષિમાં કરાય છે, જ્યારે ઉત્તર દિશામાં મુખ હોય છે, માટે તે દિશાનો ત્યાગ કરવો. (शिल्प० १॥ ४२)

આ પ્રમાણે અન્ય ગ્રન્થોમાં વાસ્તુ વિચાર જણાવેલ છે, પરંતુ ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ આવી રીતે સમસ્ત દિનશુદ્ધિ જણાવતા નથી. એટલેકે–આદરેકમાં માસ તિથિવાર વિગેરેની સામાન્ય દિનશુદ્ધિ તપાસવી, અને નક્ષત્રશુદ્ધિ દરેકમાં જુદી જુદી તપાસવી. આ ઉદ્દેશથી માત્ર ગૃહારંભના શુભ નક્ષત્રોજ જણાવે છે. તેઓ કહે છે કે–ચૈત્યનો પ્રારંભ કરતાં સૂત્રપાતમાં (ખીંટી સ્થાપી દોરી બાંધવામાં) રોહિણી અને ત્રણ ઉત્તરા એ ધ્રુવ નક્ષત્રો, મૃગશર, ચિત્રા અનુરાધા અને રેવતી, એ મૃદુ નક્ષત્રો તથા હસ્ત, પુષ્ય, ધનિષ્ટા, શતભીષા, અને સ્વાતિ નક્ષત્ર શુભ છે. વળી શિલા સ્થાપવામાં ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ; રેવતી, રોહિણી, હસ્ત, મૃગશર, અને શ્રવણ નક્ષત્રો શ્રેષ્ટ છે.

सतभिसपुस्सधणिट्ठा,
मिगसिरधुवमिउअणहिं सुहवारे।
ससिगुरुसिए उइए,
गिहे पवेसिज्ज पडिमाओ ॥ ८८ ॥

અર્થ–શતભિષા, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, મૃગશર, ધ્રુવ, અને મૃદુ નક્ષત્રમાં શુભવારે; અને ચંદ્ર ગુરૂ તથા શુક્રનો ઉદય હોય ત્યારે પ્રતિમાનો ઘરમાં પ્રવેશ કરાવવો. ॥ ૮૮ ॥

વિવેચન—સૂરિ મહારાજ જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરવાની દિનશુદ્ધિ દેખાડે છે. પણ નવું ગામ, નવું ઘર, સુધારેલ ઘર, રાજમહેલ, જિનમંદિર, વિગેરે દરેકમાં પ્રવેશ કરવા માટે એક સરખી દિનશુદ્ધિ જોવાય છે; જે નીચે મુજબ છે—

નવા ગામમાં તો અનુકૂળ રાશિ તથા કાંકણી વિગેરે તપાસી શુભ દિવસમાં પ્રવેશ કરવો. તે માટે કહ્યું છે કે–પોતાની જન્મરાશિથી ગામની રાશિ પહેલી ત્રીજી છઠ્ઠી કે સાતમી હોય તો પોતાનું દ્રવ્ય નાશ પામે છે; અને પગલે પગલે પીડા થાય છે. ચોથી આઠમી કે બારમી રાશિ હોય તો

---

१ मध्ये न स्थापयेद् द्वारं, गर्भे नैव परित्यजेत् ।
त्रिभिन्नाये च ईशाने, द्वारं स्थापयेद् ध्रुवम् ॥ शि० ४ । २ ।
छिद्रद्वारं न कर्त्तव्यं, छन्नद्वारं विवर्जयेत् ।
द्वारे वेध मंत्रदोषो, कुलक्षयं विनिर्दिशेत् ॥

ઝાડ, પાણી, દેરીપો, ઘરનો ખુણો, શેરીમાર્ગ, ખીલો, ઓચોડો, ધાંકલો અને કૂવો સામે આવે કે વચમાં રહે તેમ બારણું મૂકવું નહિ. પણ જે વસ્તુ ઉંચાઈથી બમણી જમીનપડીની જમીનમાં દૂર હોય, બીજનું આંતરું હોય, સામે કિલ્લો કે રાજમાર્ગ હોય, અથવા સામે બે ખુણાની મધ્યે બની હોય તો બારણું મૂકવામાં હરકત નથી [શિલ્પદીપક ૧ । ૧૧]

પ્રવેશ કરવાથી રોગ અને પ્રકોપ થાય છે, જો કે શનિવાર ક્રૂર છે, પણ ઘરના કાર્યમાં તે શુભ છે. પ્રયાણના વારથી નવમોવાર પણ ત્યાજ્ય કહેલો છે.

નક્ષત્ર માટે ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ પોતે કહે છે કે–જિન પ્રતિમાના પ્રવેશનાં શુભ નક્ષત્રો–રોહિણી, મૃગશર,[1] પુષ્ય, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ચિત્રા (સ્વાતિ), અનુરાધા, ઉત્તરાષાઢા, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી છે. ઉદયપ્રભસૂરિ તો આ દરેક નક્ષત્રોને તથા સ્વાતિને પ્રવેશ નક્ષત્ર તરીકે ઓળખાવે છે અન્યસ્થાને પ્રવેશ નક્ષત્રમાં ચિત્રા સ્વાતિ અને શતભિષાનો સ્વીકાર કર્યો નથી. તે માટે કહ્યું છે કે—

" ऋते चित्रां ध्रुवे मैत्रे, धनिष्ठापुष्ययोः शुभः ।
प्रवेशः सितेन्दुगुरौ, स्वस्य जिनबिम्बस्यच ॥ १ ॥ "

અર્થ—" ચિત્રા વર્જીને ધ્રુવ, મૈત્ર (મૃદુ) ધનિષ્ઠા અને પુષ્ય નક્ષત્રમાં; તથા શુક્ર સોમ અને ગુરુવારે પોતાનો તથા જિનબિંબનો પ્રવેશ કરાવવો તે શુભ છે ॥ ૧ ॥ " બિંબપ્રવેશ નક્ષત્રોમાં ઘરમાં પણ પ્રવેશ કરી શકાય છે. દૈવજ્ઞવલ્લભકારે દારુણ, ઉગ્ર, મિશ્ર, ચર અને ક્ષિપ્ર નક્ષત્રમાં રાજાને પ્રવેશનો નિષેધ કરેલ છે. તે માટે કહેલ છે કે—

" विशाखासु राज्ञी च तीक्ष्णेषु पुत्रः,
प्रणाशं प्रयात्युग्रभेषु क्षितीशः ।
गृहं दहने वह्निना वह्नि धिष्ण्ये,
चरैः क्षिप्रधिष्ण्यैश्च भूयोऽपि यात्रा ॥ १ ॥ "

અર્થ—" વિશાખામાં ગૃહ પ્રવેશ કરવાથી રાણીનો

---

૧ મૂળપાઠમાં મૃદુ નક્ષત્રથી મૃગશરનું ગ્રહણ થાય છે, જ્યાં ભાષ્યકારે મૃગશર નક્ષત્ર લખ્યું છે તે કેમ લખાયું છે તે સમજી શકાતું નથી. શાયદ પ્રવેશ કાર્યમાં મૃગશરની વિશિષ્ટતા દેખાડી હોય, અથવા સ્વાતિને સ્થાને ભાષ્યકારથી મૃગશર લખાઈ ગયું હોય એમ માત્ર મનાય છે.

તારા લેવા. જન્મ આધાન ચોથી છઠ્ઠી અને નવમી તારા પ્રવેશમાં અત્યંત શુભ છે ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ કહે છે કે–પ્રવેશમાં ગુરૂ તથા શુક્રનો ઉદય હોવો જોઇએ. આ ઉપરથી તેની બાળ અને વૃદ્ધદશાના દિવસોની શુદ્ધિ પણ વિચારવી, પરંતુ જૂનું કે બળેલું ઘર નવું કર્યું હોય, અને તેમાં પ્રવેશ કરવો હોય તો અસ્ત વિગેરેનો વિચાર કરવો નહિં, એમ **શિલ્પદીપક**માં કહ્યું છે. ચંદ્રાસ્તનો કાળ પણ વર્જ્ય છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—પ્રવેશમાં જન્મ લગ્ન, જન્મ રાશિનું લગ્ન, જન્મ લગ્નથી ઉપચય (૩–૬–૧૦–૧૧) સ્થાનનું લગ્ન, જન્મ રાશિથી ઉપચય સ્થાનનું લગ્ન અને સ્થિર લગ્ન શુભ છે. તે દરેકના નવાંશો પણ શુભ છે. વૃષ અને કુંભ લગ્ન વિશેષ શ્રેષ્ઠ છે, અને અતિ આવશ્યક કાર્ય હોય તો દ્વિભાવ લગ્ન તથા દ્વિસ્વભાવ લગ્નના નવાંશો પણ શુભ છે પરંતુ પ્રવેશમાં ચર લગ્નનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. લલ્લ કહે છે કે–ચર લગ્નમાં કે નવાંશમાં પ્રવેશ કરવાથી અનુક્રમે ફરી પ્રવાસ મૃત્યુ, રોગ, અને ધનનો નાશ થાય છે. પ્રવેશની ગ્રહસ્થાપના માટે **જ્યોતિષસાર**માં કહ્યું છે કે—

" छिद्दट्ठमंतिकूरा, असुहा तिइगारहा सुहा सव्वे ।
कूरा बीआ असुहा, सेससमा गिहपवेसे अ ॥ १ ॥"

અર્થ—" ગૃહ પ્રવેશ કરવામાં કેન્દ્ર, આઠમું અને અંત્ય સ્થાને રહેલ ક્રૂર ગ્રહો અશુભ છે, ત્રીજે અને અગીયારમે સ્થાને રહેલા સર્વ ગ્રહો શુભ છે, બીજે ભુવને રહેલ ક્રૂર ગ્રહો અશુભ છે, અને બાકીના ભુવનમાં રહેલા સર્વ ગ્રહો મધ્યમ છે. ॥ ૧ ॥"

ગ્રહો	અતિ ઉત્તમ	ઉત્તમ	મધ્યમ	અધમ
સૌમ્ય	૩–૧૧	કેન્દ્ર, ત્રિકોણ	૫–૬	•
ક્રૂર	૩–૧૧	૬	૨-૫-૮-૧૨	૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૨

પ્રવેશ કરનારને એગળી ડાબી હોય, રાહુ જમણો કે

નહિ; પણ એકી પગલાં શુભ છે, અને બેકી પગલાં અશુભ છે. ॥ ૧ ॥"

શિલ્પ ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે--સૃષ્ટિમાર્ગ, સંહારમાર્ગ પ્રતિકાયિક, હીનબાહુ, ઉત્સંગ અને પૂર્વબાહુ વિગેરે પ્રવેશના ભેદો તપાસી કુંભચક્રના નક્ષત્રમાં પૂર્ણકુંભ સહિત ઘરમાં પ્રવેશ કરવો. કુંભચક્રના નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે—(મૂ૦ ચિ૦ ૧૩|૬)–સૂર્ય નક્ષત્રથી પ્રવેશ દિવસના ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણવું: જો પ્રવેશ નક્ષત્ર પહેલું હોય તો અગ્નિદાહ થાય છે. ૨–૩–૪ અને ૫ મું હોય તો શૂન્ય ઘર થાય છે, ૬–૭–૮ અને ૯ મું હોય તો લાભ થાય છે, ૧૦–૧૧–૧૨ અને ૧૩ મું હોય તો ધનલાભ થાય છે, ૧૪–૧૫–૧૬ અને ૧૭ મું હોય તો કલહ થાય છે, ૧૮–૧૯–૨૦ અને ૨૧ મું હોય તો ઘરના ગર્ભનો વિનાશ થાય છે, તથા ૨૨–૨૩–૨૪ ૨૫–૨૬ અને ૨૭ મું હોય તો સ્થિરતા થાય છે એટલે-રવિ નક્ષત્રથી પ્રથમના પાંચ નક્ષત્રો અશુભ છે, અને પછીના આઠ શુભ છે આઠ અશુભ છે તથા છ નક્ષત્ર શુભ છે, કુલ ચૌદ નક્ષત્રો સારા છે.

કુંભમાં નક્ષત્રસ્થાપના અને ફળ.

સ્થાન	મુખે	પૂર્વે	દક્ષિણે	પશ્ચિમે	ઉત્તરે	ગર્ભે	તળીએ	કંઠે
નક્ષત્રો	૧	૪.	૪	૪	૪	૪	૩	૩
ફળ	અગ્નિ દાહ	વાસ શૂન્ય	લાભ	ધન લાભ	કલહ	ગર્ભ-નાશ	સ્થિરતા	સ્થિરતા

" शुद्धाम्बुरन्ध्रे विजनुर्भमृत्यौ,
व्यर्कार रिक्तापरदर्शचैत्रे (शि० ६ ॥ २० ॥)

અર્થ—" ચોથું અને આઠમું સ્થાન શુદ્ધ હોય આઠમા ભુવનમાં જન્મ નક્ષત્ર ન હોય તથા રવિ મંગળ રિક્તા ચરદલ અમાસ અને ચૈત્ર ન હોય તો કુંભસ્થાપના શુભ છે."

ઘર વિગેરે, કાર્ય કરવાં જોઇએ. અર્થાત્-જે કાર્ય કરતાં નીચું મુખરાખવું પડે તે—ખાત, શિલાસ્થાપન, ખોદવું, ધુત, ગુફામાંપ્રવેશ, ધાતુકર્મ, યુદ્ધ, અને ગણિતનું અધ્યયન વિગેરે કાર્યોમાં નીચા મુખવાળાં નક્ષત્રો શ્રેષ્ઠ છે. **તિરછાનક્ષત્રમાં**-ગમન પ્રવેશ વિગેરે કાર્ય કરવાં જોઇએ. અર્થાત્-જેમાં સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખવી પડે તે-યાત્રા, ખેતી, પશુદમન, વ્યાપાર, સંધિ, વહાણ, વાહન પ્રવેશ વિગેરે કાર્યોમાં તિર્યગ્મુખી નક્ષત્રો શ્રેષ્ઠ છે. **ઉર્ધ્વમુખનક્ષત્રમાં**—ધ્વજારોપણ વિગેરે કાર્યો કરવાં. આદિ શબ્દ ઉપરથી ધ્વજારોપણ, કલશારોપણ, ઈંડુંસ્થાપવું, છત્ર, અભિષેક, દુર્ગ, પ્રાકાર, તોરણ વિગેરે ઉંચું મુખ રાખીને કરાતાં કાર્યો ઉર્ધ્વમુખવાળા નક્ષત્રમાં કરવાં. મૂળ ગાથામાં કહેલ ભૂમિઘર અને પ્રયાણ પ્રવેશ સંબંધી મુહૂર્તો કહેવાઇ ગયાં છે, છતાં પણ અહીં અધોમુખ વિગેરે સંજ્ઞાઓવડે નક્ષત્રોનાં યથાર્થ કાર્યોની માત્ર દિશા દેખાડી છે. ધ્વજારોપણ સંબંધે નક્ષત્ર વિગેરે અહીં દર્શાવેલ નથી, પણ પ્રતિષ્ઠાની પેઠે ધ્વજારોપણ અને કલશસ્થાપનમાં સંપૂર્ણ શુદ્ધિની અપેક્ષા રહે છે, અને તેનો સંબંધ પ્રતિષ્ઠા સાથેજ હોય છે, તેથી તેનો અલગ વિચાર કરેલ નથી. તો પણ ધ્વજારોપણના સામાન્ય દિવસો જોઇએ તો ઊર્ધ્વ મુખ નક્ષત્રોમાંથી શુભ નક્ષત્રો તથા શુભ તિથિવાર યોગો અને ઉર્ધ્વ ધ્રુવચક્ર તપાસી દિવસ ગ્રહણ કરવો. વાસ્તુશાસ્ત્રના વિદ્વાનો કહે છે કે—કાળપાશ અને યોગિની ઉર્ધ્વ દિશામાં હોય ત્યારે ધ્વજારોપણનું કાર્ય કરવું નહિં.

હવે ષડાષ્ટકાદિ દ્વાર કહે છે—

छट्ठट्ठमत्तं तह रिक्खजोणी,
वग्गट्ठ नाडीगयरिक्खभावं ।
विसोवगा ट्ठेवगयाइ एवं,
मन्नं गणिज्जा पडिमाभिहाणे ॥६१॥

૭ વશ્યતા, ૮ સ્ત્રી દૂર, ૯ નાડિવેધ, ૧૦ વર્ગ, ૧૧ લેણાદેણી, ૧૨ વર્ણ, અને ૧૩ યુજીનો વિચાર કરવો ॥ ૧ ॥ ”

આ રાશિકૂટાદિ નામ, નક્ષત્ર અને રાશિ ઉપરથી લેવાય છે. જિનેશ્વરોનાં નામ જન્મ નક્ષત્ર અને જન્મરાશિ વિગેરે નીચે પ્રમાણે છે.

૧–વર્તમાન ચોવીશીના જિનેશ્વરોનાં નામ અનુક્રમે–૧ ઋષભદેવ, ૨ અજિતનાથ, ૩ સંભવનાથ, ૪ અભિનંદન સ્વામી, ૫ સુમતિનાથ, ૬ પદ્મપ્રભ, ૭ સુપાર્શ્વનાથ, ૮ ચંદ્રપ્રભ, ૯ સુવિધિનાથ, ૧૦ શીતલનાથ, ૧૧ શ્રેયાંસનાથ, ૧૨ વાસુપૂજ્ય સ્વામી, ૧૩ વિમળનાથ, ૧૪ અનંતનાથ, ૧૫ ધર્મનાથ, ૧૬ શાંતિનાથ, ૧૭ કુંથુનાથ, ૧૮ અરનાથ, ૧૯ મલ્લિનાથ, ૨૦ મુનિસુવ્રત સ્વામી, ૨૧ નમિનાથ, ૨૨ નેમિનાથ, ૨૩ પાર્શ્વનાથ, અને ૨૪ વર્ધમાન સ્વામી છે. વર્ધમાન સ્વામીનું બીજું નામ મહાવીર સ્વામી પણ છે, જેનાથી વર્ગનો તફાવત પડે છે.

૨–ચોવીશ જિનેશ્વરનાં જન્મ નક્ષત્રો અનુક્રમે–૧ ઉત્તરાષાઢા, ૨ રોહિણી, ૩ મૃગશર, ૪ પુનર્વસુ, ૫ મઘા, ૬ ચિત્રા, ૭ વિશાખા, ૮ અનુરાધા, ૯ મૂળ, ૧૦ પૂર્વાષાઢા ૧૧ શ્રવણ, ૧૨ શતભિષા, ૧૩ ઉત્તરાભાદ્રપદ, ૧૪ રેવતી, ૧૫ પુષ્ય, ૧૬ અશ્વિની, ૧૭ કૃત્તિકા, ૧૮ રેવતી, ૧૯ અશ્વની, ૨૦ શ્રવણ, ૨૧ અશ્વિની, ૨૨ ચિત્રા, ૨૩ વિશાખા, અને ૨૪ ઉત્તરાફાલ્ગુની છે.

૩–ચોવીશ જિનેશ્વરની જન્મરાશિઓ અનુક્રમે–૧ ધન, ૨ વૃષભ, ૩ મિથુન, ૪ મિથુન, ૫ સિંહ, ૬ કન્યા, ૭ તુલા ૮ વૃશ્ચિક, ૯ ધન, ૧૦ ધન, ૧૧ મકર, ૧૨ કુંભ, ૧૩ મીન ૧૪ મીન, ૧૫ કર્ક, ૧૬ મેષ, ૧૭ વૃષભ, ૧૮ મીન, ૧૯ મેષ, ૨૦ મકર, ૨૧ મેષ, ૨૨ કન્યા, ૨૩ તુલા અને ૨૪ કન્યા છે.

બાકી–નામ ઉપરથી ગણ યોનિ. નાડી, વર્ગ વિગેરે જોઈ લેવું જિનેશ્વરોને ઘાતચંદ્ર વિગેરે હોતું નથી. છતાં પણ બાલ-

નામ.	વર્ણ.	તારા.	હંસ.	અશુભ રાશિઓ.
૧ ઋષભદેવ	ક્ષ.	૨૧	અગ્નિ	વૃ૦ વૃ૦ મ૦
૨ અજિતનાથ	વૈ.	૪	ભૂ	મે૦ મી૦ ધન
૩ સંભવનાથ	શુ.	૫	વાત	વૃષ કર્ક વૃ૦
૪ અભિનંદન	શુ.	૭	વાત	વૃ૦ કન્યા વૃં૦ ધ૦
૫ સુમતિનાથ	ક્ષ.	૧૦	અગ્નિ	વૃષ કર્ક
૬ પદ્મપ્રભ	વૈ.	૧૪	ભૂ	મે૦ કર્ક તુલા
૭ સુપાર્શ્વનાથ	શુ.	૧૬	વાત	સિંહ, કન્યા તુ૦ વૃશ્ચિ૦ મ૦
૮ ચંદ્રપ્રભ	ક્ષ.	૧૭	અગ્નિ	મે૦ મિ૦ સિં૦ કન્યા તુ૦.
૯ સુવિધિનાથ	ક્ષ.	૯	અગ્નિ	વૃશ્ચિક મકર
૧૦ શીતલનાથ	ક્ષ.	૨૦	અગ્નિ	વૃષ વૃ૦ મ૦
૧૧ શ્રેયાંસનાથ	ક્ષ.	૨૦	અગ્નિ	મિ૦ ધ૦ કું૦
૧૨ વાસુપૂજ્ય	શુ.	૨૪	વાયુ	મકર મીન
૧૩ વિમલનાથ	બ્રા.	૨૬	જળ	મેષ તુલા કુંભ
૧૪ અનંતનાથ	બ્રા.	૨૭	જળ	મેષ તુલા કુંભ
૧૫ ધર્મનાથ	બ્રા.	૮	જળ	મે૦ વૃષ મિ૦ સિં૦ મી૦
૧૬ શાંતિનાથ	ક્ષ.	૨	અગ્નિ	વૃષ કન્યા મીન
૧૭ કુંથુનાથ	વૈ.	૩	ભૂ	મેષ મિથુન ધન
૧૮ અરનાથ	બ્રા.	૨૭	જળ	મેષ તુલા કુંભ
૧૯ મલ્લિનાથ	ક્ષ.	૧	અગ્નિ	વૃષ તુલા મીન
૨૦ મુનિસુવ્રત સ્વામી	વૈ.	૨૧	ભૂ	સિંહ ધન કુંભ
૨૧ નમિનાથ	ક્ષ.	૧	અગ્નિ	વૃષ કન્યા મીન
૨૨ નેમિનાથ	વૈ.	૧૪	ભૂ	મે૦ સિં૦ તુ૦ કુંભ
૨૩ પાર્શ્વનાથ	શુ.	૧૧	વાત	વૃષ કન્યા [illegible]
૨૪ વર્ધમાન સ્વામી	વૈ	૧૨	ભૂ	મેષ સિંહ તુલા

નવ પંચક	૧ ૫ ૯ ૧૦	૬ ૧૧ ૨૦ ૨૨ ૨૪	૭ ૨૩	૮	૧ ૯ ૧૦ ૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૧૭	૩ ૪ ૧૨	+ ૧૫	૫ ૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૧૭	૭ ૨૩	૮	મધ્યમ
નવ પંચક			૧૨	૧૩ ૧૪ ૧૮		૧૧ ૨૦		૩ ૧૪ ૧૮		૬ ૨૨ ૨૪	૩ ૪	૧૫	અશુભ
પ્રીતિ ષડષ્ટક	૮	૭ ૨૩	૧૧ ૨૦	૧ ૯ ૧૦	૧૩ ૧૪ ૧૮	૩ ૪	૨ ૧૭	૧૬ ૧૯ ૨૧	૧૫	૩ ૪	૬ ૨૨ ૨૪	૫	મધ્યમ
મૃત્યુ ષડષ્ટક	૬ ૨૨ ૨૪	૧ ૯ ૧૦	૮	૧૨	૧૧ ૨૦	૧૬ ૧૯ ૨૧	૧૩ ૧૪ ૧૮	૩ ૪	૨ ૧૭	૫	૧૫	૭ ૨૩	અશુભ
સમ ૭+૭	૭ ૨૩	૮	૧ ૯ ૧૦	૧૧ ૨૦	૧૨	૧૩ ૧૪ ૧૮	૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૧૭	૩ ૪	૧૫	૫	૬ ૨૨ ૨૪	શુભ

આજ રીતે પરસ્પરની છઠ્ઠી તથા આઠમી રાશિમાં ષડષ્ટક અને પાંચમી તથા નવમી રાશિમાં **નવ-પંચક** રાશિકૂટ હોય છે.

સૂરિ મહારાજ કહે છે કે—વિષમરાશિ આઠમી રાશિમાં પ્રીતિવાળી છે, જ્યારે સમરાશિ આઠમી રાશિ પ્રત્યે શત્રુ ભાવવાળી છે, એટલે-મેષ, મિથુન, સિંહ, તુલા, ધન અને કુંભ રાશિને પોતાથી આઠમી રાશિ સાથે પ્રેમ હોય છે; તેથી તે **પ્રીતિષડાષ્ટક** કહેવાય છે. અને વૃષભ, કર્ક, કન્યા વૃશ્ચિક, મકર તથા મીન; એ સમરાશિને પોતાનાથી આઠમી રાશિ સાથે શત્રુવટ હોય છે. ઉદયપ્રભ સૂરિ કહે છે કે-વિષમ રાશિથી છઠ્ઠી રાશિમાં **મૃત્યુષડષ્ટક** છે અને વિષમ રાશિથી આઠમી રાશિમાં પ્રીતિષડષ્ટક છે આ કથનમાં પણ ઉપરોક્ત આશય સ્પષ્ટ છે **શત્રુષડષ્ટક** માટે **નારચંદ્ર**માં કહ્યું છે કે—

" मकर सकेसरी मेष युवत्या, तुलहरमीनकुलीरघटाचाः ।
धनवृषवृश्चिकमन्मथयोगे, वैरकरं च षडष्टकमेतत् ॥ १ ॥"

અર્થ—" મકર અને સિંહ, મેષ અને કન્યા, તુલા અને મીન, કર્ક અને કુંભ, ધન અને વૃષભ, તથા વૃશ્ચિક અને મિથુનનો યોગ થાય તો વૈરને કરનારૂં ષડષ્ટક થાય છે. જો રાશિકૂટમાં પરસ્પર શત્રુષડષ્ટક હોય તો આઠમી રાશિવાળાનું મૃત્યુ થાય છે, કેમકે-શત્રુ ષડષ્ટકમાં સમરાશિ આઠમી રાશિને હણનારી છે. નારચંદ્રમાં તો કહ્યું છે કે-છઠ્ઠે સ્થાને રહેલી વિષમ રાશિવાળાનું મૃત્યુ થાય છે. અને જો પરસ્પર પ્રીતિ ષડષ્ટક હોય તો સુખ વધે છે. કેમકે-પ્રીતિ ષડષ્ટકમાં વિષમરાશિ આઠમી રાશિને સંપત્તિઓ આપે છે.

આ બંને ષડષ્ટકોમાંથી શત્રુષડષ્ટકનો ત્યાગ કરવો. કદાચ સાધ્યની રાશિથી આઠમે સ્થાને સાધક ગુરૂ વિગેરેના રાશિઓ હોય. અને શત્રુષડાષ્ટક હોય. તો તે પ્રતિષ્ઠાપક વિગેરેનો ઘાત કરે છે. માટે શત્રુ ષડષ્ટક વર્જવું અને પ્રીતિ ષડષ્ટક લેવુ

હોય, એક શત્રુ હોય, કે બંને શત્રુ હોય; તો તે રાશિકૂટ અશુભ કે અશુભતર છે. સારંગ કહે છે કે—નાડી, યોનિ, ગણ અને તારા; એ ચારે શુભ હોય, અને રાશિના સ્વામીઓ પરસ્પર મધ્યસ્થ હોય, તો પણ તે રાશિકૂટ શુભ છે. આ રીતે સિંહ અને સર્વ સમરાશિઓને પોતાનાથી બીજી રાશિ સાથે થયેલાં બીઆબારમાં શુભ છે. અને બાકીનાં પાંચ બીઆબારમાં અશુભ છે. કર્ક, કન્યા, કુંભ અને મીન રાશિઓને પોતાનાથી પાંચમી રાશિસાથે થયેલાં નવ પંચમ મધ્યમ છે, અને બાકીનાં નવપંચમ શુભ છે. તૃતીયૈકાદશ વિગેરે શ્રેષ્ટ રાશિકૂટોના સ્વામીમાં મૈત્રી હોય તો તે શ્રેષ્ઠતર થાય છે.

નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં તો વિવાહ માટે શત્રુષડષ્ટકમાં પણ રાશીશની મૈત્રીનું ફળ સ્વીકાર્યું છે.

" राशेरैकाधिपत्यं चेत्, स्वामिनो मित्रताऽथवा ।
तदा षडष्टकेऽपिस्याद्, विवाहः शुभकारकः ॥ १ ॥ "

અર્થ—"જો બંને રાશિનો એક અધિપતિ હોય, અથવા બંનેના સ્વામી મિત્રો હોય તો ષડષ્ટકમાં પણ વિવાહ કરાય તે શુભ કારક છે ॥ ૧ ॥" આ દરેકના બળ માટે શ્રી હેમહંસગણિ કહે છે કે—"નક્ષત્રયોનિ, રાશિવૈશ્ય, ગ્રહમૈત્રી, રાશિકૂટ, તથા નાડિવેધ ઉત્તરોત્તર બળવાન્ છે; અને રાશિકૂટમાં પણ શુભ નવપંચમ, શુભ બીઆબારમું, અને પ્રીતિષડષ્ટક ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે. બૃહદ્ જ્યોતિષ સારમાં તો કહ્યું છે કે:—

" वर्णो वश्यं तथा तारा, योनिश्च ग्रहमैत्रकम् ।
गणमैत्रं भकुटं च, नाडी चैते गुणाधिकाः ॥ १ ॥ "

અર્થ—"૧ વર્ણ, ૨ વશ્ય, ૩ તારા, ૪ યોનિ, ૫ ગ્રહમૈત્રી, ૬ ગણમૈત્રી, ૭ ભકૂટ, અને ૮ નાડી; તે ઉત્તરોત્તર અધિક બળવાન્ છે. ॥ ૧ ॥" અનુક્રમ આંકડાનો સરવાળો કરતા ૧૮ થી અધિક સખ્યા આવે તો તે શુભ છે

રાશિથી પ્રતિમાની રાશિ દૂર હોય તેવાં પ્રીતિષડષ્ટકાદિ લેવાં શુભ છે. બીજું ન મળે તો એવું અરિષ્ટાષ્ટક પણ દુષ્ટ નથી. [आ० ३/३७ टीका.]

વશ્ય—રાશિઓના પરસ્પર વશપણા માટે કહ્યું છે કે—દિવસે વિષમરાશિને સમરાશિઓ વશ્ય છે, રાત્રે સમરાશિને વિષમરાશિઓ વશ્ય છે. દ્વિપદ રાશિને ચતુષ્પદ રાશિ વશ છે, વૃશ્ચિક અને જળચર ભક્ષ્ય છે, સિંહ વશ્ય નથી. વૃશ્ચિકને સિંહ વશ્ય છે, સિંહને વૃશ્ચિક વિનાની બધી રાશિઓ વશ્ય છે. ધનુષને સર્વ રાશિઓ વશ્ય છે, કન્યાને પુરૂષરાશિઓ વશ્ય છે, વૃષભને મેષ વશ્ય છે, મકરને કર્ક તથા મીન વશ્ય છે. આ પ્રમાણે વશ્ય–અવશ્ય રાશિઓ તપાસી દંદનો સંબંધ જોડવો, અને તેમાં સાધ્યની વશ્યરાશિ હોય તે શુભ છે, [आ० ४/२१ टीका]

તારા—આગળ નાડીવેધ પછી કહેવાશે.

યુજી—નક્ષત્રદ્વારમાં ચંદ્ર અને નક્ષત્રનો યોગ કહેવાઇ ગયો છે, તે વિવાહમાં ઇષ્ટ દિવસના નક્ષત્ર ઉપરથી જોવાય છે. એટલે—વિવાહના દિવસે પૂર્વયોગી નક્ષત્ર હોય તો સ્ત્રી પુરૂષ ઉપર, પશ્ચિમયોગી હોય તો પુરૂષ સ્ત્રી ઉપર, અને મધ્યમ યોગી નક્ષત્ર હોય તો પરસ્પર બન્ને એક–બીજા ઉપર પ્રેમ રાખે છે. દૈવજ્ઞ વલ્લભ તો કહે છે કે—વિવાહના લગ્નમાં જે જાતિના ગ્રહ બળવાન્ હોય તે જાતિ બીજાને વધારે વહાલી લાગે છે. [आ० ५/११]

દંપતીના સંબંધમાં પાઘડીએ અને ઘાટડીએ મંગળ જોવાય છે. જો વરકન્યાની જન્મકુંડલીમાં ૧–૪–૭–૮–૧૨ ભુવનમાં મંગળ પડયો હોય તો તે વરને પાઘડીએ અને કન્યાને ઘાટડીએ છે એમ કહેવાય છે. પાઘડીઓ મંગળ કન્યાનો અને ઘાટડીઓ મંગળ વરનો નાશ કરે છે પણ મેષનો લગ્ને, વૃશ્ચિકનો ચોથે, કુંભનો આઠમે, અથવા મીનનો બારમે મંગળ હોય, અથવા નીચનો અસ્તનો કે શત્રુ ઘરનો મંગળ હોય, અથવા લગ્નમા કે સાતમે ભુવને બળવાન ગુરૂ શુક્ર

રાશિથી પ્રતિમાની રાશિ દૂર હોય તેવાં પ્રીતિષડષ્ટકાદિ લેવાં શુભ છે. બીજું ન મળે તો એવું અરિષ્ટાષ્ટક પણ દુષ્ટ નથી. [आ० ३/३७ टीका.]

વશ્ય—રાશિઓના પરસ્પર વશપણા માટે કહ્યું છે કે-દિવસે વિષમરાશિને સમરાશિઓ વશ્ય છે, રાત્રે સમરાશિને વિષમરાશિઓ વશ્ય છે. દ્વિપદ રાશિને ચતુષ્પદ રાશિ વશ છે, વૃશ્ચિક અને જળચર ભક્ષ્ય છે, સિંહ વશ્ય નથી. વૃશ્ચિકને સિંહ વશ્ય છે, સિંહને વૃશ્ચિક વિનાની બધી રાશિઓ વશ્ય છે. ધનુષને સર્વ રાશિઓ વશ્ય છે, કન્યાને પુરૂષરાશિઓ વશ્ય છે, વૃષભને મેષ વશ્ય છે, મકરને કર્ક તથા મીન વશ્ય છે. આ પ્રમાણે વશ્ય-અવશ્ય રાશિઓ તપાસી દંદનો સંબંધ જોડવો, અને તેમાં સાધ્યની વશ્યરાશિ હોય તે શુભ છે, [आ० ४/२१ टीका]

તારા—આગળ નાડીવેધ પછી કહેવાશે.

યુજી—નક્ષત્રદ્વારમાં ચંદ્ર અને નક્ષત્રનો યોગ કહેવાઇ ગયો છે, તે વિવાહમાં ઇષ્ટ દિવસના નક્ષત્ર ઉપરથી જોવાય છે. એટલે—વિવાહના દિવસે પૂર્વયોગી નક્ષત્ર હોય તો સ્ત્રી પુરૂષ ઉપર, પશ્ચિમયોગી હોય તો પુરૂષ સ્ત્રી ઉપર, અને મધ્યમ યોગી નક્ષત્ર હોય તો પરસ્પર બન્ને એક-બીજા ઉપર પ્રેમ રાખે છે. દૈવજ્ઞ વલ્લભ તો કહે છે કે—વિવાહના લગ્નમાં જે જાતિના ગ્રહ બળવાન હોય તે જાતિ બીજાને વધારે વહાલી લાગે છે. [आ० ६/११]

દંપતીના સંબંધમાં પાઘડીએ અને ઘાટડીએ મંગળ જોવાય છે. જો વરકન્યાની જન્મકુંડલીમાં ૧-૪-૭-૮-૧૨ ભુવનમાં મંગળ પડયો હોય તો તે વરને પાઘડીએ અને કન્યાને ઘાટડીએ છે એમ કહેવાય છે. પાઘડીઓ મંગળ કન્યાનો અને ઘાટડીઓ મંગળ વરનો નાશ કરે છે પણ મેષનો લગ્ને, વૃશ્ચિકનો ચોથે, કુંભનો આઠમે, અથવા મીનનો બારમે મંગળ હોય, અથવા નીચનો અસ્તનો કે શત્રુ ઘરનો મંગળ હોય, અથવા લગ્નમાં કે સાતમે ભુવને બળવાન ગુરૂ શુક્ર

વિવેચન—બન્ને ગાથા સુગમ છે. નક્ષત્રની યેનિઓ નક્ષત્રદ્વારમાં દેખાડી ગયા છીએ. શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજે ઉ. ભા. નક્ષત્રમાં ખકરાની યેની કહી છે.

હવે યેનિવૈર કહે છે—

गयसिंहमस्समहिसं,
कपिमेसं साणहरिणऽहिनकुलं ।
गोवग्घ बिडालुंदर,
वेरं नामेसु वज्जिज्जा ॥ १६ ॥

અર્થ—હાથી અને સિંહ, ઘોડો અને પાડો, વાંદરો અને ઘેટો, કૂતરો અને હરણ, સાપ અને નોળીયો, ગાય-બળદ અને વાઘ, તથા બિલાડો અને ઉંદરને વૈર હોય છે; નામ પાડવામાં તેનો ત્યાગ કરવો. ॥ ૯૬ ॥

વિવેચન—બન્નેના જન્મનક્ષત્ર ઉપરથી અથવા બન્નેના નામનક્ષત્ર ઉપરથી યોનિ તપાસવી, પણ એકનું જન્મનક્ષત્ર અને બીજાનું નામનક્ષત્ર લઇ યોનિ તપાસવી નહિં. હાથી અને સિંહને, ઘોડો અને પાડાને, વાંદરો અને ઘેટાને, કૂતરો અને હરણ (શિયાળ) ને, સાપ અને નોળીયાને, બળદ (ગાય) વાઘને, તથા બિલાડી અને ઉંદરને પરસ્પર જાતિવેર હોય છે. માટે પ્રતિમા અને પ્રતિષ્ઠાપકના નામમાં આ નક્ષત્રયોનિનું વેર આવતું હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. કદાચ યોનિવેર હોય, પણ તેમાં મુખ્ય-સાધક વિગેરેની બળવાન્ યોનિ હોય તોપણ શ્રેષ્ઠ છે. એટલે-મુખ્યના નામની યોનિ બિલાડો હોય, અને ગૌણના નામની યોનિ ઉંદર હોય, તો પણ શ્રેષ્ઠ છે. રત્નમાલા ભાષ્યકાર તો કહે છે કે-આ યોનિની કલ્પનાજ અસત્ય છે.

હાથી ભ૦ રે૦+સિંહ ધ૦ પૂ-ભા૦
ઘોડો અશ્વિ૦ શ૦+પાડો હ૦ સ્વા૦

ક્ષરોમાં વૈર હોય તો તે નામનો ત્યાગ કરવો. કયારેક વર્ગવૈર હોય પણ ગુરૂ-ધનિક વિગેરેનો બળવાન્ વર્ગ હોય તો પણ તે શુભ છે.

હવે નાડીવેધ અને વર્જ્ય તારા કહે છે—

अस्सिणाइ तिनाडीए, इगनाडिगयं सुहं भवे रिक्खं
गुरुसीसाणं तारा, वज्जिज्ज तिपंचसत्ततथा॥१८॥

અર્થ—અશ્વિની આદિની ત્રણ નાડી કરવી. તેમાં ગુરૂ અને શિષ્યને એક નાડીમાં રહેલ નક્ષત્ર શુભ છે, અને ત્રીજી પાંચમી તથા સાતમી તારા વર્જ્ય છે ॥ ૯૮ ॥

વિવેચન—એક ત્રિનાડીચક્ર કરી તેમાં અનુક્રમે ત્રણ નાડિઓ દાખી શકાય એમ અશ્વિની વિગેરે સત્યાવીશ નક્ષત્રો સ્થાપવા, અને પછી ધનિક પ્રતિમા વિગેરેના નક્ષત્રો તપાસવા. અથવા અશ્વિની વિગેરે સત્યાવીશ નક્ષત્રોની અનુક્રમે અને ઉત્ક્રમે ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો સ્થાપી ત્રણ પંકિત કરવી.

૧ અ આ પુ ઉ હ જ્યે મૂ શ પૂ.
૨ ભ મૃ પુ પૂ ચિ અ પૂ ધ ઉ.
૩ કૃ રો અ મ સ્વા વિ ઉ શ્ર રે.

આરીતે બંન્નેનાં નક્ષત્રો એક નાડીમાં આવે તે નાડી-વેધ કહેવાય છે. ગુરૂ અને શિષ્યના જન્મનક્ષત્ર કે નામ નક્ષત્રમાં આ નાડીવેધ હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. હર્ષ પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—નાડીવેધ પુત્ર, મિત્ર, સેવક, શિષ્ય, ઘર, નગર અને દેશ માટે શ્રેષ્ઠ છે; માત્ર કન્યાને માટે શુભ નથી.

નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

" प्रभुः पण्याङ्गना मित्रं, देशो ग्रामः पुरं गृहम् ।
एकनाडीगता भव्या, अभव्या वेधवर्जिताः ॥ १ ॥

અર્થ—" એક નાડીમાં રહેલા સ્વામી, વેશ્યા, મિત્ર,

મુખ્યના નક્ષત્રમાં અશુભ તારા આવે તેનો ત્યાગ કરવો એજ ઉચિત માર્ગ છે. રાશીશ મૈત્રી, એક નાથતા અને વશ્યની અનુકૂળતા હોવા છતાં દંપતીમાં તારાનો મેળ અવશ્ય જોવાય છે; જ્યારે જિનબિંબના અધિકારમાં **તારાના વિરોધનો** વિચાર કરાતો નથી, અને તેથી ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજે પણ ગુરૂ-શિષ્યમાંજ વર્જ્ય તારા દેખાડેલ છે.

હવે **વિશોપક**-લેણાદેણી કહે છે—

सिद्धसाहग धुरक्खर वग्गं-
के कमुक्कमिण अट्ठविभत्ते ।
सेस अद्धकय लब्भविसो अ,
पच्छिमाउ खलु अग्गगएणं ॥ ६६ ॥

અર્થ—સિદ્ધ-સાધકના (નામના) આદિ અક્ષરના વર્ગાંકને ક્રમે તથા ઉત્ક્રમે મૂકી આઠે ભાગવા, અને તેના શેષને અર્ધ કરતાં જે આંક આવે તે પહેલા પાસે આગળવાળાએ પ્રાપ્ત કરવાનો વિશોપક છે. ॥ ૯૯ ॥

વિવેચન—અ, ક, ચ, ટ, ત, પ, ય અને શ; એ આઠ વર્ગ છે. જેની લેણા-દેણી જોવી હોય તેના પ્રસિદ્ધ નામમાં જે આદિ અક્ષર હોય તેના વર્ગની સંખ્યાને ક્રમે જોડે જોડે મૂકવી, પછી તેને આઠથી ભાગ દેવો, અને તેમાંથી શેષને અર્ધું કરવું. આ રીતે જે સંખ્યા આવે તેટલા વસા પહેલા આંકના વર્ગવાળા પાસે બીજા વર્ગવાળો માગે છે. પછી બન્નેના નામના આદિ આદિ અક્ષરવાળી સંખ્યાને ઉલટી રીતે સ્થાપવી, અને આઠે ભાગી શેષના અર્ધ કરી ઉત્ક્રમ સંખ્યાના પહેલા આંકના વર્ગવાળાનું દેણું કાઢવું, અને પછી યથાયોગ્ય લેણું-દેણું વાળી બાકીની લેણા-દેણી નક્કી કરવી. આ રીતે

મુખ્યના નક્ષત્રમાં અશુભ તારા આવે તેનો ત્યાગ કરવો એજ ઉચિત માર્ગ છે. રાશીશ મૈત્રી, એક નાથતા અને વશ્યની અનુકૂળતા હોવા છતાં દંપતીમાં તારાનો મેળ અવશ્ય જોવાય છે; જ્યારે જિનબિંબના અધિકારમાં તારાના વિરોધનો વિચાર કરાતો નથી, અને તેથી ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજે પણ ગુરૂ-શિષ્યમાંજ વર્જ્ય તારા દેખાડેલ છે.

હવે વિશોપક-લેણાદેણી કહે છે—

सिद्धसाहग धुरक्खर वग्गं-

के कमुक्कमिण अट्ठविभत्ते ।

सेस अद्धकय लब्भविसो अ,

पच्छिमाउ खलु अग्गगएणं ॥ ६६ ॥

અર્થ—સિદ્ધ-સાધકના (નામના) આદિ અક્ષરના વર્ગાંકને ક્રમે તથા ઉત્ક્રમે મૂકી આઠે ભાગવા, અને તેના શેષને અર્ધ કરતાં જે આંક આવે તે પહેલા પાસે આગળવાળાએ પ્રાપ્ત કરવાનો વિશોપક છે. ॥ ૯૯ ॥

વિવેચન—અ, ક, ચ, ટ, ત, પ, ય અને શ; એ આઠ વર્ગ છે. જેની લેણા-દેણી જોવી હોય તેના પ્રસિદ્ધ નામમાં જે આદિ અક્ષર હોય તેના વર્ગની સંખ્યાને ક્રમે જોડે જોડે મૂકવી, પછી તેને આઠથી ભાગ દેવા, અને તેમાંથી શેષને અર્ધું કરવું. આ રીતે જે સંખ્યા આવે તેટલા વસા પહેલા આંકના વર્ગવાળા પાસે બીજા વર્ગવાળો માગે છે. પછી બન્નેના નામના આદિ આદિ અક્ષરવાળી સંખ્યાને ઉલટી રીતે સ્થાપવી, અને આઠે ભાગી શેષના અર્ધ કરી ઉત્ક્રમ સંખ્યાના પહેલા આંકના વર્ગવાળાનું દેવું કાઢવું, અને પછી યથાયોગ્ય લેણું-દેણું વાળી બાકીની લેણા-દેણી નક્કી કરવી. આ રીતે

અક્ષર ચક્ર.

અક્ષરો	રાશિ	નક્ષત્ર	ગોનિ	ગણ	નાડી	યુજી	વર્ગ	જાતિ	સ્વામી	
અ	મે.	કૃત્તિ	મેષ	રા.	અં.	પૂ.	અ.	ક્ષ.	ભૌ.	
ઈ ઉ એ	વૃ.	કૃત્તિ	મેષ	રા.	,,	,,	,,	વૈ.	શુ.	
ઓ	વૃ.	રોહિ	સાપ	મ.	,,	,,	,,	વ.	,,	
કાકી	મિ.	મૃગ	સાપ	દે.	મ.	,,	ક	શૂ.	બુ.	
કુ	મિ.	આર્દ્રા	કૂત.	મ.	આ.	મ.	,,	શૂ.	બુ.	
કે કો	મિ.	પુન	બિલા.	દે.	,,	,,	,,	,,	,,	
ખા	મ.	અભિ	નોળી.	વિઘ્ન	+	પ	,,	વૈ.	શ.	
ખીખુ ખેખો	મ.	શ્રવ	વાનર	દે	અં.	પ	,,	વૈ.	,,	
ગ ગી	મ.	ધનિ	સિંહ	રા.	મ.	પ	,,	વૈ.	,,	૧
ગુ ગે	કું.	,,	,,	,,	,,	,,	,,	શૂ.	,,	,
ગો	,,	શત	ઘોડો	રા.	આ.	,,	,,	,,	,,	૬
ઘ ઙ	મિ.	આર્દ્રા	કૂત.	મ.	આ	મ	,,	શૂ	બુ.	૬
ચા ચી	મી.	રેવ	હાથી	દે.	અં.	પૂ.	ચ	બ્રા.	ગુ.	૯
ચુ ચે ચો	મે.	અશ્વિ	ઘોડો	દે.	આ.	પૂ.	,,	ક્ષ.	મં.	૧
છ જ	મિ.	આર્દ્રા	કૂત.	મ.	આ.	મ.	,,	શૂ.	બુ.	૬
[illegible]	મ.	ઉ. ષા.	નોળી.	મ.	અં.	પ.	,,	વૈ.	શ.	૩
[illegible]	મ.	અભિ	નોળી.	વિઘ્ન	+	પ.	,,	,,	,,	૪
[illegible]	મી.	ઉ-ભા	[illegible]	..	મ.	પ	.	બ્રા.	ગુ.	૮
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	મ		મ	૮	ક્ષ	[illegible]	૨

ભા ભી	ધ.	મૂળ	કૂતરો	રા.	આ.	૫	૫	ક્ષ.	શુ.	૧
ભૂ	ધ.	પૂ-ષા.	વાંનરો	મ.	મ.	૫	,,	ક્ષ.	શુ.	૨
ભે	ધ.	ઉ-ષા.	નોળી.	મ.	અં.	૫	,,	,,	,,	૩
ભો	મ.	,,	,,	,,	,,	,,	,,	વૈ.	શ.	૩
મા મી મૂ મ	સિં.	મઘા	ઉંદર	રા.	અં.	મ	,,	ક્ષ.	સૂ.	૧
મો	,,	પૂ-ફા.	ઉંદર	મ.	મ.	મ	,,	,,	,,	૨
યા યી યૂ	વીં.	જ્યે.	હરણ	રા.	આ.	૫	૫	ષા.	મં.	૯
યે યો	ધ.	મૂળ	કૂતરો	,,	આ.	૫	,,	ક્ષ.	શુ.	૧
ર ઋ ર	તુ.	ચિત્રા	વાંનરો	,,	મ.	મ	,,	શુ.	શુ.	૫
રૂ રે રો	,,	સ્વાતિ	ભેંશ	દે.	અં.	મ	,,	,,	,,	૬
લા	મે.	અશ્વિ.	ઘોડો	દે.	આ.	પૂ	,,	ક્ષ.	મં.	૧
લી લૂ લે લો	મે.	ભર.	હાથી	મ.	મ.	પૂ	,,	ક્ષ.	,,	૨
વા વી વૂ	વૃષ	રોહિ.	સાપ	,,	અં.	પૂ	,,	વૈ.	શુ.	૪
વે વો	વૃષ	મૃગ	,,	દે.	મ.	,,	,,	,,	,,	૫
શ	મી.	ઉ-ભા.	ગાય	મ.	,,	૫	શ	ષા.	શુ.	૮
ષ	ક.	હસ્ત	ભેંશ	દે.	આ.	મ	,,	વૈ.	બુ	૪
સસીસુ	કું.	શત.	ઘોડો	રા.	આ.	પ.	,,	શુ.	શ.	૬
સે સો	,,	પૂ-ભા.	સિંહ	મ.	,,	,,	,,	,,	,,	૭
હા	મિ.	પુન.	બિલા	દે.	,,	મ.	,,	,,	બુ.	૬
હી	ક.	પુન.	,,	,,	,,	,,	,,	ષા.	ચં.	૬
હુ હે હો	ક.	પુષ્ય	ઘેટો	દે.	મ.	મ.	શ.	ષા.	ચં.	૮

" विद्यारम्भे गुरुः श्रेष्ठो, मध्यमौ भृगु भास्करौ।
मरणं मन्दभौमाभ्यां, नो विद्या बुधसोमयोः ॥१॥ "

અર્થ—"વિદ્યારંભમાં ગુરૂ શ્રેષ્ઠ છે, શુક્ર અને રવિ મધ્યમ છે, શનિ અને મંગળવડે મૃત્યુ થાય છે, તથા બુધ અને સોમવારે વિદ્યા ચડતી નથી ॥૧॥" બૃહજ્જ્યોતિઃસારમાં કહ્યું છે કે—

" विद्यारम्भः सुरगुरुसितज्ञेष्वभिष्टार्थदायी "

અર્થ—" ગુરૂ શુક્ર અને બુધવારે કરેલ વિદ્યારંભ અભીષ્ટ અર્થને દેનાર છે." **ઉદયપ્રભસૂરિજી** કહે છે કે—વિદ્યારંભમાં સાતવારો અનુક્રમે—આયુષ્ય, જડતા, મૃત્યુ, લક્ષ્મી, બુદ્ધિ, સિદ્ધિ અને મૃત્યુ આપે છે.

ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ બીજી ગાથાથી જ્ઞાન ભણવાના નક્ષત્રો જણાવતાં કહે છે કે—મૃગશર, આર્દ્રા, પુષ્ય, પૂર્વા ફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વા ભાદ્રપદ, મૂળ, અશ્લેષા હસ્ત, અને ચિત્રા; એ દસ નક્ષત્રો જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારાં છે. આ દસ નક્ષત્રોને **સ્થાનાંગસૂત્ર**માં જ્ઞાન ભણવામાં શ્રેષ્ઠ કહેલા છે. અન્ય સ્થાને બીજા પણ નક્ષત્રો કહ્યા છે. **નારચંદ્ર** અને [1]**આરંભસિદ્ધિ**માં જ્ઞાન ભણવા માટે–અશ્વિની, મૃગશર. આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, મૂળ, પૂર્વાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને પૂર્વાભાદ્રપદ એ સોળ નક્ષત્રો શુભ કહ્યા છે **બૃહજ્જ્યોતિઃસારમાં** શતભિષાને ન સ્વીકારતાં અભીચ અને રેવતી સાથે સત્તર નક્ષત્ર, તથા **મુહૂર્તચિંતામણિમાં** આર્દ્રા નક્ષત્ર સિવાયના પંદર નક્ષત્ર પણ મતાંતરે તો ધ્રુવ મૈત્ર અને રેવતી નક્ષત્રને શુભ કહેલ છે.

જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે બન્ને પક્ષની ૨-૩-૫-૬-૧૦-૧૧ અને ૧૨ તિથિઓ શુભ છે. વર્જ્ય તિથિઓ માટે નારચંદ્રમાં કહે છે કે—

१ [illegible] ।
[illegible] ॥ १ ॥

રાશિમાં ચંદ્ર હોય, અને ચોથામાં સૌમ્ય ગ્રહો હોય તો **નૃત્ય** તથા કાવ્યનો આરંભ કરવો.

શુભ ગ્રહો ઉદયમાં હોય, પાપ ગ્રહો ઉદયના ન હોય, અને બુધની રાશિમાં ચંદ્ર હોય તો **મંત્ર** વિગેરે ગ્રહણ કરવાં અન્યસ્થાને કહ્યું છે કે—

" श्रतणत्रये मघा पूर्वा–ऽनुराधा–रेवतीत्रये ।
पुनर्भे स्वातिभे सूर्ये, शुक्रे जैनागमं पठेत् ॥ १ ॥"

અર્થ—" શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ, અનુરાધા, રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, પુનર્વસુ, અને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં તથા રવિ અને શુક્ર વારે **જૈનાગમ** ભણવું. ॥ ૧ ॥ "

હવે બે ગાથાથી લોચનાં નક્ષત્રો કહે છે–

पुणव्वसु अ पुस्सो अ, सवणो अ धणिट्ठिया ।
एएहिं चउहिं रिक्खेहिं,लोअकम्माणि कारए॥१०४॥
किंत्तिआहिं विसाहाहिं, महाहिं भरणीहि अ ।
एएहिं चउहिं रिक्खेहिं,लोअकम्माणिवज्जए॥१०५॥

અર્થ—પુનર્વસુ પુષ્ય શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા, આ ચાર નક્ષત્રમાં લોચકર્મ કરવું. ॥ ૧૦૪ ॥ કૃત્તિકા વિશાખા મઘા અને ભરણી, આ ચાર નક્ષત્રમાં લોચકર્મ વર્જવું. ॥ ૧૦૫ ॥

વિવેચન—નવા બાળકને કે નવદીક્ષિત શિષ્યને પ્રથમ ક્ષૌર કે લોચ કરાવવો હોય ત્યારે પુનર્વસુ પુષ્ય શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્રો હોય તો અત્યંત શુભ છે, પણ કૃત્તિકા વિશાખા મઘા અને ભરણી એ ચારમાંથી હરકોઈ નક્ષત્ર હોય તો અત્યંત અશુભ છે. અહીં આપેલ કૃત્તિકાદિ ચાર નક્ષત્રોને ગણિવિદ્યાપ્રકીર્ણકમાં પણ વર્જ્ય જ કહ્યા છે.

છુટતાં, યજ્ઞમાં, સ્ત્રીના કાર્યમાં, તીર્થમાં અને મંતાદિકમાં ક્ષૌર કરાવવું હોય તો ઉપરોક્ત વાર, નક્ષત્ર, નવમો દિવસ, વિગેરે શુદ્ધિ જોવાની આવશ્યકતાજ નથી.

રાજાના ક્ષૌર માટે ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—રાજાએ પાંચમે પાંચમે દિવસે, શુભ તારાએ, અને શુભ કાળહોરામાં શ્મશ્રૂકર્મ કરાવવું; તથા નખ ઉતારવા માટે ક્ષૌરનાં નક્ષત્રો, રવિ સિવાયના વારો અને તે દરેકની હોરા શુભ છે.

હવે કર્ણવેધ અને રાજાના દર્શનનાં નક્ષત્રો કહે છે—(માલિની છંદ)

मिग–अणु–पुण पुस्सा जिट्ठ–रेव–ऽस्सिणीओ,
सवण–कर–सचित्ता सोहणा कण्णवेहे ।
कर–सवण–ऽणुराहा रेव–पुस्स–ऽस्सिणीओ,
मिग–धणि–धुव–चित्ता दंसणे भूवईणं ॥ १०६ ॥

અર્થ—કર્ણવેધમાં મૃગશર, અનુરાધા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, જ્યેષ્ઠા, રેવતી, આશ્વિની, શ્રવણ, હસ્ત, અને ચિત્રા, નક્ષત્રો શુભ છે. તથા રાજાના દર્શનમાં હસ્ત, શ્રવણ, અનુરાધા, રેવતી, પુષ્ય, આશ્વિની, મૃગશર, ધનિષ્ઠા, ધ્રુવ અને ચિત્રા નક્ષત્રો સારાં છે.

વિવેચન—બાળકને કે મુનિરાજને કર્ણવેધ કરાવવો હોય ત્યારે જો મૃગશર, અનુરાધા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, જ્યેષ્ઠા, રેવતી, અશ્વિની, શ્રવણ. હસ્ત અને ચિત્રા નક્ષત્ર હોય તો શુભ છે. ઉદયપ્રભસૂરિ—કર્ણવેધમાં ધનિષ્ઠા તથા ત્રણ ઉત્તરાનો, અને મુહૂર્ત ચિંતામણિકાર—રોહિણી, મૃગ, શતભિષા, સ્વાતિ, તથા ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્રનો પણ સ્વીકાર કરે છે. અહીં નક્ષત્રોની શુદ્ધિ અતિ આવશ્યક માનેલ છે, પણ મુહૂર્ત ચિંતામણિમા કહ્યું છે કે—જન્મના વિષમ વર્ષે, ચામાસ. ચૈત્ર પોષ અને જન્મમાસ સિવાયના માસોના રિક્તા સિવાયની વિષમ તિથિઓમાં. રવિ સોમ બુધ કે ગુરુવારને

બહુ આવે છે; મંગળવાર હોય તો પહેરનારને શોક રહ્યા કરે છે; શનિવાર હોય તો મેલું રહ્યા કરે છે, અને બુધ ગુરૂ કે શુક્ર હોય તો દરેક રીતે આનંદ પ્રવર્તે છે. અન્ય સ્થાને કહ્યું છે કે—બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારે નવું વસ્ત્ર ધારણ કરવાથી ધન જ્ઞાન અને સુખ મળે છે. બૃહજ્જ્યોતિઃસારમાં કહ્યું છે કે—શુક્રવારે પહેરેલ નવું વસ્ત્ર પ્રિયસંગમ માટે થાય છે અહીં દર્શાવેલ વારો વિશેષતાએ સાધુના શ્વેત વસ્ત્ર માટે છે એટલે દરેક પ્રકારનાં વસ્ત્રો માટે સામાન્ય રીતે શુભાશુભ સમજવાના છે. જેથી કેટલાએક આચાર્યો વિવિધરંગી વસ્ત્રો માટે કહે છે કે-મંગળ વિગેરે છ વારોમાં અનુક્રમે લાલ, લીલું, શ્વેત, શ્વેત, કાળું અને પીળું વસ્ત્ર પહેરવું તે શુભ છે. અહીં એમ માની શકાય છે કે-બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારે દરેક રંગનાં નવાં વસ્ત્રો પહેરી શકાય છે. વળી જે ગ્રહનો જેવો રંગ છે તેવા રંગનાં વસ્ત્રો તે ગ્રહના વારે ધારણ કરે તો વિરૂદ્ધ વાર પણ શુભ છે. નવી કાંબળી ધારણ કરવામાં રવિ પણ શુભ છે. નવા વસ્ત્રમાં દગ્ધા તિથિ અશુભ છે અને ૧-૨-૩-૧૩-૧૫ અતિ શુભ છે.

નક્ષત્રો માટે ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં અશ્વિની, રોહિણી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, ઉત્તરાષાઢા, ધનિષ્ઠા, ઉત્તરા ભાદ્રપદ અને રેવતી નક્ષત્રો શુભ છે. તેની ટીકામાં કહ્યું છે કે—આશ્વની વિગેરે નક્ષત્રોમાં નવું વસ્ત્ર ધારણ કરે તો અનુક્રમે ૧ નઇ વસ્તુની પ્રાપ્તિ, ૨ મૃત્યુ, ૩ અગ્નિદાહ, ૪ અર્થ સિદ્ધિ, ૫ મૂષક ભય, ૬ મૃત્યુ, ૭ ધનપ્રાપ્તિ, ૮ ધનપ્રાપ્તિ, ૯ શોક, ૧૦ મૃત્યુ, ૧૧ રાજભય, ૧૨ સંપત્તિ, ૧૩ કાર્યસિદ્ધિ, ૧૪ વિદ્યાપ્રાપ્તિ, ૧૫ મિષ્ટાન્ન, ૧૬ પ્રીતિ, ૧૭ મિત્રપ્રાપ્તિ, ૧૮ વસ્ત્રહરણ, ૧૯ જળમાં નાશ, ૨૦ રોગ, ૨૧ અતિ મિષ્ટભોજન, ૨૨ નેત્ર વ્યાધિ, ૨૩ ધાન્યપ્રાપ્તિ, ૨૪ વિષભય, ૨૫ જળભય, ૨૬ ધનપ્રાપ્તિઃ અને ૨૭ રત્નપ્રાપ્તિઃ એ પ્રમાણે ફળ મળે છે.

વિગેરે પડે તો તે શુભ અંશ હોય તો પણ તેનું ફળ અશુભ જ મળે છે. આ પ્રમાણે પથારી આસન વિગેરેમાં પણ શુભાશુભ ફળ સમજવું.

વળી ચારેના અંશમાં ફાટે બળે કે ખરડાય ત્યારે કમળ છત્ર, ધ્વજ, તોરણ, મૃગ, કચ્છપ અને અષ્ટ મંગળ વિગેરેની આકૃતિ થાય તો તે શુભ છે; અને ખર, ઉંટ, કાક, સાપ, શિયાળ, ઘુવડ, કૂતરો કે વરૂ વિગેરે આકૃતિ થાય તો દેવાંશ હોય છતાં અશુભ છે નાના બાળકને પ્રથમ વસ્ત્ર પહેરાવવું હોય ત્યારે ૧-૨-૩-૫-૭-૧૧-૧૩ તીથીઓ સોમ બુધ ગુરૂ શનિ અશ્વીની રોહણી હસ્ત અશ્લેષા વિશાખા ત્રણ ઉતરા અને રેવતી શ્રેષ્ટ છે.

નવાપાત્ર વાપરવાનાં નક્ષત્ર અને વાર કહે છે.

मिग-पुस्स-ऽस्सिणी हत्था-ऽणुराहा चित्त-रेवई ।
सोमो गुरु अ दो वारा, पत्तवावरणे सुहा ॥ १०८॥

અર્થ-મૃગશર, પુષ્ય, અશ્વિની, હસ્ત, અનુરાધા, ચિત્રા અને રેવતી નક્ષત્રો; તથા સોમ અને ગુરૂ એમ બે વારો પાત્ર વાપરવામાં સારાં છે. ॥ ૧૦૮ ॥

વિવેચન— નવાં પાત્રાં વાપરવાં હોય ત્યારે સોમવાર અને ગુરૂવાર; તથા અશ્વિની, મૃગશર, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, અનુરાધા, અને રેવતી નક્ષત્રો હોયતો શુભ છે. અન્યસ્થાને-બુધ સ્વાતિ અને શ્રવણ નક્ષત્રો પણ શુભ કહ્યા છે.

હવે નષ્ટ પ્રાપ્તિનાં નક્ષત્રો કહે છે—

जामाइमुहा चउ चउ,
असिणाई काण चिपड सज्जंधा ।
दुसु वत्त जाइ सज्जे,
अंधे लब्भइ गयं वत्थु ॥ १०६ ॥

હવે નષ્ટપ્રાપ્તિની બીજી રીત કહે છે—

रविरिक्खा छव्वाला, बारस तरुणा नव परे थेरा।
थेरे न जाइ तरुणे-हिं जाइ वाले भमइ पासे॥११०।

અર્થ—રવિ નક્ષત્રોમાં છ બાળક છે, બાર જુવાન છે, અને પછીનાં નવ સ્થવિર છે. તેમાં-સ્થવિર-વૃદ્ધ નક્ષત્રમાં ગયેલ વસ્તુ જતી નથી, જુવાન નક્ષત્રની વસ્તુ જાય છે, અને બાળક નક્ષત્રની વસ્તુ પાસે ભમે છે. ॥ ૧૧૦ ॥

વિવેચન—રવિ નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણવું. તેમાં પહેલાનાં છ નક્ષત્રો બાળનક્ષત્રો છે. વસ્તુ ચોરાઇ હોય ત્યારે આ છ પૈકીનું હરકોઈ નક્ષત્ર હોય તો જાણવું કે— ચોરાયેલ વસ્તુ પાસેની ભૂમિમાં છે, ઠેકાણે પડી નથી, તેમ દૂર ગઇ નથી. પછીનાં બાર નક્ષત્રો જુવાન છે. આ નક્ષત્રોમાં વસ્તુ ચોરાય તો જાય છે, પાછી આવતી નથી. અને છેલ્લાં નવ નક્ષત્રો વૃદ્ધ છે જેમ વૃદ્ધ પુરૂષ હરી-ફરીને ઘેર આવે છે, તેમ વૃદ્ધ નક્ષત્રમાં ગયેલ વસ્તુ માલીકની પાસે પાછી આવે છે. રાશિ અને ગ્રહદ્વારા ગત વસ્તુનું જ્ઞાન સહેલાઇથી થાય, તે માટે શ્રી નરચંદ્રસૂરિ સવૃત્તિ પ્રશ્નશતકમાં કહે છે કે—

વસ્તુ ગઇ હોય ત્યારે તાત્કાલિક લગ્નકુંડળીમાં કે પ્રશ્ન-કુંડળીમાં તપાસ કરવી. લગ્નેશ ઉપરથી વસ્તુ સ્વામીનું; ધનપતિ ઉપરથી ચોરાયેલી વસ્તુ આકૃતિ અને ધાતુ વિગે-રેનું, ધનેશ સાથેના ગ્રહોની સંખ્યાથી ચોરાયેલી વસ્તુની સંખ્યાનું, સપ્તમેશ ગ્રહથી વસ્તુ સંતાડી હોય તે ઉપર-નીચે સ્થાનનું: અષ્ટમેશ ઉપરથી ચોર, ચોરની જાતિ, વય અને સંખ્યાનું; અષ્ટમેશવાળા ભુવન ઉપરથી ચોરનું નામ, અને તેમ તથા લગ્નેશ ઉપરથી દિશાનું જ્ઞાન થાય છે. આ ચારે પતિ-

૩૩

ચોરી અને રોગ-જ્ઞાન ચક્ર.

નક્ષત્ર.	નેત્ર.	દિશા.	વસ્તુપ્રાપ્તિ વર્ષ + દિન.	વાર યોગે રોગ પીડા દિન.	રોગ પાદ. ૧	પાદ. ૨	પાદ. ૩
અ૦	કા	દ	મળે	સો૦ શુ૦ ૨૧	૧૦	૭૭	૩૨
ભ૦	ચિ	૫	૩ દિન	૨૦ બુ. શ. મૃ.	૯	૦	૦
કૃ૦	દે	ઉ	ધીમે	ગુરૂ ૨૮	૫૦	૧૦	૦
રો૦	આં	પૂ	તુરત	શ૦ ૭	૯	૧૩	૧૦
મૃ૦	કા	દ	થોડું	કૂર-મૃત્યુજ	૭	૧૩	૧૦
આ૦	ચ	૫	શોધવાથી	મં. શુ. મૃત્યુ	૧૫	૧૨	૪૯
પૂ૦	દે	ઉ	નહીં	સો. શુ. મૃત્યુ	૪૫	૭	૨૫
પુ૦	આં	પૂ	મળે	૨. બુ. શ. ૨૫	૭	૧૨	૨૧
અ૦	કા	દ	નહીં	સો. શુ. ૧૯	૯	૦	૪૫
મ૦	ચિ	૫	મળે	૨. બુ. શ. ૧૩+મૃ	૭	૨૦	૦
પૂ૦	દે	ઉ	નહિંજ	સો. ગુ. ૧૧	૧૩	૭	૦
ઉ૦	આં	પૂ	તુ + ૨૫	સો. શુ. (૨૫)	૧૪	૭	૮
હ૦	કા	દ	૧-૩+૯૦+૩	૨. બુ. શ. ૧૦	૮	૪	૫
ચિ૦	ચિ	૫	૩૦ + ૧-૧	સો ગુ. (૧૭)	૩	૯	૧૦
સ્વા૦	દે	ઉ	૮ + ન	૨. બુ. શ. ૧૦	૧૦	૧૨	૦
વિ૦	આં	પૂ	૧	૨. શ. ૧૫	૪૮	૧૨	૨૫
અ૦	કા	દ	૩+૧૦+૧૫	બુ. (૧૭)	૭	૧૫	૦
જ્યે૦	ચિ	૫	૧-૧+૩૦+૩	ગુ. ૩૨ + મૃ.	૪૫	૧૬	૦
મૂ૦	દે	ઉ	નહિંજ	૨. સો. શ. (૭)	૧૫	૦	૦
પૂ૦	આં	પૂ	તુરત	સો. બુ. ૫+૧૦	૯૦	૧૬	૦
ઉ૦	કા	દ	૧૫ + ૨૫	ગુ. ૨૦	૧૫	૧૨	૨૦
અ૦	ચિ	૫	નહીં	૨. બુ. ૨૦	×	×	×
શ્ર૦	દે	ઉ	નહીં	૨. મં. મૃત્યુ	૭	૨૦	૧૬
ધ૦	આં	પૂ	ન + મળે	૨. મં. (૧૫)	૨૭	૨૦	૯
શ૦	કા	દ	૨૮	શુ. ગુ. ૮	૮	૧૮	૧૬
પૂ૦	ચિ	૫	તુરત	૨. મં. ૧૦	૯	૦	૧૨
ઉ૦	દે	ઉ	નહીં	સો. બુ. ૨૫	૧૦	૨૦	૨૦
રે૦	આં	પૂ	૧૮	ગુ. શુ. ૧૫+(૧૫)	૮	૬૩	૦

લી: મુનિ રત્નવિજય. નારચંદ્ર.

+ અથવા, ( ) તેટલા દિવસમાં મરે, મૃ૦ મૃત્યુ

સર્પદંશ વિષે કહે છે-

विसाहा कित्तिआ-ऽस्सेसा,
मूलऽद्दा भरणी महा ।
एयाहिं अहिणा दट्ठो,
कट्ठेणावि न जीवइ ॥ १११ ॥

અર્થ—વિશાખા, કૃત્તિકા, અશ્લેષા, મૂળ, આર્દ્રા, ભરણી અને મઘામાં જેને સર્પ ડસ્યો હોય તે કષ્ટે કરીને પણ જીવે નહિં ॥ ૧૧૧ ॥

વિવેચન—ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, અશ્લેષા, મઘા, વિશાખા અને મૂળ; આ નક્ષત્રો ક્રૂર છે; તેથી તેમાં સર્પ ડસ્યો હોય તો તે મનુષ્ય કોઇ પણ રીતે બચી શકતો નથી. વિવેક વિલાસમાં તો અશ્વિની, રોહિણી, ત્રણ પૂર્વા, ૫-૬-૮-૯-૧૪ અને ૦)) તિથિઓ, રવિ મંગળ અને શનિવાર, સવાર-સાંજની સંધ્યા અને સંક્રાન્તિ કાળમાં પણ ડંખમૃત્યુયોગ કહેલ છે.

હવે રોગશાન્તિનાં નક્ષત્રો કહે છે-

पुण-पुस्स-उफा-उभ-रो--
हिणीहिं रोगोवसम सत्त दिणे ।
मूल-स्सिणि-कित्ति नवमे,
सवण-भरणि-चित्त-सयभिसेगदसे ॥ ११२ ॥
धणि-कर-विसाहिं पक्खे,
मह वीसइमे उपा-मिगे मासे ।

चरलहु मिउ मूले रोगनिन्नास हेऊ,
हवइ खलु पउत्तं ओसहं वाहिआणं ।
भिगु-ससि-पुण-जिट्ठा-ऽस्सेस-साइ महाहिं,
न य कहंवि विहेयं रोगमुत्ते सिणाणं ॥११४॥

અર્થ—ચર, લઘુ, મૃદુ અને મૂળ નક્ષત્રોમાં રોગીને ઔષધ આપ્યું હોય તો તે રોગના નાશનો હેતુ થાય છે; અને રોગમુક્ત પુરૂષે કોઇ પણ રીતે શુક્રવાર, સોમવાર, પુનર્વસુ, જ્યેષ્ઠા, અશ્લેષા, સ્વાતિ અને મઘા નક્ષત્રમાં સ્નાન કરવું નહિં. ॥ ૧૧૪ ॥

વિવેચન—પ્રથમ ઔષધ ખાવું હોય ત્યારે ચર, લઘુ, મૃદુ અને મૂળ નક્ષત્રો; અર્થાત્–અશ્વિની, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, અભીચ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને રેવતી નક્ષત્ર હોય તો રોગનો નાશ થાય છે; અને દેહપુષ્ટિ થાય છે. અહીં વારો દર્શાવ્યા નથી, પણ ઔષધ લેવામાં રવિ અને સોમવાર શુભ છે, દ્વિસ્વભાવ લગ્ન તથા ભદ્રા કરણ સારાં છે. અન્ય સ્થાને વ્યાધિના પ્રતિકારમાં તિક્ષ્ણ નક્ષત્ર ઉત્તમ માનેલ છે.

પ્રશ્નશતકમાં કહ્યું છે. કે–પ્રશ્નકુંડળીમાં જન્મ નક્ષત્ર અશુભ છે, ૧૪–૭–૧૦ ભુવનો અને તેના અધિપતિઓ અનુક્રમે–વૈદ્ય, ઔષધ, રોગ અને રોગીના સંબંધવાળા છે. એટલે-તે તે સ્થાનોની પરસ્પર મૈત્રી ઉપરથી વૈદ્ય ઔષધ વિગેરેની અનુકૂળતા–મેળ, પરસ્પરની શત્રુતા ઉપરથી વૈદ્ય ઔષધાદિની પરસ્પર પ્રતિકૂળતા–કમેળ, શુભ ગ્રહોના સંયોગોથી વૈદ્ય વિગેરે વડે રોગહાનિ. અને ક્રૂર ગ્રહોના સંયોગોથી વૈદ્ય વિગેરે વડે રોગ વૃદ્ધિ વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે.

વળી લગ્નમાં રહેલા ગ્રહો ઉપરથી પંચિયાનક પુરુષો તેની વયસ્થિતિ. જાતિ. વર્ણ. ઉપવેશન. વિગેરેનું. ચતુર્થ . . નહ ઉપ

દિન, વિષ્ટિકરણ, વૈધૃતિ અને વ્યતિપાત યોગમાં અભ્યંગ સ્નાન કરવું નહિં.

બૃહજ્જ્યોતિષસારમાં કહ્યું છે કે—રવિ વિગેરે સાતે વારોમાં અભ્યંગ-સ્નાન કરે તો અનુક્રમે તાપ, કાંતિ, મૃત્યુ, લક્ષ્મી, ધનનાશ, વિપત્તિ અને સંપત્તિ રૂપી ફળ મળે છે.

હવે મૃત્યુયોગ કહે છે—

नामनक्खतमक्किंदू, एकनाडीगया जया ।
तया दिणे भवे मच्चू, नन्नहा जिणभासिअं॥१९५॥

અર્થ—જ્યારે નામરાશિનું નક્ષત્ર, સૂર્ય અને ચંદ્ર એક રાશિમાં આવે ત્યારે-તે દિને મૃત્યુ થાય છે, એમ જિનવચન છે, જે અન્યથા થતું નથી.

વિવેચન—જિનેશ્વર ભગવંતનું એવું વચન છે કે—ત્રિનાડીચક્રની હરકોઇ એક નાડીમાં જ્યારે રોગીનું નામનક્ષત્ર સૂર્યનક્ષત્ર અને ચંદ્રનક્ષત્ર એકી સાથે આવે ત્યારે તે રોગીનું મૃત્યુ થાય છે; આ વચનમાં કદાપિ ફેરફાર થતો નથી. અહીં નામનક્ષત્ર કહેલ છે, તેથી જન્મનક્ષત્ર લેવાય છે, પણ મુખ્યતા નામની છે.

અન્યસ્થાને તો કહ્યું છે કે—રોગીના જન્મનક્ષત્રની એક નાડીમાં જ્યાંસુધી સૂર્ય રહે ત્યાંસુધી કષ્ટ રહ્યા કરે છે, એક નાડીમાં ચંદ્ર હોય તો આઠ પહોર પીડા રહે છે, અને તે સાથે ત્યાં ક્રૂર ગ્રહો હોય તો તેજવખતે મૃત્યુ થાય છે. (શ્ર્લો૦ ૧૬૭) આરંભસિદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—ત્રીજી પાંચમી અને સાતમી તારામાં રોગ થાય તો અતિદુઃખ અથવા મૃત્યુ થાય છે, અને પૂર્વે કહેલ પૂર્વા વિગેરે નક્ષત્રનો રોગી પણ મૃત્યુ પામે છે. નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" उरगवारुणरौद्रा वासवेन्द्रो त्रिपूर्वा,
यमदहनविशाखा पापवारेण युक्ता ॥

भरण्यां शनिवारे च, पूर्णाख्यतिथिपंचके ।
योगेऽस्मिन् व्याधिरुत्पन्नो, न सिध्यति कदाचन ॥ २ ॥"

અર્થ—" ભોમ અને કૃત્તિકામાં નંદા તિથિ હોય, અને અશ્લેષામાં ભદ્રા હોય, ગુરૂ અને મઘામાં જયા હોય, અને ધનિષ્ઠામાં રિક્તા હોય, તેમજ શનિ અને ભરણીમાં [illegible] તિથિ હોય, તો આ પ્રમાણેના તિથિપંચક યોગમાં [illegible]ન્ન થયેલ વ્યાધિ કોઇ રીતે સાધ્ય થતો નથી ॥ ૧-૨ ॥ "

મુંડે માથે તેલ ચોપડી ગધેડે બેસી દક્ષિણમાં જવાનું [illegible]મ આવે, સૂર્યોદયકાળે શિયાળ આરડતો સામે આવે, અતિ[illegible]રા થાય, શરીરના રંગમાં વિકાર થાય, માનસિક શાંત[illegible]ધી વિગેરે પ્રકૃતિનો અણુચિંતવ્યો ફેરફાર થાય, હરકોઇ [illegible]ભાવમાં તફાવત પડે, છાયામાં માથા વિનાનું ધડ જુએ, [illegible]ર્ધી રાત્રે ઇંદ્ર ધનુષ્ય દેખાય, એકીકાલે ચારે દિશામાં ઇંદ્ર[illegible]નુષ્ય દેખાય, ચંદ્રતારા વિગેરે રાત્રે ન દેખાતાં દિવસે દેખાય, [illegible]વસે ચંદ્રગ્રહણ જુએ, અક્ષિજ્યોત નાશ પામે, અરૂંધતી [illegible]જહ્વાગ્ર) ધ્રુવ (નાસાગ્ર) પાપણ અને તારા ન દેખાય, નેત્રો [illegible]ળાં-જ્યોતિહીન-ઉંડાં કે મંદ દષ્ટિવાળાં થાય, શબ્દ ન સાંભળે, [illegible]વાને ઓલવાયાની વાસ ન જાણે; નાક-ધોળું, કાળું, સૂકું, [illegible]તડું, વાંકું, સુંઘવામાં અશક્ત, ફાટેલ, પીડાવાળું, કે તનક [illegible]ારતું થઇ જાય; મિત્રનું હિત વચન રૂચે નહીં, હૃદય પગ [illegible]ાણી ટાઢા પડતાં માથામાં ગરમી વ્યાપે, માથામાં પરસેવો અને મુખમાં શ્વાસ થતાં હાથ પગ ગળું અને લમણાની આઠ ધમનીઓ ધીમી પડી જાય, પાંચે ઇંદ્રિયો પોતપોતાના કાર્યમાં મંદ શક્તિવાળી બને, ગતિ-વાસ-સ્વાદ કે દેહરંગમાં ફેરફાર થતાં શરીરમાં કંપ દેખાય, જીભ-દાંત કાળા અને મોઢું લાલ થાય, વાત અને પિત્તની નાડીનું સ્થાન બદલાતાં ગળામાં કફ આવે, એક રોગના વેગમાં વેગથી બીજો રોગ ઉત્પન્ન થાય, લાળનો રંગ બદલાતાં શ્વાસ કાસવાળો થાય તથા સ્વર બેસી જાય, એક સાથે મંદસ્વર મલરોગ કાસ (ખાંસી) શ્વાસ શોષ

હવે નાડીચક્રની રચના કહે છે–

आई अद्दा मिगं अंते, मज्झे मूलं पइट्ठिअं।
रविन्दुजम्मनक्खत्तं, तिविद्धो न हु जीवई ॥११६॥

અર્થ—પ્રથમ આર્દ્રા, છેલ્લું મૃગશર, અને મધ્યમાં મૂલ નક્ષત્ર સ્થાપવું; પછી સૂર્યનક્ષત્ર ચંદ્રનક્ષત્ર અને જન્મનક્ષત્ર એ ત્રણનો વેધ થાય તો તે જીવે નહિં. ॥ ૧૧૬ ॥

વિવેચન—ત્રિનાડીવાળા સર્પની આકૃતિ કરવી, અને ત્રણે રેખાને દાબે એમ સિદ્ધિલીટીમાં નક્ષત્રો સ્થાપવાં. અથવા ત્રણ પંકિત કરવી; અને ક્રમે તથા ઉત્ક્રમે નક્ષત્રો સ્થાપવા, જેમાં પ્રથમ આર્દ્રા સ્થાપવું, અંતે મૃગશર સ્થાપવું, અને મધ્યમાં મૂળ નક્ષત્ર સ્થાપવું. અહીં મૂળ નક્ષત્રને મધ્યમાં સ્થાપવાનું કહ્યું છે, એટલે—અભીચ સિવાયના સત્યાવીશ નક્ષત્રો લેવા એવો પણ ખુલાસો થાય છે.

નાડીચક્ર.

નાડી ૧ આ	પૂ	ઉ	અ	જ્યે	ધ	શ	ભ	કૃ
નાડી ૨ પૂ	મ	હ	વિ	મુ	શ્ર	પૂ	અ	રો
નાડી ૩ પુ	અ	ચિ	સ્વા	પૂ	ઉ	ઉ	રે	મૃ

પછી દરેક નક્ષત્રો ઉપર ઇષ્ટકાળના ગ્રહો સ્થાપવા અને જોવું. જો રવિ નક્ષત્ર ચંદ્રનક્ષત્ર અને નામનક્ષત્ર એકજ પંક્તિમાં હોય તો રોગી જીવવાનો નથી.

યતિ વલ્લભમાં તો આંતરા—આંતરાના ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો ત્યજી આર્દ્રા વિગેરે ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રની સવળી અને અવળી સ્થાપનાથી પંદર નક્ષત્રોનું ભુજંગચક્ર કરવાનું કહ્યું છે. અને અન્ય સ્થાને રવિગત નક્ષત્રથી પ્રારંભી આંતરાના

કરવો; તથા પંચકાદિ એટલે-પંચક, ત્રિપુષ્કર અને યમલ વિગેરે યોગનો પણ ત્યાગ કરવો.

આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં તો કહ્યું છે કે-ડાહ્યા પુરૂષોએ અશ્વિની, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા, શ્રવણ અને રેવતી નક્ષત્રમાં તથા રવિ સિવાયના વારે પ્રેતક્રિયા કરવી. (૩/૬૧)

હવે અગ્નિસંસ્કાર વિધિ કહે છે—

दो पणयाल मुहुत्ते, तीसमुहुत्तेगपुत्तलं काउं।
नेरइअ दाहिणाए, महापरिट्ठावणं कुज्जा ॥११८॥

અર્થ—પીસ્તાળીશ મુહૂર્તીયા નક્ષત્રોમાં બે, અને ત્રીશ મુહૂર્તીયા નક્ષત્રોમાં એક પૂતળું કરી તેની નૈર્ઋત્ય કે દક્ષિણમાં પરિષ્ઠાપના કરવી. ॥ ૧૧૮ ॥

વિવેચન—વ્યવહારમાન્યતા એવી છે કે—મનુષ્યના પ્રેતકાર્યમાં અમુક યોગો હોય તો તે કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ બહુ વાર ઉપસ્થિત થાય છે, તેથી તે પ્રસંગનું નિવારણ કરવા માટે શું કરવું ? તે આ ગાથામાં જણાવેલ છે. જો કોઇની પરિષ્ઠાપન કે અગ્નિસંસ્કારની ક્રિયા કરવા વખતે પીસ્તાળી મુહૂર્તના સંયોગવાળું નક્ષત્ર હોય તો ડાભ વિગેરેનાં બે પુતળાં કરવાં, અને ત્રીશ મુહૂર્તના સંયોગવાળું નક્ષત્ર હોય તો એક પૂતળું કરવું. પછી મરેલાનો જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર કરે તેથી નૈર્ઋત્ય ખુણામાં કે દક્ષિણ દિશામાં પૂતળાંને સ્થાપી અગ્નિસંસ્કાર કે પરિસ્થાપના કાર્ય કરવું.

હવે બે ગાથાથી નક્ષત્રનાં મુહૂર્તો કહે છે—

तिन्नेव उत्तराइं, पुणव्वसु रोहिणी विसाहा य।
एए छ नक्खत्ता, पणयालमुहुत्तसंजोगा ॥११९॥
सयभिस-भरणी साई, अस्सेस-जेट्ठ-अद्द छच नक्खत्ता।
पनरस मुहुत्तजोगा, तीसमुहुत्ता पुणो सेसा॥१२०॥

નિવાસસ્થાન સ્વર્ગ જાણવું, જેમાં પ્રાણનો નાશ થાય છે. અને શેષમાં ર વધે તો અગ્નિનો વાસ પાતાલમાં જાણવો, જેમાં અગ્નિ સ્થાપવાથી ધનનો નાશ થાય છે.

નવું અનાજ ખાવા માટે–અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્રો હોય; લગ્ન, કેન્દ્ર, ત્રિકોણ, મૃત્યુ અને વ્યય સ્થાનમાં સૌમ્ય ગ્રહો હોય; અને સંપૂર્ણ ચન્દ્ર કેન્દ્ર કે ત્રિકોણમાં હોય તો શુભ છે.

નવી દુકાનના પ્રારંભમાં ૨–૩–૯–૧૧–૧૩ તિથિઓ, બુધ ગુરૂ કે શુક્રવાર, અશ્વિની રોહિણી મૃગશર આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય મઘા હસ્ત ચિત્રા અનુરાધા ત્રણ ઉત્તરા અને રેવતી નક્ષત્ર, લગ્નસ્થાનમાં રહેલ ચંદ્ર–શુક્ર, ૧–૨–૧૦–૧૧ ભુવનમાં રહેલ સૌમ્ય ગ્રહો, અને આઠમા કે બારમા ભુવન સિવાયના સ્થાનોમા રહેલ ક્રૂર ગ્રહો શુભ ફળદાયક છે–શુભફળ આપે છે.

જન્મરાશિથી કે જન્મલગ્નથી કુંભ સિવાયનું દસમું કે અગીયારમું સ્થાન લગ્નમાં હોય, અને કેન્દ્ર ત્રિકોણ તથા ધન સ્થાનમાં શુભ ગ્રહ હોય ત્યારે ખરીદ–વેચાણ વ્યાપાર કરવો. પશુયોનિવાળા નક્ષત્રોમાં અનુકૂલ પશુનો ક્રયવિક્રય કરવો. ચર લગ્ન હોય, કેન્દ્ર ત્રિકોણમાં સૌમ્ય ગ્રહો હોય, અને ગ્રહ રહિત આઠમું ભુવન હોય તો **થાપણ કે વ્યાજે ધન મૂકવું.** ઉપચય સ્થાન પુષ્ટ હોય ત્યારે **વસ્ત્ર** વિગેરે ખરીદવું. લગ્નમાં સૌમ્ય ગ્રહ હોય, દસમા કે અગીયારમા ભુવનમાં રવિ કે મંગળ ગ્રહ હોય, તો લડવૈયા કે વિદ્યાવાળાએ શેઠની **નોકરી** કરવી એ હિતકારક છે, એમ આરંભસિદ્ધિના વાર્તિકમાં કહેલ છે.

અન્યસ્થાન (પં.) માં કહ્યું છે કે—અશ્વિની, ચિત્રા, સ્વાતિ, શ્રવણ, શતભીષા અને રેવતીમાં **વસ્તુ ખરીદવી;** તથા ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, ત્રણ પૂર્વા અને વિશાખામાં **સર્વ વસ્તુ વેચવી.**

વ્યવહારસારમાં વહાણ માટે કહ્યું છે કે–રેવતી નક્ષ-

ધનિષ્ઠાથી રોહિણી સુધીના નવ નક્ષત્રે, વસુનવક કે મહા-પંચક કહેવાય છે તે પણ વિવાહમાં ત્યાજ્ય છે.

વિવાહમાં ૨૧ દોષનો ત્યાગ કરવો. અને તે ન બની શકે તો-લત્તા, પાત (ચંડાયુધ), યુતિ, વેધ, જામિત્ર, બાણ-પંચક, એકાર્ગલ, ઉપગ્રહ, ક્રાંતિસામ્ય અને દગ્ધા; એ દસ દોષનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. યમઘંટમાં વિવાહ કરવાથી કુળનો ઉચ્છેદ થાય છે, એકાર્ગલમાં વિવાહ કરવાથી વૈધવ્ય મળે છે, જામિત્રમાં વિવાહ કરવાથી-વૈધવ્ય, મૃત્યુ કુલટાવૃત્તિ, શોક, પીડા, વિગેરે દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. લગ્નમાં ઉદયાસ્ત શુદ્ધિ પણ અવશ્ય જોવી.

ગૃહસ્થ વ્યવહારમાં વિવાહ એ આવશ્યક કાર્ય તરીકે મનાય છે, માટે તેમાં લગ્નબળ તપાસીને જ મુહૂર્ત લેવું. **શ્રીઉદયપ્રભસૂરિજી** વિવાહના લગ્નમાં રેખા આપનાર ગ્રહો માટે કહે છે કે—સૂર્ય ૩-૬-૮-૧૧ સ્થાને હોય, ચંદ્ર ૨-૩-૧૧ ભુવને હોય, મંગળ ૩-૬-૧૧ ભુવને હોય, બુધ તથા ગુરૂ ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૯-૧૦-૧૧ સ્થાનમાં હોય, શુક્ર ૧-૨-૩-૪-૫-૯-૧૦-૧૧ ભુવને હોય, શનિ ૩-૬-૮-૧૧ મે ભુવને હોય; તથા રાહુ ૨-૩-૫-૬-૮-૯-૧૦-૧૧ ભુવને હોય તો તે સારા છે. આઠમે સ્થાને સૂર્ય કે શનિ સિવાયના ગ્રહો ન હોય, ચંદ્ર અને શુક્ર છઠ્ઠે સ્થાને ન હોય, વ્યય-ભુવનમાં કેતુ ન હોય તેવા મુહૂર્તમાં વિવાહ કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે.

ચરલગ્ન અને ચરરાશિસ્થ ચંદ્રપર સૌગ્રહોની દૃષ્ટિ હોય અને બળવાનગ્રહો (રવિ ચંદ્ર સોમ કે શુક્ર) ગ્રહો કેન્દ્રમાં હોય, અથવા મિથુન રાશિનો ચન્દ્ર પાપગ્રહોની દૃષ્ટિ-વાળો હોય તો તે સ્રી એકપતિવ્રતથી પડે છે. રવિ સોમ મંગળ નીચના હોય. અથવા લગ્નપતિ શત્રુના ઘરનો હોય. અથવા સાતમું સ્થાન નિર્બળ હોય તો તે સ્રી વાંઝણી થાય છે તેમજ. સૂર્ય કે શુક્ર નિર્બળ હોય તો પતિ નપુંસક કે

*અપવાદ આ પ્રમાણે છે–વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે, દસ વર્ષથી અધિક વયવાળી કન્યાના લગ્ન માત્ર લગ્નના બળથીજ થાય છે, સૂર્ય–ગુરૂની શુદ્ધિ જોવાની નથી, છતાં સૂર્ય–ગુરૂ અશુદ્ધ હોય તો પૂજા વડે તે દોષનો નાશ કરવો. દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં કહ્યું છે કે– સંકર જાતિના વર કન્યાનો વિવાહ કૃષ્ણપક્ષમાં અને નિષેધેલ વાર નક્ષત્ર તથા ક્ષણાદિકમાં શુભ છે એ વાત નિઃસંશય છે.

રાજ્યાભિષેકમાં પણ શુભ વાર, તિથિ, નક્ષત્ર અને લગ્નબળની શુદ્ધિ તપાસવી, યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

" राज्याभिषेके विवाहे, सत्क्रियासु च दीक्षणे ।
धर्मार्थकामकार्ये च, शुभा वाराः कुजं विना ॥ १ ॥ "

અર્થ—" રાજ્યાભિષેક, વિવાહ, શુભક્રિયા, દીક્ષા, ધર્મ, અર્થ અને કામની બાબતમાં મંગળ સિવાયના બીજા વારો શુભ છે. ॥ ૧ ॥ "

તથા જન્મવાર, દશેશવાર, લગ્નેશવાર, ચંદ્ર, ગુરૂ અને શુક્ર શુભ છે. અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશર, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા હસ્ત, અનુરાધા, જ્યેષ્ટા, અભિજિત, શ્રવણ અને રેવતી નક્ષત્રમાં રાજાને અભિષેક કર્યો હોય તો તે ચિરકાળસુધી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરે છે. શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિજી કહે છે કે—જન્મેશ, દશેશ, લગ્નેશ, દિનેશ, સૂર્ય અને મંગળ બળવાન્ હોય; ચંદ્ર, ગુરૂ અને શુક્ર ત્રિકોણ ઉચ્ચ સ્વઘર કે મિત્રઘરના હોય; વિપુલ હોય, પંચાંગ શુદ્ધિ હોય, ચંદ્રબળ–તારાબળ હોય, જન્મરાશિથી ઉપચય સ્થાનનું કે સ્થિર કે શીર્ષોદયી લગ્ન હોય, લગ્નમાં સૌમ્ય ગ્રહની સ્થિતિ કે દૃષ્ટિ હોય, દરેક ગ્રહો ત્રીજે કે અગી-

* નામરો વિવાહમાં છઠ્ઠા આઠમાને ગણુના નથી. ભાર્ગવો ભાદરવા શુદિ ૧૦ દિને વિવાહ કરે છે. ગૌડ ચૈત્રશુદ લગ્નને અને અષ્ટમ-[illegible] ગુરૂને ત્યજે છે. મહારાષ્ટ્રીઓ [illegible] ત્યજે છે. લાટ ગુર્જર દેશની બન્ને શુદ્ધિ ત્યજે છે. માલવામાં [illegible] અપ્રમાણ છે. આ દરેક [illegible] અને દિવસે. [illegible]
શ્રી હેમહંસગણીકૃત.

કરવો. અર્થાત્ રિક્તા આઠમ અમાસને દિવસે, ગ્રહણના દિવસોમાં, ભરણી મૃગશર મઘા અને મૂળ નક્ષત્રમાં, કુંભ લગ્નમાં બુધ હોય, ચોથા ભુવનમાં શુક્ર હોય, અને આઠમું સ્થાન શુદ્ધ હોય તો-ભૂત-વેતાલ સાધના, જંત્ર, મંત્ર, રક્ષા, શૂદ્ર કાર્ય, પાપ, ભય, અને દંભ વિગેરે કાર્યો કરી શકાય છે. તથા શત્રુમારણ વિગેરે પ્રયોગમાં-ચંદ્ર ક્રૂર ગ્રહના યોગ કે વર્ગમાં હોય; શત્રુની જન્મરાશિની કે લગ્નની આઠમી રાશિ લગ્નમાં હોય, અને રિષ્ટ યોગમાં બુધ બળવાન હોય તો આ મુહૂર્ત સિદ્ધિકારક છે.

શુભકાર્યોમાં તો-સૌમ્યવાર, શુભ નક્ષત્રો, અને શુભ ગ્રહયોગોનો સ્વીકાર કરવો. શુભ કાર્યમાં રવિ, સોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્રવાર સારા છે. નક્ષત્ર માટે ઉદયપ્રભસૂરિજી કહે છે કે-વ્રત, નિયમ, પ્રાયશ્ચિત્ત, યોગ, ઉપધાન, નાંદી, વિગેરે ધર્મોત્સવાદિક કાર્યમાં-મંગળવાર; શનિવાર, ભરણી; કૃત્તિકા, આર્દ્રા, અશ્લેષા, મઘા, ત્રણ પૂર્વા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા અને મૂળ નક્ષત્રનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. તથા શાંતિક કાર્યમાં-રોહિણી, મૃગશર, ત્રણ ઉત્તરા, ચિત્રા, અનુરાધા અને રેવતી નક્ષત્રો લેવાં. વાર્તિકમાં વિશેષ કહ્યું છે કે—

" शान्तिकं पौष्टिकं कार्यं, ज्ञेज्यशुक्रार्कवासरे।
कन्याविवाहनक्षत्रे, पुष्याश्विश्रवणे तथा ॥ १ ॥"

અર્થ—" બુધ ગુરૂ શુક્ર અને રવિવારે, અશ્વિની પુષ્ય અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં, તથા કન્યા વિવાહના-રોહિણી, મૃગશર, મઘા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, અને રેવતી નક્ષત્રમાં શાંતિક તથા પૌષ્ટિક કાર્ય કરવું ॥ ૧ ॥ "

હીરજ્યોતિષમાં કહ્યું છે કે-નંદા ભદ્રા જયા પૂર્ણા તિથિમાં. રિક્ત સિવાયના કરણોમાં. રવિ સોમ બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારે. તથા-અશ્વિની. રોહિણી. મૃગશર. પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા. હસ્ત. ચિત્રા. સ્વાતિ. અનુરાધા. શ્રવણ. ધનિષ્ઠા,

शांतिककार्य माटे श्री हेमहंसगणिजी कहे छे के-मूळ अथवा अश्लेषामां बाळकनो जन्म थाय त्यारे-सर्व नक्षत्रोने भोगवनार नवे ग्रहोए पण जेमनां चरणकमळ सेव्यां छे एवा श्रीमान् अरिहंतनी, तथा विशेषे करीने मूळ नक्षत्रमांज उत्पन्न थयेला श्री सुविधिनाथ स्वामीनी अष्टोत्तर शत प्रकारी स्नात्रपूजा शास्त्रविधि प्रमाणे महोत्सवपूर्वक भणाववी. एम करवाथी पण समग्र क्षुद्र उपद्रवोनी शांति थयेली सर्वत्र साक्षात् जोवामां आवे छे. ग्रहोनी शांति माटेनो विधि अमे जन्मराशिगोचर (पृष्ठ १६५) मां ज कही गया छीए.

अन्य स्थाने तो कह्युं छे के—

" हिबुकेऽर्के गुरौ लग्ने, धर्मारम्भो रवेर्दिने ।
गुरुज्ञलग्नवर्गे वा, शुभारम्भास्तयोर्बले ॥ १ ॥ "

अर्थ—". रविवारे सूर्य ४ स्थानमां होय, गुरु १ भुवनमां होय त्यारे धर्मनो प्रारंभ करवो. अथवा बुध-गुरुना लग्नमां के बुध-गुरुना वर्गमां अथवा रवि अने गुरुना बळमां शुभ कार्यनो प्रारंभ करवो. " नंदीस्थापना विगेरे पण आ योगोमां ज थाय छे. टुंकमां दरेक शुभकार्यना निर्देशमां समुच्चय कथन एवुं छे के—

" व्ययनैधनसंशुद्धौ, सद्दृष्टोपचयोदये ।
सर्वारम्भेषु संसिद्धि-श्चन्द्रे चोपचयस्थिते ॥ १ ॥ "

अर्थ—" १२-८ भुवन शुद्ध होय, जन्मराशि के जन्मलग्नथी ३-६-१०-११ मी शुभदृष्टिवाळी राशिनुं लग्न होय, अने चन्द्र ३-६-१०-११ भुवने होय तो प्रारंभेलां सर्व कार्यो सिद्ध थाय छे. ॥ १ ॥ " प्रायः करीने ८-१२ भुवनमां रहेला शुभ ग्रहो, तथा १-४-५-७-८-९-१० अने १२ स्थानना पाप ग्रहो शुभ फळ देता नथी. " लग्नो "

હવે પ્રથમ ગ્રન્થકાર મહારાજ પોતે જ બે ગાથાથ
માસ અને દિવસની શુદ્ધિ કહે છે—

हरिसयण अकम्मण,
अहिअमास गुरिसुक्कि अत्थि सिसुवुड्ढे ।
ससिनट्ठे न पइट्ठा,
दिक्खा सुकऽत्थि वि न दुट्ठा ॥ १२२ ॥
अवजोगकुलिअभद्दा,
उक्काई जत्थ तं दिणं वज्जे ।
संकंतिसाइदिणतिह,
गहणे इगु आइ सग पच्छा ॥ १२३ ॥

અર્થ—હરિશયન (ચોમાસું), અકર્મમાસ, અધિકમાસ, ગુરૂ–શુક્રનો અસ્ત, ગુરૂ કે શુક્રની બાલ્યદશા કે વૃદ્ધાવસ્થા, અને ચન્દ્રનો અસ્તકાળ હોય ત્યારે પ્રતિષ્ઠા દીક્ષા વિગેરે કરવાં નહિં; પણ દીક્ષા માત્ર શુક્રાસ્તમાં દુષ્ટ નથી. ॥ ૧૨૨ ॥ અવજોગ, કુલિક, વિષ્ટિ, અને ઉલ્કા વિગેરે જે દિવસે હોય તે દિવસ વર્જ્ય છે. તથા સંક્રાંતિના પૂર્વના દિવસ સાથે ત્રણ દિવસો, અને ગ્રહણમાં એક દિવસ પહેલાંનો એક દિવસ ગ્રહણનો તથા સાત દિવસ પછીના વર્જ્ય છે. ॥ ૧૨૩ ॥

વિવેચન—આ બે ગાથામાં માસ અને દિવસની શુદ્ધિના અપયોગોની નામાવલી આપી છે, શુભકાર્યમાં તે દરેકનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો, અપવાદ એટલો જ છે કે–પ્રતિષ્ઠામાં શુક્રાસ્તના દિવસો દુષ્ટ છે, પણ દીક્ષામાં શુક્રાસ્તનો દોષ હોતો

જન્મલગ્નકુંડળીના ૧–૪–૮–૧૨–ભુવનનું લગ્ન (૩૨), બન્ને જન્મકુંડળીના ૮મા સ્થાનના ગ્રહોથી ભોગવાતું લગ્ન, સૌમ્યગ્રહના બળથી રહિત જન્મરાશિનું લગ્ન, સૌમ્યગ્રહબલહીન કેન્દ્રવાળું લગ્ન, ચન્દ્રથી અશુદ્ધ થયેલ લગ્ન, ક્રૂર ગ્રહથી અશુદ્ધ થયેલ લગ્ન કે નવાંશ, અલ્પ રેખાવાળું લગ્ન, દુષ્ટ યોગ (પાનું ૧૮૩) કારક કુંડલીનું લગ્ન, ઉદયાસ્તની શુદ્ધિથી રહિત લગ્ન, ૬–૫–૪ વર્ગની શુદ્ધિ વગરનું લગ્ન, વર્જ્ય નવાંશ, લગ્નથી કે ચન્દ્રથી સાતમે સ્થાને રહેલ ક્રૂર ગ્રહ કે શુક્ર, લગ્નકુંડળી કે ભાવકુંડળીમાં અશુભ સ્થાને રહેલા ગ્રહો, નીચ ગ્રહો, અલ્પ રેખાવાળો ગુરૂ, નીચનો ચંદ્ર, ક્ષીણ ચંદ્ર ૬–૮ ભુવને રહેલ લગ્નપતિ કે નવાંશપતિ, નીચનો લગ્નેશ, નીચનો નવાંશેશ, દુશ્ચિહ્નન,*ઉત્પાતના દિવસો ૭, માત–પિતાની મૃત્યુતિથિ, રજસ્વલા માતાના દિવસો, અને **મનોભંગ**.

આગળ **વિલગ્નશુદ્ધિ** (ગાથા ૨૧) માં તથા પોતપોતાના દ્વારમાં આ દરેક દોષો પૈકીના સાધ્ય દૂષણોની શુદ્ધિ દેખાડેલ છે, જે તપાસી દૂષણો ટાળીને શુદ્ધ દિવસ લેવો.

વળી પણ **દિનશુદ્ધિ** જ કહે છે—

सुद्धतिही सुहवारे,
सिद्धाऽमियराजजोगपमुहाइं ।
जत्थ हवन्ति सुहाइं,
सुहकज्जे तं दिणं गिज्झं ॥ १२४ ॥

અર્થ—જે દિવસે શુદ્ધ તિથિ અને શુભ વારની સાથે સિદ્ધિ, અમૃતસિદ્ધિ, કે રાજ્યોગ પ્રમુખ

* જુઓ પૃ ૫૮–૫૯ તથા–નીહાર (બરફ) વૃષ્ટિ, મહધુલ, ધૂમ્રપાત, પાષાણવૃષ્ટિ, ઋતુવ્યત્યય, જન્તુની [illegible] ઉત્પત્તિ, [illegible] અને, [illegible] દેવ મૂર્તિનો ભ્રમ વિગેરે (મેઘમહોદય.)

વિગેરેમાં બીજી શુદ્ધિ કરતાં નક્ષત્રશુદ્ધિના વિશેષ આવશ્યકતા છે, તેથી ગ્રન્થકાર સૂરિમહારાજે બે ગાથાથી દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠાના નક્ષત્રો જુદા દેખાડેલ છે. આ ગ્રન્થ તથા અન્ય ગ્રન્થોમાં દીક્ષા માટે નીચે પ્રમાણે શુદ્ધિ કહેલ છે–

દીક્ષામાં—કાર્તિક, માગશર, મહા, ફાગણ, વૈશાખ, જેઠ, અને અષાડ માસ સારા છે; માત્ર જ્યેષ્ઠ પુત્ર–પુત્રીની દીક્ષા હોય તો જેઠ માસનો ત્યાગ કરવો. તથા મેષ વૃષ મિથુન મકર અને કુંભની સંક્રાન્તિ પણ સારી છે. બાલવૃદ્ધ ગુરૂ–શુક્ર અને અસ્ત ગુરૂના દિવસો દીક્ષામાં નેષ્ટ છે.

લગ્નશુદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—વ્રતગ્રહણ માટે રવિ, બુધ, ગુરૂ અને શનિવાર સુંદર છે; **નારચંદ્ર**માં સોમવારને શુભ કહેલો છે, અને **અન્યસ્થાને** બળવાન્ યોગ કે બળવાન્ લગ્નના દિવસે સોમ–શુક્રને પણ શુભ માન્યા છે.

લગ્નશુદ્ધિમાં બન્ને પક્ષની ૧–૨–૩–૫–૭–૧૦–૧૧–૧૩ તિથિઓ વ્રતસ્વીકાર માટે ગુણવર્ધક માની છે, કોઇ **સ્થાને** ૪–૧૨ તિથિએ દીક્ષા લેવાનું સ્વીકાર્યું છે, શ્રીમાન્ **ઉદયપ્રભ સૂરિજી** માત્ર પુનમનેજ દીક્ષા વર્જ્ય તિથિ માને છે. જ્યારે **લલ્લ** કહે છે કે—મંત્ર દીક્ષા વિગેરેમાં રિક્તા અમાવાસ્યા અને આઠમ તિથિ પ્રશસ્ત છે.

નક્ષત્રો માટે સૂરિ મહારાજ જ કહે છે કે—વ્રત ગ્રહણમાં અશ્વિની, રોહિણી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, શ્રવણ, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને રેવતી નક્ષત્ર શુભ છે. શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભ સૂરિજીએ દીક્ષાના નક્ષત્રોમાં પુષ્ય અને પૂર્વાભાદ્રપદનો સ્વીકાર કર્યો નથી, તેમજ પુષ્ય નક્ષત્રમાં તો વિવાહ અને દીક્ષાનો સર્વથા નિષેધ જ કર્યો છે. **અન્ય સ્થાને** દીક્ષામાં અશ્વિની શતભિષા અને પૂર્વાભાદ્રપદને બદલે મૃગશર મઘા અને ધનિષ્ઠા લઘુ ... દર નક્ષત્રો શુભ કહ્યા છે. આર્દ્રા ચિત્રા તથા વિશાખા ...માન્ય કહ્યા છે. અને અભિજિત નક્ષત્ર સર્વ શ્રેષ્ઠ કહેલ છે

નહિં. નારચંદ્ર-ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—૧ શુક્રવાર હોય, ૨ શુક્ર લગ્નમાં હોય, ૩ શુક્રનો નવાંશ હોય, ૪ લગ્ન કે સાતમા સ્થાનમાં શુક્રની સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ હોય, અને ૫ શુક્રની રાશિ વૃષ કે તુલા હોય; અથવા—૧ સોમવાર હોય, ૨ લગ્નમાં ચંદ્ર હોય, ૩ ચંદ્રનો નવાંશ હોય, કે ૪ ચંદ્રની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો દીક્ષા આપવી નહિં.

મંગળનો ષડ્ વર્ગ પણ નેષ્ટ છે.

" जीव–मन्द–बुधा–ऽर्काणां, षड्वर्गो वारदर्शने ।
शुभावहानि दीक्षायां, न शेषाणां कदाचन ॥ १ ॥ "

અર્થ—" દીક્ષામાં ગુરૂ શનિ બુધ અને સૂર્યના ષડ્‌વર્ગો વાર અને દૃષ્ટિ શુભ છે, બાકીના ગ્રહો (ચંદ્ર મંગળ શુક્ર) ના ષડ્‌વર્ગાદિક શુભ નથી. ॥૧॥ નારચંદ્રમાં ચંદ્રનો વર્ગ પણ સ્વીકાર્યો છે.

ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ પણ લેવી, નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે અસ્તશુદ્ધિનો આગ્રહ નથી, પણ ઉદયની શુદ્ધિ તો જોઈએ જ.

એકંદરે દીક્ષાના શુભ ત્રીશાંશો આ પ્રમાણે છે— મેષનો ૨૭ મો પળ-અંત્યકળા ૨૦, વૃષના ૧૪-૨૦, મિથુનનો ૧૭, કર્કનો ૮, સિંહનો ૧૮, કન્યાનો ૮, પૂર્ણકળા ૩૦, ધનનો ૧૭, મકરનો ૨૦, અને મીનનો ૮ મો ત્રીશાંશ વિગેરે વિગેરે. અમૃત સ્વભાવવાળાં લગ્નો (પૃષ્ટ ૪૦૯) પણ દીક્ષામાં શ્રેષ્ઠ છે.

દીક્ષાકુંડળીની ગ્રહ સ્થાપના નીચે મુજબ છે—

ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—કેન્દ્રમાં સૌમ્ય ગ્રહો ન હોય તો લગ્ન અને ચંદ્રના કર્તરી તથા અમિત્રનો ત્યાગ કરવો. અમિત્રસ્થાન અને ચંદ્રની ગ્રહયુતિ પણ નેષ્ટ છે.

નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

તારા અને ગુરૂબળ તપાસવાં શિષ્યનું નામ પાડવામાં અષ્ટ વર્ગ જોવા. ગુરૂથી શિષ્યની તારા ૩-૫-૭ નેષ્ટ છે, ઈત્યાદિ પરસ્પરનો વિરોધ વર્જી રવિ-સોમ-ગુરૂ બળવાન્ હોય એવી ગોચરશુદ્ધિથી પ્રથમાક્ષર લઇ શિષ્યનું નામ પાડવું.

સૂરિપદ ઉપાધ્યાયપદ વિગેરે પદારોપણમાં પૂર્વોક્ત રાજ્યાભિષેકની શુદ્ધિ લેવી, અથવા તો પ્રતિષ્ઠાની લગ્નકુંડળી લેવી. અહીં પણ આચાર્યને ચંદ્રબળ અને પદવી લેનારને રવિ ચંદ્ર તારા તથા ગુરૂનું બળ તપાસવું.

હવે પ્રતિષ્ઠાદ્વાર કહે છે—

अस्सिणि–सयभिस–पू–भा,
एसु वि दिक्खा सुहा विणिद्दिट्ठा ।
मह–मिग–धणि पइट्ठा,
कुज्जा वज्जिज्ज सेसाइं ॥ १२६ ॥

અર્થ—અશ્વિની, શતભીષા, અને પૂર્વા ભાદ્રપદમાં દીક્ષા; તથા મઘા, મૃગશર અને ધનિષ્ઠામાં પ્રતિષ્ઠા શુભ કહી છે; અને બાકીનાં નક્ષત્રો વર્જ્ય છે. ।૧૨૬।

વિવેચન—પૂર્વોક્ત ગાથામાં દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠાનાં નક્ષત્રો સાથે કહ્યાં છે. પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં દીક્ષાનાં નક્ષત્રો કહી ઉત્તરાર્ધ ગાથામાં પ્રતિષ્ઠાનાં નક્ષત્રો જણાવ્યાં છે. દીક્ષા માટે આગળ કહેવાયું છે, હવે-પ્રાણપ્રતિષ્ઠા અને બિંબપ્રતિષ્ઠા એમ બન્ને પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા માટે દિનશુદ્ધિ તથા લગ્નશુદ્ધિ કહેવાય છે.

અહીં યોનિ-ગણ-રાશિ-ભેદ-લેણાદેણી-વર્ગ-નાડીભેદનો મેળ. બિંબપ્રવેશ વિધિ. આચાર્યને ચંદ્રબળ અને સ્થા

હરિભદ્ર સૂરિ મહારાજ સોમ બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારને પ્રતિષ્ઠામાં શુભ માને છે.

ઉદયપ્રભ સૂરિ મહારાજ માત્ર મંગળવારની પ્રતિષ્ઠાનો નિષેધ કરે છે; જ્યારે રત્નમાલામાં મંગળ સિવાયના દરેક વારો શુભ કહ્યા છે. કહ્યું છે કે—

" तेजस्विनी क्षेमकृदग्निदाह–विधायिनी स्याद् वरदा दृढा च ।
आनन्दकृत् कल्पनिवासिनी च, सूर्यादिवारेषु भवेत् प्रतिष्ठा ॥१॥

અર્થ—" રવિ વિગેરે સાત વારે કરેલ પ્રતિષ્ઠા અનુક્રમે ૧ પ્રતિષ્ઠાપકનું તેજ વધારે છે, ૨ ક્ષેમ પ્રવર્તાવે છે, ૩ અગ્નિ પ્રકટાવે છે, ૪ મનોવાંછિત પૂરે છે, ૫ દૃઢ થાય છે, ૬ આનંદ આપે છે, અને ૭ અનેક કલ્પ પર્યંત સ્થિર રહે છે ॥ ૧ ॥ " રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—રવિ વિગેરેના ષડ-વર્ગમાં પણ પ્રતિષ્ઠા માટે આજ ફળ જાણવું.

નક્ષત્ર માટે સૂરિ મહારાજ પોતેજ કહે છે કે—રોહિણી મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, મઘા ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને રેવતી નક્ષત્ર પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે.

અન્યસ્થાને પણ એજ કહ્યું છે કે—

" विना आर्द्रा शतं चित्रां, जिनं शुक्रार्केन्दुगुरौ ।
चरे मैत्रे मघोर्ध्वास्य–हस्तमूलेषु स्थापयेत् ॥ १ ॥"

અર્થ—" શુક્ર રવિ સોમ કે ગુરૂવારે, તથા શતભિષા વિનાના ચર, ચિત્રા વિનાના મૈત્ર, આર્દ્રા વિનાના ઉર્ધ્વમુખી, મઘા હસ્ત અને મૂળ નક્ષત્રમાં જિનેન્દ્રને સ્થાપવા ॥ ૧ ॥ "

પ્રતિષ્ઠામાં યમઘંટ, ઉપગ્રહ, વજ્ર મુશલ, બુધ પંચક, ધનુષ્ય, શલ્ય એકાર્ગલ, પાત વિગેરે કુયોગોનો ત્યાગ કરવો; અથવા સોમ ગુરૂ અને શુક્ર વિગેરેના બળથી શુદ્ધિ કરવી. નરચંદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—

૭ તુલાંશ હોય તો આચાર્યને ઉપદ્રવ—બંધન થાય છે, અને શ્રાવક બે વર્ષમાં મૃત્યુ પામે છે.

૮ વૃશ્ચિકાંશ હોય તો રાજા કોપે છે. મહા અશાંતિ વ્યાપે છે, અને અગ્નિનો ઉપદ્રવ થાય છે.

૯ ધનાંશ હોય તો ધન વધે છે, દેવો પરચો આપે છે, અને આચાર્ય તથા શ્રાવક નિરંતર આનંદ પામે છે.

૧૦ મકરાંશ હોય તો આચાર્ય શ્રાવક તથા શિષ્યનું મૃત્યુ થાય છે, અને મૂર્તિનો વજ્રથી કે છત્રથી ત્રણ વર્ષમાં નાશ થાય છે.

૧૧ કુંભાંશ હોય તો પ્રતિષ્ઠા કરનાર ત્રણ વર્ષમાં જલોદરથી અને જિનબિંબ એક વર્ષમાં પાણીથી નાશ પામે છે.

૧૨ મીનાંશ હોય તો તે મૂર્તિ ઇંદ્ર, સુર, અસુર અને મનુષ્યથી નિરંતર પૂજાય છે; માત્ર કરાવનાર મૃત્યુ પામે છે.

નવાંશ માટે સામાન્ય નિયમ એવો છે કે—જે નવાંશમાં સૌમ્ય ગ્રહપતિવાળા છ. પાંચ કે ચાર વર્ગની શુદ્ધિ મળે તે **નવાંશ** પ્રતિષ્ઠા વિગેરેમાં ગ્રહણ કરવા. આવા નવાંશો અને શુદ્ધ ત્રિશાંશો આગળ રાશિદ્વારમાં (પૃષ્ઠ ૧૨૦–૨૨ માં) દર્શાવેલ છે. (આ૦ ૨/૨૪)

રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—મંગળ સિવાયેના ગ્રહોના છએ વર્ગો પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે.

" द्वयोर्नवांशयोः शुद्धिः, प्रतिष्ठायां विलोक्यते ।
आवेऽधिवासना बिम्बे, द्वितीये च शलाकिका ॥ १ ॥ "

અર્થ—" એટલું ધ્યાન રાખવું કે—પહેલા નવાંશમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા, અને બીજા નવાંશમાં અંજનશલાકા કરાય છે, માટે પ્રતિષ્ઠામાં બે નવાંશની શુદ્ધિ જોવાય છે. (તથા જુઓ આરંભસિદ્ધિ પૃષ્ઠ ૩૭૪)

પ્રતિષ્ઠાની ગ્રહસ્થાપના નીચે મુજબ છે—

તો પણ અસ્તશુદ્ધિ માટે કાંઇ વિશેષ આગ્રહ નથી. નદીનો વેગ વૃક્ષોનો નાશ કરે છે, તેમ કેન્દ્ર અને સુતભુવનના ગુરૂ-શુક્ર લગ્નના દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે–ત્રિકોણ અને કેન્દ્રમાં રહેલ મંગળ અને શનિ મંદિરનો ધ્વંસ કરે છે, બળવાન મિત્રે જોયેલ ત્રિકોણ અને કેન્દ્રનો શનિ, અથવા બળવાન્ મિત્રની દૃષ્ટિવાળો કેન્દ્ર ૮–૯ અને ૧૨ નો મંગળ મંગળનો નાશ કરે છે. કેન્દ્રમાં રહેલ બળવાન્ બુધ ગુરૂ શુક્ર, અથવા ઉચ્ચના સૌમ્યગ્રહો દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. લગ્નનો ગુરૂ લગ્ન નવાંશ અને દૃષ્ટિના તમામ દોષોનો નાશ કરે છે. તેમ જ કેન્દ્ર ત્રિકોણના બુધ ગુરૂ અને શુક્રની દૃષ્ટિ પણ નિંદ્ય સ્થાનમાં રહેલ ક્રૂર ગ્રહના દોષને શમાવે છે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—શૂન્ય કેન્દ્ર સ્થાનો કરતાં જન્મ-રાશિપતિ કે નામરાશિપતિના ક્રૂર ગ્રહો પણ કેન્દ્રમાં હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે.

અન્યસ્થાને કહ્યું છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નબળનીજ આવ-શ્યકતા છે. પ્રતિષ્ઠાના લગ્નમાં રવિ શનિ કે વક્રીગ્રહ હોય અથવા કેન્દ્ર અને ૯મા ભુવનમાં ક્રૂરગ્રહો હોય તો પ્રાસાદને નાશ કરે છે. શત્રુઘરના સર્વ ગ્રહો નેષ્ટ છે. રાહુ–કેતુ સાથે લગ્ન કે સાતમા ભુવનનો ચન્દ્ર નેષ્ટ છે, પણ ગુરૂ–શુક્ર સ રહેલ કે જોવાએલ ચન્દ્ર શુભ છે. સર્વ ગ્રહો ૧૧ સ્થાને છે, ૧૨ મા ભુવને અશુભ છે. લલ્લ કહે છે કે—મેષ કે વૃષ ચંદ્ર કે સૂર્ય હોય, મંગળ–બુધ હીનબળી હોય, અને બળવાન્ હોય તો અરિહંત મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવી

ત્રિવિક્રમ શતકમાં કહે છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં ૧– સ્થાનના પાપગ્રહો, ૮ સ્થાનના સૌમ્ય ગ્રહો, અને સ્થાનનો ચંદ્ર અતિદુષ્ટ છે. તેની ટીકામાં ૬ ઠ્ઠા ચંદ્ર ગ્રહના કારણે શુભ અને અન્યથા પ્રકારે અશુભ એ

તો પણ અસ્તશુદ્ધિ માટે કાંઇ વિશેષ આગ્રહ નથી. નદીનો વેગ વૃક્ષોનો નાશ કરે છે, તેમ કેન્દ્ર અને સુતભુવનના ગુરૂ-શુક્ર લગ્નના દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે–ત્રિકોણ અને કેન્દ્રમાં રહેલ મંગળ અને શનિ મંદિરનો ધ્વંસ કરે છે, બળવાન મિત્રે જોયેલ ત્રિકોણ અને કેન્દ્રનો શનિ, અથવા બળવાન્ મિત્રની દૃષ્ટિવાળો કેન્દ્ર ૮–૯ અને ૧૨ નો મંગળ મંગળનો નાશ કરે છે. કેન્દ્રમાં રહેલ બળવાન્ બુધ ગુરૂ શુક્ર, અથવા ઉચ્ચના સૌમ્યગ્રહો દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. લગ્નનો ગુરૂ લગ્ન નવાંશ અને દૃષ્ટિના તમામ દોષોનો નાશ કરે છે. તેમ જ કેન્દ્ર ત્રિકોણના બુધ ગુરૂ અને શુક્રની દૃષ્ટિ પણ નિંદ્ય સ્થાનમાં રહેલ ક્રૂર ગ્રહના દોષને શમાવે છે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—શૂન્ય કેન્દ્ર સ્થાનો કરતાં જન્મરાશિપતિ કે નામરાશિપતિના ક્રૂર ગ્રહો પણ કેન્દ્રમાં હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે.

અન્યસ્થાને કહ્યું છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નબળનીજ આવશ્યક્તા છે. પ્રતિષ્ઠાના લગ્નમાં રવિ શનિ કે વક્રીગ્રહ હોય, અથવા કેન્દ્ર અને ૯ મા ભુવનમાં ક્રૂરગ્રહો હોય તો પ્રાસાદનો નાશ કરે છે. ચતુર્થના સર્વ ગ્રહો નેષ્ટ છે. રાહુ-કેતુ સાથેનો લગ્ન કે સાતમા ભુવનનો ચન્દ્ર નેષ્ટ છે, પણ ગુરૂ-શુક્ર સાથે રહેલ કે જોવાએલ ચન્દ્ર શુભ છે. સર્વ ગ્રહો ૧૧ સ્થાને શુભ છે, ૧૨ મા ભુવને અશુભ છે. લલ્લ કહે છે કે—મેષ કે વૃષભનો ચંદ્ર કે સૂર્ય હોય, મંગળ-બુધ હીનબળી હોય, અને શનિ બળવાન્ હોય તો **અરિહંત મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા** કરવી.

ત્રિવિક્રમ શતકમાં કહે છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં ૧–૫–૭–૮ સ્થાનના પાપગ્રહો, ૮ સ્થાનના સૌમ્ય ગ્રહો, અને ૧–૬–૮ સ્થાનનો ચંદ્ર અતિદુષ્ટ છે. તેની ટીકામાં ૬ ઠ્ઠા ચંદ્રને અમુક યોગના કારણે શુભ અને અન્યથા પ્રકારે અશુભ ઓળખાવ્યો

...ા પણ અસ્તશુદ્ધિ માટે કાંઇ વિશેષ આગ્રહ નથી. નદીનો
...ગ વૃક્ષોનો નાશ કરે છે, તેમ કેન્દ્ર અને સુતભુવનના ગુરૂ–
શુક્ર લગ્નના દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. ઉદયપ્રભસૂરિ મહા-
રાજ કહે છે કે–ત્રિકોણ અને કેન્દ્રમાં રહેલ મંગળ અને શનિ
મંદિરનો ધ્વંસ કરે છે, બળવાન મિત્રે જોયેલ ત્રિકોણ અને
કેન્દ્રનો શનિ, અથવા બળવાન્ મિત્રની દૃષ્ટિવાળો કેન્દ્ર ૮–૯
અને ૧૨ નો મંગળ મંગળનો નાશ કરે છે. કેન્દ્રમાં રહેલ
બળવાન્ બુધ ગુરૂ શુક્ર, અથવા ઉચ્ચના સૌમ્યગ્રહો દરેક દો-
ષોનો નાશ કરે છે. લગ્નનો ગુરૂ લગ્ન નવાંશ અને દૃષ્ટિના
તમામ દોષોનો નાશ કરે છે. તેમ જ કેન્દ્ર ત્રિકોણના બુધ ગુરૂ
અને શુક્રની દૃષ્ટિ પણ નિંદ્ય સ્થાનમાં રહેલ ક્રૂર ગ્રહના દોષને
શમાવે છે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—શૂન્ય કેન્દ્ર સ્થાનો કરતાં જન્મ-
રાશિપતિ કે નામરાશિપતિના ક્રૂર ગ્રહો પણ કેન્દ્રમાં હોય તો
તે શ્રેષ્ઠ છે.

અન્યસ્થાને કહ્યું છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નબળનીજ આવ-
શ્યક્તા છે. પ્રતિષ્ઠાના લગ્નમાં રવિ શનિ કે વક્રીગ્રહ હોય,
અથવા કેન્દ્ર અને ૯ મા ભુવનમાં ક્રૂરગ્રહો હોય તો પ્રાસાદનો
નાશ કરે છે. શત્રુઘરના સર્વ ગ્રહો નેષ્ટ છે. રાહુ–કેતુ સાથેનો
લગ્ન કે સાતમા ભુવનનો ચન્દ્ર નેષ્ટ છે, પણ ગુરૂ–શુક્ર સાથે
રહેલ કે જોવાએલ ચન્દ્ર શુભ છે. સર્વ ગ્રહો ૧૧ સ્થાને શુભ
છે, ૧૨ મા ભુવને અશુભ છે. લલ્લ કહે છે કે—મેષ કે વૃષભને
ચંદ્ર કે સૂર્ય હોય, મંગળ–બુધ હીનબળી હોય, અને શ...
બળવાન્ હોય તો અરિહંત મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવી.

ત્રિવિક્રમ શતકમાં કહે છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં ૧–૫–...
સ્થાનના પાપગ્રહો, ૮ સ્થાનના સૌમ્ય ગ્રહો, અને ૧–...
સ્થાનનો ચંદ્ર અતિદુષ્ટ છે. તેની ટીકામાં ૬ ઠ્ઠા ચંદ્રને ...
યોગના કારણે શુભ અને અન્યથા પ્રકારે અશુભ ...

પણ અસ્તશુદ્ધિ માટે કાંઇ વિશેષ આગ્રહ નથી. નદીનો ...ગ વૃક્ષોનો નાશ કરે છે, તેમ કેન્દ્ર અને સુતભુવનના ગુરૂ-શુક્ર લગ્નના દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે–ત્રિકોણ અને કેન્દ્રમાં રહેલ મંગળ અને શનિ મંદિરનો ધ્વંસ કરે છે, બળવાન મિત્રે જોયેલ ત્રિકોણ અને કેન્દ્રનો શનિ, અથવા બળવાન્ મિત્રની દૃષ્ટિવાળો કેન્દ્ર ૮-૯ અને ૧૨ નો મંગળ મંગળનો નાશ કરે છે. કેન્દ્રમાં રહેલ બળવાન્ બુધ ગુરૂ શુક્ર, અથવા ઉચ્ચના સૌમ્યગ્રહો દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. લગ્નનો ગુરૂ લગ્ન નવાંશ અને દૃષ્ટિના તમામ દોષોનો નાશ કરે છે. તેમ જ કેન્દ્ર ત્રિકોણના બુધ ગુરૂ અને શુક્રની દૃષ્ટિ પણ નિંદ્ય સ્થાનમાં રહેલ ક્રૂર ગ્રહના દોષને શમાવે છે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—શૂન્ય કેન્દ્ર સ્થાનો કરતાં જન્મરાશિપતિ કે નામરાશિપતિના ક્રૂર ગ્રહો પણ કેન્દ્રમાં હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે.

અન્યસ્થાને કહ્યું છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નબળનીજ આવશ્યક્તા છે. પ્રતિષ્ઠાના લગ્નમાં રવિ શનિ કે વક્રીગ્રહ હોય, અથવા કેન્દ્ર અને ૯ મા ભુવનમાં ક્રૂરગ્રહો હોય તો પ્રાસાદનો નાશ કરે છે. શત્રુઘરના સર્વ ગ્રહો નેષ્ટ છે. રાહુ-કેતુ સાથેનો લગ્ન કે સાતમા ભુવનનો ચન્દ્ર નેષ્ટ છે, પણ ગુરૂ-શુક્ર સાથે રહેલ કે જોવાએલ ચન્દ્ર શુભ છે. સર્વ ગ્રહો ૧૧ સ્થાને શુભ છે, ૧૨ મા ભુવને અશુભ છે. લલ્લ કહે છે કે—મેષ કે વૃષભનો ચંદ્ર કે સૂર્ય હોય, મંગળ-બુધ હીનબળી હોય, અને શનિ બળવાન્ હોય તો અરિહંત મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવી.

ત્રિવિક્રમ શતકમાં કહે છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં ૧-૫-૭-૮ સ્થાનના પાપગ્રહો, ૮ સ્થાનના સૌમ્ય ગ્રહો, અને ૧-૬-૮ સ્થાનનો ચંદ્ર અતિદુષ્ટ છે. તેની ટીકામાં ૬ ઠા ચંદ્રને અશુભ ... યોગના કારણે શુભ અને અન્યથા પ્રકારે અશુભ ઓળખાવ્યો

તો પણ અસ્તશુદ્ધિ માટે કાંઇ વિશેષ આગ્રહ નથી. નદીનો
વેગ વૃક્ષોનો નાશ કરે છે, તેમ કેન્દ્ર અને સુતભુવનના ગુરૂ-
શુક્ર લગ્નના દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. ઉદયપ્રભસૂરિ મહા-
રાજ કહે છે કે-ત્રિકોણ અને કેન્દ્રમાં રહેલ મંગળ અને શનિ
મંદિરનો ધ્વંસ કરે છે, બળવાન મિત્રે જોયેલ ત્રિકોણ અને
કેન્દ્રનો શનિ, અથવા બળવાન્ મિત્રની દૃષ્ટિવાળો કેન્દ્ર ૮-૯
અને ૧૨ નો મંગળ મંગળનો નાશ કરે છે. કેન્દ્રમાં રહેલ
બળવાન્ બુધ ગુરૂ શુક્ર, અથવા ઉચ્ચના સૌમ્યગ્રહો દરેક દો-
ષોનો નાશ કરે છે. લગ્નનો ગુરૂ લગ્ન નવાંશ અને દૃષ્ટિના
તમામ દોષોનો નાશ કરે છે. તેમ જ કેન્દ્ર ત્રિકોણના બુધ ગુરૂ
અને શુક્રની દૃષ્ટિ પણ નિંઘ સ્થાનમાં રહેલ ક્રૂર ગ્રહના દોષને
શમાવે છે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—શૂન્ય કેન્દ્ર સ્થાનો કરતાં જન્મ-
રાશિપતિ કે નામરાશિપતિના ક્રૂર ગ્રહો પણ કેન્દ્રમાં હોય તો
તે શ્રેષ્ઠ છે.

અન્યસ્થાને કહ્યું છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નબળનીજ આવ-
શ્યકતા છે. પ્રતિષ્ઠાના લગ્નમાં રવિ શનિ કે વક્રીગ્રહ હોય,
અથવા કેન્દ્ર અને ૯મા ભુવનમાં ક્રૂરગ્રહો હોય તો પ્રાસાદનો
નાશ કરે છે. શત્રુઘરના સર્વ ગ્રહો નેષ્ટ છે. રાહુ-કેતુ સાથેનો
લગ્ન કે સાતમા ભુવનનો ચન્દ્ર નેષ્ટ છે, પણ ગુરૂ-શુક્ર સાથે
રહેલ કે જોવાએલ ચન્દ્ર શુભ છે. સર્વ ગ્રહો ૧૧ સ્થાને શુભ
છે, ૧૨ મા ભુવને અશુભ છે. લલ્લ કહે છે કે—મેષ કે વૃષભનો
ચંદ્ર કે સૂર્ય હોય, મંગળ-બુધ હીનબળી હોય, અને શનિ
બળવાન્ હોય તો અરિહંત મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવી.

ત્રિવિક્રમ શતકમાં કહે છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં ૧-૫-૭
સ્થાનના પાપગ્રહો, ૮ સ્થાનના સૌમ્ય ગ્રહો, અને ૧-૬
સ્થાનનો ચંદ્ર અતિદુષ્ટ છે. તેની ટીકામાં ૬ ઠ્ઠા ચંદ્રને સ્
યોગના કારણે શુભ અને અન્યથા પ્રકારે અશુભ ગ્[illegible]

મો શનિ વિમધ્યમ છે ॥ ૨ ॥" આથ. શેષ રહેલ ગ્રહ સંસ્થા કનિષ્ઠ છે.

રાહુ-કેતુ માટે કહ્યું છે કે-૩-૬-૧૧ સ્થાને શ્રેષ્ઠ છે, અને ૧-૭- ભુવને તથા ચંદ્ર સાથે હોય તો કનિષ્ઠ છે. લગ્નશુદ્ધિમાં તો કહ્યું છે કે— ૩-૬-૧૧ સ્થાનનો રવિ મંગળ શનિ, ૨-૩-૬-૧૧ ભુવનનો ચંદ્ર, ૧-૨-૩-૪-૫-૧૦-૧૧ સ્થાનનો બુધ, ૧-૨-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧ સ્થાનનો ગુરૂ, અને ૧-૪-૯-૧૦-૧૧ ભુવનનો શુક્ર ઉત્તમ છે. ૫ મો રવિ, ૧-૪-૫-૭-૯-૧૦ મો ચંદ્ર ૫ મો મંગળ, ૬-૭-૯ મો બુધ, ૩જો ગુરૂ, ૨-૫-૬-૭ મો શુક્ર અને ૫-૮-૧૦ મો શનિ મધ્યમ છે. અને શેષ ગ્રહો અધમ છે.

આરંભસિદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં ૩-૬-૧૦-૧૧ મો રવિ, ૨-૩-૬-૯-૧૦-૧૧ મો ચંદ્ર, ૩-૬-૧૧ મા મંગળ-શનિ, ૮-૧૨ સિવાયના બુધ-ગુરૂ, અને ૧-૪-૯-૧૦-૧૧ મો શુક્ર ઉત્તમ છે. ૧-૪-૫-૯-૧૦ મો શુક્ર, ૭ સહિત તેજ ભુવનના બુધ-ગુરૂ, ૩-૬ ઠ્ઠા ચંદ્ર તથા ક્રૂર ગ્રહો, અને ૧૧ મા સર્વ ગ્રહો હોય તો પ્રતિષ્ઠાપકને લક્ષ્મી મળે છે અને પ્રતિમાની સાનિધ્યમાં દેવતા રહે છે.

પૂર્ણભદ્રાચાર્ય પ્રતિષ્ઠાકુંડળીના બારે ભુવનમાં રહેલ ગ્રહોનું ફળ આ પ્રમાણે કહે છે—

સૂર્ય બારે ભુવનમાં અનુક્રમે—૧ મંદિરધ્વંસ, ૨ હાનિ, ૩ ધનપ્રાપ્તિ, ૪ સ્વજનપીડા, ૫ પુત્રપીડા, ૬ શત્રુક્ષય-શત્રુનો નાશ, ૭ સ્ત્રીનું મૃત્યુ, ૮ પોતાનું મૃત્યુ, ૯ ધર્મનાશ, ૧૦ સુખ, ૧૧ ઋદ્ધિ, અને ૧૨ શોક કરે છે.

ચંદ્ર બારે ભુવનમાં અનુક્રમે—પ્રતિષ્ઠાપકનો ઘાત, ધનપ્રાપ્તિ, સૌભાગ્ય, કજીયો, દીનતા, શત્રુજય, અસુખ,

નારચંદ્ર–પ્રતિષ્ઠાગ્રહ ચક્રમ્.

રવિ		સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ	રા-કે
૧	અ	મ	અ	ઉ	ઉ	ઉ	અ	અ
૨	અ	ઉ	અ	ઉ	ઉ	મ	અ	મ
૩	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	વિ	મ	ઉ	ઉ
૪	અ	મ	અ	ઉ	ઉ	ઉ	અ	મ
૫	વિ	વિ	વિ	ઉ	ઉ	ઉ	વિ	મ
૬	ઉ	મ	ઉ	મ	મ	વિ	ઉ	ઉ
૭	અ	મ	અ	મ	ઉ	વિ	અ	અ
૮	અ	અ	અ	અ	અ	અ	અ	મ
૯	અ	મ	અ	મ	ઉ	ઉ	અ	મ
૧૦	મ	મ	અ	ઉ	ઉ	ઉ	વિ	મ
૧૧	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ
૧૨	અ	અ	અ	અ	અ	વિ	અ	મ

શુભ પ્રતિષ્ઠા ચક્રમ્.

	ઉત્તમ.	મધ્યમ.	ઉત્તમ.
રવિ	૩–૬–૧૧	૫	૩–૬–૧૧+૧૦
સોમ.	૨–૩–૬–૧૧	ત્રિકોણ-કેન્દ્ર	૩–૬–૧૧+૨–૯–૧૦
મંગળ	૩–૬–૧૧	૫	૩–૬–૧૧+
બુધ	૮–૧૨ સિવાય	૬–૭–૯	૮–૧૨–સિવાય
ગુરૂ	૮–૧૨ સિવાય	૩	૮–૧૨–સિવાય
શુક્ર	૧–૪–૯–૧૦–૧૧	૨–૫–૬–૭	૧-૪-૫-૯-૧૦-૧૧+૨-૩
શનિ	૩–૬–૧૧	૫–૮–૧૦	૩–૬–૧૧+
રાહુ-કેતુ	લગ્નશુદ્ધિ	લગ્નશુદ્ધિ	૩-૬-૧૧+૫-૯ આ.સિદ્ધિ

છે—ગણુ પરિવૃઢ, રાક્ષસ, યક્ષ, ભૂત, અસુર, શેષનાગ અને
સરસ્વતી વિગેરેની રેવતીમાં; બૌદ્ધની શ્રવણમાં, લોકપાલોની
ધનિષ્ઠામાં, અને બાકીના ઇંદ્રાદિક દેવોની સ્થિર નક્ષત્રમાં
:ષ્ઠા કરવી. **સર્વ દેવોની** પોતપોતાનાં તિથિ, કરણ, ક્ષણ,
ને નક્ષત્રમાં, અને **લેપ્યમૂર્તિ**ની ઉત્તરા ભાદ્રપદ નક્ષત્રમાં
તિષ્ઠા કરવી.

સિંહલગ્નમાં સૂર્યની, કુંભમાં બ્રહ્માની, કન્યામાં વિષ્ણુની,
મિથુનમાં શિવની, ચર લગ્નમાં ક્ષુદ્રદેવોની સ્થિરમાં (?) સર્વ
દેવોની, અને દ્વિસ્વભાવમાં દેવીઓની પ્રતિષ્ઠા શ્રેષ્ઠ છે. લલ્લ
કહે છે કે—સૌમ્યલગ્નમાં દેવોને, ક્રૂર લગ્નમાં યક્ષ-રાક્ષસને
અને સાધારણ લગ્નમાં ગણો તથા ગણુપતિને સ્થાપવા.

લગ્નનો બુધ, કેન્દ્રનો ગુરૂ અને ચોથા સ્થાનનો શુક્ર
હોય ત્યારે ઇન્દ્ર, કાર્તિક સ્વામી, સૂર્ય, ચંદ્ર અને યક્ષની સ્થા-
પના કરવી. નવમી તિથિમાં શુક્રોદય હોય, બળવાન્ ચંદ્ર-ગુરૂ
હોય, અને દસમો મંગળ હોય ત્યારે દેવીઓની મૂર્તિ સ્થા-
પવી. આ મુહૂર્તમાં ફેરફાર થાય તો-શિલ્પી, સૂતાર અને
પ્રતિષ્ઠાપકને વધ-બંધનાદિ દુઃખો થાય છે.

અહીં કોઇ શંકા કરે કે-જેમ દિવસના પૂર્વભાગમાં
ગૃહપ્રવેશ કરાવાય છે, તેમ પ્રતિષ્ઠા વિગેરે દિવસેજ કરવાં કે
રાત્રે કરવાં ? એનું સમાધાન સૂર્યના ભુવન ઉપરથી થાય છે.
કેમકે—સૂર્ય સવારથી બપોર સુધી ૧-૧૨-૧૧-૧૦ ભુવનમાં,
બપોરથી સાંજ સુધી ૧૦-૯-૮-૭ ભુવનમાં, સાંજથી મધ્ય-
રાત્રિ સુધી ૭-૬-૫-૪ ભુવનમાં, અને મધ્યરાત્રિથી સવાર
સુધી ૪-૩-૨-૧ ભુવનમાં હોય છે. હવે જે જે કાર્યની કુંડ-
લીમાં જે જે ભુવનમાં સૂર્ય શુભ હોય તે તે કાર્યમાં તે તે ભુવ-
નના યોગમાં આવતો ઇષ્ટલગ્નના ઉદયવાળો દિનભાગ પણ
શુભજ છે. પરંતુ અહીં યાદ રાખવું કે—દિવસના ઉત્તરાર્ધમાં
વિવાહનું લગ્ન લેવાય છે, પણ પ્રતિષ્ઠાનું લગ્ન લેવાતું નથી.

જેના મધ્યમાંથી ગ્રહ જાય તે ગ્રહભિન્ન નક્ષત્ર-કહે-
વાય છે. ॥૧૩૦॥

વિવેચન—હરકોઇ શુભકાર્યમાં શુદ્ધ નક્ષત્ર હોય; પણ
તે સંધ્યાગત, રવિગત, વિડ્ડર, સગ્રહ, વિલંબિત, રાહુહત કે
ગ્રહભિન્ન હોય તો નેષ્ટ છે. તેમાં સૂર્યનો અસ્ત થાય ત્યારે
સંધ્યાકાળે જે નક્ષત્ર પૂર્વમાં ઉગે તે **સંધ્યાગત** કહેવાય છે.
સૂર્યથી ભોગવાતું નક્ષત્ર **રવિગત** કહેવાય છે, તકી ગ્રહથી
ભોગવાતું નક્ષત્ર **વિડ્ડર** કહેવાય છે, ક્રૂરગ્રહથી ભોગવાતું ન-
ક્ષત્ર **સગ્રહ** છે, રવિ નક્ષત્રની પછીનું એટલે રવિએ ભોગવેલું
નક્ષત્ર **વિલંબિત** કહેવાય છે, જે નક્ષત્રમાં ચંદ્ર-સૂર્યનું
ગ્રહણ થાય તે નક્ષત્ર રાહુહત કહેવાય છે, અને જે નક્ષત્રને
ભેદીને-મધ્યમાં થઇને ગ્રહ જાય તે નક્ષત્ર **ગ્રહભિન્ન** કહેવાય
છે. વિડ્ડર અને રાહુહત નક્ષત્રનું બીજું નામ **અપદ્ધારિત**
અને ગ્રહણદગ્ધ છે. **નારચંદ્ર** ટીપ્પણમાં-ગ્રહની ડાબી અને
જમણી દૃષ્ટિથી વિંધાએલ નક્ષત્રને ગ્રહભિન્ન કહે છે.

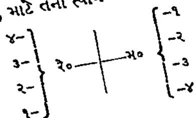
तंझागयम्मि कलहो, होइ वित्राओ विलंविनक्खत्ते।
विड्डेरे परविजयो, आइच्चगए अनिव्वाणं ॥१३१॥
जं सग्गहम्मि कीरई, नक्खत्ते तत्थ विग्गहो होइ।
राहुहयम्मि मरणं, गहभिन्ने सोणिउग्गालो ॥१३२॥

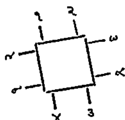
અર્થ—સંધ્યાગત નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી કલહ,
વિલંબિત નક્ષત્રમાં વિવાદ, વિડ્ડરમાં શત્રુનો જય,
રવિગત નક્ષત્રમાં અશાંતિ, (૧૩૧) સગ્રહ નક્ષત્રમાં
વિગ્રહ. રાહુહત નક્ષત્રમાં મૃત્યુ, અને ગ્રહભિન્ન નક્ષ-
ત્રમાં કાર્ય કરવાથી લોહીનું વમન થાય છે. ॥૧૩૨॥

વિવેચન—હરકાર્યનું નક્ષત્ર શુદ્ધ હોવા છતાં સંધ્યાગત

એકાર્ગલનો ત્યાગ થઇ શકે તેમ ન હોય તો પાદવેધનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

એટલે—જે નક્ષત્રોમાં એકાર્ગલ હોય તે નક્ષત્રના પહેલા બીજા ત્રીજા કે ચોથા પાદમાં એક ગ્રહ હોય, અને સામેના નક્ષત્રના અનુક્રમે—ચોથા ત્રીજા બીજા કે પહેલા પાદમાં બીજો ગ્રહ હોય તો તે સંપૂર્ણ એકાર્ગલ થાય છે. આ યોગ અતિદુષ્ટ છે, માટે તેનો ત્યાગ જ કરવો.

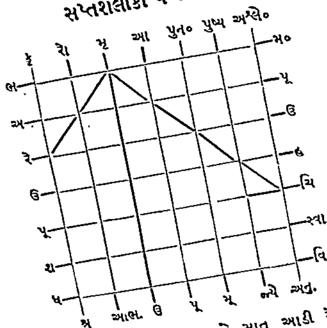

હવે પાતયોગ કહે છે:—

अस्से म चि अणु सव रे,
विसमारेहाउ सेसमभिलहिउं ।
रविरेहस्सिणि गणिए,
इट्ठे रिक्खे विसमि पाउ ॥ १२५ ॥

અર્થ—અશ્લેષા, મઘા, ચિત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ અને રેવતી નક્ષત્રોપર વિષમ રેખા દોરવી અને સૂર્ય નક્ષત્રની રેખાથી તે વિષમ રેખા સુધીનું શેષ લેવું આ શેષ રવિ રેખાંક પ્રમાણે અશ્વિન્યાદિ નક્ષત્રો ગણી તે પર વિષમરેખા સ્થાપવી જે ઇષ્ટ નક્ષત્રપર તે વિષમરેખા આવે તો પાતયોગ જાણવો.

વિવેચન—સત્તાવીશ નક્ષત્રો સ્થાપી અશ્લેષા, મઘા, ચિત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ અને રેવતી આ છ નક્ષત્રો ઉપર ·

સપ્તશલાકા ચક્ર.

વિવેચન—સાત ઉભી અને સાત આડી રેખાઓ દોરવી, અને તેના ઉપરના છેડાથી અનુક્રમે કૃત્તિકાદિ ૨૮ નક્ષત્રો સ્થાપવા. પછી જે જે ગ્રહ, જે જે નક્ષત્રમાં હોય તે તે ગ્રહ તે તે નક્ષત્રની પાસે મૂકવો. અહીં ઈષ્ટ નક્ષત્રની રેખાને બીજે છેડે જો કોઈપણ ગ્રહ હોય તો તે ગ્રહ વડે ઇષ્ટ નક્ષત્રનો **વેધ** થાય છે.

અભીચ્માં રહેલ ગ્રહથી રોહિણી નક્ષત્રનો વેધ થાય છે; જેથી આ વેધનું બીજું નામ **રોહિણી વેધ** પણ છે. આ ગ્રહથી વીંધાએલ નક્ષત્ર અશુભ છે, માટે તેનો પ્રતિષ્ઠાદિક શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો.

સુધી શૃંગાર વાર્તિકમાં કહ્યું છે કે—સૌમ્ય અને ક્રૂર ગ્રહોનો વેધ થાય તો અનુક્રમે સુખ અને આયુષ્યનો સર્વથા નાશ થાય છે. **નારચંદ્ર ટીપ્પનક**ના કહ્યું છે કે—આચારદિન મગ્ગ વિગેરે આઠ ગ્રહોથી વીંધાએલ નક્ષત્રમાં પરણેલ કન્યા

તેજય ચર્યામાં કહ્યું છે કે-ગ્રહ જે નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય
જમણી ડાબી અને સન્મુખ એમ ત્રણ દ્રષ્ટિથી ત્રણ
કરે છે. વક્રીગ્રહોની જમણી દૃષ્ટિ પડે છે, મધ્યગતિવાળા
ની સન્મુખ દ્રષ્ટિ પડે છે, અને અતિચારી ગ્રહોની ડાબી
જુ દૃષ્ટિ પડે છે. અર્થાત્-ઇષ્ટ નક્ષત્રથી તીરછી બે દિશામાં
હુની દાઢાની જેવી રેખામાં જે બે નક્ષત્રો હોય તેમાં રહેલ
કી-અતિચારી ગ્રહોવડે ઇષ્ટ નક્ષત્ર બે વેધ પામે છે, અને
ાક સન્મુખ સીધી રેખામાં જે નક્ષત્ર હોય, તેમાં રહેલ
ગ્રહથી સન્મુખ વેધ થાય છે. જેમકે—ઇષ્ટ ચંદ્રનક્ષત્ર મૃગશર
છે. હવે મંગળ વિગેરે સાત વક્રીગ્રહ પૈકીનો જે ગ્રહ ચિત્રા-
નક્ષત્રમાં હોય તે જમણી દૃષ્ટિથી મૃગશરને વીંધે છે.

રવિ વિગેરે સાત અતિચારી ગ્રહોમાંનો જે ગ્રહ રેવતીમાં
હોય તે વામદૃષ્ટિથી મૃગશરને વીંધે છે. આ રીતે મૃગશર
નક્ષત્ર બે બાજુ ગ્રહભિન્ન થાય છે; અને મંગળ વિગેરે પાંચ
મધ્યમ ગતિવાળા ગ્રહોમાંનો જે ગ્રહ ઉત્તરાષાઢામાં હોય તે
ગ્રહ સન્મુખ દૃષ્ટિથી મૃગશરને વીંધે છે.

पंचसिलाए दो दो, रेहा कोणेसु रोहिणीमुक्खा।
दिसि धुरि रिक्खा उ कमा, वए विलोइज्ज वेहमिहं।

અર્થ—પંચશલાકા ચક્રમાં ખુણાની બે બે
રેખા દોરી દિશાના મથાળેથી રોહિણી વિગેરે નક્ષત્રો
અનુક્રમે સ્થાપવા, અને આ વેધ વ્રતમાં જોવા.॥૧૩૮॥

વિવેચન—પાંચ રેખા ઉભી અને પાંચ રેખા આડી
દોરવી. પછી એક ખુણાથી બીજા ખુણા સુધીની એમ બબ્બે
રેખા દોરવી, અને સમ રેખા ચક્ર પ્રમાણે સમ ઉભી રેખાન
ઉપરના ભાગથી રોહિણી વિગેરે ૨૮ નક્ષત્રો સ્થાપવા, તથા
ગ્રહ જે નક્ષત્રમાં હોય તે ગ્રહ તે નક્ષત્રની બાજુમાં મૂક
અહીં પણ સન્મુખ રહેલ ગ્રહથી ઇષ્ટ નક્ષત્રનો વેધ થાય છે.

सिद्धच्छायालग्गं,
रवि–कुज–बुह–जीव संकुपाय कमा।
एगारस नव अड सग,
अद्धट्ठा (नव) सेसवारेसु ॥ १३९ ॥

અર્થ—અનુક્રમે રવિ, મંગળ, બુધ, અ
ગુરૂવારે–અગીયાર, નવ, આઠ અને સાત; ત
શેષવારોમાં સાડા આઠ શંકુ પગલાં હોય ત્યારે (
દ્રુચ્છાયા લગ્ન હોય છે ॥ ૧૩૯ ॥

વિવેચન—કોઇ પણ કાર્ય અવશ્ય કરવાનું હોય, અને સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિવાળો દિવસ ન હોય, તો તે પ્રસંગે છાયાલગ્ન વિગેરેથી કાર્ય કરી શકાય છે. મનુષ્યે પોતાની છાયાનું પોતાના પગલાથી જ માપ કરવું, અને રવિ વિગેરે સાત વારોમાં અનુક્રમે ૧૧–૮।।–૯–૮–૭–૮।। અને ૮।। પાર્‌યાના માપની છાયા આવે તે છાયાલગ્ન છે એમ જાણવું.

અહીં મૂળ ગાથામાં શંકુપાદ એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એટલે કે—મનુષ્યે પોતાની છાયા માપવી, અથવા સાત હાથ પ્રમાણ શંકુની છાયા માપવી, જેથી સિદ્ધ છાયા લગ્ન આવશે. આથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે—સાત આંગળના શંકુની ઉપરોક્ત આંક પ્રમાણે અંગુલછાયા આવે તો પણ છાયાલગ્ન આવે છે. આ છાયાલગ્ન દરેક કાર્યની સિદ્ધિ કરનાર છે.

આરંભસિદ્ધિવાર્તિકમાં કહ્યું છે કે—આ છાયાલગ્ન માત્ર ૩૦ અક્ષર પ્રમાણ હોય છે, જેની શરૂઆત પગલાની ઇષ્ટછાયા આવે તે પહેલાં ૧૫ અક્ષરથી થાય છે, અને પગલાની ઇષ્ટછાયા પછી પંદર અક્ષર સુધી રહે છે; માટે કાર્યનો પ્રારંભ અને પૂર્ણાહુતિ તે દરમ્યાનજ કરવા. પણ કાર્ય મોટું હોય તે સિદ્ધ છાયા સાપેક્ષી કહેવાય છે પ્રારંભજ કરી દેવા, જેથી

પણ અભેદ વજામયી સિદ્ધિ છે, ત્યાં પ્રતિકૂળ યોગિની; વિષ્ટિ, શૂળ, અને ચંદ્રમા પણ નકામા છે, ॥ ૩ ॥ છાયાલગ્નમાં યાત્રા દીક્ષા વિવાહ અને બીજાં શુભકાર્યો સર્વજ્ઞ ભગવાનના વચનની પ્રમાણે નિઃશંકપણે કરવાં ॥ ૪ ॥ "

હવે ધ્રુવચક્ર કહે છે—

तिरिच्छगे धुवे दिक्खा-पइट्ठाइ सुहंकरे ।
उड्ढट्ठिए धयारोव-खित्तगाई समायरे ॥ १४० ॥

અર્થ—ધ્રુવ તીરછો હોય ત્યારે દીક્ષા-પ્રતિષ્ઠા વિગેરે શુભંકર છે, અને ધ્રુવ ઉર્ધ્વ હોય ત્યારે ધ્વજારોપણ-ક્ષેત્રપ્રવેશ વિગેરે કાર્યો કરવાં ॥ ૧૪૦ ॥

વિવેચન—ધ્રુવ તારાની નજીકમાં જે તારાનું ઝુમખું છે તેનું નામ **ધ્રુચક્ર** કે **ધ્રુમાંકડી** છે, તે ચક્ર ધ્રુવની ડાબું ભમતું ભમતું એક અહોરાત્રમાં બે વાર ઉભું અને બે વારે આડું થાય છે. આ રીતે તેના છેડાના બે તારા સરખી લાઇનમાં બરાબર ઉર્ધ્વ કે તીર્છા આવે ત્યારે ધ્રુવલગ્ન થાય છે.

ધ્રુચક્ર ઉભું છે કે આડું છે ? ધ્રુવલગ્ન ક્યારે હોય ? તે જાણવાનો આ પ્રકાર છે—શિલ્પગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે—આ ધ્રુમાંકડીની સમાન તારાઓ ફાગણ શુદિમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. પૂર્વાચાર્યો કથે છે કે—૧ ધ્રુવ મઘા અને ધનિષ્ઠાના ઉદય કાળે ઉર્ધ્વ હોય છે, તથા અનુરાધા અને કૃત્તિકાના ઉદયકાળે તીર્છું હોય છે. ૨ ભરણી કે વિશાખા નક્ષત્ર મસ્તક ઉપરથી ઉતરે ત્યારે ધ્રુવ ઉર્ધ્વ હોય છે, અને અશ્લેષા કે શ્રવણ નક્ષત્ર આકાશના મધ્ય ભાગમાંથી નીચા નમવા માંડે ત્યારે ધ્રુવચક્ર આડું હોય છે. ૩ તથા ધ્રુવચક્ર મકર અને કર્ક લગ્નમાં ઉર્ધ્વ હોય છે, મેષ અને તુલા લગ્નમાં તીર્છું હોય છે, અને બીજા લગ્નમાં આડું—અવળું હોય છે. આ ઉપરાંત **ધ્રુયંત્ર** અને **દોહાયંત્રથી** પણ ધ્રુવનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે.

वे वार अभीयं दियामहीं, मासा अभियाई उ०सा० चउत्थपयं।
सवणाइ घडी चारहीं, जहींयं करि कज्ज फल बहुयं ॥ १ ॥"

અર્થ—" અભીચ્ દિવસમાં બે વાર આવે છે, અને માસમાં ઉત્તરાષાઢાના ચોથા પાયાથી શ્રવણની ચાર ઘડી સુધી એક વાર આવે છે; તેમાં કાર્ય કરવાથી બહુ ફળ મળે છે. (૩૪)"

મધ્યાહ્ન કાળની પહેલાની એક ઘડી અને પછીની એક ઘડી એમ બે ઘડી દરેક કાર્યમાં શ્રેષ્ઠ છે; જે વખતે ૮ મો અભિજીત્ ક્ષણ હોય છે અને જે કાળનું વિશેષ નામ વિજય યોગ છે. હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે-મધ્યાહ્ન કાળનો સૂર્ય ઉત્પાત, વિષ્ટિ, વ્યતિપાત, દગ્ધા તિથિ, અને પાપગ્રહના દરેક દોષોને દૂર કરે છે; માટે આઠમા અભિજિત્ ક્ષણમાં માત્ર દક્ષિણ દિશાનાપ્રયાણ સિવાયના દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા, પ્રવેશ, પ્રયાણ વિગેરે દરેક કાર્યો કરવાં તે સુખકર છે.

પૂર્ણભદ્ર કહે છે કે—સૂર્ય સવારથી મધ્યાહ્ન સુધી ગ્રહચક્રને ગળે છે, અને મધ્યાહ્ન કાળે વમે છે; જ્યારે ગ્રહચક્ર વિહ્વળ થતાં વિજયયોગ થાય છે, જેમાં કરેલ કાર્ય યુગાંતમાં પણ કોઈ પ્રકારે નાશ પામતું નથી. લલ્લ પણ કહે છે કે—કૃષ્ણ ચક્ર લઈને મધ્યાહ્ન કાળે અભિજિત્ નક્ષત્રમાં સર્વ દોષોને હણે છે. ગદાધર સમયની શુદ્ધિમાં તો-મધ્યાહ્ન અને મધ્યરાત્રિના પ્રથમના ૧૦ અને પછીના ૧૦ એમ મુહૂર્તકાળના ૨૦ પળો વર્જવાનું કહે છે.

લલ્લ તથા બીજા ઋષિઓએ આવશ્યક કાર્ય માટે ત્રિતાર-ઉષાકાળને શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે.

હર્ષપ્રકાશમાં તો કહ્યું છે કે—સંધ્યા પ્રારંભ અ
તારા દર્શનની મધ્યના કાળમાં પણ સર્વ કાર્યને સાધન
વિજય નામે યોગ છે.

સંધ્યાકાળનું ગોધુલિક લગ્ન એ વિવાહના પ્ર

લેવું. લલ્લ કહે છે કે-વીર્યશાલી શુદ્ધ લગ્ન હોય તો ગોરજ નકામું છે, માટે શુભ લગ્ન ન હોય ત્યારે ગોધુલિક લેવું.

ગોધુલિકના દોષો આ પ્રમાણે છે, દૈવજ્ઞ મનોહર કથે છે કે—

" कुलिकं क्रान्तिसाम्यं च, मूर्तौ षष्ठोऽष्टमः शशी ।
पञ्च गोधुलिके त्याज्या, अन्ये दोषाः शुभावहाः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" કુલિક, કાન્તિસામ્ય; લગ્નનો, છઠ્ઠો અને આઠમો ચંદ્ર, આ પાંચ દોષ ગોધુલિકમાં ત્યાજ્ય છે; અને બીજા દોષો શુભ છે ॥ ૧ ॥"

આરંભસિદ્ધિમાં અર્ધયામ અને ભદ્રા પણ વર્જ્ય લખ્યા છે, આથી ગુરૂવાર અને શનિવારે ગોરજનો નિષેધ થાય છે. કેશવાર્ક કહે છે કે—કુલિક અને અર્ધયામની શુદ્ધિ માટે શનિવારે સૂર્ય છતાં અને ગુરૂવારે સૂર્યાસ્ત પછી લગ્ન લેવું. ૬–૮ સ્થાનનો ચંદ્ર કન્યાનો નાશ કરે છે, અને ૧–૮ સ્થાનનો મંગળ પતિનો નાશ કરે છે; માટે તેનો અને વ્યતિપાતનો સર્વથા ત્યાગ કરવો વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—ગોરજમાં સગ્રહ નક્ષત્ર, ગ્રહણ નક્ષત્ર, આઠમું નક્ષત્ર, વૈધૃતિ, વ્યતિપાત, સંક્રાન્તિ, ૬–૮ મો ચંદ્ર, ક્ષીણ ચંદ્ર, અશુદ્ધ ૧–૮ મંગળ, રવિ–ગુરૂ, અને ૮ મા સ્થાનના સર્વ ગ્રહો દુષ્ટ છે.

નારચંદ્ર ટીપ્પનમાં કહ્યું છે કે—

" लग्नाष्टमे चन्द्रज–चन्द्र–जीवे, भौमे तथा भार्गवजाष्टमे च ।
मूर्तौ च चन्द्रो नियमाच्च मृत्युः, गोधूलिकं स्यात्तदिवर्जनीयम् ॥१॥

અર્થ—" તાત્કાલિક કુંડળીમાં આઠમે ભુવને બુધ, ચંદ્ર, ગુરૂ, મંગળ, કે શુક્ર હોય; અને લગ્નમાં ચંદ્ર હોય તો નક્કી મૃત્યુ થાય છે, માટે આ ગોધૂલિક વર્જ્ય છે. ॥ ૧ ॥"

સંહિતાસારમાં ઉલ્લેખ છે કે—

" नक्षत्रस्य मुहूर्तस्य, तिथेश्च करणस्य च ।
चतुर्णामपि चैतेषां, शकुनो दण्डनायकः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" નક્ષત્ર, મુહૂર્ત તિથિ અને કરણ; એ ચારેનો દંડનાયક શકુન છે ॥ ૧ ॥ " લલ્લ કહે છે કે–શકુન વિનાનું સર્વગુણોપેત લગ્ન પણ ગ્રહણ કરવું નહિં, કેમકે નિમિત્તનો દંડનાયક શકુન છે. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે–સુંદર લગ્નમાં પણ શુભ શકુન કે શુભ નિમિત્તના બળે કાર્યો કરવાં. અહીં શકુનથી–અંગ સ્ફુરણ, શકુન, સ્વર, સામુદ્રિક, અષ્ટાંગ નિમિત્ત, અને પ્રસન્ન ચિત્તતા વિગેરે જાણવાં.

ચિત્તોલ્લાસ માટે ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે–

" सकलेष्वपि कार्येषु, यात्रायां च विशेषतः ।
निमित्तान्यप्यतिक्रम्य, चित्तोत्साहः प्रगल्भते ॥ १ ॥ "

અર્થ—" સર્વ કાર્યોમાં અને વિશેષે કરીને યાત્રામાં નિમિત્ત કરતાં પણ ચિત્તોત્સાહ અધિક બળવાન્ છે ॥ ૧ ॥ " અંગસ્ફુરણ વિગેરે નિમિત્ત, અંગસ્પર્શ વિગેરે ઇંગિત, દુર્ગાદિ શકુન અને લગ્નાદિ જ્યોતિષથી ચિત્તોત્સાહનું બળ વિશેષ છે. એમ આ શ્લોકમાં સૂચન છે.

અંતિમ નંદી વિગેરેનું મુહૂર્ત કહે છે—

तिक्खुग्ग-मिस्सरिक्खणि, चिच्चा भोम-सणिच्छरं ।
पढमं गोअरं नंदी-पमुहं सुहमायरे ॥ १४२ ॥

અર્થ—તીક્ષ્ણ ઉગ્ર અને મિશ્ર નક્ષત્રો તથા મંગળ અને શનિવારને ત્યજીને બાકીના દિવસોમાં પ્રથમ ગોચરી તથા નંદી પ્રમુખ શુભ કાર્યો કરવાં ॥ ૧૪૨ ॥

વિવેચન—નવીન સાધુને પ્રથમ ગોચરી કરાવવી હોય અથવા વ્રત પ્રાયશ્ચિત યોગ ઉપધાન અને તપને માટે નાણુ

ચૈત્યરચના, તીર્થયાત્રા, આદિ માંગલિક કાર્યોનું મુહૂર્ત જ્યોતિષીઓ પાસેથી લેવું અને તેનો સમર્થ સંવાદ જ્યોતિર્વિદ મુનિઓએ બતાવવો એજ યુક્તિયુક્ત છે, પણ પોતે મુહૂર્ત આપવું નહિ. તથા આ એકાંતમાં ભણવું, પાપભીરૂ શિષ્યોને ભણાવવું અને પંડિતોમાં જ્ઞાનપર્યાયની વૃદ્ધિ કરવી એ આ ગ્રન્થનું ફળ છે. આ રીતે જ્ઞાનપર્યાયની વૃદ્ધિને માટે બનાવેલ ગ્રન્થથી પરંપરાએ શુભ પરિણામ, પુણ્યોપાર્જન, સદ્જ્ઞાનનો લાભ અને શાશ્વતપદ મળે છે. એટલે–પાપભીરૂ મુનિઓના હાથમાં આ ગ્રન્થ જાય એજ હિતકારક છે.

હવે ગ્રંથસમાપ્તિ કરે છે.

सिरिवयरसेणगुरुपट्ट–नाहसिरिहेमतिलयसूरीणं।
पायपसाया एसा, रयणसिहरसूरिणा विहिया १४४

અર્થ—રત્નશેખર સૂરિએ આ દિનશુદ્ધિ પ્રકરણ શ્રી વજ્રસેન ગુરૂના પટ્ટધર શ્રી હેમતિલકસૂરિના પાદ પ્રસાદથી રચ્યું છે ॥ ૧૪૪ ॥

વિવેચન—રત્નશેખરસૂરિ મહારાજે આ ગાથાથી પોતાના ગુરૂની પરંપરા અને ગુરૂકૃપાનું ફળ દર્શાવેલ છે. એટલે–બૃહદ્ગચ્છાધિપ શ્રી વજ્રસેન ગુરૂ થયા જેમણે ગુરૂગુણ ષડ્ત્રિંશિકા વિગેરે ગ્રન્થોની રચના કરી છે તેમની પાટે શ્રી હેમતિલકસૂરિજી થયા, જેમની કૃપાથી દિનશુદ્ધિ દીપિકાની રચના થયેલ છે.

॥ इति रयणसेहरसूरिविरइआ ।
दिणसुद्धिपईविआ समत्ता ॥

અર્થ—આ પ્રમાણે રત્નશેખરસૂરિએ રચેલી દિનશુદ્ધિ-પ્રદીપિકા નામનો ગ્રન્થ સમાપ્ત થયો.

પરિશિષ્ટ ૧ લું.

જૈન પંચાંગ.

સંવત્સર—૧ બૃહસ્પતિ (નક્ષત્ર), ૨ યુગ, ૩ પ્રમાણ, ૪ લક્ષણ, અને ૫ શનિ, એમ પાંચ સંવત્સર છે. (**चंद्रपन्नत्ति पाहुड १० पाहुड पाहुड २०**)

૧ નક્ષત્ર સંવત્સર—બૃહસ્પતિ નક્ષત્રચક્રને ભોગવી લ્યે ત્યાં સુધીનો એટલે બાર વર્ષનો છે, જેનાં નામો શ્રાવણથી આષાઢ સુધીનાં છે. તે સંવત્સર (૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$×૧૨=) ૩૯૩૩$\frac{૯}{૬૭}$ દિવસ પ્રમાણ છે.

૨ યુગ સંવત્સર—ચંદ્ર, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચંદ્ર અને અભિવર્ધિત; એમ પાંચ વર્ષના ૧૮૩૦ દિવસે પૂરો થાય છે, જેમાં ૧૨૪ પર્વ આવે છે.

૩ પ્રમાણ સંવત્સરના નક્ષત્ર દિન ૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$, ચંદ્ર ૩૫૪$\frac{૧૨}{૬૨}$, ઋતુ ૩૬૦, આદિત્ય ૩૬૬, અભિવર્ધિત ૩૮૩$\frac{૪૪}{૬૨}$; એમ પાંચ પ્રકારે છે. અથવા ૨૭$\frac{૨૧}{૬૭}$ (મુહૂર્ત ૮૧૯$\frac{૨૭}{૬૭}$) દિવસનો એક એવા ૬૭ નક્ષત્ર માસ, ૩૦$\frac{૧}{૨}$ દિવસનો એક એવા ૬૦ સૂર્યમાસ, ૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$ દિવસનો એક એવા ૬૨ ચંદ્રમાસ અને ૩૦ દિવસ એક એવા ૬૧ ઋતુમાસ; (કુલ દિવસ ૧૮૩૦) નો એક યુગ થાય છે.

૪ લક્ષણ સંવત્સર પણ ઉપરોક્ત પાંચ પ્રકારે છે, પરંતુ તેમાં માત્ર ચિન્હોની—લક્ષણોની પ્રાધાન્યતા છે. એટલે ૧ નક્ષત્રનો યોગ, ઋતુનું પરિણમન, અને અનુકૂળ વૃદ્ધિનો એક સાથે મેળ થાય તે નક્ષત્ર સંવત્સર; ૨ પુનમે વિષમચંદ્ર-નક્ષત્ર હોય, અને વિરસ કે પ્રતિકૂળ વૃષ્ટિ થાય તે ચંદ્ર સંવત્સર; ૩ અકાલે વૃક્ષો ફૂલે-ફાલે, અને વૃષ્ટિ ન હોય તે કર્મ

તિથિ—અહોરાત્રિના $\frac{૬૧}{૬૨}$ ભાગની એક તિથિ હોય છે; તેથી બાસઠમી બાસઠમી તિથિનો ક્ષય થાય છે, અને અઢી અઢી વર્ષે એકેક માસની વૃદ્ધિ થાય છે.

ચંદ્ર નક્ષત્ર—અભીચ્ નક્ષત્ર ૯$\frac{૨૭}{૬૭}$ ($\frac{૨૧}{૬૭}$ અહોરાત્રિ) મુહૂર્ત સુધી, શતભિષાદિ ૧૫ મુહૂર્ત સુધી, શ્રવણાદિ ૩૦ મુહૂર્ત સુધી, અને ઉત્તરા ભાદ્રપદ વિગેરે ૪૫ મુહૂર્ત સુધી ચંદ્રની સાથે રહે છે. (જુઓ ગાથા-૧૧૯-૧૨૦)

સૂર્ય નક્ષત્ર—સૂર્ય અભિચ્ને ૪ અહોરાત્રિ અને ૬ મુહૂર્ત ભોગવે છે. (ચંદ્રભોગ ૯$\frac{૨૭}{૬૭}$×૬૭=યુગભોગ ૬૩૦÷૫, સૂર્યભોગ ૧૨૬ મુહૂર્ત÷૩૦=૪/૬.), શતભિષા વિગેરેને ૬ અહોરાત્રિ ૨૧ મુહૂર્ત, શ્રવણ વિગેરેને ૧૩ અહોરાત્રિ ૧૨ મુહૂર્ત, અને ઉત્તરાભાદ્રપદ વિગેરે નક્ષત્રને ૨૦ અહોરાત્રિ ૩ અને મુહૂર્ત ભોગવે છે. (ચં૦ પા૦ ૧૦).

પરિશિષ્ટ ૨ જું.

વીરવર્ષ નિર્ણય-

આયુ વર્ષ ૭૨, આયુ ગર્ભથી ગણવો. આદિત્ય સંવત્સરે આયુદય હુઓ, તેના દિન ૩૬૬, ઋતુ સં૦ દિન ૩૬૦, પાંચ વર્ષનો યુગ. એક યુગમાં આદિત્ય સંવત્સર દિન ૧૮૩૦ અને ઋતુસંવત્સરના દિન ૧૮૦૦ હોય. આદિત્ય સંવત્સર યુગમાં એક માસ થાકતા ઋતુ સંવત્સર લાગે. આ લેખે-

ઋતુ સંવત્સરના ચોથે માસે ગ્રીષ્મકાળે આષાઢ સુદિ ૬ દિને ચ્યવન. અહીંથી આદિત્ય સંવત્સર લેખે ૭૨ વર્ષે ઋતુ સંવત્સરયુગના ૧૪ માસ વધતા થયા, ત્યારે આષાઢ શુદિ ૬ થી ૧૪ મે માસે ભાદ્ર શુદિ ૬ દિને આદિત્ય સંવત્સરે ૭૦ વર્ષ થયા, ત્યાંથી બીજે ચંદ્રસંવત્સરે નિર્વાણ થયું. અહીં ચંદ્ર સંવત્સરના ૩૫૪ દિન હોય, પહેલેથી ૧૨ દિન આદિત્ય સંવ-

નક્ષત્ર-ચૈત્ર શુકલાદિ અથવા આશ્વિન કૃષ્ણાદિ ગત-માસને બમણા કરી તેમાં ગત તિથિ જોડવી, જેટલો આંક આવે તેટલામું નક્ષત્ર જાણવું.

નક્ષત્ર—શુદિ ૧ ના સૂર્ય નક્ષત્રના આંકમાં ગત તિથિના આંક ઉમેરવા, જે સંખ્યા આવે તે ઇષ્ટ નક્ષત્ર જાણવું.

લગ્ન—દિનમાનના સરખા ત્રીશ ભાગ કરવા, આવા સૂર્યોદયથી ગત ત્રીશાંશને ૯ થી ગુણી સૂર્યસંક્રાંતિના ભુક્ત દિવસો ઉમેરવા, અને ત્રીશથી ભાગ દેવો, જેથી ભાગમાં ઇષ્ટ લગ્ન અને શેષમાં ઇષ્ટ ત્રીશાંશ આવે છે.

ઘડી—સૂર્યલગ્નથી ચાલુ લગ્ન સુધીના આંકને પાંચથી ગુણવા, અને આવેલ સંખ્યા તે ઇષ્ટ ઘડી જાણવી. (સ્થૂલ)

તારીખવાર—A ઇષ્ટ ઇસ્વીસનને ૨૮ થી ભાગ દેવો, જેના શેષમાં રહેલ આંક ઉપરથી જાન્યુઆરીની ૧ લી તારીખના વારો અનુક્રમે-રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શનિ, રવિ, સોમ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, શનિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શનિ, રવિ, સોમ, મંગળ, ગુરૂ, શુક્ર, શનિ, રવિ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર આવે છે. B આ ગણનામાં ચાર ચાર વર્ષની ૧ લી તારીખોનો વારો સાથે અનુક્રમે સંબંધ જોડાય છે, અને પછી પાંચમું વર્ષ એક વારનું આંતરૂં લ્યે છે. C પછી દરેક માસની ૧ લી તારીખે અનુક્રમે-૪ થો, ૧ લો, ૪ થો, ૩ જો, ૪ થો, ૩ જો, ૪ થો; ૪ થો, ૩ જો, ૪ થો, અને ૩ જો વાર હોય છે. D માત્ર તફાવત એટલો છે કે-જે સનને ચારથી ભાગતાં શેષમાં ૦ આવે તે વર્ષમાં એક દિવસ વધતો હોવાથી માર્ચની ૧ લીએ ફેબ્રુઆરીની ૧ લી તારીખના વારથી ૨ જો વાર હોય છે. E અને તા. ૧-૮-૧૫-૨૨-૨૯ નો એકજ વાર હોય છે. F જેમકે-ઇ૦ સ૦ ૧૯૨૭ માર્ચની ૧૫ મી તારીખનો વાર કાઢવો છે, તો ૧૯૨૭÷૨૮=૬૮/૨૩, જાન્યુઆરી ૧ લીએ શનિવાર, ફેબ્રુઆરી ૧ લી મંગળ, માર્ચ ૧ લી મંગળ, અને માર્ચ ૧૫ મીએ મંગળવાર.

જેઠ જેઠકે આંતરે, વીતે વર્ષ અગ્યાર;
દુજા આંતરા જેઠ બીચ, વર્ષ આઠ અવધાર. ૧૦

અબ કહું ક્ષય માસકી, રીતિ એહ સમજાય;
એકસો ઇકતાલી વરસકું, ક્ષય માસ તબ થાય. ૧૧

કાર્તિકસું ગણુતાં થકાં, તીન માસ લગી જોય;
ક્ષય સંક્રાન્તિ એકમેં, માસ ક્ષય જબ હોય. ૧૨

વેગો હોય તો ઇણુતરે. વર્ષ ઓગણિશ પર દેખ;
ક્ષય માસ પણુ જાણુવો, ઇનમેં મીન ન મેખ. ૧૩

ક્ષય માસકે વર્ષમેં, દેખો વળી વિશેષ;
તીન માસ આગે પીછે, માસ અધિક દોય પેખ. ૧૪

માહ ફાગણુ તુટે નહીં, વધી નહીં કોઇ કાળ;
નેમ કુશલ નિર્ણય કરી, બારે માસકી ચાલ. ૧૫

એકસો અઠયાશી વર્ષમેં, અંતર અધિકા માસ;
ક્ષય માસ દો દાખીયા, નેમકુશળ પંન્યાસ. ૧૬

શીતલનાથ ઉદયપુર, તપ ગણુ શાલ નિવાસ;
વર્ષ ઓગણી અઠ્ઠાવને, લિખ્યો ચિત્ત ઉલ્લાસ. ૧૭

વીર સંવત્સર જાણીએ, ચોવીશ ને સગવીશ;
કાર્તિક કૃષ્ણુકી અષ્ટમી, પુષ્ય રવિ શુભ દિસ. ૧૮

માસ વૃદ્ધિ-હાનિ યંત્ર (સ્વકૃત)

પારસનાથ પ્રણુમી કરી, વિરચું યંત્ર વિચાર;
વધે માસ તુટે જીકો, કરસ્યું સબ નિરધાર. ૧

હુંડ માસ ગવયો મધ્યમેં, ગ્રંથ વિશેષ નહીં લેવુ;
પર્વ-પ્રતિષ્ઠા દેવકી, કરો મતિ કોઇ સેવુ ૨

પરિશિષ્ટ ૫ મું.

ગ્રહ નામમાળા.

મંગળ—આર, વક્ર, લોહિતાંગ, મંગળ, અંગારક, પૃથ્વીપુત્ર, આષાઢાભૂ, નવાર્ચિ.

બુધ—બુધ, સૌમ્ય, પ્રહર્ષલ, જ્ઞ, પંચાર્ચિ, શ્રવિષ્ઠાભૂ, શ્યામાંગ, રોહિણીપુત્ર.

ગુરૂ—બૃહસ્પતિ, સુરાચાર્ય, જીવ, ચિત્રશિખંડિજ, વાચસ્પતિ, દ્વાદશાર્ચિ, ધિષ્ણુ, ફાલ્ગુનીભૂ, ગીષ્પતિ, ઉતથ્યાનુજ, આંગિરસ, ગુરૂ.

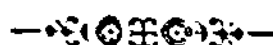
શુક્ર—શુક્ર, મઘાભૂ, કાવ્ય, ઉશનસ્, ભાર્ગવ, કવિ, ષોડશાર્ચિ, દૈત્યગુરૂ, ધિષ્ણ્ય.

શ—શનિ, શનિશ્ચર, છાયાસુત, અસિત, સૌરિ, સપ્તાર્ચિ, રેવતીભૂ, મંદ, ક્રોડ, નીલવાસસ્.

રાહુ—સ્વર્ભાનુ, વિધુંતુદ, તમસ્, રાહુ, સૈંહિકેય, ભરણીભૂ.

કેતુ—આશ્લિક, અશ્લેષાભૂ, શિખી, કેતુ.

अभिधानचिन्तामणि-देवकांड श्लोक ३०-३६.

મુંબઇ ૧૨ વાગ્યે જુદા જુદા સ્થાનોનો ટાઇમ.

દિવસના બાર વાગ્યા પહેલાં A. M.

ન્યુયોર્ક ૨-૧૫	લંડન ૭- ૦	બ્રુએન ૮- ૩	કરાંચી ૧૧-૩૭
જેદા ૪-૧૩	આમસ્ટર્ડામ ૭- ૩	બર્લીન ૮- ૩	શિકારપુર ૧૧-૪૩
રીઓડીજાનેરો ૪-૧૯	પારીસ ૭-૨૦	કોન્સ્ટાંટીનોપલ ૮-૪૯	ભુજ ૧૧-૪૯
સાલોનિકા ૬-૩૦	લીસ્બન ૭-૪૫	સ્ટોકહોમ ૮-૨૨	રાજકોટ ૧૧-૫૨
ટીનરિફ ૬-૩૦	આલેકઝાંડ્રિઆ ૭-૧૦	સેંટપીટર્સબર્ગ ૮-૫૫	અમદાવાદ ૧૧-૫૯
ડબ્લીન ૬-૪૫	ક્રીસ્તીઆનીઆ ૭- ૫	સ્મર્ના ૯- ૦	મઝલીન ૧૨- ૦
એડીનબરો ૬-૫૭	હેમ્બર્ગ ૮- ૦	કેપટાઉન ૧૦-૧૫	મુંબઇ ૧૨- ૦

દિવસના બાર વાગ્યા પછી P. M.

પૂના ૧૨- ૫	સ્ટાંડર્ડ ૧૨-૩૯	સીઆમ ૩-૨૦	ન્યુઝીલાંડ ૬-૩૦
લાહોર ૧૨- ૬	જગનાથ ૧૨-૫૦	હોંગકોંગ ૩-૨૦	આલાસ્કા ૮-૩૦
કંદહાર ૧૨-૨૧	કલકત્તા ૧- ૨	ઝાંઝીબાર ૩-૩૦	સેન્ફ્રાન્સિસ્કો
મદ્રાસ ૧૨-૩૦	રંગુન ૧-૩૦	આડેલેડ ૪-૨૦	
કોલંબો ૧૨-૩૦	સીંગાપુર ૨- ૦	સીડની ૫-૧૫	

ઘડિ તિન પલ વિસજ પાય, ઉગણુતિસ કાય હુઈ છાય;
તેર પલ ઘડી તિન પયત્રીશ, એ નિરધાર વિશ્વા છે વિશ. ૧૩
પલ ઇગ્યાર ઘડી તિન સાર, પગ ઇગતિસે છઈ નિરધાર;
ત્રિણુ ઘડી ઊપરિ પલ સાત, પગ બત્રિસે જાણું વાત. ૧૪
પય છતિસે બોલિઉં ઇમ, ઘડી દોઇ પલ સગતીસ સીમ;
પય સગતિસે પલ પણુ ત્રિસ, સહિત ઘડી દોઇ ચડિઉં દિસ. ૧૫
પગ અડતિસે પલ તેતીસ, ઉગણુચ્યાલ પગે પલ તિસ;
ઉગણુતિસ ચાલીશે કવે, ત્રિહું ઠામિ દોઇ ઘડી ચિંતવે. ૧૬
પય ઇગ્યાલી ઘડિ દોઇ કહી, ઉપર પલ સત્તાવીશ સહી;
પગ છાંયાલિ ઘડી દોઈ જોઇ, પંચવીશ પલ ઉપર હોય- ૧૭
ઈણિ પરે બોલું દિન પ્રમાણુ, એહવું જ્યોતિષ માંહિ ઠાણુ;
શ્રીગુરૂ હેમવિમલસૂરીશ, પભણે સોમવિમલ તસ શીષ ૧૮

દૂહા—દિન પ્રમાણુ જાણિ કરી. લગનમાં મન આણી.
ઘડિ તિન પણુયાલ પલ, મેષ લગને નર જાણિ. ૧૯
ઘડી ચ્યાર ને સોલ પલ, વૃષ લગને તે હોઈ;
ઘડી પંચ પલ પંચસીઓ, મિથુન લગન નિરહોઇ ૨૦
ઘડી પંચ ઇગયાલ પલ, કર્ક લહું સુવિચાર;
સિંહ લગને ઘડી પંચપલ, બાયાલિ સિઉ સાર. ૨૧
ઘડી પંચ ઇગતિસ-પલ, કન્યા લહું મનિ;
તુલ લગનિ ઇગતિસ પલ, ઘડી પંચ સિઉ મનિ. ૨૨
અડમીએ બાયાલ પલ, ઘટિકા ઉપર પંચ;
પંચ ઘડિ ને જાણીઈ, પલ ઇગ્યાલીશ સંચ. ૨૩
પંચ ઘડિ ને પંચ પલ, મકર લગન પ્રમાણ;
ચાર ઘડિને સોલ પલ, કુંભ લગને ઇય જાણ. ૨૪
મીન મેષ પરિમાનજો, ભાખિઉં જોતિષમાંહિ;
લગનમાન ઈણિ પરે ભણેઇ, **સોમવિમલ ઉછાંહ.** ૨૫

ઇતિ (૫૨૮) લગન માન સંપૂર્ણ.

श्रीमद्देवेन्द्र शिष्याणुः, सर्वशास्त्राब्धिपारगः ।
श्रीमान् हेमप्रभसूरि–रर्घकाण्डं स्मरत्यसौ ॥ ४ ॥
सेतिकामानपल्लीनां, संख्याज्ञानाय सांप्रतम् ।
बहुष्वप्यर्घकाण्डेषु, नव्यं शास्त्रं विरच्यते ॥ ५ ॥
एक दिनार्धमध्येऽपि, घटिकार्धस्य कारणम् ।
मेयं त्रिशतषष्ट्येश्च, मूल्यनिश्चयहेतवे ॥ ६ ॥
चैत्रे यश्च प्रधानोऽर्घः, स पण्यार्घोऽत्र गृह्यते ।
प्रत्यहं प्रतिभं चापि, प्रतिपण्यं च नूतनः ॥ ७ ॥
त्रिशतषष्टि पण्यानां, चतुर्भेदवनामपि ।
प्रत्येकं गणिमादीनां, चैत्रार्घेणैव निर्णयः ॥ ८ ॥
वाणीदेवी प्रसादाच्च, गुरोः शुद्धोपदेशतः ।
सत्यो भवति शास्त्रार्घो–ऽनुभवेनैव निश्चयः ॥ ९ ॥
वक्रं याति ग्रहः कश्चि–द्राशिनापाढयोर्यदि ।
कर्कतौलिनि संक्रान्तौ, कर्कतुलार्घसंभवः ॥ १० ॥

अथ नक्षत्रपिंडः ।

मृगशिरा धनिष्ठा च, पुनर्वसु च वासवम ।
शताग्न्यां चाग्निदेवं च, पञ्चत्रिंशत् शतं भवेत् ॥ ११ ॥
अश्विनी भरणी स्वातिः, कर्णश्च भवति पुनः ।
विशाखा रोहिणी पौष्णा–शतं सार्धं बुधैः स्मृतम् ॥ १२ ॥
आर्द्राऽनुराधिका धिष्ण्यं, शतं विंशति मिश्रितम १२० ।
अधिकं पञ्चविंशत्या (सप्तत्या), पुष्यं हस्तं शतं स्मृतम ॥१३॥
शतं च भवत्यश्लेषा, पञ्चनवति पूर्णिम् ।
पञ्चाशदधिकान्यत्र–मघाशतनवानि च ६।६ ॥ १४ ॥
सप्तदशाधिकं चाद्रा, शतद्वयं च फल्गुनी २१७ ।
द्वे च भाद्रपदे देव–लेवद्द शतपञ्चदश ॥ १५ ॥

महार्द्धे भांजिते लब्ध–मुपरि पूर्ववत् क्षिपेत् ।
न्यस्ते च जायते योऽङ्क–स्तावत्यः सेतिका मताः ॥ २६ ॥

चतुर्भक्तं ततो जातां, मायकाः कंयासंमहे ।
घृते धान्ये तिले तैले, मुष्टिभाण्डे सुगन्धकम् ॥ २७ ॥

अनेनैव क्रमेणात्र, सर्वेषामर्घ निश्चयः ।
त्रिगुणश्च भवेदर्घो–ऽप्युच्चैर्वक्रे च खेचरे ॥ २८ ॥

गेहे मित्रे स्वके चांशे, द्विगुणोऽर्घो ध्रुवं मतः ।
शनौ नीचे तथा पापे, तदंशेऽपि ग्रहे सति ॥ २९ ॥

लब्धार्घस्य बुधैर्ह्येयं, चाऽर्धमर्घपरीक्षणे ।
शेषेषु च यथासंख्यं, तथैवार्घं विनिर्दिशेत् ॥ ३० ॥

क्षयवृद्धिद्वयं कृत्वा, न्यस्यार्घं स्थानयोर्द्वयोः ।
चतुर्युग्मे चतुर्भाग–लब्धं क्षिपेत्तयोपरि ॥ ३१ ॥

भरण्यादि चतुष्कं च, आर्द्रादिषु चतुष्टयम् ।
मघाद्याः पञ्च धिष्ण्यानि, स्वाति त्रिकेन्द्रपञ्चकम् ॥ ३२ ॥

धनिष्ठाद्यं ततः षट्कं, चैवं मसप्त विंशतिः ।
पञ्चवेदेन भागोऽपि, गृह्यतेऽधमराशितः ॥ ३३ ॥

यत्तत्रापि पुनर्लब्धं, राशिस्तु शोध्यते ततः ।
त्रिषट्कं च न गृह्णीत, तिस्रः संख्यास्तथाऽधमे ॥ ३४ ॥

गृहीत्वा तु पुनर्लब्धो, राशावुपरिमे न्यसेत् ।
उदयास्तमने वक्रे, ग्रहयो चन्द्र–सूर्ययोः ॥ ३५ ॥

ग्रहयुद्धे राशिसंक्रान्तौ, कणार्धस्त्वेष जायते ।
आदित्येनाऽथ पूर्णोऽर्घः, स्वदेशे नैव लभ्यते ॥ ३६ ॥

चन्द्रेण तु परदेशे, शुक्रेणाऽपि स्वमण्डले ।
पूर्वेणास्तमित शुक्रः, पश्चिमस्यामुदेति चेत् ॥ ३७ ॥

ऋयो वक्रं यदा यान्ति, सर्वेऽपि मिलिता ग्रहाः ।
तदा धान्यं महार्घं तु, जायते भुवि वेगतः ॥ ४९ ॥

अपात्रदानतोऽपुण्यं, पुण्यं सत्पात्रदानतः ।
इत्यपात्रे न दातव्य-मर्घकाण्डं महोदयम् ॥ ५० ॥

प्रतिमास्वल्पवेदानां, यावन्तः परमाणवः ।
तावद्युगसहस्राणि, कर्त्तुर्भोगभुजः फलम् ॥ ५१ ॥

॥ इति त्रैलोक्यप्रकाशः समाप्तः ॥

चन्द्रमा तात्कालिक जिस नवमांशमें आवे वो नवमांशका अंक लेना, यथा—मिथुनसंक्रान्ति समये चंद्रमा, मिथुनके नवमांशका अंक ३, पीछे संक्रान्तिका मुहूर्त मेला करना, तो संक्रान्ति मुहूर्त ३० युक्त ३३, पीछे इस अंककुं सोमवारके ध्रुवांकसे गुणावना, जातं ६९३, इसमें अफीमका पण्यक्षेप मिलाय देना, ८५ मिलानेसे जातं ७७८, इसकुं ३ से भाग लेना ॥

अर्घकाण्डं लिख्यते.

अथाऽतः संप्रवक्ष्यामि, वर्षमासादिसंभवम् ।
येन विज्ञानमात्रेण, वणिजां सिद्धिरुत्तमा ॥ १ ॥

अश्लेषा स्वातिज्येष्ठार्द्रा, शततारा यमद्वयम् ।
पञ्चदश मुहूर्त्तानि, षडन्ये तानि कीर्त्तयेत् ॥ २ ॥

प्राजापत्योत्तरास्तिस्रो, विशाखा च पुनर्वसुः ।
पञ्चाशीनि मुहूर्त्तानि, शेषाणि त्रिंशसंख्यया ॥ ३ ॥

* भुक्तभुक्तिप्रमाणेन, मुहूर्त्तं स्वांशसंख्यया ।
संक्रमो वर्त्तते यस्तु, तस्यचन्द्रांशकस्तथा ॥ ४ ॥

* टिप्पणा—भुक्तभुक्ति । [illegible] दिन नक्षत्र [illegible]
[illegible]

પરિશિષ્ટ ૧૦ મું.

श्रीउपदेशमाला गाथा–शकुन.

गाथा १ थी १००	गाथा १०१ थी २००
१०–उ म ० म उ उ म उ उ उ	११०–० उ ० ० ० ० ० ० म उ
२०–उ ० म ० उ उ उ उ ० ०	१२०–० ० म उ उ ० ० ० ० म
३०–० उ उ म म ० ० ० ० ०	१३०–उ ० ० म ० ० ० म उ उ
४०–० ० म उ म म ० ० म ०	१४०–० ० म० उ म म उ उ म
५०–० ० ० ० म म म ० ० म	१५०–उ ० म ० उ +० उ ० ० ०
६० उ उ ० उ ० म म म म म	१६०–० ० ० उ म ० ० म म म
७०–० ० ० म म उ उ ० ० ०	१७०–म ० ० म उ उ उ +म उ ०
८०–० ० ० +म ० +म उ म ० ०	१८०–० ० +० ० ० ० ० ० ० ०
९०–० ० उ ० ० ० ० ० ० ० ०	१९०–० उ म ० ० ० ० ० ० ०
१००–० म उ उ उ उ म म ० ०	२००–० +० ० ० ० ० ० ० ० ०

गाथा २०१ थी ३००	गाथा ३०१ थी ४००
२१०–० ० ० ० उ ० +० ० उ म	३१०–म म म उ उ म म ० ० ०
२२०–म उ ० उ +० +० ० ० ० +०	३२०–० ० ० ० ० ० ० ० उ उ
२३०–उ ० ० ० ० ० ० ० +० उ	३३०–उ म ० म उ उ ० ० ० +म
२४०–उ उ उ उ ० ० ० उ ० म	३४०–० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
२५०–म उ म म ० ० उ म म +०	३५०–उ उ उ ० ० ० ० उ उ उ
२६०–० उ म म म ० ० ० ० ०	३६०–० उ ० उ उ उ उ उ ० ०
२७०–० ० ० ० ० उ ० उ उ उ	३७०–० उ ० ० उ उ ० उ उ उ
२८०–उ उ म उ उ ० ० ० म +०	३८०–उ ० उ उ ० ० उ उ ० ०
२९०–+म +म म ० ० उ +म ० ० ०	३९०–० ० ० उ उ ० ० उ उ उ
००–उ उ ० उ ० ० ० ० ० ०	४००–उउउउउ +म +म +म +म +म

ગાથા ત્રણ વાર ભણી કુમારીકાના હાથે પહેલી પંક્તિની ઢગલી પર સોપારી મૂકાવવી, ત્યારપછી તે સોપારી એજ એ ગાથાને ત્રણ ત્રણ વાર ભણી બીજી પંક્તિ અને ત્રીજી પંક્તિની હરકોઇ ઢગલી પર મૂકાવવી. પછી પહેલી પંક્તિની ઢગલીથી સેંકડાનો, બીજી પંક્તિની ઢગલીથી દશકનો, અને ત્રીજી પંક્તિની ઢગલીથી ગાથાનો આંક લેવો. આ રીતે જે આંક આવે, ઉપદેશમાલાની તેટલામી ગાથા લઈ તેનું ફલાફલ તપાસવું.

કોઇને **અનશન** કરવું હોય અને જો ગાથા **ઉત્તમ** હોય તો જાણવું કે-તેનું આયુષ્ય લાંબું છે, માટે અનશન દેવું નહીં, **મધ્યમ** ગાથા હોય તો આયુષ્ય છે એમ માની વિલંબ કરવો, અથવા સંપૂર્ણ વિચાર કરીને અનશન દેવું, **ચોકડીવાળી** મધ્યમ કે ચોકડીવાળી શૂન્ય ગાથા હોય તો અનશન લેનારને કષ્ટ થાય, દીર્ઘરોગી રહે, કે ક્લેશ થાય. અને **શુન્ય (૦)** ગાથા હોય તો જીવન ઓછું છે એમ જાણવું, અને તુરતજ અનશન કરાવવું.

વળી તે ગાથાના જેટલા અક્ષર હોય તેને ત્રણથી ભાગ દેવો; જો શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ દિવસ પાંચ પહોર કે પાંચ ઘડી જીવે, ૨ વધે તો દસ દિવસ દસ પહોર કે દસ ઘડી જીવે, અને ૦ વધે તો તુરત મૃત્યુ પામે. **ઉત્તમ** ગાથાવાળાનું જીવન લાંબું હોવાથી તેને ત્રણનો ભાગ દેવાની જરૂર નથી. **મધ્યમ** ગાથાને ત્રણથી ભાગતાં શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ દિવસ કે પાંચ પહોર કષ્ટ રહે, ૨ વધે તો દસ દિવસ કે દસ પહોર કષ્ટ રહે, અને ૦ વધે તો અલ્પ કષ્ટ થાય ને તુરત મૃત્યુ પામે. **શુન્ય** ગાથાના અક્ષરોને ત્રણથી ભાગતાં શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ પહોર કે પાંચ ઘડી જીવે; ૨ વધે તો દસ પહોર કે દસ ઘડી જીવે, અને ૦ વધે તો આયુષ્ય હોતું નથી, માટે અનશન કરવામાં વિલંબ કરવો નહીં.

આ વિધિથીજ રાજસેવા, પરદેશ, યુદ્ધ, રોગોત્પત્તિ, વ્યાપાર ગમન, પુત્ર-પુત્રોત્પન્ન ઇત્યાદિ પ્રસંગે જીવિતવ્ય વિગેરે શુભાશુભ જોવાય છે

ગાથા ત્રણ વાર ભણી કુમારીકાના હાથે પહેલી પંક્તિની-ઢગલી પર સોપારી મૂકાવવી, ત્યારપછી તે સોપારી એજ બે ગાથાને ત્રણ ત્રણ વાર ભણી બીજી પંક્તિ અને ત્રીજી પંક્તિની હરકોઇ ઢગલી પર મૂકાવવી. પછી પહેલી પંક્તિની ઢગલીથી સેંકડાનો, બીજી પંક્તિની-ઢગલીથી દશકનો, અને ત્રીજી પંક્તિની ઢગલીથી ગાથાનો આંક લેવો. આ રીતે જે આંક આવે, ઉપદેશમાલાની તેટલામી ગાથા લઈ તેનું ફલાફલ તપાસવું.

કોઇને **અનશન** કરવું હોય અને જો ગાથા **ઉત્તમ** હોય તો જાણવું કે-તેનું આયુષ્ય લાંબુ છે, માટે અનશન દેવું નહીં, **મધ્યમ** ગાથા હોય તો આયુષ્ય છે એમ માની વિલંબ કરવો, અથવા સંપૂર્ણ વિચાર કરીને અનશન દેવું, **ચોકડીવાળી** મધ્યમ કે ચોકડીવાળી શૂન્ય ગાથા હોય તો અનશન લેનારને કષ્ટ થાય, દીર્ઘરોગી રહે, કે ક્લેશ થાય. અને **શુન્ય (૦)** ગાથા હોય તો જીવન ઓછું છે એમ જાણવું, અને તુરતજ અનશન કરાવવું.

વળી તે ગાથાના જેટલા અક્ષર હોય તેને ત્રણથી ભાગ દેવો; જો શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ દિવસ પાંચ પહોર કે પાંચ-ઘડી જીવે, ૨ વધે તો દસ દિવસ દસ પહોર કે દસ ઘડી જીવે, અને ૦ વધે તો તુરત મૃત્યુ પામે. **ઉત્તમ** ગાથાવાળાનું જીવન લાબું હોવાથી તેને ત્રણનો ભાગ દેવાની જરૂર નથી. **મધ્યમ** ગાથાને ત્રણથી ભાગતાં શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ દિવસ કે પાંચ પહોર કષ્ટ રહે, ૨ વધે તો દસ દિવસ કે દસ પહોર કષ્ટ રહે, અને ૦ વધે તો અલ્પ કષ્ટ થાય ને તુરત મૃત્યુ પામે. **શુન્ય** ગાથાના અક્ષરોને ત્રણથી ભાગતાં શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ પહોર કે પાંચ ઘડી જીવે; ૨ વધે તો દસ પહોર કે દસ ઘડી જીવે, અને ૦ વધે તો આયુષ્ય હોતું નથી, માટે અનશન કરવામાં વિલંબ કરવો નહીં.

આ વિધિથીજ રાજસેવા, પરદેશ, યુદ્ધ, રોગોત્પત્તિ, વ્યાપાર ગમન. પુત્ર-પુત્રોજન્મ ઇત્યાદિ પ્રસંગે જીવિતવ્ય વિગેરે શુભાશુભ જોવાય છે

૨—બૃહજ્જયોતિષસારમાં કહ્યું છે કે—મઘાદિ ત્રણ નક્ષત્રમાં વસ્તુ ગઇ હોય તો સમીપમાં, હસ્તાદિ બારમાં બીજાના હાથમાં, શતભિષાદિ પાંચમાં પોતાના ઘરમાં, અને કૃત્તિકાદિ આઠમાં વસ્તુ ગઇ હોય તો તે દૂર છે તથા અદ્રશ્ય છે એમ સમજવું, તથા તિથિ વાર નક્ષત્ર અને પ્રહરનો આંક ભેગો કરી દશથી ગુણી સાતથી ભાગ દેવો, અને શેષમાં જે આંક વધે તે ઉપરથી જાણવું કે ચોરાયેલ વસ્તુ અનુક્રમે—ભૂતલ, વાસણ, જલ, આકાશ, ઘાસ, છાણ અને રાખમાં છે. इति गतवस्तु प्रश्न ॥

પરિશિષ્ટ ૧૧ મું.

मालपांने चस्मकौरा, वपतपांने मुस्तरी;
उज्हदी दुस्मन्नपांने, सुलह सुलहा मेदिनी १

અર્થ—ધનમાં શુક્ર, ભાગ્યમાં ગુરૂ અને શત્રુસ્થાને મંગળ હોય તો સુખેથી ધરતી ભોગવે.

वपतपांने मुस्तरी, चुमालपांने जुहरगर;
दुस्मन्नपांने नहस कउकव, साहि आलमवाजफर २

અર્થ—ભાગ્યભુવનમાં ગુરૂ, ધનનો શુક્ર અને શત્રુભુવનનો મંગળ હોય તો ફત્તેહવાળો પાતિશાહ થાય.

अवदातपांने मुस्तरी, वगंजपांने जुहरसुद्द;
वजीर कांसहस्तुवद् कोकल, मालवाजर दरखुवद् ३

અર્થ—મંગળ મકરમાં ઘર કરે તો મહાકવિ ધનિક અને રાજનો પ્રધાન થવાય, શુક્ર મીનના ઘરમાં પાંચમે આવે તો ધનવંત કે વજીર થાય.

संबुल उतारिद सुवद्द कातिव,
इलमदार सायर कमाल;
मुस्तरी सरतांवु वासद्द,
सररहा वास्यदवामाल ॥ ८ ॥

અર્થ—કન્યાએ બુધ હોય તો + + + પૂરો વિદ્યાવંત ગુણવંત હોય, ગુરૂનો કર્ક હોય તો પાતિસાહ હોય.

गम आज आयद जुहलमीजां,
वुवद मोयदपे समीर;
रास जउंजीआं कजलव,
जाफ जत सारिक वगीर ॥ ६ ॥

અર્થ—જો સાતમો શનિ હોય તો કદિ ચિંતા ન થાય, પાતસાહનો પ્રધાન હોય; અને મિથુનમાં કેતુ કે રાહુ હોય તો જુગારીઓનો ધૂર્ત–બુરો થાય.

એ પારસી છંદ.

ઇતિ પારસી ભાષા ૯+૬+નો શ્લોક છંદ ॥૭॥

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ.
૭	છેલ્લી	ચોધ	ચોધરી
૪૪	૨૧	નક્ષ	નક્ષત્ર
૪૭	૮	ભારે	ત્યારે
૫૨	૧૨	સદરા	સદૃશ
૫૪	૧૦	म्यः	म्यः
”	૧૭	धीमान्	क्रमान्
”	૧૮	चतुप्टयम्	चतुष्टयम्
૭૧	૨૨	द	द
”	૨૪	६	६
૭૭	૨૨	म्लेचान्	म्लेच्छान्
૮૪	૨૩	मिश्रेश	मिश्रेश
૯૦	૨	दैल	दलै
”	૩	न्या	न्य
૧૨૧	૩	०१	१०
૯૫	૭	वा	वानर
૧૨૦	૧૭	ચાને છે	માને છે
૧૨૧	૨૫	स्यात्	स्युः
૧૨૯	૧૫	રવિનું	બુધનું
૧૪૫	૨૧	लनेस्थे	लग्नस्थे
૧૫૭	૧૪	३२	३२
૧૬૦	૩૦	સમ્મત છે.	સમ્મત નથી
૧૬૪	૨૭	वग	वर्ग,
૧૮૪	૧૯	रम्भा	रम्भा
”	”	भास्करैः	भास्करैः
૨૦૧	૪	१४	२४
૨૧૧	૧૭	नामिमा	इअनामिमा
૨૧૮	૨૧	सत्र	सत्त
૨૧૨	૯	१८	१४
૨૩૧	૨૬	स्यात्	स्यात्
૨૪૧	૧૬	रोहिणी	रोहिणी